

Ю. М. Петрушенко,

В. Т. Венцель,

А. В. Височина

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**Ю. М. Петрушенко,
В. Т. Венцель,
А. В. Височина**

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2020

УДК 336.1:352(477)

П 31

Рецензенти:

Ю. І. Данько – доктор економічних наук, професор, проректор із наукової роботи Сумського національного аграрного університету;

І. І. Д'яконова – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету;

І. О. Школьник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 13 від 26 червня 2020 року)*

Петрушенко Ю. М.

П 31 Фінансова політика місцевого розвитку : монографія /
Ю. М. Петрушенко, В. Т. Венцель, А. В. Височина. – Суми : Сумський
державний університет, 2020. – 380 с.
ISBN 978-966-657-834-4

У монографії досліджено характеристики фінансової політики на місцевому рівні та основні положення партисипативного управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад; проведено аналіз фінансових інструментів, що ґрунтуються на участі місцевих спільнот, а також запропоновано шляхи та можливості практичного застосування інструментів колективного фінансування у вітчизняних територіальних громадах; здійснено дослідження теоретико-методологічних засад управління фінансовим потенціалом регіону та аналіз впливу параметрів фінансової автономії органів місцевого самоврядування на макроекономічні показники; розглянуто підходи до визначення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад і проведено аналіз впливу реформи децентралізації на місцеву фінансову політику в Україні.

Монографія буде корисною для фахівців і науковців у галузі місцевого самоврядування, працівників державних структур, підприємств, громадських організацій та установ, причетних до сфери місцевих фінансів, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти та всіх тих, хто поглиблено цікавиться пошуком додаткових резервів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад.

УДК 336.1:352(477)

© Петрушенко Ю. М., Венцель В. Т.,
Височина А. В., 2020

ISBN 978-966-657-834-4

© Сумський державний університет, 2020

ЗМІСТ

С.

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ (Ю. М. Петрушенко).....	8
1.1. Еволюція суспільних та фінансових відносин у територіальних спільнотах та передумови модернізації фінансової політики місцевого розвитку.....	8
1.2. Обґрунтування трансформації сутнісних характеристик фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад	21
РОЗДІЛ 2. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЛАНУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ (Ю. М. Петрушенко)	82
2.1. Використання традиційного фінансового інструментарію забезпечення місцевого розвитку за участі територіальних громад	82
2.2. Застосування новітніх фінансових інструментів, що ґрунтуються на використанні інформаційних технологій, орієнтованих на участь місцевих спільнот	114
2.3. Планування та оцінювання ефективності заходів фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад.....	135
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ (А. В. Височина).....	157
3.1. Особливості реалізації фінансової політики на регіональному рівні.....	157
3.2. Змістовно-організаційні засади управління фінансовим потенціалом регіону.....	172
3.3. Аналіз впливу параметрів фінансової автономії органів місцевого самоврядування на макроекономічні показники.....	195

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА МІСЦЕВУ ФІНАНСОВУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ (В. Т. Венцель).....	212
4.1. Концептуальні засади децентралізації та її роль в ефективній реалізації соціальної функції держави.....	212
4.2. Фінансова спроможність громад – основа ефективної соціальної політики держави.....	232
4.3. Структура бюджетних видатків місцевих бюджетів України.....	250
4.4. Фінансове вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні.....	273
ВИСНОВКИ.....	300
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	305
ДОДАТКИ.....	324

ПЕРЕДМОВА

Намагання людства шукати відповіді на глобальні виклики сучасності відбувається на фоні невирішених локальних проблем, а часто й породжується ними. Тому глобальний соціально-економічний розвиток суспільства починається з розвитку територіальних громад.

Саме такі «незначні» проблеми, як водопостачання, система опалення, охайність будинків і території навколо них, послуги з охорони здоров'я, освіти та багато інших, турбують пересічних громадян найбільше. У той самий час світовий досвід засвідчує, що таких «незначних» потреб у сфері місцевого розвитку така кількість, що навіть найбагатші уряди не в змозі їх вирішити впродовж короткого терміну.

З часом кількість проблем місцевого розвитку лише зростає. Більше того, утримування місцевої інфраструктури, що поступово зношується, є перманентною проблемою, яку необхідно постійно вирішувати місцевим органам влади. Таким чином, утворюється замкнене коло, в якому місцеві жителі незадоволені у зв'язку з недоотриманням необхідних чи бажаних послуг, а держава занепокоєна тим, що не має достатньої кількості ресурсів, передусім фінансових, щоб забезпечити задоволення потреб її громадян.

В Україні наразі відбувається реформа децентралізації, що передбачає перебудову територіального устрою і фінансову децентралізацію. Відбувається збільшення громад та районів із метою створення самодостатніх із точки зору задоволення потреб їх мешканців територіальних одиниць. Повноваження, що передаються на рівень об'єднаних територіальних громад та нових регіональних утворень, вимагають додаткових фінансових ресурсів, які неможливо залучити без відповідної фінансової політики на місцевому рівні.

За цих умов пошук ефективних економічних та організаційних інструментів, які підвищували б якість життя місцевих спільнот і сприяли їх розвитку, є дуже актуальним. На нашу думку, таким інструментом є *модель партисипативного управління фінансовими ресурсами* територіальних громад,

що сприяє економічній кооперації та соціальній мобілізації мешканців місцевих спільнот, приводить до активізації «дрімаючого» соціального капіталу й бажання людей допомогти самим собі. Науковому дослідженню методологічних засад місцевої фінансової політики та партисипативному фінансуванню місцевого розвитку й присвячена ця монографія.

У *першому розділі* монографії аналізується специфіка економічних і фінансових відносин на місцевому рівні, досліджуються характеристики фінансової політики на місцевому рівні та наведено основні положення партисипативного управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Другий розділ присвячений аналізу фінансових інструментів, що ґрунтується на участі місцевих спільнот. Запропоновані шляхи та можливості практичного застосування інструментів колективного фінансування у вітчизняних територіальних громадах, поданий методичний підхід до планування та оцінювання ефективності заходів фінансової політики місцевого розвитку.

У *третьому розділі* досліджуються теоретико-методологічні засади управління фінансовими ресурсами на рівні регіону, методологічні підходи до управління фінансовим потенціалом регіону та аналіз впливу параметрів фінансової автономії органів місцевого самоврядування на макроекономічні показники.

Четвертий розділ монографії присвячений аналізу впливу реформи децентралізації на місцеву фінансову політику в Україні. Розглянуті підходи до визначення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад, структура видатків місцевих бюджетів в Україні та використання фінансового вирівнювання для збалансування місцевого розвитку.

У монографії наведені результати досліджень науковців, проведених під час виконання держбюджетної науково-дослідної роботи молодих вчених «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію

фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад» (номер державної реєстрації 0117U003935).

Монографія буде корисною для фахівців і науковців у галузі місцевого самоврядування, працівників державних структур, підприємств, громадських організацій та установ, причетних до сфери місцевих фінансів, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти та всіх тих, хто поглиблено цікавиться пошуком додаткових резервів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Еволюція суспільних та фінансових відносин у територіальних спільнотах та передумови модернізації фінансової політики місцевого розвитку

Еволюція фінансових відносин у територіальних громадах взаємозв'язана з істотними історичними суспільно-економічними змінами в життєдіяльності місцевих спільнот. Так, сучасний англійський філософ Ф. Блонд, якого називають «архітектором нової Британії», у 2009 році висловив думку про те, що «ми живемо в суспільстві без громад». Ф. Блонд таким чином описав ситуацію, що склалася в громадському житті британського суспільства на початку XXI століття: «Наше суспільство втратило істотний елемент. Я намагаюся пояснити, що, якщо подивитися на громадське роз'єднання і рівні, на яких люди вже більше не об'єднуються в торгові спілки, їх відносини з сусідами, зростання самотності, фрагментація сімей – все це не є імітацією» (Харрис, 2000). Подібні думки стосовно життя американського суспільства на порозі XXI століття висловлює у своїй праці «Гра в кеглі наодинці» і відомий американський соціолог Р. Патнем (Патнем, 2001).

Ці тенденції розвитку суспільства не є новими для науки: напрям такої еволюції суспільних відносин спрогнозував ще в 1887 році німецький соціолог Ф. Теніс у своїй праці «Громада і суспільство» (Теніс, 2002). У попередньому підрозділі зазначалося, що Ф. Теніс виділяв два типи соціальності: співтовариство (громада), де панують безпосередньо особисті та родинні стосунки, і суспільство, де переважають формальні інститути. Прогнозуючи майбутню динаміку суспільних відносин, Ф. Теніс вважав, що соціальність громади, що базується на статусі, буде поступово витіснятися соціальністю суспільства, що ґрунтується на контрактних відносинах. Другий тип

соціальності (суспільство, що базується на контрактах) є більш пристосованим до ринкових відносин, отже, повинен перемогти в економічній конкуренції соціальність, що ґрунтується на людських почуттях, таких як співпричетність та гуманність. Проте політичний ідеал Ф. Теніса передбачав відновлення співтовариств, але не шляхом повернення до стадії, що передувала суспільству, а шляхом руху до вищої форми співтовариства – *постсуспільної* стадії, яка збереже всі переваги технічного прогресу та індивідуальної свободи при одночасному відновленні повноти життя в громаді. Але завдяки яким чинникам відбудеться цей рух – із праць Ф. Теніса не зовсім зрозуміло.

Ще одним критерієм, що можна покласти в основу дослідження етапів еволюції фінансових та економічних відносин у місцевих спільнотах, безумовно, є процес розвитку виробничих відносин у його основних якісних зрушеннях: доіндустріальне виробництво, індустріальне та постіндустріальне. У контексті аналізу впливу цього критерію ми погоджуємося з еволюційною типологією громад Ш. Бен-Йосефа, який виділяє три типи громад: «громада центральної осі (традиційний тип), громада як рамка (характерна для Нового часу) і постмодерністська *громада-мережа*» (Бен-Йосеф, 2004).

Доіндустріальна (традиційна) громада була описана Ф. Тенісом і вже в часи його життя швидко зникла. Сьогодні ми ще можемо бачити певні осередки такого типу спільнот, але в цілому, навіть у традиційних азіатських суспільствах, відбулася зміна старої форми самоорганізації.

Індустріальна спільнота, громада як рамка, являє собою феномен, пов'язаний з особливостями (початком зародження, темпами розвитку, його характером) розвитку індустріального виробництва і в класичному вигляді сьогодні може бути представлений єврейськими «кербудами» на території колишнього Радянського Союзу, «кварталами 50-х» у великих містах розвинених країн, місцевими ком'юніті в американській та європейській глибинках. Для цього типу громади характерні авторитарні риси управління, високий рівень контролю території, здатність мобілізації сил як для підтримки державних завдань, так і для опору їм. Урбанізація, висока мобільність

населення, зростання ступеня свободи перед необхідністю призвели до розхитування, а подекуди – й до повного занепаду цієї форми самоорганізації.

Нарешті, сучасні тенденції розвитку місцевих громад свідчать про якісну відмінність нових форм самоврядування, пов'язаних насамперед якісним зростанням свободи. Свобода пересування, зміни місця проживання, вибір і багате розмаїття варіантів (у зв'язку з тенденцією «кочової зайнятості») змінюють тип громади, вносячи новий зміст, не усуваючи в той самий час її основних сутнісних характеристик. Спільним залишається прив'язка до території та колективного спілкування, що ґрунтується на принципах самоврядування і традиціях людських відносин.

Американський соціолог Р. Патнем у статті «Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки» описав такі причини змін, які відбуваються в сучасних громадах розвинених країн світу:

«Мобільність. Численні дослідження організаційної активності показали, що житлова стабільність і таке пов'язане з нею явище, як власність на дім, явно асоціюються з більшою громадською активністю.

Мобільність, як і у випадку частого пересаджування рослин, призводить до руйнування кореневищ, і потрібен час для того, щоб викоренена особа пустила нове коріння.

Демографічні перетворення. Починаючи із 60-х років ХХ ст. американську родину трансформувала низка додаткових змін – менше одружень, більше розлучень, менше дітей, нижчі реальні заробітні плати тощо. Кожна з цих змін могла б пояснити певне послаблення громадської активності, оскільки одружені батьки із середнього класу загалом більше залучені до суспільного життя, аніж інші люди. Крім того, зміни в рівні життя, зумовлені розвитком американської економіки в ці роки (ілюстрацією таких трансформацій може бути заміна бакалійної крамниці на розі супермаркетом, а віднедавна супермаркету – електронною крамницею в Інтернеті, куди можна навідатися не виходячи з дому; чи заміна підприємств, розміщених на терені

громади, аванпостами далеких транснаціональних корпорацій), безумовно, розмили матеріальну і навіть фізичну основу громадської активності.

Технологічна трансформація дозвілля. Існують причини вважати, що глибинні технологічні тенденції радикально «оприватнюють» або «індивідуалізують» використання вільного часу й таким чином руйнують багато можливостей для формування соціального капіталу. Найочевидніший і, можливо, наймогутніший інструмент цієї революції – телебачення. Дослідження часу й бюджету в 60-х роках ХХ ст. показало, що зростання кількості годин, проведених біля телевізора, завадило всім іншим змінам, коли йдеться про те, як американці проводять дні та ночі.

Телебачення зробило громади ширшими, але хиткішими. Якщо говорити мовою економіки, електронна технологія дає можливість повніше задовольнити індивідуальні смаки, але коштом позитивних соціальних феноменів, пов'язаних із найпримітивнішими формами розваги. Та сама логіка спрацювала, коли на зміну водевілю прийшло кіно, а на зміну кіно – Інтернет. Нові шоломи «віртуальної реальності», які ми незабаром одягнемо, розважаючись у повній ізоляції, є всього лише дальшим продовженням цієї тенденції» (Патнем, 2001).

Ще однією з причин, що призводять до індивідуалізації людського життя і руйнування громад, на думку польського філософа З. Баумана, є тотальна непевність часу, в якому ми живемо. Люди, відчуваючи цю небезпеку, намагаються усамітнитися навіть у рамках громади, в якій живуть. Якщо раніше вони огорожували мурами свої громади, то тепер огорожують свої невеликі приватні оселі (Бен-Йосеф, 2004).

Зі зміною сутності територіальних громад актуалізуються пошуки нових теорій та підходів, що пояснюють їх функціонування і розвиток.

Існує думка, що оскільки попередня соціально-економічна система руйнується, то й розуміння суспільної діяльності громади необхідно коригувати, включаючи в нього організоване самоврядування. Таким чином, «громада є сукупністю людей, які об'єдналися для досягнення цілей і надій за допомогою більш відкритої комунікації, поділу повноважень та групової

роботи», а «місцева (територіальна) громада – це суть того, як органи місцевого самоврядування й громадяни визначають напрями своєї спільної діяльності» (Вовлечение, 2000).

Починає актуалізуватися концепція місцевого співтовариства як органу народного «опору», яку вважали застарілою ще в середині ХХ століття. В умовах глобалізації, коли громадам доводиться боротися не стільки з локальними, скільки з глобальними проблемами, ця функція стає ледь не основною. Зокрема, К. Зендріков вважає, що, оскільки місцеві спільноти занадто розмите та об'ємне поняття, доцільно розглядати їх як сформовані за тими чи іншими ознаками меншини, які усвідомлюють і захищають свої інтереси від посягань інших спільнот, кланів, груп і держави (Зендріков, 2000).

В умовах, коли одночасно існують ознаки як індустріального, так і постіндустріального типу виробництва, сам уклад виробництва стає розмитим, постійними залишаються лише зміни. Причому швидкість цих змін лише зростає. За таких умов збільшується привабливість життя в громадах.

Як зауважує Н. Прянишников, «суспільство стає надскладним і все більш штучним, звідси виникає тяга до органічних цінностей малих спільнот, що початково служили резерваціями, пунктами зупинок на шляхах розвитку, або групами «прориву» до нових горизонтів» (Прянишников, 2000).

У ХІХ столітті предметом теоретичного аналізу стає не лише фізична територія місцевих спільнот. Наприклад, Ш. Бен-Йосеф описав громаду у вигляді системи смислів, розміщених чотирма шарами:

1) місце – простір (фізичний або віртуальний), у якому розташована громада;

2) сфера свідомості громади – сприйняття громади як системи зі своїми кордонами, підсистемами, функціями і каналами комунікації. Також уміщує комплекс взаємозв'язків, груп, добровільних об'єднань та організацій у громаді;

3) сфера взаємовідносин – сукупність усіх типів відносин між членами громади й громадою та її зовнішнім оточенням (близькість, віддалення,

залежність, самостійність, любов, ненависть, ревності) і емоційних реакцій, що пробуджує громада;

4) сфера значущості – серце системи, яке містить цінності, переконання, надії, самоідентифікацію, майбутні цілі (Бен-Йосеф, 2004).

Значення інформаційних та комунікаційних технологій наводить на думку про можливу ефективність синтезу концепції місцевого співтовариства з концепцією інформаційного простору. Така концепція зможе пояснити існування віртуальних спільнот, у яких існують тісні зв'язки між людьми, які ніколи не зустрічалися одна з одною. Особливість такої віртуальної громади полягає в тому, що дає людям можливість установити між собою стосунки, не несучи водночас яких-небудь серйозних зобов'язань і не розкриваючись повною мірою перед іншими членами спільноти.

В українській практиці розвиток змістовних характеристик територіальних громад довгий час відбувався поступово. У доіндустріальну епоху на більшій частині сучасної території України спільноти становили єдине ціле, оскільки характеризувалися відносною однорідністю. Процеси індустріалізації та урбанізації привели до суспільних змін, на основі цього почали складатися нові типи відносин і нові форми розселення. Завдяки сегрегаційним тенденціям виділилися місцеві спільноти і спільноти інтересів. Цьому сприяла й інформатизація суспільства, що призвела до можливості встановлення міцних комунальних зв'язків навіть між незнайомими людьми, розділеними великими відстанями, державними кордонами (тобто в рамках світового співтовариства), але пов'язаними будь-якими загальними інтересами, захопленнями чи цілями. Соціальний статус людини стає результатом розвитку індивідуальності, а не передається вже в спадщину, як в обшинних організаціях. Відбувається поступова індивідуалізація суспільства: людина персоніфікується, стає самодостатньою та розглядається вже не тільки і не стільки як член певного співтовариства.

У той самий час довге перебування України в складі Радянського Союзу, що розірвало природну еволюцію сутності територіальних спільнот, не

пройшло марно. Насамперед це стосується сільської місцевості, де відсутність характеристик громад, характерних не лише для постіндустріального, а й для індустріального типу суспільного виробництва, не дозволяє цим громадам протидіяти руйнівним тенденціям глобалізації.

Ринковий курс реформ, обраний Україною в 1991 році, призвів до руйнування існуючих елементів економічної культури, що існувала в громадах за радянських часів, до різкої зміни суспільних ідеалів та моралі. Проте певні соціальні групи до сьогодні не знайшли свого місця у ринково орієнтованому суспільстві, нові соціальні норми й цінності відкидаються членами цих спільнот, зокрема й соціально декларовані зразки поведінки.

В Україні це особливо виразно відчувається якраз у сільській місцевості, де рівень патерналізму надзвичайно високий, люди не вірять у власні сили й надалі продовжують покладатися на допомогу держави у вирішенні їх особистих проблем.

Усе це призводить до швидкої деградації таких спільнот не лише в економічному, а й соціальному плані. Селяни, які живуть на одній території, часто вже не відчувають себе однією громадою, більше не мають спільних цілей та цінностей і відповідно не здатні ефективно користуватися й керувати спільними ресурсами, яких досить багато (від соціальної інфраструктури до загальних доріг, земель, водойм). Згідно з останніми опитуваннями соціологів більше ніж 50 % жителів сільської місцевості України вважають себе бідними. Як наслідок, кількість сільських жителів за 20 років незалежності зменшилася на 2,5 млн, з карти України зникли 348 сіл (Чисельність, 2012).

Тому обґрунтування заходів відповідної політики та пошук дієвих економічних і фінансових інструментів, які б дозволили зберегти територіальні громади та допомогли вивести їх на шлях розвитку, є на сьогодні дуже актуальним для прикладної вітчизняної науки.

Внесок учених-економістів у пояснення та прогнозування соціальних змін у територіальних громадах теж є вагомим. Вони намагаються будувати свої дослідження за допомогою аналізу економічних факторів та

суперечностей. Не завжди їх висновки підтверджуються історичним перебігом подій, проте здебільшого випадків він засвідчує тісний взаємозв'язок між економічною й соціальною динамікою в територіальних громадах.

Серед останніх концептуальних досліджень, присвячених цій тематиці, до найбільш вагомих необхідно віднести працю С. Маргліна (Марглін, 2012), присвячену аналізу того, як економічний спосіб мислення розхитує засади спільнот, та фундаментальні праці Ф. Фукуяма (Фукуяма, 2004) й А. Етціоні (Етціоні, 2004), в яких висвітлюється специфіка взаємозв'язку економічних і соціальних факторів розвитку місцевих громад у різних країнах світу.

У рамках нашого дослідження особливо цікавим є вплив фінансових відносин на еволюцію сутності територіальних громад, життя яких завжди залежало від можливостей фінансування їх розвитку. Залучення фінансових ресурсів дозволяло громадам розвиватися, але інколи ставало причиною руйнування відносин у спільнотах. Досить гарно демонструє цю тезу історія розвитку страхування в Європі.

У середньовічній Європі ремісничі гільдії та релігійні братства допомагали своїм членам у нелегкі часи, а також вдовам і дітям померлих. Вони піклувалися про хворих, допомагали сім'ям у випадку пожежі чи інших нещасних випадків. Ця взаємодопомога була своєрідним «клеєм», який скріплював відносини всередині спільноти.

Перший комерційний поліс страхування життя випущений в Англії у 1585 році (Кларк, 1999), проте через технічні, а головне, етичні проблеми страховий ринок не мав розвитку аж до XIX століття. Технічною проблемою була відсутність чітких методик визначення страхових ризиків, а етичною проблемою стала «заміна співчуття на комерцію» (Марглін, 2012). Страхування, на думку графа Марабу, президента Національної асамблеї у Франції в 1791 році, спричиняло «зникнення загальної вразливості, що є однією з основ суспільства», тому страхування життя довгий час було заборонене в цій країні через етичні міркування.

Згодом розвиток ринкових відносин у XIX столітті призвів до перемоги ринку страхування над традиціями взаємодопомоги в спільнотах. А вже трохи пізніше, у XX столітті, страхові компанії також зазнали обмежень через запровадження в більшості країн Європи обов'язкового державного соціального страхування. Функції, які раніше виконувала сама громада, а потім ринок, перебрала на себе держава.

Така еволюція фінансування місцевого розвитку (самофінансування – ринок – державне фінансування) характерна не лише для страхування, а й для інших форм фінансових відносин, і це не могло не відбитися на сутності життєдіяльності самих спільнот. Розвиток ринкової економіки з властивими їй формами фінансових відносин, централізація влади та процеси глобалізації фактично призвели до ситуації, коли ставиться питання щодо існування самих територіальних спільнот. У сучасному світі люди все більше живуть відособлено, не відчуваючи себе членами певного співтовариства. Якщо раніше вони огорожували та охороняли свої спільноти, то нині вони охороняють свої особисті помешкання.

На думку Стівена А. Маргліна, «підтримуючи ринкові відносини, економіка руйнує взаємність, альтруїзм та спільні зобов'язання і через це – необхідність спільноти. Справжні засади економіки, виправдовуючи розширення ринків, невідворотно призводять до послаблення спільнот» (Марглін, 2012).

Роз'єднаність спільнот негативно відображається на можливостях фінансового забезпечення їх економічного розвитку. Кожне домогосподарство у громаді має певний запас фінансових ресурсів, проте за умов роз'єднаності спільноти цей запас не є ресурсом її розвитку. Запозичивши аналогію в Й. Шумпетера (Шумпетер, 2007), можна зазначити, що «поєднання відокремлених домогосподарств відрізняється від спільноти так, як 20 зв'язаних разом автомобілів від поїзда з вагонами».

У той самий час, аналізуючи сучасні тенденції на фінансових ринках, можна зробити припущення, що завдяки тим стихіям, які, здавалося б, лише

відособлюють людей – ринкової економіки та глобалізації, формуються новітні фінансові механізми, що надають роз'єднаному сучасному суспільству нового громадського змісту.

Завдяки глобалізації та розвитку інформаційних технологій виникли соціальні мережі й нові форми суспільних фінансів, що ґрунтуються на громадській участі (краудфандинг, пірингові фінанси, мікрокредитування на довірі та інші).

Викладений вище аналіз відмінностей щодо сутності фінансових відносин у територіальних громадах на різних етапах розвитку ринкових відносин дозволяє встановити зв'язок між домінуючими формами фінансового забезпечення та превалюючим типом у суспільстві (табл. 1.1).

Зміна форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальної громади детермінується процесом подолання суперечностей та узгодженням інтересів між суб'єктами управління фінансами територіальної громади. Індивідуальні ринкові інтереси, інтереси територіальної громади та інтереси держави можуть вступати у суперечності, що призводить до дефіциту місцевих бюджетів, безвідповідальності місцевого бізнесу, відсутності в населення мотивації платити місцеві податки і збори, незадоволення населення своїм статусом у територіальній громаді та ін. Процес подолання цих суперечностей ініціює зміну основних форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, зокрема, на зміну переважно ринковому чи державному фінансуванню місцевого розвитку сьогодні приходять механізми партисипативного фінансування.

Таблиця 1.1 – Еволюція зв'язків між домінуючими формами фінансового забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку та превалюючим типом територіальної громади в суспільстві

Період	Етапи еволюції ринкових відносин	Принципи узгодження інтересів суб'єктів місцевого розвитку	Домінуючі суб'єкти управління фінансами територіальної громади		Домінуюча форма фінансового забезпечення розвитку територіальної громади	Превалюючий тип територіальної громади в суспільстві
До XVII ст.	Натуральне господарство	Узгодження інтересів членів територіальної громади і традицій формування територіальної громади	Перважно моносуб'єктне управління	Громада	Самофінансування	Доіндустріальна (традиційна) територіальна громада
XVII ст. – кінець XIX ст.	Економіка вільної конкуренції	Узгодження інтересів на основі контрактів		Суб'єкти фінансового ринку	Ринкове фінансування	Індустріальна територіальна громада
Кінець XIX ст. – перші десятиліття XX ст.	Монополізація ринкової економіки	Переважає приватних інтересів над інтересами територіальної громади		Бізнес-структури	За рахунок коштів бізнесу	
1930-ті – 1980-ті роки	Державне регулювання ринкової економіки	Переважає державних інтересів над інтересами територіальної громади		Держава	Державне фінансування	
З 1990-х років – до сьогодні	Глобалізація ринкової економіки	Формування суспільного консенсусу між усіма стейкхолдерами місцевого розвитку	Полісуб'єктне управління (громада, держава, ринок, бізнес-структури, міжнародні організації)		Партисипативне фінансування	Постіндустріальна громада-мережа

Еволюційні зміни форм фінансового забезпечення місцевого розвитку та структури регуляторних інститутів економічних систем кінця XX – початку XXI ст. формують суспільно-економічні та методологічні передумови трансформації фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Перша група передумов – суспільно-економічні – обумовлена наявністю глобальних суперечностей, що виникають унаслідок диспропорцій між наявними фінансовими ресурсами й економічними проблемами місцевого розвитку та призводять до глобальних кризових явищ у житті територіальних громад: втрата об'єднувальних взаємозв'язків (довіри, солідарності, спільних звичаїв і традицій), неконтрольована урбанізація та міграція, бідність, низька якість соціальних послуг, погіршення екології, соціальне розшарування тощо.

У 2012 році на конференції Ріо+20 «Майбутнє, якого ми прагнемо» на найвищому політичному рівні сформульовані загальні цілі сталого розвитку на період після 2015 року, що передбачають сприяння сталому, всеосяжному і справедливому економічному зростанню, створення додаткових можливостей для всіх, скорочення майнової нерівності, підвищення базового рівня життя, сприяння справедливому соціальному розвитку та соціальній інтеграції, сприяння комплексному й раціональному використанню природних ресурсів та екосистем, які підтримують соціальний і людський розвиток.

Зокрема, Програма розвитку ООН у своїй діяльності в Україні намагається всіляко сприяти реалізації концепції сталого розвитку та підтримувати довгострокові цілі розвитку, затверджені у 2003 році в національному звіті «Цілі розвитку тисячоліття – Україна». До таких належать: зниження рівня бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, просування гендерної рівності, зниження рівня дитячої смертності, покращання материнського здоров'я, зниження рівня та швидкості поширення ВІЛ/СНІДу й туберкульозу, забезпечення сталості природного середовища.

Реалізації цих цілей неможлива без залучення до їх вирішення ресурсів місцевого рівня, без реалізації підходу соціальної мобілізації місцевих громад для формування місцевого сталого розвитку. «Думай глобально – дій локально» – девіз Римського клубу, незалежної експертної групи для оцінювання довгострокових наслідків існуючих проблем та перспектив розвитку людства.

На сьогодні в Україні основним джерелом фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад є кошти місцевих бюджетів, які є центральним елементом місцевої фінансової системи, що мобілізують основну частину фінансових ресурсів, необхідних для надання місцевих суспільних благ.

В основному за рахунок управління видатковою частиною підлеглих їм бюджетів місцеві органи влади здійснюють важливу функцію забезпечення жителів територіальних громад необхідними суспільними послугами та благами.

Тому для обґрунтування необхідності модернізації існуючих підходів до формування вітчизняної фінансової політики місцевого розвитку ми вирішили проаналізувати стан бюджетного фінансування місцевого розвитку.

Місцеві бюджети є кількіснішою ланкою системи суспільних фінансів України. За даними Міністерства фінансів України, станом на кінець 2013 року їх кількість становила 11 949, зокрема бюджет Автономної Республіки Крим, 24 обласні бюджети, міські бюджети міст Києва і Севастополя, 165 бюджетів міст обласного підпорядкування, 488 районних бюджетів, 277 бюджетів міст районного підпорядкування, 104 бюджети районів у містах, 787 селищних бюджетів і 10 101 сільський бюджет. Сільські та селищні бюджети, а також бюджети міст районного підпорядкування і бюджети районів у містах є базовими бюджетами; бюджет Автономної Республіки Крим, обласні та районні бюджети, а також міські бюджети з районним поділом належать до централізованих місцевих бюджетів. Бюджети різних рівнів складаються із загального і спеціального фондів.

Важливою характеристикою місцевих бюджетів є те, що вони відображають чітко визначену частину фінансових відносин, які функціонують на конкретній території. Бюджети територіальних громад підпорядковані органам місцевого самоврядування і повинні гарантувати їх фінансову незалежність.

Основні права та обов'язки місцевих органів самоврядування щодо формування і використання місцевих бюджетів передбачені Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Згідно з цими законодавчими актами місцеві органи самоврядування мають право:

- самостійно розробляти, затверджувати і виконувати свої місцеві бюджети, водночас у процесі виконання бюджетів можуть вноситися відповідні корективи та уточнення, які приймаються в межах компетенції і в інтересах держави й населення відповідної території;

- визначати зі своїх бюджетів обсяг фінансування соціально-культурних закладів та планувати їх подальший розвиток у межах визначених бюджетних доходів, наданих дотацій, субвенцій і залучених коштів;

- визначати напрями використання коштів бюджетів на інвестиції, власні цільові програми, а також спільні програми з органами влади інших адміністративно-територіальних одиниць; на зовнішньоекономічну діяльність, заходи щодо охорони довкілля, відновлення пам'яток природи і культури, благоустрій міст, селищ та сіл, утримання та капітальний ремонт житлового фонду, об'єктів комунального призначення, мережі шляхів відповідного підпорядкування, установ і закладів освіти, охорони здоров'я соціального забезпечення науки і культури, спорту, засобів масової інформації, на утримання органів державної влади й самоврядування, захист прав споживачів та на інші цілі.

1.2. Обґрунтування трансформації сутнісних характеристик фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад

У більшості наукових праць та нормативно-правових актів фінансова політика розглядається виключно на макроекономічному рівні, а її основна

мета полягає в забезпеченні реалізації державних програм відповідними фінансовими ресурсами. Проте такий підхід є обмеженим, оскільки фінансова політика може бути самостійним джерелом та регулятором соціально-економічних змін у суспільстві, а не лише забезпечувати реалізацію інших видів державної політики. Проте для забезпечення ефективності фінансової політики її необхідно розглядати не як самостійну систему заходів, а лише в її тісному взаємозв'язку (інтердепенденції – термін В. Ойкена) з іншими видами економічної політики.

У цілому ж результативність економічного регулювання соціально-економічного розвитку у ХХ столітті призвела до зростання використання тих видів економічної політики, які безпосередньо й швидко можуть вплинути на соціально-економічні тенденції розвитку суспільства. Насамперед це стосується фінансової політики, інструменти якої мають порівняно невеликий лаг своєї дії і високу результативність.

Відповідно зросла необхідність розроблення теоретичного підґрунтя реалізації фінансової політики на різних ієрархічних рівнях функціонування економічних систем.

Термін «фінансова політика» найчастіше використовують у теорії корпоративних фінансів та фінансовому менеджменті, де під ним розуміють стратегію і тактику управління фінансами підприємства на мікроекономічному рівні.

Коли ж термін *фінансова політика* застосовують для позначення впливу урядових структур на соціально-економічний розвиток суспільства, то, зважаючи на безпосередню пов'язаність фінансової політики з грошовою політикою держави, більшість науковців розглядають її виключно на макроекономічному рівні.

Деякі західні економісти намагалися перенести детально розроблену теорію фінансової політики в корпоративних фінансах на макроекономічний рівень. Наприклад, Дж. Хатер ототожнював державну фінансову політику з управлінням фінансовими ризиками держави як своєї корпорації, що має

активи і зобов'язання, вважаючи найважливішим завданням такої політики визначення оптимального рівня резервів в умовах гнучкого валютного курсу (Хатер, 1999).

Методологічною основою досліджень Дж. Хатера була інтегрована фінансова модель К. Фрута – Дж. Штайна для корпоративної фінансової політики. Проте, на думку В. Зимовця, «таке визначення державної фінансової політики у вузькому розумінні, тобто з обмеженням сфери управління лише державними фінансами, може бути методологічною основою лише для дослідження проблем стабільності державних фінансів» (Зимовець, 2010).

У базових працях американських економістів-теоретиків фінансова політика розглядається як частина макроекономічної, а інколи навіть ототожнюється з нею.

Так, у визнаних підручниках з економічної теорії П. Самульсона, В. Нордгауза (Самульсон та Нордхаус, 2001) і К. Макконнелла, С. Брю (Макконнелл та Брю, 2003) монетарна і фіскальна політики та політика управління державним боргом розглядаються в рамках макроекономічної політики держави. Подібний підхід можна спостерігати і в працях Г. Манківа (Манків, 2003) та С. Фішера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензі (Фішер та ін., 1998).

Як наслідок, американські дослідники практично не застосовують терміна «фінансова політика», а використовують під час економічного аналізу її складові – монетарну та фіскальну політики, що є частинами макроекономічної політики держави. Водночас інструменти монетарної політики та фіскальної політики, що також поділяється на бюджетну й податкову політики, чітко розмежовуються. На думку В. Зимовця, таке розмежування термінів у наукових працях західних дослідників «набуває поширення в другій половині ХХ століття, відображаючи тенденції до інституційного відокремлення міністерства фінансів і центрального банку, запровадження на практиці концепції незалежного центрального банку» (Зимовець, 2010).

У працях російських науковців фінансова політика економічного розвитку теж розглядається саме як державна політика макроекономічного регулювання.

Так, у фінансово-економічному енциклопедичному словнику (за редакцією А. Грязнової) фінансова політика визначена як «сукупність заходів держави з організації та використання фінансів для виконання своїх функцій і завдань. Виявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу між соціальними групами населення, галузями й регіонами країни, у фінансовому законодавстві, у структурі доходів і витрат. Фінансова політика обслуговується державним бюджетом і є однією зі складових частин економічної політики, тому формується залежно від загальнонаціональних інтересів, що визначають розвиток державного сектору в промисловості, енергетиці, будівництві та інших галузях, які мають структуроутворювальне значення» (Фінансово-кредитний, 2004).

У сучасному економічному словнику Б. Райзберга, Л. Лозовського, Е. Стародубцевої фінансова політика характеризується як «політика держави (уряду) щодо використання державних фінансових ресурсів, регулювання доходів і витрат, формування й виконання державного бюджету, податкового регулювання управління грошовим обігом, впливу на курс національної валюти» (Райзберг та ін., 2007).

А. Архіпов, І. Погосов та І. Караваєва вважають, що фінансова політика є сукупністю цілеспрямованих заходів держави у сфері управління фінансами з метою визначення найбільш ефективних із них, які відповідають сучасним умовам господарювання, для створення фінансової основи реалізації економічної політики держави (Архіпов та ін., 2007).

В. Ковальов розглядає державну фінансову політику як частину соціально-економічної політики держави, спрямованої на забезпечення збалансованого зростання фінансових ресурсів в усіх ланках фінансової системи країни (Ковалев, 2006).

А. Нешитой визначає фінансову політику як особливу сферу діяльності держави, спрямовану на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл й ефективне використання з метою реалізації державою своїх функцій (Нешитой, 2006).

У праці російських учених за ред. В. Сенчагова фінансова політика держави визначається як частина (підсистема) економічної політики держави, що являє собою сукупність бюджетно-податкових, інших інструментів та інститутів державної фінансової влади, наділених згідно з чинним законодавством повноваженнями з формування й використання фінансових ресурсів держави відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики (Сенчагов та Архіпов, 2006).

У визначеннях російських науковців можна простежити наявність єдиного суб'єкта фінансової політики – держави, у розпорядженні якої знаходяться інструменти як фіскальної, так і монетарної політики (що свідчить про включення функцій Центрального банку до повноважень державних органів влади). В останньому визначенні можемо простежити виокремлення стратегічних і тактичних цілей фінансової політики як складової державної економічної політики. Які саме органи державної влади відповідають за формування і реалізацію фінансової політики у визначеннях російських науковців не уточнюється.

Це призводить іноді до дуже широкого трактування поняття «фінансова політика» і, як наслідок, – до складностей його ефективного використання. Так, у праці за редакцією Р. Набієва, Г. Тактарова, Р. Арікбаєва фінансова політика держави розглядається як сукупність бюджетної, податкової, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної, соціальної та зовнішньоторговельної політики (Набієв та ін., 2008).

У працях українських учених термін «фінансова політика» теж аналізується переважно в поєднанні з основним суб'єктом її реалізації – державою. У цьому разі науковці, щоб відразу відокремити об'єкт свого дослідження від фінансів підприємств використовують поняття «фінансова політика держави», чи «державна фінансова політика».

Так, О. Василик вважає, що «фінансова політика держави – це досить складна сфера діяльності законодавчої і виконавчої влади, яка включає заходи, методи і форми організації та використання фінансів для забезпечення її

економічного й соціального розвитку... основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі повинне забезпечуватися стійке зростання економіки, вдосконалення її структури, створення умов для розвитку господарських утворень різних форм власності, спільних підприємств з іноземним капіталом, акціонерних товариств, орендних і комерціалізованих підприємств. За цих умов важливе значення має також створення надійних соціальних гарантій населенню» (Василик та Павлюк, 2004).

За визначенням В. Глуценка та В. Чехунова, державна фінансова політика – це «особлива форма діяльності держави, спрямована на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для здійснення її функцій» (Глуценко та Чехунов, 2000).

В. Боронос використовує у своїх дослідженнях підхід, відповідно до якого «державна фінансова політика поєднує в собі об'єктивні фінансові відносини та конкретизовані у вигляді загальнодержавних планів і програм управлінські рішення, що виникають у процесі формулювання і впровадження в дію стратегії функціонування й розвитку державних фінансів» (Боронос, 2011 б).

А. Даниленко визначає фінансову політику як «сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо формування й ефективного використання фінансових ресурсів країни, які включають ресурси її окремих регіонів, секторів економіки, підприємств і домогосподарств для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни на основі використання відповідних фінансово-монетарних важелів та інституційного середовища, що сприяють реалізації цієї політики» (Даниленко, 2008).

В. Зимовець акцентує увагу на різниці в цілях короткострокової та довгострокової державної фінансової політики: «Фундаментальна відмінність довгострокової фінансової політики від короткострокової полягає не в тривалості, а у відмінності вирішуваних завдань та об'єктів управління.

Короткострокова фінансова політика орієнтується на управління ліквідністю (тобто фінансовими ресурсами) та забезпечення фінансової стабільності. Завдання довгострокової фінансової політики – нагромадження продуктивного капіталу та формування стійких джерел його фінансування» (Зимовець, 2010).

С. Лондар і О. Тимошенко вважають, що «фінансова політика держави – це визначений урядом напрямок діяльності, що передбачає цілісну сукупність організаційних, правових, інформаційних, інших заходів, спрямованих на ефективне формування фінансових ресурсів держави, їх розподіл, раціональне використання і контроль відповідних фінансових потоків за допомогою використання потенціалу фінансової системи та забезпечення функціонування фінансових механізмів» (Лондар та Тимошенко, 2009).

Відповідно до визначення О. Кириленко «фінансова політика – це сукупність фінансових (розподільних і перерозподільних) заходів, які здійснює держава через фінансову систему» (Кириленко, 2000).

В. Опарін схиляється до думки, що фінансова політика – це комплекс дій і заходів, здійснюваних саме державою, і підкреслює, що він повинен проводитися «в межах наданих їй функцій та повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання і фінансових інституцій, громадян та безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей» (Орзих, 1996).

В. Оспіщев, О. Близнюк та В. Кривошей під час визначення сутності фінансової політики також акцентують увагу на тому, що фінансова політика є складовою економічної політики держави, у якій конкретизуються основні завдання економіки країни, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів держави, й одночасно фінансова політика є відносно самостійною сферою діяльності держави, найважливішим засобом реалізації політики держави у будь-якій сфері суспільної діяльності (Оспіщев та ін., 2009).

П. Юхименко додержується думки, що фінансова політика держави – це «частина (підсистема) її економічної політики, що є сукупністю законодавчих і нормативних актів, бюджетно-податкових, інших фінансових інструментів,

інститутів та заходів державної влади, які згідно із законодавством мають повноваження щодо формування й використання фінансових ресурсів держави та регулюють фінансово-кредитні потоки в секторах економіки відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики» (Леоненко та ін., 2005).

На основі аналізу наведених вище визначень поняття «фінансова політика» можна зробити такі висновки:

1. Здебільшого науковці розуміють під фінансовою політикою цілеспрямовану діяльність, пов'язану з ухваленням відповідальних рішень у сфері управління фінансовими ресурсами (наприклад, вищенаведені визначення Б. Райзберга, Л. Лозовського, Е. Стародубцевої, А. Нешитого, О. Василика, В. Глущенко та В. Чехунова, С. Лондар і О. Тимошенко та ін.).

2. Багато науковців, аналізуючи сутність фінансової політики, визначають її як певну сукупність фінансових засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів у певному соціально-економічному середовищі (визначення В. Сенчагова, В. Опаріна, О. Кириленка, П. Юхименка, В. Бороноса).

3. Ще один підхід до визначення фінансової політики, пов'язаний із поясненням її функцій – управління фінансовими ресурсами, забезпечення економічного розвитку, досягнення стратегічних і тактичних цілей економічної політики тощо (визначення Дж. Хатера, А. Грязнової, В. Ковальова, В. Оспіщева, О. Близнюка та В. Кривошея). Такий підхід до визначення різних видів політики дуже поширений у соціальних науках. Прихильниками функціонального підходу до розуміння політики були американські вчені Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд та інші представники системного аналізу. Згідно з думкою Т. Парсонса будь-яка «політика являє собою сукупність способів організації визначених елементів тотальної системи відповідно до однієї з її фундаментальних функцій, а саме ефективною дії для досягнення спільних цілей» (Парсонс, 2010).

4. Існують два підходи до аналізу державної фінансової політики: згідно з першим необхідно розмежовувати бюджетну і грошово-кредитну політику у зв'язку з тим, що цілі та органи управління міністерства фінансів і центрального банку є різними; згідно з другим підходом можна говорити про *моносуб'єктність* державної фінансової політики.

Якщо мова йде саме про державну фінансову політику, то ми погоджуємося з думкою В. Зимовця, що об'єднання фіскальної і монетарної політик у державну фінансову політику є логічним, тому що «суб'єктом управління в обох випадках є держава в особі спеціальних органів управління. Монетарну політику зазвичай проводить незалежний від уряду центральний банк, а фіскальну – органи виконавчої влади. Щодо суб'єктів державної фінансової політики особливих суперечностей і розбіжностей в існуючих підходах немає. Органи державної влади об'єднуються в стислому і місткому понятті «держава», до якого можна віднести будь-які державні органи, зокрема центральний банк. Суб'єктами державної фінансової політики є органи державної влади, рішення та дії яких впливають на всю сукупність фінансових відносин, разом із взаємодією державних і приватних фінансів через фінансовий ринок. Водночас розподіл компетенцій і сфер відповідальності між такими органами є важливим для забезпечення результативності державної фінансової політики. Таким чином має місце інституційна моносуб'єктність державної фінансової політики» (Зимовець, 2010).

У той самий час не всі з цих висновків можна перенести на поняття «фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад»:

1. Від моносуб'єктності до полісуб'єктності. Якщо мова йде про державну фінансову політику, то суб'єктом політики виступає держава чи відповідні державні інститути (національний банк, міністерство фінансів, міністерство доходів та зборів та ін.). На рівні територіальних громад основним суб'єктом фінансової політики виступають органи місцевого самоврядування. У той самий час певні, а часто ширші ніж в органів місцевого самоврядування, повноваження у фінансовій сфері залишаються за органами державної влади.

Складністю формування ефективної фінансової політики на місцевому рівні за цих умов є те, що інтереси держави та місцевої громади можуть не співпадати, а отже можуть виникнути і протиріччя між головними суб'єктами фінансової політики на місцевому рівні.

Крім того, у сучасних умовах суб'єктами фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад можуть виступати усі стейкхолдери місцевого розвитку: від місцевих громадських організацій і місцевого бізнесу до міжнародних організацій. Усі ці суб'єкти можуть брати участь у фінансуванні місцевого розвитку або брати участь в управлінні фінансовими ресурсами. Незважаючи на те, що деякі суб'єкти фінансової політики мають менше значення з позиції забезпечення загальних надходжень, їх присутність (або відсутність) може змінити умови та можливості соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Відповідно однією з головних методологічних проблем при формуванні фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальної громади є обґрунтування економічної природи інтересів, на забезпечення яких вона має бути спрямована. Проведений аналіз теорій місцевих фінансів засвідчив існування двох домінуючих підходів до її вирішення.

Відповідно до першого підходу пріоритетними при реалізації фінансової політики є інтереси держави, головною метою – забезпечення стратегії економічного розвитку країни, тому її реалізація відбувається переважно через управління місцевими бюджетами. У той самий час, держава не завжди спроможна забезпечити ефективний розподіл і використання суспільних ресурсів через лобізм, логролінг, бюрократію, політико-ділову циклічність тощо, тому інтереси мешканців територіальної громади часто виявляються другорядними порівняно з державними пріоритетами. Це обумовлює недостатнє або непропорційне фінансування територіальних громад, а домогосподарства, міжнародні організації, бізнес, громадські організації виявляються недостатньою мірою залученими до реалізації програм і проектів місцевого розвитку.

Відповідно до другого підходу пріоритетними при реалізації фінансової політики є індивідуальні інтереси окремих суб'єктів місцевого розвитку (підтримка малого бізнесу, громадських об'єднань тощо) та розвиток окремих сфер життєдіяльності територіальних громад. У той самий час, такий підхід часто підсилює негативні наслідки неефективності ринкових механізмів (недосконала конкуренція, опортунізм, асиметрія інформації, негативні екстерналії тощо), може призводити до дефіциту фінансових ресурсів для виробництва місцевих суспільних благ, диспропорцій у соціально-економічному розвитку територіальних громад, відхилення від стратегічних державних пріоритетів розвитку територіальних громад.

Кризові явища у функціонуванні територіальних громад у всьому світі засвідчили неспроможність як першого, так і другого підходів.

Для подолання суперечностей між державними та індивідуальними інтересами в процесі забезпечення розвитку територіальних громад у праці може бути використана концепція «економічної соціодинаміки» Р. Грінберга та А. Рубінштейна (Грінберг та Рубінштейн, 2000), в якій була зроблена спроба подолати диктат методологічного індивідуалізму в економічній науці шляхом обґрунтування існування специфічних соціальних потреб, що не зводяться до суми індивідуальних потреб і не представляються державою. Аналогічно можна виокремити специфічні соціально-економічні потреби територіальних громад, що можуть не збігатися, а іноді навіть суперечити інтересам держави та індивідуальних суб'єктів. Ці інтереси повинні представляти органи місцевого самоврядування, саме на їх задоволення ї повинна спрямовуватися їх політика. Виокремлення цих органів необхідне для визначення орієнтирів розвитку місцевих спільнот та створення місцевих суспільних благ, корисність яких відрізняється від суспільної корисності для держави, але в той самий час не зводиться до суми індивідуальних корисностей мешканців територіальних громад.

Виходячи з такого підходу до трактування інтересів територіальних громад, фінансову політику місцевого соціального-економічного розвитку, її

конкретні заходи необхідно визначати в системі координат «індивідуальна корисність членів територіальної громади – корисність для територіальної громади – корисність для суспільства (держави) у цілому». Під час формування фінансової політики місцевого розвитку і у випадку виникнення конфлікту інтересів між індивідуальними суб'єктами й територіальною громадою пріоритет повинен віддаватися саме максимізації корисності територіальної громади. Критерієм ефективності в цьому разі може бути принцип ефективності Парето, згідно з яким збільшення сукупної корисності місцевих суспільних благ для місцевих спільнот не повинно призводити до зменшення сукупних корисностей благ для індивідуальних суб'єктів чи держави.

2. *Суб'єктно-об'єктний підхід* до формування фінансової політики на місцевому рівні. Під час формування та реалізації фінансової політики на місцевому рівні територіальна громада є не лише об'єктом політики соціально-економічного розвитку, а й її суб'єктом. Представники місцевої громади та місцеві інститути громадянського суспільства повинні не лише одержувати результати фінансової політики, а й виробляти рішення, брати участь у формуванні політики. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність фінансової політики, оскільки безпосередні об'єкти впливу цієї політики є і суб'єктами її формування, і вигодонабувачами.

3. *Партисипативний підхід*. Результативність фінансової політики соціально-економічного розвитку громад залежить від кількості залучених до її реалізації зацікавлених сторін (стейкхолдерів). *Партисипативне фінансування* місцевого розвитку (залучення до фінансування соціально-економічного розвитку територіальних громад місцевого бізнесу, громадських організацій, мешканців громади) стає можливим за умови *партисипативного управління* (залучення до процесу управління місцевих стейкхолдерів) фінансовими ресурсами місцевої громади.

Трансформація сутнісних характеристик фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад обумовлює необхідність уточнення її визначення. У праці розмежовані поняття «державна фінансова

політика», «місцева фінансова політика» та «фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад». На відміну від моносуб'єктних державної фінансової політики (держава як суб'єкт управління) та місцевої фінансової політики (органи місцевої влади як суб'єкт управління) для фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад характерною є інституційна полісуб'єктність, в основу якої покладена *сумісно-роздільна діяльність* (термін теоретичної концепції А. Гриценка) державних органів, органів місцевого самоврядування та індивідуальних суб'єктів (жителів, місцевого бізнесу, громадських організацій тощо). Сумісність цієї діяльності полягає в спільній спрямованості на досягнення цілей місцевого розвитку, роздільність – у виконанні відмінних завдань у цьому процесі, пов'язаних із забезпеченням різних інтересів. Якщо фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад здійснюється лише однією зі сторін сумісно-роздільної діяльності, то інтереси інших можуть бути враховані неповною мірою. І, навпаки, чим більше розділеною є ця діяльність, тим сильніше буде виражений її кооперативний характер і більше ефективними будуть результати.

Виходячи з цього, *фінансову політику соціально-економічного розвитку територіальних громад* ми пропонуємо розуміти як цілеспрямований процес узгодження інтересів та завдань суб'єктів місцевих фінансових відносин для оптимізації їх сумісно-роздільної діяльності із забезпечення та стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад. Такий підхід на відміну від існуючих ураховує сумісно-роздільний характер діяльності суб'єктів місцевої фінансової політики, відмінності їх інтересів та роль кожного з них у фінансуванні розвитку територіальних громад.

Під час реалізації цієї політики необхідно не зменшувати ролі держави у цьому процесі, передавати всі повноваження місцевим органам влади чи максимально залучати громадськість до участі в її формуванні, а впроваджувати таку концепцію фінансової політики, що реалізувала б синергетичний потенціал їх сумісно-роздільної діяльності. Це обумовлює

доцільність запровадження партисипативної концепції фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад.

1.3. Основні положення партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку

Соціально-економічний розвиток територіальної громади – це складний динамічний процес. Сутність соціально-економічного розвитку полягає у взаємозалежних процесах, з одного боку, економічного, з іншого – людського розвитку.

Економічний розвиток передбачає економічне зростання, що узагальнено виражається в збільшенні продуктивності праці та якісних змінах у виробничих відносинах. Людський розвиток включає вдосконалення людських якостей (здібностей) та поліпшення умов життєдіяльності людини (збільшення людського і соціального капіталу, зростання якості життя населення).

Базовими елементами аналізу економічного розвитку суспільства є економічні системи, економічні інтереси, потреби людства й економічні ресурси, необхідні для їх задоволення. За Й. Шумпетером, економічний розвиток – це перехід економічної системи від одного стаціонарного стану до іншого на якісно іншому рівні на основі нових способів комбінації ефективного використання наявних обмежених ресурсів для виробництва капітальних та некапітальних благ (Шумпетер, 2007). Ю. Філіпов і Т. Авдєєва характеризують економічний розвиток як процес досягнення приватних та групових інтересів шляхом ефективного управління наявними ресурсами (Філіпов, 2000). За визначенням Ради з економічного розвитку США, економічний розвиток – це процес створення добробуту через мобілізацію людських, фінансових, капітальних, фізичних та природних ресурсів для генерування придатних для ринку товарів і послуг (Кощинець, 2011).

Український учений Г. Монастирський висунув та обґрунтував гіпотезу про дослідження територіальної громади базового рівня як економічної

системи, що дозволяє поширити на територіальні громади принципи організаційної динаміки систем, визначальною характеристикою яких є розвиток. Як і будь-яка система, територіальна громада розвивається, тобто в ній відбуваються невідворотні, спрямовані та закономірні зміни. На відміну від традиційного уявлення, яке основною властивістю розвитку вважало мінливість, сучасне поняття «розвиток» вміщує три взаємозв'язані характеристики: зміни, зростання, покращання, основною з яких є остання (Монастирський, 2010).

Ми погоджуємося з Г. Монастирським, який під економічним розвитком територіальної громади розуміє процес зміни, зростання та покращання кількісних і якісних характеристик економічної системи територіальної спільноти базового рівня шляхом раціоналізації використання виробничих, природних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів на основі підприємництва й рівноправного поєднання різних форм власності для задоволення потреб місцевого населення. На думку цього науковця, основними критеріями економічного розвитку територіальних громад є: зростання кількісного та якісного рівня виробництва; збільшення продуктивності праці працівників на основі упровадження технологічних, технічних та організаційних інновацій; зменшення трудо-, енерго- і матеріаломісткості виробленої продукції; збільшення частки місцевого населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, зменшення безробіття в територіальній громаді; раціоналізація використання існуючих місцевих ресурсів; зміцнення економічної бази місцевого самоврядування; підвищення конкурентоспроможності територіальної громади; зростання економічної активності й економічної культури територіальної громади та її членів (Монастирський, 2010).

Також Г. Монастирський зазначає, що економічний розвиток територіальної спільноти є багатовимірним, що обумовлено, з одного боку, поліфакторністю його формування та особливою природою економічного розвитку як чинника і поштовху інших типів розвитку, з іншого. Це дає

можливість йому виокремити низку «зрізів економічного розвитку територіальних громад:

1) соціально-економічний розвиток як проєкція економічних процесів та результатів на соціальний розвиток територіальних громад, що виявляється в залученні місцевих жителів до функціонування виробничо-господарського комплексу громади, рівні використання її трудового потенціалу, забезпеченні матеріальних передумов соціального добробуту;

2) політико-економічний розвиток – виявляється через практичне впровадження економічних інтересів політичних еліт громади, з одного боку, та вдосконалення місцевої економічної політики як реакції на трансформацію економічних умов, з іншого;

3) еколого-економічний розвиток – забезпечення гармонізації відносин у системі «людина – природа» на основі реалізації принципів екологічного природокористування для забезпечення сталого розвитку територіальних громад;

4) науково-економічний розвиток – зміна способів досягнення економічних результатів розвитку територіальних громад на основі інновацій, інтенсифікації використання місцевих економічних ресурсів;

5) техніко-економічний – автоматизація технологій функціонування суб'єктів господарювання територіальних громад на основі використання сучасних технічних розробок;

6) культурно-економічний – формування нової корпоративної культури територіальної громади як суб'єкта економічних відносин;

7) зовнішньоекономічний – посилення взаємодії територіальних громад з іншими територіальними утвореннями з метою взаємообміну ресурсами та готовим продуктом, реалізації спільних економічних проєктів;

8) інформаційно-економічний – інформатизація життєдіяльності територіальної громади та муніципальних суб'єктів господарювання як чинник підвищення ефективності економічної діяльності на основі використання інтегрованих інформаційних мереж;

9) ресурсоекономічний – розширення економічної бази здійснення економічної діяльності на основі зниження ресурсомісткості муніципального продукту, підвищення ефективності та пошуку резервів використання існуючих ресурсів, формування кардинально нової ресурсної бази місцевої економіки;

10) стратегічно-економічний – реалізація стратегічних орієнтирів розвитку територіальних громад за допомогою економічних важелів та модернізації умов і принципів функціонування муніципальної економіки;

11) управлінсько-економічний – модернізація управління економічним розвитком територіальних громад, обумовлена зміною елементів функціонування місцевої економічної системи;

12) результативно-економічний – кількісне зростання та якісне покращання підсумкових показників функціонування місцевої економіки (валовий місцевий (регіональний) продукт, місцеве економічне багатство, рентабельність місцевої економіки, середній дохід на одного члена територіальної громади та ін.) як основний індикатор місцевого економічного розвитку» (Монастирський, 2010).

Важлива роль фінансових відносин у житті територіальних громад, як засвідчив наш попередній аналіз, визначає необхідність виділення ще й фінансово-економічного зрізу розвитку територіальної громади, суть якого полягає у формуванні фінансової політики її соціально-економічного розвитку.

Крім того ми погоджуємося з Г. Монастирським щодо доцільності використання поряд із поняттям «економічний розвиток територіальної громади» категорії «місцевий економічний розвиток», що традиційно застосовується в державному й муніципальному управлінні в зарубіжних країнах (Монастирський, 2010).

Проведений Г. Монастирським науковий аналіз основних теорій місцевого економічного розвитку дозволив здійснити їх поділ на такі чотири групи: 1) теорії розміщення (просторові, локалізаційні) – теорія сільськогосподарського місцерозміщення, теорія раціонального місцерозміщення промислового підприємства, теорія промислового

місцерозміщення, теорія центральних місць, теорія просторової організації господарства, теорія дифузії інновацій, теорія полюсів зростання, теорія «центр – периферія»; 2) власне теорії економічного розвитку (зростання) – теорія сукупної (кумулятивної) причинності, теорія привабливості (атракційності); 3) узагальнювальні теорії – синтетична теорія місцевого економічного розвитку; 4) міждисциплінарні теорії – регіональна теорія.

Ще однією теорією місцевого соціально-економічного розвитку є *концепція розвитку, орієнтованого на громаду*. Підхід у рамках цієї концепції передбачає активну участь людей у вирішенні питань місцевого значення та задоволенні потреб громад: спільне визначення способів вирішення місцевих проблем і спільну діяльність з утілення ухвалених рішень.

Основні завдання підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, що впроваджуються Програмою розвитку ООН в Україні, такі:

1) покращання умов життя громад сіл, селищ і малих міст через комплексне відновлення, ефективне використання та системне управління базовими об'єктами місцевої інфраструктури і поліпшення якості й доступності послуг за рахунок громадських ініціатив самопомоги;

2) створення довіри до процесу ухвалення рішень місцевою владою, сприяння діалогу між громадянами та владою. Мобілізація громадських ресурсів, порозуміння і співпраця між громадянами, їхніми організаціями, іноземними донорами та місцевою владою повинні стати підґрунтям для планування довгострокового розвитку муніципалітету;

3) поліпшення інституційної спроможності, зокрема професійних знань і навичок самоврядних організацій громади, місцевих органів влади та муніципальних установ щодо започаткування й підтримання партнерства, визначення потреб і пріоритетів громади, методів планування, управління та моніторингу в рамках місцевого самоврядування за участі громадськості;

4) сприяння розширенню впливу місцевих громад через створення механізмів гласного діалогу, даючи можливість всім громадянам від самого початку бути рівноправними учасниками в плануванні та мобілізації ресурсів;

5) підвищення ефективності та дієвості партнерства місцевої влади, громад та інших зацікавлених сторін у реалізації ініціатив місцевого розвитку, поширення цього практичного досвіду в Україні, сприяння врахуванню його під час розроблення політики та здійснення реформ у сфері місцевого розвитку й належного врядування (Місцевий, 2013).

У таблиці 1.2 подані основні перешкоди розвитку територіальних громад, виявлені Міжнародним центром перспективних досліджень у результаті аналізу I фази реалізації проєкту ЄС і Програми розвитку ООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (2007–2011 роки).

Ця таблиця засвідчує, що основні проблеми соціально-економічного розвитку громад в Україні – у сфері ефективності фінансової політики та дієвості механізмів внутрішньої самоорганізації та представлення інтересів громади.

Подолання цих перешкод є актуальною і нагальною проблемою для економічної науки, вирішення якої дозволить територіальним громадам в Україні більш успішно розвиватися.

Проте аналіз класифікації вищеописаних теорій місцевого розвитку, свідчить про акцентування уваги науковців передусім на економічному розвитку територій, аніж людському. Проте варто зазначити, що поряд із теоріями розвитку територій існують теорії, які акцентують увагу на людському розвитку в рамках розгляду місцевого соціально-економічного розвитку.

Зважаючи на постійну мінливість зовнішнього середовища, соціально-економічний розвиток територіальних громад повинен мати стійкий характер. Цікавою в цьому контексті є *теорія «пружних громад»* (англ. «resilient community»), розроблена дослідниками з так званої «Копенгагенської школи студій безпеки». Метафорою, якою можна пояснити вимогу до сучасних спільнот бути пружними, є порівняння електричної лампочки та м'ячика: якщо перша впаде, то, навіть упавши з малої висоти, розіб'ється, в той час як другий лише відскочить (Штукарін, 2010).

Таблиця 1.2 – Основні перешкоди розвитку територіальних громад в Україні (складено на основі (Місцевий, 2013))

Перешкода місцевому розвитку	Характеристика
Фінансова несаможиттєвість місцевого самоврядування	<p>Обов'язок забезпечити основні соціальні та адміністративні послуги прямо покладено або делеговано органам місцевого самоврядування. Нині виконувати всі ці функції здатні лише громади міст державного та обласного значення, які згідно з Бюджетним кодексом мають безпосередні стосунки з державним бюджетом і володіють реальними правами бюджетної самостійності. У решти самоврядних адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (сіл, селищ, малих міст) і власні фінансові ресурси, і ті, що передаються їм центральним урядом через область і район, недостатні для надання публічних послуг належної якості та кількості.</p> <p>Ліва частка бюджетів місцевого самоврядування (близько 90 %) витрачається на забезпечення повноважень у соціальній сфері (освіта, охорона здоров'я, культура тощо), делегованих державою органам місцевого самоврядування. Кошти місцевих бюджетів, виділені на такі цілі, покривають лише заробітну плату працівників бюджетних установ, і то неповною мірою (70–80 %). Коштів на утримання інфраструктури, закупівлю обладнання, ліків, підручників, організацію харчування школярів тощо хронічно не вистачає. Можливості формування бюджетів розвитку громад дуже обмежені: частка місцевих бюджетів, яку вони можуть витратити на власний розсуд для цілей розвитку, в середньому в країні дуже мала (за останні роки близько 10–11 %)</p>
Недостатній рівень державного адміністративного контролю на місцевому рівні	<p>Відсутність бюджетної самостійності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на місцях означає, що вони дуже залежні від центральної влади щодо здійснення своїх поточних функцій і питань місцевого розвитку. Натомість місцеві державні адміністрації фактично не забезпечують виконання функцій централізованого адміністративного контролю над тим, як Конституція України, закони та національні програми втілюються на місцях, яка ситуація з додержанням прав людини, збереженням територіальної цілісності та національної безпеки держави</p>
Недієвість механізмів представлення інтересів громад	<p>Члени територіальних громад не відіграють важливої ролі в процесах місцевого розвитку; населення залучають до участі в плануванні та ухваленні рішень безсистемно та формально. З одного боку, особливості бюджетного процесу – планування та виконання бюджету «зверху вниз» об'єктивно унеможливають урахування інтересів громади в діяльності місцевих органів влади (особливо це стосується розвитку інфраструктури), з іншого – бракує нормативно визначених і відпрацьованих механізмів такої участі</p>

Так само й територіальні спільноти: якщо вони негнучкі та сприймають зовнішні впливи як «загрози», то в разі раптової дії цих факторів «небезпеки» їх базові структури, що підтримують життєдіяльність, опиняться неспроможними

швидко реагувати та зруйнуються або скерують надмірні ресурси для реагування на «проблеми» і втратять ефективність розвитку. Натомість гнучке реагування на виклики сьогодення, наприклад активне залучення всіх учасників громади (мешканців, бізнесу, влади) до спільного планування і функціонування, збільшує доступні ресурси, адаптує місцеву спільноту до умов, що швидко змінюються в глобалізованому світі, створює потенціал для розвитку територіальної громади.

Іншими теоріями, які аналізують аспекти людського розвитку, є: концепція соціальної відповідальності бізнесу, концепція розвитку за участі громади, теорія соціального капіталу.

Розглянувши теорії місцевого соціально-економічного розвитку, можна зробити висновок про *дуалістичну природу* соціально-економічного розвитку територіальних громад. Заходи щодо окремого розвитку спільноти та території, на нашу думку, повинні розглядатися як неоднакові за пріоритетом. Перевага повинна віддаватися заходам людського розвитку, оскільки це буде кумулятивно впливати на подальший розвиток території присутності. Тому методологічні засади партисипативної концепції повинні бути сформовані за такою логікою: ядро складають теоретичні постулати розвитку місцевих спільнот, а оболонку – фундаментальні положення теорій розвитку території.

Зауважимо, що до цього розглядалися теорії, які пояснювали аспекти місцевого соціально-економічного розвитку. Однак для обґрунтування змістовного теоретико-методологічного підґрунтя формування партисипативної концепції фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад необхідно розглядати більш широкий базис теоретичних і методологічних підходів, спрямованих на реалізацію можливості підвищення ефективності використання фінансових ресурсів за рахунок залучення до системи управління ними не лише державних та місцевих органів влади, а й інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, місцевого бізнесу і безпосередніх споживачів місцевих суспільних благ – представників територіальних спільнот.

Таким чином, необхідно звернутися до розгляду додаткових груп теорій, що розглядають аспекти:

- фінансового регулювання;
- взаємодії стейкхолдерів під час формування політики місцевого розвитку;
- глобального розвитку.

Перша група теорій поєднує *теорії фінансового регулювання*, основною характеристикою яких є підходи до ступеня фінансової децентралізації.

Спільна риса *макроекономічних теорій бюджетного регулювання* полягає в тому, що коштами централізовано керують державні органи вищої ланки. Незалежно від інструментів, які вважаються оптимальними в рамках конкретної теоретичної течії, всі теорії наголошують, що держава має ряд обов'язкових макроекономічних функцій бюджетного регулювання і саме вона повинна централізовано займатися розподілом значної частини державних фінансів. Ці функції включають підходи до бюджетної рівноваги, характер державного боргу, принципи емісії, особливості податкового механізму та грошово-кредитної політики.

Два основні підходи – монетаристський та кейнсіанський – оперують заходами макроекономічного рівня і не передбачають інструментів, що застосовувалися б до локальних територій. Перехід до децентралізованого розподілу бюджету в межах цих теорій не розглядається внаслідок специфіки заходів макроекономічного бюджетного регулювання. Проте результати макроекономічних заходів чинять безпосередній вплив на всі економічні показники в державі і визначають умови, які також визначають вибір та масштаб ініціатив фінансового регулювання на рівні локальних територій.

Річард Масгрейв – автор *теорії суспільних фінансів* – також є прихильником фінансової централізації. Категорії «соціальні стандарти», «мінімальні стандарти», «нормативи фінансового забезпечення мінімальних стандартів» зазвичай пов'язують із його працями. Він виділяє такі економічні функції держави: стабілізаційну, що підтримує господарський механізм;

перерозподільну, спрямовану на подолання диференціації доходів громадян; алокаційну, пов'язану з виробництвом суспільних благ та подоланням ринкових екстерналій.

Теорія Р. Масгрейва, незважаючи на закладені в неї постулати централізованого фінансового регулювання, стосується безпосередніх аспектів розвитку конкретних територій. Розвиток його досліджень привів до виникнення більше концепції «мериторних благ», під якими розуміють блага, попит на які з боку приватних осіб відстає від «бажаного суспільством» і стимулюється державою. Найважливішим досягненням «мериторики» стало те, що вона зуміла теоретично «виправдати» необхідність державної підтримки виробництва й споживання деяких видів товарів і послуг. Мова йде про такі блага, дійсна цінність яких споживачам не відома. Тому держава опікується виробництвом цих корисних для суспільства благ і за допомогою бюджетних дотацій виробникам спонукує індивідуумів до збільшення їх споживання. Згідно з поглядами Р. Масгрейва мериторними благами є культура, освіта, охорона здоров'я, які сприяють розвитку людського та соціального капіталу і завдяки яким людина може повністю реалізувати свої потреби й інтереси. Мериторні блага в сучасних умовах формують основи економічне зростання держави.

Теорія фіскального федералізму об'єднує ряд підходів до необхідності існування різних рівнів бюджетної системи. Під час перерозподілу бюджетних коштів необхідно вирішувати проблему ефективного розподілу ресурсів між територіями.

Підхід А. Токвіля полягає в тому, що фіскальний федералізм виникає внаслідок необхідності поєднання в одній державі різних переваг для населення різних територій. Таким чином, переноситься вирішення ряду специфічних для території питань на місцевий рівень.

Дж. Б'юкенен запропонував підхід, що пояснює бюджетний федералізм існуванням суспільних благ із територіальними обмеженнями щодо використання.

У таких випадках суспільні блага варто виробляти на рівні адміністративно-територіальних утворень відповідними до потреб регіону кількостями.

Відповідно до підходу Ч. Тібу поведінка суб'єктів під час споживання локальних суспільних благ порівнюється з економічним вибором з існуючих варіантів найбільш прийняттого товару. За невеликого розміру адміністративних утворень це призводить до конкурентної ситуації між регіонами, де ціною суспільного блага є обсяг податків до місцевого бюджету.

Концепція реконізму у фінансах – теорія, що пояснює природу децентралізації фінансового регулювання технологічними здобутками цивілізації. Технологічні трансформації суспільної взаємодії, серед яких поширення комунікаційних технологій, глобалізація інформаційного простору, скорочення витрат координації, поширення практик поведінки призвели до того, що характер оформлення економічних відносин зазнав змін у напрямі мережевої та горизонтальної координації. Наслідком таких змін є те, що спільноти (глобальні чи локальні) стають конкурентами для державних органів у багатьох економічних напрямках – насамперед у виробництві суспільних та економічних благ.

Такий тип економіки передбачає взаємну підзвітність, інформаційну прозорість, право на вільний доступ до одержання інформації та її використання. Поряд із цим реконізм характеризується адаптацією чи докорінною трансформацією застарілих типів відносин, які вступають у конфлікт із принципами взаємодії в рамках інформаційної системи.

Концепція партисипативного фінансування стверджує, що залучення громад до проєктів фінансування місцевого розвитку підвищує економічну ефективність реалізації проєктів місцевого розвитку. Механізм партисипативного фінансування не лише дозволяє залучити до місцевого розвитку фінансові ресурси представників місцевих спільнот, а й допомагає виявити пріоритети розвитку територіальних громад.

Теорія пропонує рекомендації щодо соціальної мобілізації учасників проекту місцевого розвитку та формування середовища довгострокового підтримання ухвалення рішень щодо спільного фінансування проектів у подальшому. Потенціал громади використовують таким чином, щоб її члени могли ухвалити рішення разом з органами місцевої влади, використовувати сторонні фонди фінансування та підтримувати досягнуті результати.

Результатами впровадження рекомендацій теорії партисипативного фінансування є: залучення на додаток до бюджетних коштів ресурсів громади та сторонніх фондів чи організацій, уточнення пріоритетів місцевого розвитку, посилення соціального капіталу в громаді, посилення механізмів взаємодії між громадою і місцевою владою.

Друга група теорій аналізує *взаємодію стейкхолдерів* під час формування політики місцевого розвитку. Основною характеристикою теоретичних концепцій цієї групи є пріоритетність державних механізмів втручання або місцевих механізмів регулювання під час формування політики місцевого розвитку.

Розглядаючи цю групу теорій, варто розпочати з трактування макроекономічного регулювання, запропонованого *кейнсіанством*. Дж. Кейнс уточнив класичні підходи до аналізу макроекономічних процесів і довів необхідність зростання економічної ролі держави та активного державного регулювання. Проте ця теорія розглядає процеси на рівні національної економіки і, хоча дає обґрунтування державному втручання, не надає конкретних методологічних інструментів щодо впливу держави на розвиток локальних спільнот чи територій.

На відміну від кейнсіанства *неоліберальна* теорія звужує сферу державного впливу та окреслює важливість інституційних факторів, що формуються саме на локальному рівні. Основними функціями держави у рамках неолібералізму є встановлення та захист принципів вільної конкуренції, що закладає основу економічного розвитку й соціального прогресу. В. Ойкен розвиває ці постулати в межах *теорії порядків в економічній політиці* і

відзначає, що в основу реальних економічних систем покладена обмежена кількість ідеальних чистих форм устрою економіки (Ойкен, 1995). Однак у реальності економічна система кожної країни має власні особливості й інституційне оформлення, що формується як під впливом держави, так і під впливом неформальних інститутів. На думку В. Ойкена, найбільш ефективний для країни порядок складається, якщо враховуються внутрішні порядки. Відповідно до його концепції можна вважати, що держава повинна втручатися в життя територіальних громад настільки мало, наскільки можливо, і настільки багато, наскільки необхідно.

Теоретична *концепція сумісно-роздільної діяльності* А. Гриценка (певною мірою її можна віднести до теорій, що розвивають ідеї марксизму) передбачає відмову від протистояння вільного ринку та державного регулювання. Розвиток країн на сучасному етапі повинен базуватися на використанні нових форм, що відповідають «спільно-розділеній» природі людської діяльності. Аспект розділеності реалізується в розподілі праці, приватної власності, індивідуалізму та атомізму суб'єктів, що підтримується ринковими інститутами. Аспект спільності виявляється в кооперації праці, формах суспільної, колективної та державної власності, суспільних та державних інститутах. Але оскільки ці аспекти є взаємодоповнювальними і нездатними існувати один без одного, це змінює постановку питання про розподіл функцій ринку та держави. Концепція А. Гриценка знімає протиставлення, в процесі якого розширення функцій однієї сторони відбувається поряд з обмеженням функцій із протилежного боку: повинно бути більше функцій і держави, і ринку. У разі формування партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку ця теоретична концепція допомагає пояснити сутність сумісно-роздільної діяльності всіх суб'єктів фінансової політики.

У групі теорій взаємодії стейкхолдерів під час формування політики місцевого розвитку виокремлюють теорії, що належать до *неоінституціоналізму*. Неоінституціональні теорії намагаються надати

практичні рекомендації щодо підвищення співпраці та координації суспільної взаємодії.

Так, *теорія «управління спільним»* Е. Остром дає пояснення, як повинні координувати дії представники територіальних громад для ефективного та тривалого використання спільних ресурсів. Основний здобуток теорії – це опис принципів управління колективними ресурсами. Теорія управління спільним спростувала загальні уявлення про те, що дієве використання спільних ресурсів може бути досягнуте лише в режимах державної чи приватної власності. Наведені в її програмній праці «Керування спільним» (Остром, 1990) приклади партисипативного вирішення проблем керування спільними благами і ресурсами є важливим ресурсом для формування постулатів партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку.

Теорія колективної дії М. Олсона містить розгляд ефективності взаємодії суб'єктів у рамках суспільних груп залежно від визначальних характеристик: розміру та ступеня гомогенності групи, способу розподілу благ у групі, можливостей для опортуністичної поведінки членів групи, витрат на координацію (Олсон, 1965). Здобутком М. Олсона є введення в економічну науку поняття селективних стимулів, які дозволяють пояснити самоорганізацію групи в зовнішніх умовах, що не сприяють цьому.

До інституціональних теорій відносять також *модель принципала-агента*, що аналізує способи вирішення проблеми, які виникають між власником та найманим менеджером унаслідок розбіжностей мотивації. Ця модель може бути перенесена на рівень локальних спільнот. У цьому разі агрегованим принципалом громада, а агентом – місцеві органи влади, що вирішують питання розвитку територіальної громади. Проблеми опортуністичної поведінки (з точки зору громади) в цьому разі будуть вирішуватися методами, що пропонує модель: діяльністю наглядового органу громади, використанням елементів конкуренції (у виборчому процесі), репутаційними механізмами в громаді.

Продовженням моделі принципала-агента є *модель ідентичності інсайдера-аутсайдера* Акерлофа – Крентон, що враховує особливості ухвалення економічних рішень під впливом соціальних зв'язків усередині спільноти та оцінювання важливості сформованих зв'язків суб'єктом, діяльність якого аналізується (Акерлоф та Крентон, 2010).

Економічна соціологія громад – напрям соціально-економічних досліджень, що передбачає аналіз взаємодії суб'єктів у локальних спільнотах з урахуванням інструментарію економічної теорії. Важливим досягненням цієї школи є те, що її представники ускладнюють підходи до аналізу економічної раціональності суб'єкта.

По-перше, з позиції економічної соціології індивід має вибір щодо тактик економічної раціональності, він здатен обирати різні варіанти логіки дій залежно від наявних соціальних обмежень та оточення. Таким чином, він розглядається як суб'єкт, здатний виробляти гнучку стратегію застосування певного типу раціональності.

По-друге, раціональність вибору з позиції економічної соціології ґрунтується не лише на постулаті обмеженої економічної раціональності, а додатково враховує особливості соціального обміну, який традиційно ігнорувався економістами. Концепція раціональності поведінки окремого індивіда пов'язується з раціональністю поведінки всієї системи, що складається з подібних індивідів. Отже, індивід є елементом багатьох формальних і неформальних мережевих утворень (організацій, соціальних груп, територіальних спільнот).

Теорія економічної соціодинаміки – концепція, що ставить за мету опис економічних закономірностей динамічних процесів у суспільстві. Подібно до термодинаміки, що описує енергетичну рівновагу у фізичних моделях, економічна соціодинаміка оперує аналогом енергії – інтересами, вподобаннями, перевагами економічних суб'єктів та їх агрегатними величинами. Особливістю концепції є те, що держава розглядається як цілковито відособлений суб'єкт ринку, інтереси якого не зводяться до інтересів бюрократичного механізму,

політикуму чи інших груп. Лише держава реалізує суспільний інтерес, що не може бути виявлений ринковим механізмом в інтересах індивідів.

Автори *теорії партисипативної демократії (демократії участі)* засвідчують те, що, в той час як на рівні держави інститути демократичного вибору дають можливість узгоджувати рішення, що стосуються населення країни або окремих її регіонів, існує також невикористаний потенціал координації дій у суспільстві на рівні окремих спільнот і територіальних громад. Цей потенціал можна реалізувати шляхом модернізації процедур ухвалення рішень та поширення таких процедур на неполітичні сфери.

Прибічники теорії демократії участі ведуть активний пошук каналів ефективного залучення громадян до процесу ухвалення рішень, починаючи від стадії вироблення рішення до їх запровадження. Поряд із цим вони є прихильниками децентралізації і пропонують застосовувати процедури в економічних практиках (наприклад, управління місцевим бюджетом).

Третя група теорій містить концепції, що аналізують *тенденції глобалізації* в діапазоні від теорій, які підтримують суспільну різноманітність, до теорій, що передбачають глобальне вирівнювання суспільних особливостей.

Теорія сталого розвитку, за визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, має на меті задоволення потреб сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Така мета вміщує широкі соціальні аспекти, серед яких орієнтація на збереження стабільності існуючих соціальних, територіальних і культурних систем. Теорією декларується збереження культурної різноманітності та соціального капіталу – характеристик, важливих для сталого розвитку територіальних громад. Водночас теорія сталого розвитку звертає увагу на такі аспекти різноманітності, як пошук та підтримка локальних практик сталого розвитку в невідоміючих культурах. Зважаючи на це, а також на те, що концепція сталого розвитку є найперспективнішою сучасною ідеологією розвитку, можна вважати її такою, що найбільше апелює до цінності різноманітності.

Теорія глокалізації намагається врахувати різноспрямовані тенденції. З одного боку, не заперечуючи глобалізаційних процесів, вона враховує збереження і навіть посилення локальних відмінностей та традицій. У рамках теорії такі протилежні тенденції пояснюються тим, що поширення глобалізаційних процесів повинне підтверджуватися наявністю стимулів, якими є економічні, культурні, соціальні відмінності між регіонами. Ефективність економічних обмінів зростатиме, якщо культивуватимуться основи відмінностей між територіями, а отже, й між постачальниками та одержувачами благ. Це призводить до того, що кордони між регіонами залишаються, але змінюється їх сутність: на противагу природним та географічним лініям розмежування важливості набувають соціально-культурні межі.

Взаємодія глобальних тенденцій і локальних особливостей має характер синтезу: загальні світові тенденції трансформуються під впливом місцевого контексту, а локальні особливості переосмислюються на глобальному рівні.

Глокалізація виявляється в ряді економічних явищ. У сфері виробництва та споживання універсальні товари й послуги трансформуються в регіональні форми, адаптуючись до специфіки регіональних ринків. У сфері організації взаємодії на рівні спільнот глокалізація виявляється у зверненні до традиційних формальних та неформальних інститутів суспільної координації. У сфері культури спостерігаються диверсифікація та збереження відмінностей, викликані, втім, комерціалізацією цієї сфери.

Теорія глобального розвитку П. Гемавата стверджує, що глобалізаційні процеси мають свої обмеження. Після кризи 2007–2008 років економічні зв'язки, які посилювалися до цього, почали стабілізуватися, у той час як рівень світової торгівлі стрімко відновлювався, інвестиційні та міграційні процеси демонстрували помірну динаміку. Панкадж Гемават не заперечує процесу глобалізації, однак підкреслює, що зростання економічних показників досягається успіхами не на глобальному, а на локальних ринках. Іншими словами, обсяги продажів та споживання зростають на внутрішніх ринках компаній. Більшість комунікаційних взаємодій (телефонні зв'язки, інтернет-

трафік) також прив'язані до локальних територій. Ринок праці демонструє ті самі тенденції.

Це свідчить про те, що потенціал локальних факторів у сучасній економіці не вичерпаний, а те, що ми сприймаємо як глобалізацію, в статистичному розрізі має вигляд регіоналізації. У той час як спостерігається вплив глобалізації на більшість економічних процесів, вони також зазнають впливу географічних, національних та культурних бар'єрів. Наслідком цього є те, що компанії поєднують у своїй діяльності міжнародні стандарти виробництва з локальними особливостями території присутності.

Теорія капіталу Е. де Сото стверджує, що в країнах, які розвиваються, існують локальні інституційні відмінності від більш розвинених країн. Відповідно до цього метою повинне бути позбавлення від цих локальних неефективних інститутів (Е. де Сото, 2012).

Хоча Е. де Сото не говорить про те, що інституціональна структура країн повинна бути стандартизованою, він є прихильником упровадження ряду загальних принципів, основними з яких є принцип демократичного ухвалення рішень, принцип повноцінної ринкової конкуренції та недопущення диктату, а також принцип чіткого оформлення і додержання прав власності. Е. де Сото не наполягає на глобальному поширенні цих принципів, але стверджує, що вони є вирішальними для економічного розвитку, а в глобальному масштабі – безальтернативними.

Капіталістичні країни стали більш заможними завдяки тому, що визначені та захищені права власності дозволяють вільне передавання та обмін майна, що сприяє підвищенню ефективності капіталу в економіці країни. У некапіталістичних країнах неспецифіковані права власності стримують ринкові відносини та економічне зростання. Основним постулатом Е. де Сото є ствердження, що західний капіталізм є єдиним ефективним способом організації економіки та суспільного життя.

Теорія «плоского» світу Т. Фрідмена серед теорій глобалістики найбільш тяжіє до прогнозів щодо втрати територіальними спільнотами будь-яких

специфічних ресурсів та можливостей для індивіда. Фрідмен вважає, що з розвитком цивілізації процеси глобальної конкуренції спочатку переходять на державний рівень, потім – на рівень підприємств, а згодом – на рівень невеликих груп та індивідів. Таким чином, окремі індивіди чи об'єднання людей мають можливість вступати в економічне змагання на загальних глобальних умовах, що також вирівнює локальні розбіжності та підриває інститути координації всередині спільнот. Успіх індивідів, за теорією плоского світу, визначається не факторами розвитку територіальної громади, місцем проживання чи громадянством, а здібностями, навичками та доступом до глобальної системи комунікацій. За такого стану речей світ стає єдиною площадкою з уніфікованими робочими та споживацькими моделями поведінки та координації дій. Традиційні ієрархічні інститути координації в таких умовах модифікуються, порівняно більшу роль в них починають відігравати горизонтальні відносини.

На рисунку 1.1 наведено чотири групи теоретичних і методологічних підходів, що складають підґрунтя партисипативної моделі фінансової політики територіальної громади з позначенням зв'язку теорій із теоретичними положеннями методологічного ядра та оболонки.

Метою фінансової політики розвитку територіальних громад повинен бути людський розвиток (природні багатства без спроможності місцевих спільнот продуктивно відтворювати наявні ресурси самі по собі не забезпечують сталого розвитку території). Теоретичні постулати розвитку місцевих спільнот формують методологічне ядро теоретико-методологічного підґрунтя формування партисипативної моделі фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад. Між людським розвитком і розвитком території проживання існує діалектичний зв'язок, проте розвиток території повинен мати підлеглий стосовно людського розвитку характер. Тому в нашій моделі теоретичні постулати розвитку територій формують методологічну оболонку теоретико-методологічного підґрунтя формування партисипативної фінансової політики розвитку територіальних громад.

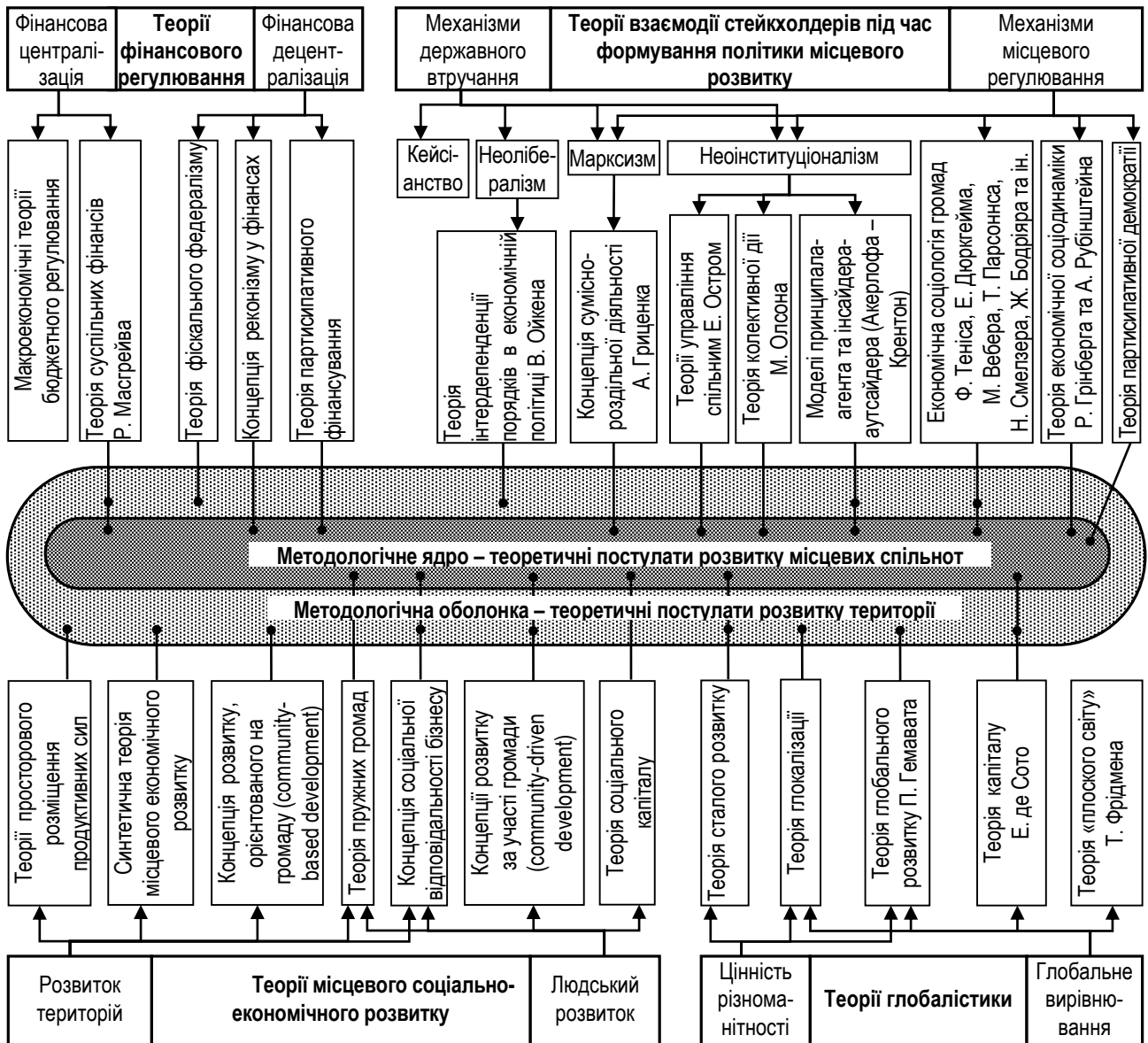

Рисунок 1.1 – Структурно-логічна схема теоретико-методологічного підґрунтя формування партисипативної моделі фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад

Таким чином, під час формування методологічного базису формування фінансової політики місцевого розвитку ми врахували дуалістичний характер фінансової політики місцевого розвитку, а також, зважаючи на те, що соціально-економічний розвиток територіальної громади зазнає впливу багатьох локальних, макроекономічних та глобальних факторів, на додаток до теоретичних положень місцевого соціально-економічного розвитку було

враховано теорії, які аналізують ступінь фінансової централізації, баланс механізмів державного втручання та місцевого регулювання, а також аспекти глобалізації.

Таку модель фінансової політики ми назвали партисипативною. Ключові положення партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку визначаються економічною ефективністю залучення місцевих спільнот та інших стейкхолдерів до управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад. Незважаючи на коротку історію застосування, на сьогодні світовою теорією і практикою вже накопичений певний досвід використання підходів, зорієнтованих на участь місцевих громад у формуванні та реалізації політики місцевого розвитку.

Досвід посткомуністичної трансформації продемонстрував, що перехід до ринку лише за рахунок економічних інструментів без відповідних інституційних перетворень є неефективним. У зв'язку з цим наприкінці 90-х років ХХ століття Світовий банк висунув нову парадигму розвитку, що враховує не лише економічні зрушення, а й процеси посилення громадянського суспільства та розвитку державного управління.

Якщо раніше домінувало безпосереднє надання бідним країнам різних матеріальних або фінансових ресурсів, то нині значний обсяг підтримки почали спрямовувати на освітні проєкти й програми, пов'язані з організацією самостійної діяльності, що може забезпечити сталий розвиток територіальних спільнот. Водночас фінансові та інші ресурси від донорів значною мірою надходять безпосередньо в розпорядження місцевих громад, оминаючи державні органи або інші посередницькі організації. Частково це ще пояснюється тим, що донорські організації розчарувалися у фінансових схемах, до яких увійшли й державні органи.

Використання підходу до місцевого розвитку, що ґрунтується на участі місцевих громад, розпочалося ще в середині 70-х років ХХ ст., коли Продовольчо-сільськогосподарська організація (структура ООН – FAO) провела експеримент із пошуку механізму самопомоги з метою подолання

бідності шляхом розширення соціальних, економічних та екологічних можливостей (Місцевий, 2013). Успіх FAO привів до застосування експерименту в багатьох країнах світу впродовж 80–90-х років XX ст. за підтримки інших відділень ООН, таких як ПРООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ, Фонд народонаселення ООН та UNCDF. Експеримент мав кілька цілей, що стосувалися людського життя: від індивідуального розвитку/розвитку домашнього господарства до розвитку на рівні громади; від соціального (наприклад, питання охорони здоров'я, освіти) до економічного розвитку (мікрофінансування, підприємства) та питань охорони довкілля (управління природними ресурсами). Крім агенцій ООН, різні донорські організації, такі як GTZ, SDC та CIDA, були першими, хто експериментував із підходом на базі громади в усьому світі заради вирішення завдань у сфері розвитку. Рушійними силами цих експериментів були різні гравці: держави, корпорації, академії, неурядовий та приватний сектори тощо. Результати, одержані цими агенціями в усьому світі, були подібними, а саме:

- усюди люди мають бажання та потенціал допомогти собі задля покращання своїх життєвих умов;

- люди об'єднуються довкіл єдиної потреби і розкривають свій потенціал для її вирішення;

- розвиток, що досягається за рахунок участі людей, є більш сталим; основою успіху є право власності громад-бенефіціарів;

- через нестачу фінансових та людських ресурсів інтервенції із самопомоги за умови індивідуального лідерства залишаються обмеженими, незважаючи на їх успішність;

- деякі сильні неурядові організації мали успішний вплив на національному рівні. Багато неурядових організацій, незважаючи на амбіційні цілі, зазнали поразки через нестачу фінансових і людських ресурсів або їх неадекватність;

– державні інтервенції мали досить незначний успіх через їх політизацію, бюрократію, обмеженість права власності, недостатню прозорість та ухвалення рішень за принципом «зверху донизу»;

– успішні практики спостерігались у випадках, коли створювалися партнерства з розвитку між групами самопомоги та агенціями з розвитку (наприклад, місцевими органами влади, лінійними агенціями).

Цей досвід значно впливав на підготовку рекомендацій щодо сталого розвитку під час Всесвітнього саміту із соціальних питань у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Всесвітнього саміту із соціальних питань у Йоганнесбурзі (2002 р.). За необхідну умову сталого людського розвитку ці саміти взяли обов'язкову участь громад/людей на всіх рівнях.

Як основу забезпечення участі населення в місцевому сталому розвитку вони рекомендували публічно-приватні партнерства. За такого принципу люди займають центральне місце в плануванні й здійсненні діяльності з метою розвитку, а публічний та приватний сектори допомагають їм як партнери з розвитку. Для забезпечення процесу ухвалення рішень «знизу вгору» та участі в ньому громадян було рекомендовано створити відповідні ради на місцевому, регіональному та національному рівнях (Місцевий, 2013).

Щодо сучасного використання підходу за участі місцевих громад, то проєкти розвитку, що базуються на участі територіальних спільнот, стали за останнє десятиліття важливою формою фінансової підтримки місцевого розвитку з портфелем цінних паперів Світового банку приблизно 7 млрд дол. (Мансурі та Рао, 2004).

Що стосується національних державних програм, спрямованих на інвестиції в людський і соціальний капітал, то в країнах, які не належать до розвинених, вони мають обмежений потенціал через недостатнє фінансування. Їх результати зазвичай не доходять до локального рівня. Проте державні заходи можуть бути ефективно доповнені програмами за участі територіальних спільнот, які залучають організації місцевих спільнот, органи місцевого

самоврядування, неурядові організації та приватний сектор (Донгер та ін., 2011).

Крім того, як відомо, ринок сам по собі не може забезпечити надання всіх необхідних послуг і товарів – він часто недостатньо надає суспільні блага (наприклад, дороги, якісну освіту й охорону здоров'я для бідних верств населення), тоді як існує велика кількість сумісних благ (наприклад, ліси, річкові басейни, рибні ресурси тощо). Національні державні програми, спрямовані на інвестиції в людський і фізичний капітал, мають певний потенціал для виправлення цих дисбалансів. Водночас, як засвідчує світовий досвід, вони повільно надають зазначені послуги (Донгер та ін., 2011).

Програми за участі громади можуть змусити ринок реагувати на попит, виражений уразливими верствами населення. Як споживачі члени спільноти є найбільш легітимним, поінформованим і надійним джерелом інформації про власні пріоритети. Розроблені громадою об'єкти, такі як медичні центри, школи та системи водопостачання, мають зазвичай більш високий рівень використання і краще підтримуються, ніж у тому разі, якщо інвестиційні рішення ухвалюються суб'єктами за межами спільноти. Досвід також засвідчує, що попит є краще сформульованим, коли громади сприяють інвестиційним витратам і беруть участь в управлінні (Сара та Катц, 1997).

За умов обмеженості фінансових ресурсів *розвиток, орієнтований на громаду*, є важливим підходом, оскільки він зменшує навантаження на урядові установи шляхом оптимізації використання місцевих фінансів, але водночас результати такого підходу можуть покращити життя великої кількості бідних людей (Ннанта та Інносент, 2013). Розроблення методологічних засад упровадження цього підходу в програми місцевого розвитку є важливим завданням для сучасної економічної науки.

С. Танака (Танака та ін., 2006) і Н. Кумар (Кумар, 2003) у своїх працях дали характеристику поняття *«розвиток за участі громади»*. П. Донжир, Дж. Домелен, Е. Остром, А. Раян, В. Вейкман, М. Польські (Донгер та ін., 2011) та ін. визначили основні причини, згідно з якими розвиток за участі громади

повинен формувати основу будь-якої стратегії місцевого розвитку. Водночас П. Вассеніх та К. Вайтсайд наголошували на обмеженнях зазначеного підходу (Вассеніх та Вайтсайд, 2004).

Багато науковців досліджували ефективність та особливості національних програм місцевого розвитку за участі громади. Серед яких Дж. Феарон, М. Хамфрі та Дж. Вайнштайн (Феарон та ін., 2009), які аналізували програму розвитку за участі місцевих громад, реалізовану в північній Ліберії у 2006–2008 роках. Вони дійшли висновку, що введення нових інститутів на місцевому рівні мало позитивний вплив на здатність громад до співпраці, і цей ефект тривав навіть після завершення програми. Дж. Сара та Т. Катц аналізували програму водопостачання в шести країнах світу (Бенін, Болівія, Гондурас, Індонезія, Пакистан, Уганда й Ефіопія) і підтвердили ефективність підходу із залучення громади до ухвалення рішень (Сара та Катц, 1997). Проте методологічні засади практичного впровадження підходу до місцевого розвитку через залучення територіальних спільнот та імплантації цього підходу в систему державної політики місцевого розвитку залишаються недостатньо розробленими.

Скорочення бідності досить часто є метою урядових реформ у нерозвинених країнах. Проте світовий досвід засвідчує, що локальні проблеми місцевих громад шляхом подібного регулювання вирішуються повільно. Водночас за наявності чітких правил гри, доступу до інформації відповідної ресурсної підтримки бідні та вразливі групи населення, що складають місцеву громаду, можуть ефективно організуватися для отримання товарів та послуг, які відповідають їх безпосереднім пріоритетам (Донгер та ін., 2011).

Розвиток, орієнтований на громаду, з моменту офіційного визнання Світовим банком операційною категорією кредитування в 2000 році став механізмом надання допомоги в місцевому розвитку, що найбільш стрімко розвивається (Мансурі та Рао, 2004). У рамках цього підходу існує ставлення до бідних людей як до активів і партнерів у процесі розвитку. Крім того, як доводять К. Мансурі та В. Рао, залучення громадськості до економічного розвитку покращує цільове спрямування проєктів (Мансурі та Рао, 2004).

Розвиток, орієнтований на громаду, визначається Світовим банком як підхід, що надає громадам контроль над плануванням рішень та інвестиційних ресурсів для проєктів місцевого розвитку (Донгер та ін., 2011). Основна ідея полягає в тому, що саме громада найкраще знає, яким чином можна покращити життя, які ресурси потрібні для цього, і може організуватися для вирішення нагальних локальних проблем (Танака, 2006). Це ініціатива, за якої контроль за процесом розвитку, ресурсами та ухваленням рішень надається територіальним громадам (Ннанта та Інносент, 2013). У теорії розвитку, що описує цей підхід, використовують два основні терміни:

- 1) *community-based development*;
- 2) *community-driven development*.

Перший українською мовою зазвичай перекладається як *розвиток, орієнтований на громаду*, другий – *розвиток за участі громади*.

До середини 90 років ХХ ст. ці терміни у світовій економічній літературі розглядалися як синоніми. Сьогодні вони розмежовуються, хоча офіційного затвердження так і не набули. Зазвичай *community-based development* передбачає активне залучення бенефіціарів до процесу управління, ухвалення та впровадження рішень; а *community-driven development* – це розвиток за участі громади, за якого спільноти прямо контролюють визначальні рішення проєктів розвитку, включаючи управління інвестиційними фондами (Мансурі та Рао, 2004).

Відповідно поняття *community-based development* має більш широке концептуальне поле, ніж поняття *community-driven development* (рис. 1.2).

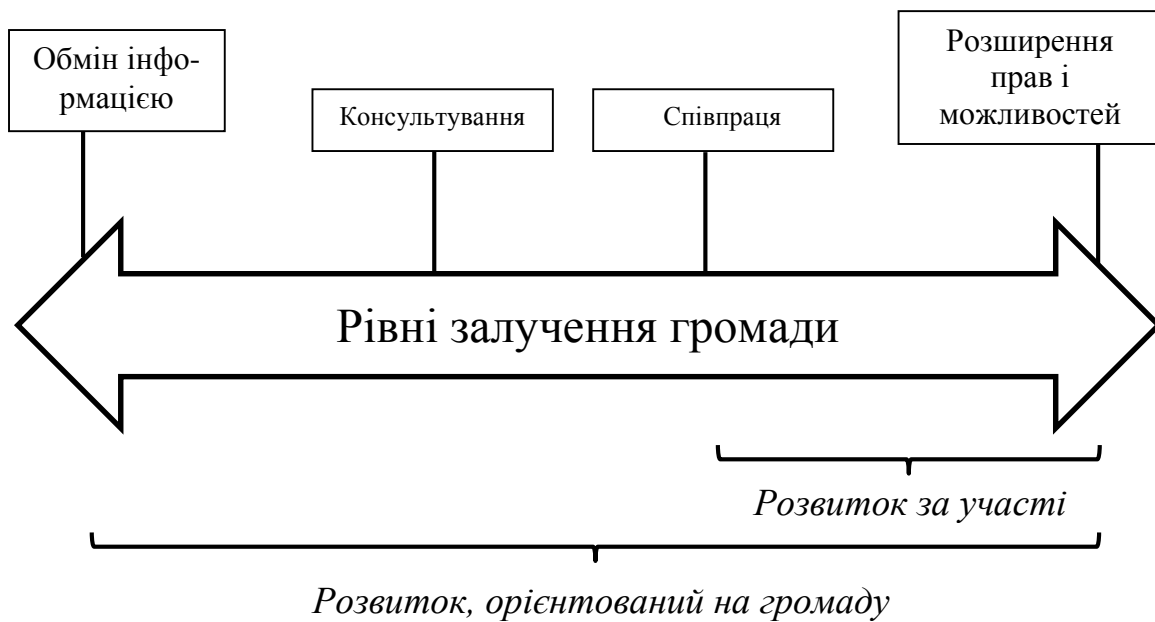

Рисунок 1.2 – Розмежування понять «розвиток, орієнтований на громаду» та «розвиток за участі громади»

Розвиток за участі громади спирається на територіальні спільноти з метою використання їх соціального капіталу для самоорганізації та участі в процесах розвитку.

Таким чином, такі поняття, як «участь», «територіальна спільнота» й «соціальний капітал», мають вирішальне значення для того, як організована участь місцевої спільноти в ухваленні рішень (Мансурі та Рао, 2004).

Підхід до місцевого розвитку за участі територіальних спільнот передбачає:

- 1) спрямованість на громаду (а саме на громадську організацію або представницький місцевий орган територіальної громади);
- 2) спільну відповідальність громади за планування проєкту та його складових (територіальна громада самостійно обирає найбільш нагальну проблему для вирішення);
- 3) трансфер ресурсів до громади й подальший громадський контроль за ресурсами;

4) залучення громади до процесу впровадження проєктів або прямо, або опосередковано через управління та спостереження за підрядниками чи операційними й експлуатаційними функціями;

5) використання громадського оцінювання та моніторингу (Мансурі та Рао, 2004, Ннанта та Інносент, 2013).

За такого підходу місцеві спільноти часто співпрацюють з організаціями підтримки та постачальниками суспільних послуг, зокрема, обраними органами місцевого самоврядування, приватним сектором, неурядовими організаціями та центральними державними установами. Це дозволяє забезпечити місцеві громади соціальними та підприємницькими послугами, організувати економічну діяльність і раціонально використовувати ресурси, наділити бідні верстви населення ресурсами, підвищити їх безпеку та покращити управління цими ресурсами.

Підхід до місцевого розвитку за участі громади передбачає надання територіальній спільноті прямого фінансування, причому сама громада ухвалює рішення, на що ці кошти будуть спрямовані. Громада самостійно реалізовує проєкт і несе відповідальність за нього, проводить моніторинг його виконання (Олсон, 1965).

Такий спосіб фінансування є фінансовим інститутом, який мотивує громаду до самоорганізації, ініціативної діяльності та плідної співпраці з владою.

Потенційні переваги від такого підходу є досить значними. Існує явна мета трансформації владних відносин для забезпечення представництва й право голосу для вразливих верств населення, що дозволить їм впливати на ухвалення рішень (Мансурі та Рао, 2004).

У цьому разі можуть виникати поєднання функціональних зв'язків між організаціями територіальних громад і формальними інститутами (місцевим самоврядуванням та ін.), створюватися сприятливі умови через відповідні політичні та інституційні реформи, зокрема реформи децентралізації, й формуватися сприятлива нормативно-правова база.

Зазвичай підхід, орієнтований на громаду, передбачає сприяння доступу до інформації через різні засоби масової інформації, а також та укріплення та покращання фінансування підзвітних груп (Донгер та ін., 2011).

Стимули для застосування підходів, орієнтованих на участь громади, можуть надходити як із середини громади, так і ззовні, а саме: від неурядових організацій, влади, донорів або інших індивідів, що не є членами цієї громади.

Незважаючи на джерело стимулу, часто необхідна зовнішня підтримка, адже на локальному рівні може бути недостатньо ресурсів (як фінансових, так і технічних) для задоволення потреб розвитку територіальної громади. Більш детально цей процес показаний на рисунку 1.3.

Участь громадян у проектах за участі територіальних спільнот зазвичай не є випадковою. Це відбувається тому, що деякі принципи організації спостерігаються на прийнятному для учасників рівні.

Громадяни добровільно братимуть участь у програмах за участі громади, якщо вони:

- бачитимуть можливі позитивні результати від проекту для себе та громади;
- матимуть відповідну організаційну структуру для вираження своїх інтересів та інтересів громади;
- відчуватимуть загрозу їх життю і життю громади;
- відчуватимуть себе зобов'язаними надати підтримку громаді;
- матимуть кращі знання щодо ситуації, яка склалася в громаді;
- почуватимуть себе комфортно в громаді (Сміт, 2010).

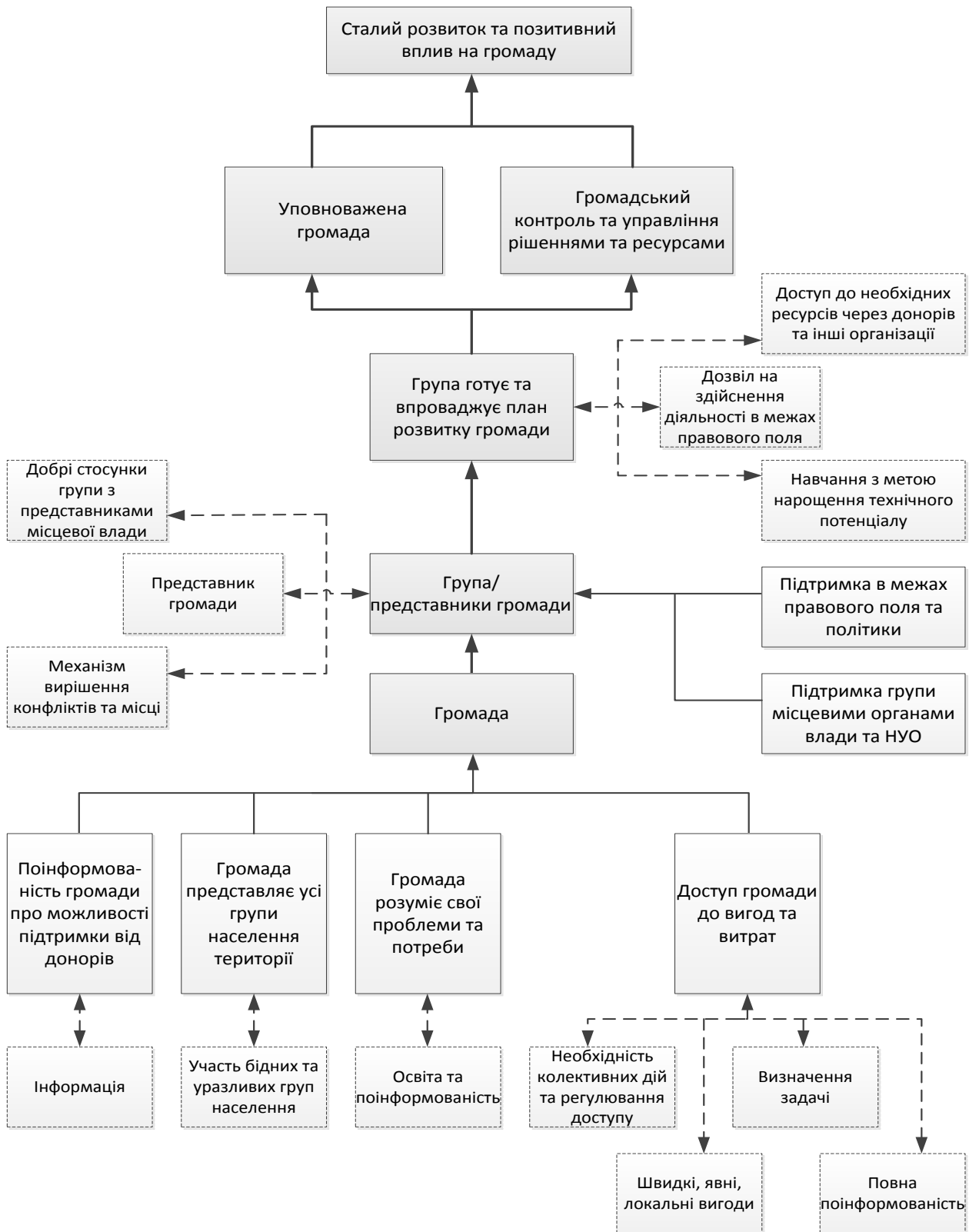

Рисунок 1.3 – Схема роботи підходів, що базуються на участі територіальних спільнот* (складено за (Кумар, 2003)).

*Затемнені складові демонструють напрями процесу; умови, необхідні для реалізації процесу; припущення, за яких умови можуть бути досягнуті

Крім того, залучити громадян до участі в зазначених програмах можна шляхом:

- підкреслення переваги від участі в проєкті;
- організації та визначення відповідної групи/представників громади;
- допомоги громадянам знайти позитивні способи реагування на загрозливі ситуації;
- підкреслення зобов'язань кожного члена громади діяти на благо громади;
- надання громадянам додаткових знань щодо можливостей розв'язання їх локальних проблем;
- допомоги учасникам відчувати себе комфортно в громаді (Кумар, 2003).

Підходи, орієнтовані на участь територіальних спільнот, базуються на таких припущеннях:

- 1) громада краще знається на своїх локальних проблемах, ніж влада або зовнішній експерт;
- 2) можуть бути досягнуті реальні вигоди на локальному рівні;
- 3) може бути визначена група представників громади, яка зможе управляти ресурсами;
- 4) контроль за ресурсами покладено на локальний рівень;
- 5) наявність більшої інформації на рівні громади (Кумар, 2003).

Кожний підхід за участі територіальних спільнот має дві основні стадії: *ініціювання* та *консолідацію*, і кожна з цих стадій може відігравати різну роль залежно від соціоекономічних та політичних характеристик громади. Зовнішні стимули ініціювання підходу за участі громади також можуть відрізнятися. Неурядові організації можуть бути більш придатними, аніж підтримка влади, зокрема в галузях, де громада має довгострокове невдоволення або недовіру до владних структур. Консолідація допомагає укріпити та побудувати елементи стійкості в громаді за допомогою підходів за участі територіальних спільнот. Йдеться про вирішення конфліктів, взаємовідносини представників громади з

політичними силами на місцевому рівні, тощо. Водночас час та зусилля, які необхідно прикласти, будуть відрізнятися залежно від громади. З точки зору міжнародного донора, має місце третя стадія – *розширення*, тобто одночасна реплікація зусиль у декількох громадах (Кумар, 2003).

Проекти за участі громади часто розглядають через призму того, як вони вдосконалюють планування й надання державних послуг та стійкість проектів місцевого розвитку і чи знижують ризик привласнення доходів владними елітами.

Підходи, орієнтовані на громаду, а також підходи за участі громади мають особливу проблему моніторингу та оцінювання, оскільки вони дають громадам більший контроль над ресурсами. А це передбачає необхідність відповідних механізмів забезпечення підзвітності та прозорості (Кумар, 2003).

Більшість таких проектів спрямовані на децентралізацію за допомогою заходів, що сприяють змінам у законодавстві або конкретним зусиллям зі створення відповідного потенціалу таких змін (Кумар, 2003).

Підходи, що базуються на участі територіальних спільнот, застосовують за умови:

- відсутності локальних інститутів (відсутність певних ринків, відсутність суспільних послуг, післякризовий період, незріла децентралізація);
- неефективності локальних інститутів (корупція, недостатність компетенції, недостатня підзвітність та відповідальність, байдужість місцевого уряду) (рис. 1.4).

Ефективність підходу за цих умов можна пояснити тим, що правильно розроблені програми, орієнтовані на бідні та вразливі групи населення, створюють позитивний соціальний капітал і дають громадам більше можливостей при комунікаціях із державними органами влади.

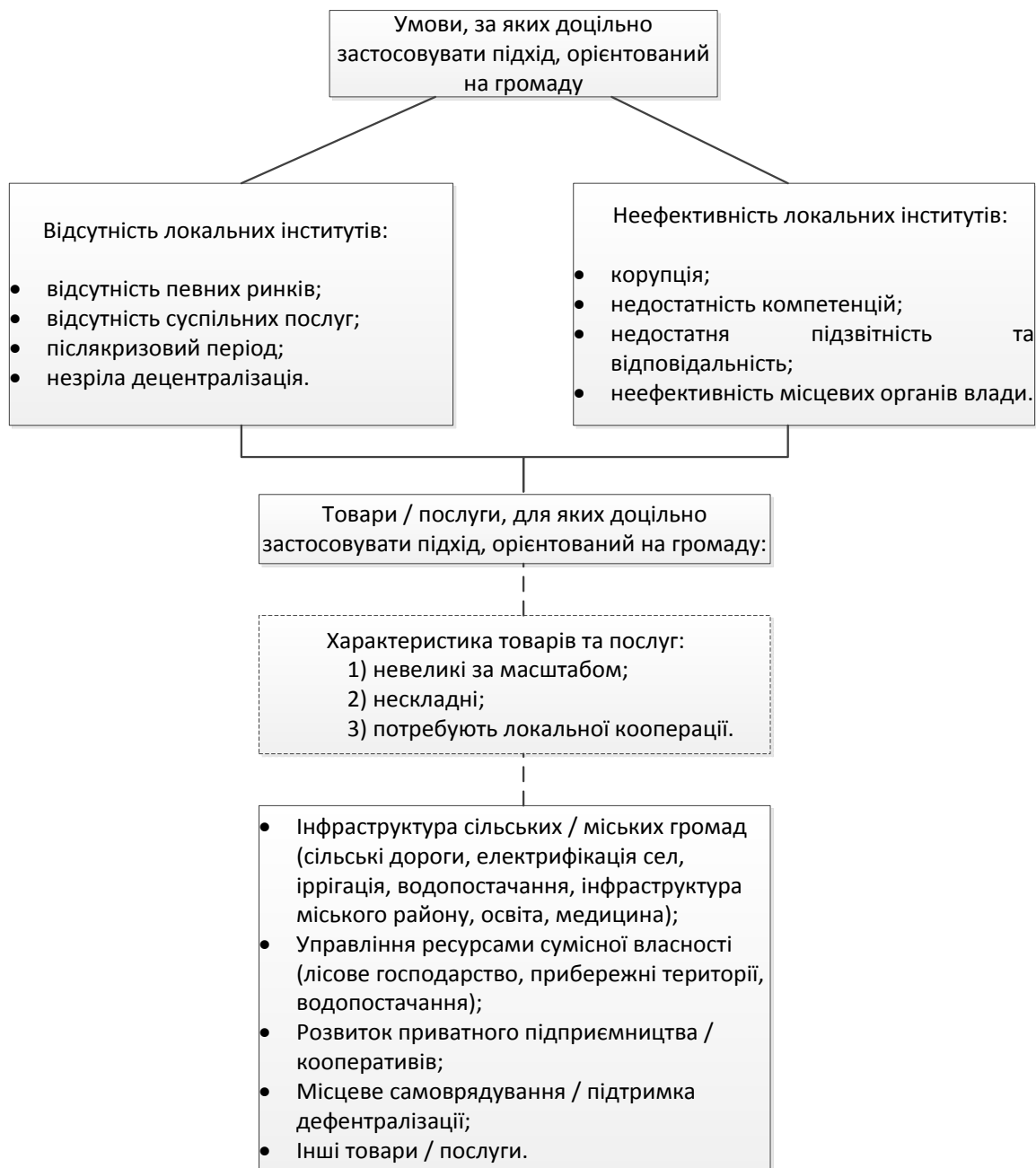

Рисунок 1.4 – Підхід, орієнтований на громаду, як противага фіаско локальних інститутів (складено на основі Танака, 2006)

Водночас під час упровадження підходу до місцевого розвитку, орієнтованого на залучення територіальних спільнот, на практиці виникає низка проблем:

1) *проблема ефекту від масштабу*. Часто постає питання, як поширити успішний досвід невеликої експериментальної громади на рівень країни. Тут існують п'ять основних обмежень:

а) сукупні (бюджетні) витрати поширення позитивного досвіду можуть бути занадто високими;

б) інституційна база з точки зору законів, політики й соціальних відносин не сприяє розвитку, орієнтованому на громаду;

в) координація спільного виробництва продукції, послуг та розподілу інвестицій за наявності багатьох стейкхолдерів може виявитися неможливою;

г) можливість стандартизації та реплікації позитивної практики може бути обмежена місцевими особливостями;

г) для великої кількості громад важко спланувати та запровадити логістику тренувань, забезпечити достатню матеріально-технічну базу, розподіл і моніторинг операцій, необхідних при підході, орієнтованому на громаду (Бінсвангер та Свамідан, 2003).

Розширення масштабів діяльності проєктів, орієнтованих на громаду, – не завжди просте завдання. Воно вимагає поступового й послідовного підходу, кінцевий результат буде залежати від політичної підтримки, а також від можливих стимулів, створюваних для різних зацікавлених сторін;

2) *проблема орієнтування*. Підхід, орієнтований на громаду, зазвичай спрямований на найбільш вразливі верстви населення. Водночас виникає небезпека захоплення фінансових потоків групами, що були виключені. Особливо це питання загострюється за умови політичного втручання (The Effectiveness, 2005);

3) *велика вартість та обмеження участі на практиці*. Участь у проєкті розвитку, орієнтованому на громаду, в реальному житті тягне за собою значні витрати, якими часто нехтують, коли йдеться про цей підхід. Після проведеного на громадських зборах часу зрозумілими стають альтернативні витрати у вигляді втраченого часу й доходів. Також частими є випадки, коли проєкти потребують додаткових фінансових внесків від членів громади. Існують також нематеріальні, але не менш реальні проблеми, а саме: психологічний та фізичний «примус» найбільш соціально знедолених членів суспільства до

участі в програмі, де їх участь може викликати конфлікти з інтересами місцевих еліт (Мансурі та Рао, 2004);

4) *тривалість проєкту місцевого розвитку*. Зазвичай проєкт, орієнтований на громаду, займає близько одного року. Досить часто цей термін є недостатнім для цілей поширення програми. Крім того, міжнародні проєкти розвитку за участі громади зазвичай передбачають невеликий обсяг зовнішнього фінансування, вони не можуть гарантувати підвищення добробуту за рахунок змін в інфраструктурі;

5) *проблема залежності від персоналу*. Акцент на соціальній мобілізації та збільшенні пропускну́ї спроможності робить якість проєктів, орієнтованих на громаду, дуже залежною від якості роботи персоналу. Здебільшого успішний розвиток програми забезпечувала команда, що складалася з високомотивованих осіб, які тривалий час (10–20 років) працювали з громадами, розвиваючи їх потенціал. Водночас співробітники з розвитку підходу, орієнтованого на громаду, особливо на вищих посадах зазвичай є колишніми бюрократами з невеликим досвідом роботи з розширення можливостей громад, і їх стимули часто не збігаються з вимогами програми;

6) *небезпека корупційних чи опортуністичних дій*. Значна залежність від співробітників-засновників проєкту також означає, що підхід, орієнтований на громаду, ризикує стати не більше ніж перевіркою для раніше обраних цілей програми. Більшість заходів, що передбачаються програмою, є публічними, а отже, певною мірою політичними, що може спричинити виникнення змови й тиску, коли програма почне набирати обертів. Це підкреслює ще більшу необхідність контролювати й належним чином готувати майбутніх працівників. Також громади повинні правильно розуміти свою роль у програмі, щоб не розглядати участь як просту формальність для отримання коштів, виділених на організацію програми;

7) *проблема залежності*. Часто критика, спрямована на підхід, орієнтований на громаду, базується на тому, що громада не продовжує додержуватися поставлених програмою цілей після закінчення окремого

проєкту. У той самий час є декілька прикладів, коли національні уряди застосовували методіку підходу, орієнтованого на громаду, і після закінчення окремих проєктів. Хоча нерідко галузеві міністерства неохоче надають допомогу після закінчення проєктів.

Вищевикладена критика демонструє, що хоча орієнтовані на громаду підходи і мають великий потенціал, необхідно для їх ефективного застосування та поширення надалі цей потенціал нарощувати, збільшувати соціальний капітал територіальних громад, розвивати взаємодію з наявними інститутами влади. Дослідження й практичний досвід засвідчують, що підходи, що ґрунтуються на участі територіальних спільнот, можуть збільшити ефективність послуг у багатьох секторах економіки.

Деякі приклади переваг для розвитку інфраструктури, освіти, мікрофінансування й раціонального використання природних ресурсів у різних країнах світу наведено нижче.

1. Дослідження водопостачання 1 875 домашніх господарств у сільській місцевості шести країн світу (Бенін, Болівія, Гондурас, Індонезія, Пакистан, Уганда та Ефіопія) засвідчило, що стійкість системи водопостачання значно вища, коли громади контролюють ключові інвестиційні рішення і покривають частину інвестиційних витрат (Сара та Катц, 1997).

2. У Замбії проєкт соціального відновлення надавав гранти міським і сільським громадським групам із початку 90 років ХХ століття. Оцінювання результатів програми показало, що школи й медичні центри, які фінансувалися за рахунок гранту, що передбачав участь місцевої спільноти, працювали краще, ніж аналогічні установи, фінансування яких не було пов'язане з громадами. Вчителі та працівники охорони здоров'я відвідували роботу більш регулярно, інфраструктура була кращою, більше членів громади користувалися послугами й охочіше сплачували за навчання, ніж в аналогічних установах, які не отримували фінансування від проєкту.

3. У Філіппінах місцеві спільноти беруть участь в управлінні початковими школами та допомагають їх фінансувати. У результаті ці школи демонструють вищу якість освітніх послуг.

4. У Бангладеші Palli Karma Sahayak Foundation надає кредити неурядовим організаціям, які також забезпечують мікрокредитування послуг для бідних, часто в партнерстві з громадськими групами. Ця організація, заснована в 1990 році, зараз фінансує 155 неурядових організацій, надаючи послуги для більше ніж 2 мільйонів бідних людей, із яких 90 % становлять жінки.

5. Програма боротьби із сільською бідністю на північному сході Бразилії профінансувала більше ніж 30 000 мікропроектів розвитку. Водночас програма змінила свій підхід від централізовано керованого (який не дав очікуваних результатів) на орієнтований на громаду, інтегрований у сільський розвиток, за якого бідні громади залучають до децентралізованого ухвалення рішень. Кошти спрямовують безпосередньо на організації громад, які відповідають за інвестиції та управляють ними. У результаті 93 % ресурсів програми досягають громад. Для порівняння: цей показник становить 40 % у рамках попередньої програми розвитку сільських районів і 20 % – у першій інтегрований програмі розвитку сільських районів.

6. У Південній Африці організація Mvula Trust запровадила програму, що набула значного поширення. Організація надавала кошти на проекти водопостачання та каналізації, які повинні були розробити й організувати безпосередньо громади у віддалених сільських районах. Успіх цих базованих на участі громади проектах збільшив соціальний капітал у регіоні, що дозволило організувати додаткові проекти розвитку і впливу на державну політику в інших секторах економіки.

7. В Індії перейшли від державного управління природними ресурсами до орієнтованого на громаду. Внаслідок цього вдалося збільшити ефективність лісокористування: відновлено більше ніж 1,2 млн га лісів завдяки зусиллям близько 5 000 громадських організацій; припинено контрабанду деревини. Було

налагоджено справедливу оплату праці селян, унаслідок цього скоротився відплив населення з розміщених поблизу селищ (Донгар та ін., 2011).

Розроблені місцевою громадою інфраструктурні об'єкти, такі як медичні центри, школи та системи водопостачання, зазвичай мають більш високий рівень використання й краще підтримуються, аніж за умови, якщо інвестиційні рішення ухвалюють суб'єкти за межами спільноти.

На початку XXI століття проєкти економічного розвитку, що базуються на задоволенні потреб суспільства та безпосередньо за його участі, стали важливою формою фінансової підтримки територіальних спільнот. Підходи, що ґрунтуються на участі територіальних спільнот, значною мірою зосереджені на поліпшенні місцевого управління шляхом інституціоналізації процесів на локальному рівні. Такі підходи можуть зміцнити національну систему міжурядового передавання ресурсів і дозволяють орієнтуватися на місцеві пріоритети під час розподілу ресурсів. У цьому разі для того, щоб збільшити ефективність підходів, базованих на участі територіальних спільнот, важливе значення мають довгострокове інвестування, ретельно розпланований моніторинг та чітка система оцінювання результатів.

В Україні підхід до місцевого розвитку, орієнтований на участь громад, системно впроваджує Програма розвитку ООН в Україні. Цей підхід ПРООН в Україні пов'язує із забезпеченням реалізації концепції сталого розвитку та підтриманням довгострокових цілей розвитку країни.

Аналіз практичних результатів проєктів Програми розвитку ООН в Україні, які використовували орієнтований на громаду підхід, дозволив нам зробити такі висновки:

1. Місцеві громади краще, ніж центральний уряд, знають свої проблеми, обирають пріоритети свого розвитку, планують проєкти місцевого розвитку та контролюють їх реалізацію. Залучення громад до місцевого розвитку підвищує ефективність використання суспільних фінансових ресурсів.

Шляхом активізації участі людей у місцевих обговореннях нагальних потреб своїх громад і допомоги в знаходженні та втіленні рішень щодо

розв'язання місцевих проблем проекти, орієнтовані на участь громади, створюють довіру громадян та посилюють їх роль у процесі ухвалення рішень місцевою владою, сприяють діалогу між громадянами та урядом. Мобілізація громадських ресурсів, покращання порозуміння й співпраці між громадянами, їх організаціями та залученими спонсорами й місцевою владою стають підґрунтям для планування довгострокового розвитку.

Підхід до місцевого розвитку за участі громади мобілізує громади на взяття відповідальності за покращання свого власного життя.

2. Підхід, орієнтований на залучення місцевих громад, демонструє свою ефективність не лише для подолання бідності, а й для формування сталого місцевого розвитку.

Розвиток, орієнтований на громаду, є ефективним механізмом скорочення бідності та вирішення місцевих проблем територіальних спільнот, доповнюючи ринкові й державні заходи щодо досягнення негайних і стійких результатів на місцевому рівні.

3. Без інституціоналізації підходу, орієнтованого на розвиток місцевих громад, та інтерналізації його механізмів неможливо забезпечити стійкість його результатів.

Формування інституцій та інтерналізація підходів – це тривалий процес, тому підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду, має більше шансів на укорінення в діяльності місцевих органів влади, якщо стане невід'ємною частиною стратегічних документів місцевого розвитку та процедур ухвалення легітимних колективних рішень.

4. Важливість «точок зростання» як осередків нового громадянського мислення.

Метою зазначених проектів Програми розвитку ООН було не лише покращання якості життя мешканців місцевих громад, а й створення дієздатної та свідомої громади – рівноправного партнера місцевої влади. Шляхом участі в управлінні фінансовими ресурсами місцевого розвитку мешканці не лише навчалися разом працювати, а й брати активну участь у діалозі з місцевою

владою, організаціями надання послуг, казначейством тощо. Отже, завдяки проекту формувалися суспільні «точки зростання», осередки громадянського суспільства та економічної активності. Саме такі «точки зростання» є необхідними для поступової зміни суспільної ментальності від зневіри до віри у власні сили та дії, до якісно нового осмислення власного життя і власної ролі в суспільстві.

5. Співпраця різних шаблів влади – важливий інструмент вирішення проблем сталого розвитку на місцевому рівні.

Вирішення проблем сталого розвитку часто вимагає спільних дій, адже ці проблеми можуть виходити за межі одного населеного пункту. Саме в таких випадках міжмуніципальна співпраця стає не просто бажаною, а й необхідною.

Проекти Програми розвитку ООН в Україні, що використовували підхід до місцевого розвитку, орієнтований на участь громад, створили можливості для забезпечення послідовності й узгодженості української національної політики щодо місцевого розвитку. Програма розвитку ООН і ЄС відіграють значну роль у поширенні методів розвитку, орієнтованих на залучення громад, саме в той в час, коли це особливо необхідно для підтримання урядових зусиль щодо оновлення підходів до розв'язання проблем місцевого розвитку в спосіб, що відповідає правилам Європейського Союзу та підготовки основи для здійснення довгострокових проєктів регіонального розвитку завдяки моментальному одержанню результатів.

Ці висновки були представлені на щорічних звітних конференціях проєктів Програми розвитку ООН та відображені у відповідних публікаціях, зокрема під час аналізу успішності «Муніципальної програми врядування і сталого розвитку» (П'ять уроків, 2010).

У цілому ж підходи до місцевого розвитку за участі громад, що були застосовані та продовжують застосовуватися в Україні як міжнародними, так і урядовими програмами, більше спрямовані на забезпечення участі громадськості в ухваленні рішень щодо розвитку територій (концепція *community-driven development*), ніж на забезпечення системного використання

ресурсів місцевих вигодонабувачів (територіальної спільноти, місцевого бізнесу, громадських організацій та ін.) для покращання життя місцевої громади (концепція *community-based development*). Розроблення дієвих фінансових інструментів, які б підтримували розвиток підходів до місцевого розвитку в напрямку розширення не лише участі в управлінні, а й залучення фінансових ресурсів територіальних громад та місцевого бізнесу, є актуальним завданням партисипативної концепції фінансової політики, що базується на описаних вище підходах залучення місцевих спільнот та інших стейкхолдерів до соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Розглянуті теоретичні постулати та результати аналізу підходів до місцевого розвитку, зорієнтованих на участь місцевих спільнот, є основою для формування сутнісних положень партисипативної концепції фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад, запровадження якої потребує істотного коригування її завдань, функцій, принципів, методів та інструментів реалізації.

Ключова ідея партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку полягає в тому, що найвища ефективність фінансової політики місцевого розвитку (для якої характерні високі темпи соціально-економічного розвитку територіальних громад, перехід до сталого розвитку) досягається за умови полісуб'єктного управління фінансовими ресурсами місцевого розвитку та пріоритетності інтересів територіальної громади над інтересами індивідуальних суб'єктів і держави.

Крім загальних принципів, на яких зазвичай будується фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад (системності, узгодженості, збалансованості, законності, послідовності, ефективності, гнучкості, прозорості), для партисипативної концепції характерними є ще й специфічні:

- 1) *партисипативності* – передбачає необхідність залучення всіх стейкхолдерів до формування й реалізації місцевої фінансової політики та узгодження їх інтересів.

Від цього залежать легітимність, ефективність та стійкість ухвалення рішень фінансової політики місцевого розвитку;

2) *пріоритетності* – означає домінування інтересів територіальної громади над особистими та державними інтересами за умови додержання Парето-ефективності – збільшення сукупної корисності місцевих суспільних благ для територіальної спільноти не повинно призводити до зменшення сукупних корисностей благ для індивідуальних суб'єктів чи держави.

Цей принцип необхідний, зокрема, для вирішення конфліктних ситуацій у процесі узгодження інтересів стейкхолдерів місцевого розвитку і визначення пріоритетів місцевої фінансової політики;

3) *компліментарності* – передбачає взаємодоповнюваність, а не взаємозамінність завдань держави, територіальної громади та індивідуальних суб'єктів. Чим більш чітко розділеною є їх діяльність, тим сильніше буде виражений її кооперативний характер і більш ефективними будуть результати;

4) *розширеної субсидіарності* – передавання повноважень фінансування місцевого розвитку на більш високий рівень повинне відбуватися лише за умови недостатності фінансових ресурсів усіх місцевих стейкхолдерів, що створює стимули залучення коштів не лише місцевих бюджетів, а й бізнесу, громадських організацій, домогосподарств та ін.).

Специфічні (додаткові) завдання фінансової політики в межах цієї концепції такі:

1) акумулювання розрізнених фінансових ресурсів та становлення раціонального механізму їх розподілу і використання з позицій інтересів територіальної громади;

2) визначення основних напрямів фінансування соціально-економічного розвитку територіальної громади та джерел мобілізації фінансових ресурсів для цих напрямів;

3) мотивація фінансування різними стейкхолдерами соціально-економічного розвитку територіальної громади та узгодження їх інтересів на основі партисипативного управління фінансовими ресурсами;

4) забезпечення врахування інтересів територіальних громад у державній та регіональній фінансовій політиці;

5) забезпечення стійкості фінансування місцевого розвитку та належного контролю за використанням фінансових ресурсів;

6) фінансове регулювання і стимулювання сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад.

На додаток до загальних функцій фінансової політики місцевого розвитку (організаційна, акумулювальна, розподільна, регуляторна, контролювальна) можна виділити її специфічні функції, характерні для партисипативної концепції:

1) *інтеграційну* – об'єднання зусиль різних стейкхолдерів у фінансовому забезпеченні та регулюванні місцевого розвитку;

2) *мотиваційну* – мотивація стейкхолдерів фінансувати соціально-економічний розвиток територіальних громад;

3) *мобілізаційну* – мобілізація розрізнених фінансових ресурсів із різних джерел для фінансування місцевого розвитку;

4) *узгоджувальну* – узгодження інтересів різних стейкхолдерів у процесі партисипативного управління фінансовими ресурсами місцевого розвитку;

5) *стабілізаційну* – забезпечення стійкості фінансування місцевого розвитку та стійкості рішень фінансової політики;

6) *інституційну* – формування інституційного середовища довгострокового соціально-економічного розвитку територіальних громад;

7) *стимулювальну* – створення фінансових стимулів сталого місцевого соціально-економічного розвитку.

Основним суб'єктом фінансової політики в межах партисипативної концепції є органи місцевого самоврядування (які повинні виражати інтереси територіальної громади) чи інші органи місцевої влади, проте процеси її формування й реалізації є відкритими і до них можуть залучатися всі стейкхолдери місцевого розвитку: мешканці територіальної громади та їх об'єднання, громадські організації, місцевий бізнес, міжнародні організації.

Ще одним важливим суб'єктом фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку залишається держава. Роль держави у цьому разі полягає в забезпеченні державних соціальних стандартів та вирівнюванні умов життя в територіальних громадах за допомогою міжбюджетних трансфертів, причому важливим є не лише врахування державою інтересів територіальних громад (концепція CBD – community-based development), а й запровадження стимулювальних механізмів залучення територіальних спільнот до фінансування місцевого розвитку (концепція CDD – community-driven development), як це реалізують у своїй діяльності, зокрема, Програма розвитку ООН та Світовий банк.

Під час регулювання місцевого соціально-економічного розвитку держава не повинна негативно впливати на природний процес його еволюції. Вона повинна втручатися в цей процес настільки мало, наскільки можливо, й настільки багато, наскільки необхідно. Такий підхід характерний для методології ордолібералізму В. Ойкена і полягає в тому, що фінансова політика держави повинна обмежуватися створенням економічних форм розвитку, у той час як сам економічний процес (соціально-економічний розвиток) відбувається за власними законами. Визнається об'єктивний характер місцевого соціально-економічного розвитку і, отже, неможливість зупинення цього процесу за допомогою фінансової чи іншої політики. Але державна фінансова політика, що базується на об'єктивному аналізі розвитку територіальних громад, може впливати на їх зміну і тим самим через ці форми сприяти місцевому розвитку. У зв'язку з цим посилюється вплив людського фактора на ці процеси, а роль фінансової політики значно підвищується. Таким чином, об'єктивний розвиток посилюється усвідомленим створенням форм його проходження та стимулювання. У цьому, зокрема, полягає формоутворювальна – *інституційна* – функція партисипативної фінансової політики.

Для будь-якої моделі політики існує набір характерних для неї методів впливу на об'єкт управління. До основних методів партисипативної фінансової політики місцевого розвитку відносять такі:

- партисипативне фінансове планування;
- партисипативне фінансове регулювання;
- громадський фінансовий контроль;
- партисипативне фінансове забезпечення.

Специфіка цих методів на відміну від їх класичних форм полягає в залученні всіх стейкхолдерів фінансової політики місцевого розвитку (місцевої громади, органів влади всіх рівнів, інститутів громадянського суспільства, бізнес-структур, міжнародних організацій тощо) до їх застосування.

Ця сама специфіка характерна й для специфічного інструментарію партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку: партисипативне бюджетування, мікрокредитування за участі місцевих спільнот, краудфандинг, фонди розвитку громади, peer-to-peer-фінансування та ін. Характеристики цих інструментів і можливості їх застосування в Україні більш детально проаналізовані в розділі 4 дисертаційної роботи.

Оскільки партисипативна концепція фінансової політики зорієнтована не лише на забезпечення існуючого функціонування, а й на соціально-економічний розвиток територіальних громад, доцільно під час планування її заходів аналізувати не лише фінансові ресурси місцевого розвитку (як це визначається в традиційних підходах), а й фінансовий капітал та інші форми капіталу територіальних громад, на які фінансова політика може впливати (фізичний, природний, людський, соціальний та інституційний). *Сукупний капітал* територіальної громади є джерелом фінансових ресурсів, які є безпосереднім об'єктом управління фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку.

Обґрунтування необхідності аналізу капітальних активів територіальних громад під час формування фінансової політики розвитку територіальних громад полягає в тому, щоб упровадити вимірювання добробуту на місцевому рівні на ширшій основі, аніж за допомогою простої міри, такої як дохід. Уже сьогодні підхід до оцінювання економічного розвитку за допомогою показників капітальних ресурсів відображений не лише в працях науковців, а й у

методиках, що впроваджуються впливовими міжнародними організаціями (Measuring Sustainability Program, 2013; Measuring sustainable development, 2013). Перевага цього підходу базується на тому, що в більшості існуючих теорій саме капітальні ресурси в процесі формування заощаджень та інвестицій є ключовими факторами соціально-економічного розвитку, тому їх використання як об'єкта фінансового управління пояснює той факт, що соціально-економічний розвиток є не повністю стохастичним, а ним можна керувати за допомогою конкретних заходів фінансової політики. Крім того, використання поняття «капітал», а не лише «ресурси» закладає основу для розуміння того, що для майбутнього розвитку необхідно заощаджувати, а не витрачати все на сьогоденне споживання.

Сукупний капітал територіальної громади є сумою фінансового, фізичного, природного, людського, соціального та інституційного капіталів:

- фінансовий капітал (фінанси місцевих домогосподарств, кошти місцевих бюджетів, фонди громади, вільні кошти місцевого бізнесу, інвестиції в місцевий розвиток та ін.);

- природний капітал (місце розміщення, природні ресурси (земля, вугілля, нафта, газ, мінерали, пісок та ін.), ліси, водойми, запаси питної води, екологічний стан, біорізноманітність, енергетичні ресурси, включаючи джерела відновлювальної енергії тощо);

- фізичний капітал (виробнича та соціальна інфраструктура, дороги, транспорт, нерухомість, нематеріальні виробничі активи тощо);

- людський капітал (характеристики мешканців територіальних громад (освіта, здоров'я, професійні навички, наявність роботи та ін.), якості менеджменту (професійність, компетентність, чесність, ініціативність, уміння рекламувати й налагоджувати зв'язки та ін.);

- соціальний капітал (характеристика соціальних зв'язків у територіальній громаді: довіра, солідарність, наявність спільних цінностей і цілей, схильність до колективних дій та розвиток інститутів громадянського

суспільства, рівність доступу до освіти, охорони здоров'я та комунальних послуг, наявність традицій, відчуття щастя та ін.);

– інституційний капітал (наявність необхідних нормативних засад, механізмів ухвалення легітимних колективних рішень, чітко визначені права власності, прозорість і нескладність адміністративних процедур, відсутність корупції, конфліктів та ін.).

Капітал може перетікати з однієї форми в іншу: наприклад, фізичний і природний капітал може стати джерелом фінансового капіталу й навпаки. Проте, як засвідчили дослідження Е. де Сото (Е. де Сото, 2012), це можливо лише за певного рівня розвитку інституційного капіталу територіальної громади: земля і нерухомість можуть бути ефективним джерелом фінансових ресурсів для розвитку територіальної громади лише за наявності відповідних економічних інститутів (чітко визначені права власності, прозорість та нескладність місцевих адміністративних процедур, наявність легітимних механізмів ухвалення колективних рішень щодо спільних благ, відсутність корупції та ін.), які в Україні наразі перебувають лише на стадії становлення.

Особливе значення для створення фінансового капіталу місцевого розвитку мають людський (знання, компетенції, здоров'я) та соціальний (зв'язки, довіра, співпраця) капітали територіальної громади, оскільки від них залежить ефективність використання наявних фінансових ресурсів і можливість залучення додаткових. Покращання людського капіталу є одним із ключових факторів у процесі економічного зростання за останні десятиліття ХХ століття в усіх країнах Європейського Союзу, але особливо у Німеччині, Італії, Нідерландах та Іспанії, де на збільшення людського капіталу припадало більше ніж половина відсоткового пункту прискорення зростання щодо попереднього десятиліття (Measuring sustainable development, 2013).

Перевагою підходу до оцінювання соціально-економічного розвитку за допомогою капітальних ресурсів на відміну від використання традиційних показників доходів є також урахування соціальних характеристик розвитку, які важко виразити в грошових одиницях, – довіри, захищеності, соціальних

зв'язків, відчуття щастя тощо. Крім того, завдяки оцінюванню природного капіталу цей підхід більшою мірою дозволяє оцінити сталість розвитку територіальної громади. Проте це одночасно є й недоліком такого підходу, оскільки для характеристики певних видів капіталу доводиться використовувати не грошові показники, які неможливо порівнювати з грошовими, коли мова йде про сукупний капітал територіальної громади та його порівняльне оцінювання. Для деяких видів капіталу (передусім це стосується людського, соціального та інституційного) на сьогодні немає навіть ustalених нефінансових показників їх динаміки.

Суб'єктно-об'єктний характер взаємозв'язку місцевої фінансової політики та соціально-економічного розвитку дозволяє розглядати сукупний капітал територіальної громади не лише чинник як її соціально-економічного розвитку, а й в як характеристика рівня самого розвитку: виражений у грошових одиницях сукупний капітал територіальної громади в різні періоди часу свідчить про динаміку місцевого соціально-економічного розвитку. В цьому виявляється сутність капіталу як вартості, що дає додаткову вартість під час реалізації фінансової політики місцевого розвитку.

РОЗДІЛ 2

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЛАНУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Використання традиційного фінансового інструментарію забезпечення місцевого розвитку за участі територіальних громад

Ефективна робота органів місцевого самоврядування, що опікуються соціально-економічним розвитком територіальних громад, багато в чому залежить від раціонального планування та оцінювання процесу залучення необхідних фінансових ресурсів. Проте на сьогодні питання фінансового інструментарію забезпечення місцевого розвитку залишається одним із найгостріших і потребує подальшого дослідження.

Вибір структури обмеженого бюджету держави чи міста за українськими законами делегується від імені всіх громадян чиновникам та депутатам різних рівнів. Закони в цьому разі базуються на припущенні, що можновладці мають достатню компетентність та зацікавлені в тому, щоб ефективно розподіляти бюджетні кошти. За вимогами, зазначеними в законах, відповідні особи повинні пройти спеціальну підготовку, розуміти, як функціонує бюджетна система, та мати досвід роботи з нею. Окрім можновладців до процесу бюджетування повинні залучатися відносно вузькі фахові спеціалісти, здатні провести оцінювання доцільності та ефективності витрат на певні ініціативи чи проєкти.

Такий розподіл повноважень до недавнього часу відповідав загальносвітовій тенденції, згідно з якою визначення і затвердження структури бюджету, а також залучення до цього процесу сторонніх осіб контролювалися виключно представниками державних органів. Отже, з точки зору економічної теорії всі політики та можновладці є звичайними економічними агентами, а отже, за відсутності стороннього контролю вони будуть переслідувати насамперед власні, а не суспільні інтереси. Таким чином, необмежена монополія можновладців на ухвалення рішень у бюджетній сфері призводить

до неефективного використання податків. Корупційні скандали, завищені витрати на утримання можновладців, упровадження вузьких «іміджевих» проєктів замість вирішення традиційних соціальних проблем свідчать про те, що чиновники потребують суспільного контролю.

Варто відзначити, що чиновники самі визнають власну неефективність, і, намагаючись вирішити проблему, наділяють додатковими функціями з контролю інші державні органи. Однак на практиці це означає подальший перерозподіл контрольних повноважень серед державних органів, що зазвичай завершується поновленням корупційних схем уже з іншими гравцями (Боярчук, 2013).

У зв'язку з цим постає питання пошуку інших способів контролю за можновладцями, за яких функція встановлення структури видатків бюджету та аналіз ефективності використання коштів будуть покладені на інших агентів із мотивацією, відмінною від мотивації чиновників.

Аналіз процесів бюджетування в різних країнах засвідчує, що хоча універсальних механізмів не існує, проте є практики, які довели свою дієвість, більшість із яких зводиться до обмеження елементів представницької демократії і паралельного посилення елементів прямого волевиявлення, що передбачає безпосереднє залучення до процесу ухвалення бюджетних рішень широких верств громадян. Логіка, що пояснює таку заміну процедур, є цілком зрозумілою: в умовах, коли парламент чи місцева рада починає неефективно виконувати представницькі функції, залучення представників громадськості здатне виправити ситуацію. Різноманітні процедури залучення громадськості до процесу бюджетування позначаються терміном «спільне», або «партисипативне», бюджетування.

Партисипативний (партисипаторний), або спільний, бюджет (participatory budget) – зазвичай бюджет місцевого рівня, що розробляється та погоджується із залученням громадськості, це фінансовий план спільного управління, що здійснюється громадянами та місцевими органами влади. Особливостями партисипативного бюджету є надання представникам місцевої громади прав

щодо формування рекомендацій за структурою витрат, які органи влади повинні враховувати під час прийняття місцевого бюджету (Participatory (a), 2013).

Уперше в історії партисипативне бюджетування почало використовуватися в 1989 році в бразильському місті Порту-Алегрі, коли на місцевих виборах перемогла партія, що обіцяла створити дієві механізми самоврядування (Бондаренко, 2010, Кульчицький, 2014). На той час місто мало низку соціальних проблем, серед яких були нерозвинена транспортна та комунальна інфраструктура, неякісна медична допомога, занедбані школи. Політичні сили, що перебували у владі до цього, замість вирішення цих проблем упроваджували вузькі «іміджеві» проекти, про виконання яких легко було звітувати і корупція під час реалізації яких не була помітною. Місцеві громадські організації, які потенційно могли здійснювати громадський контроль, не мали на це достатніх повноважень.

Усе це сформувало запит на участь громадян у розподілі та використанні бюджетних коштів. Коли ця ідея набула популярності, а до влади прийшла опозиційна партія, участь громадськості в бюджетуванні громадських фінансів була закріплена законодавчо. Після цього чиновники Порту-Алегрі повинні були визначати структуру бюджету і витратити кошти під контролем делегатів від загальних зборів громадян. Використання партисипативного бюджетування стало поштовхом до покращання умов життя населення та відновлення інвестиційного потенціалу міста (Participatory (b), 2013).

Успіх експерименту Порту-Алегрі призвів до того, що за декілька років після одержання позитивних результатів практики спільного бюджетування спочатку починають використовуватися сусідніми містами, а з часом масово поширюватися по всій Бразилії, інших країнах Латинської Америки, а пізніше – і в усьому світі (Кадді та Пейксото, 2007).

Навіть такі країни з розвиненим громадським суспільством та системою демократичних інститутів, як Німеччина, Франція, США, Канада, запозичують окремі елементи партисипативного підходу до бюджетного процесу.

Успіхи застосування механізмів спільного бюджетування визнаються ООН та Всесвітнім банком, які включають його до переліку рекомендованих до використання громадами інструментів. Фахівці цих установ розглядають партисипативне бюджетування як дієвий спосіб боротьби з корупцією та неефективністю використання місцевих бюджетів (Кульчицький, 2014).

Проте досвід Порту-Алегрі та інших громад потребує в кожному випадку певної адаптації. Будь-яке залучення представників громади до розроблення бюджетів повинне враховувати юридичні, політичні, соціальні та культурні особливості громади і муніципального утворення.

Розглядаючи найбільш помітні форми спільного бюджетування, варто відзначити, що найбільш традиційною формою є механізм «обмеженого» консультування з обраними представниками громади, за якого чиновники отримують рекомендації спільноти, проте право остаточного рішення залишається за органами влади.

Окрім «обмеженого» консультування, у світовій практиці існували й інші форми, що заслуговують на увагу.

Механізм партисипативного бюджетування у швейцарському місті Болліген передбачає, що всі рішення щодо структури бюджету та його затвердження ухвалюють на муніципальних зборах, в яких бере участь абсолютна більшість жителів. На цих зборах жителі також визначають розмір своїх податків для забезпечення виконання бюджетних проєктів та програм.

Німецька програма «Громадське журі» передбачає дещо інший процес управління коштами. Стандартні статті видатків бюджету міста визначаються лише органами влади. Місцева спільнота обирає нові проєкти розвитку міста та розпоряджається лише часткою міського бюджету, що виділяється на такі проєкти.

Варто також відзначити практику громадського оприлюднення та експертизи звітів державних підприємств, поширену в Словацькій Республіці. Такі заходи переслідують мету обговорення ефективності компаній, які є громадською власністю.

Як можна бачити з наведених прикладів, унаслідок поширення у світі практик бюджетування за участі громади вони мають деякі відмінності, тому необхідно чітко визначити перелік умов, відповідно до яких практику розуміють як «партисипативне бюджетування». Її ознаки є такими:

- предметом погодження в процесі партисипативного бюджетування є вибір статей видатків та їх обсягів у бюджеті;

- громадськість повинна брати активну участь в обговоренні та погодженні бюджету в межах спеціально визначених процедур. Відкритість та прозорість бюджетного процесу для громадського загалу, а також створення залежних від влади громадських рад не є достатніми умовами для того, щоб говорити про бюджетування за участі громадськості;

- партисипативне бюджетування не повинне обмежуватися найнижчим територіальним рівнем (мікрорайону); обов'язковим є погодження на рівні міста, району чи області, оскільки, саме починаючи з цих рівнів, діють державні органи, що формуються за виборчими принципами і мають повноцінні повноваження щодо місцевого управління. Наявність у мікрорайоні бюджетного фонду сама по собі не є ознакою бюджетування за участі громади;

- процес погодження бюджету має постійний та повторюваний характер;

- одними з результатів процесу партисипативного бюджетування є отримання зворотного зв'язку від громади щодо одержаних результатів та, за необхідності, модернізація процедур погодження бюджету (Participatory (a), 2013).

Сьогодні ми можемо побачити реалізацію цього досвіду в роботі таких сайтів громадського контролю, як «Наші гроші» в Україні та «РосПил» у Російській Федерації.

Давши визначення терміна «партисипативне бюджетування» та навівши ознаки цієї практики, варто детально проаналізувати основні групи впливу, що беруть участь у бюджетному процесі, та описати їх мотиви щодо участі в партисипативному бюджетуванні. Цими групами є громада, місцеві політики, місцева адміністрація, підприємці (Participatory (a), 2013).

Групою впливу, мотиви якої є найбільш зрозумілими, є місцева громадськість. Громадяни прагнуть брати участь у складанні бюджету, оскільки бажають підвищити якість життя в межах власного муніципального утворення. Процес спільного бюджетування дає їм нагоду пропонувати ідеї та відстоювати власні пріоритети в бюджетних витратах. Поряд із цим вони мають можливість одержувати інформацію та контролювати ухвалення фінансових рішень.

Мотивація місцевих політичних діячів не є такою однозначною. Запровадження практик спільного бюджетування іноді сприймається ними як боротьба за повноваження. Залежно від того, хто розробляє дизайн процедур спільного бюджетування (члени місцевих рад або мери), інші учасники політичного процесу можуть позбавитися частини ключових функцій. Тому важливо, щоб і місцевий керівник, і місцева рада мали рівні функції в процесі спільного бюджетування. Додатковим стимулом для місцевих політиків у процесі впровадження практики бюджетування за участі громади є знайомство з реальними потребами населення, що дозволить ухвалювати в подальшому політичні рішення, які матимуть суспільну підтримку.

Основним стимулом участі в спільному бюджетуванні для місцевої адміністрації є прагнення до підвищення легітимності бюджетних рішень в умовах обмежених фінансових можливостей. Напрями бюджетних витрат, що узгоджуються з пріоритетами громади, сприймаються нею як більш легітимні. Ще одним додатковим мотивом є прагнення вдосконалити процес суспільного діалогу між громадою та адміністрацією для ухвалення рішень у довгостроковій перспективі.

Останньою групою, що може впливати на процес партисипативного бюджетування, є бізнес, не схильний брати в цьому активну участь. Такий стан хоча й відрізняється від ролі, яку бізнес повинен відігравати в рамках поширених на сьогодні концепцій соціальної відповідальності бізнесу або стійкого розвитку, проте має своє пояснення. Представники бізнес-спільноти не надто зацікавлені в залученні широкого суспільного загалу до розроблення місцевих бюджетів, оскільки підприємці зазвичай мають власні канали для

лобіювання рішень серед місцевого політикуму та адміністрації. До того ж залучення громадських активістів до ухвалення бюджетних рішень може ускладнювати процес їх прийняття, оскільки проекти вигідні представникам бізнес-спільноти можуть мати негативні екстерналії для окремих представників громади. Проте залучення до переліку учасників бюджетного процесу представників місцевого бізнесу є бажаним, оскільки дозволяє залучити їх до загальної дискусії щодо бюджету, а в разі реалізації масштабних інфраструктурних проєктів полегшить процес пошуку інвесторів серед підприємців.

Охарактеризувавши групи впливу, необхідно звернутися до технології формування механізму спільного бюджетування, який би закріплював нові функції за кожною групою. Такий механізм повинен проєктуватися на основі сформованого суспільного консенсусу і впроваджуватися таким чином, щоб мобілізувати представників громади та урівноважити повноваження сторін, не залишаючи можливості лобізму чи навпаки усунення від участі в ухваленні рішень певних груп впливу. Ступінь участі в процесі бюджетування залежить найбільшою мірою від спроможності та зацікавленості представників громади брати в ньому участь, а впровадження практик спільного бюджетування повинен вмещувати декілька елементів (Бондаренко, 2010, Participatory (a), 2013).

Традиційно першим із таких елементів є консультаційна та роз'яснювальна робота. Зацікавлені особи повинні поширювати інформацію про концепцію спільного бюджетування серед громади та домагатися зацікавленості в її впровадженні у мешканців муніципального утворення.

Наступним кроком є адаптація процедур управління діалогом із громадою. Наприклад, у Порту-Алегрі при мерії було сформовано нові відділи, які займалися активізацією місцевої громади, комунікацією з нею та технічними аспектами урахування громадських рекомендацій до бюджету.

Надзвичайно важливим елементом є оформлення процедур представництва громадян у бюджетному процесі. Від їх ефективності залежить

те, чи вдасться підтримати сподівання щодо результативності спільного бюджетування серед прихильників концепції та подолати скептицизм серед критиків. На цьому етапі основною метою є повноцінне включення обраних представників громади до розроблення, обговорення та погодження бюджету.

Останнім і найбільш важливим елементом упровадження спільного бюджетування є наділення громади контрольними функціями, а окремих делегатів від громади – повноваженнями щодо перевірки та оцінювання ефективності використання коштів місцевих бюджетів на рівні державних установ, які виконують ці функції. Контроль за результатами спільного бюджетування може передбачати опитування щодо якості державних послуг серед членів громади, публічне обговорення результатів, а також механізми оскарження в судовому порядку від імені звичайних платників податків випадків потенційного казнокрадства або порушення процедур погодження рішень із громадою.

Під час упровадження механізму спільного бюджетування в Україні необхідно передбачити критерії, що дозволятимуть обирати найбільш актуальні з проблем громади. Необхідність формулювання таких критеріїв пояснюється тим, що представники різних районів муніципального утворення, починаючи з раннього обговорення, зазвичай пропонують таку кількість проєктів, коштів на які наперед не вистачатиме.

Приклад Порту-Алегрі засвідчив, що для вибору достатньо трьох критеріїв. По-перше, це повинні бути проєкти, що безпосередньо запропоновані громадою, а не органами влади чи представниками бізнес-спільноти; по-друге, повинна враховуватися нагальність вирішення проблеми (наприклад, райони з проблемною інфраструктурою району мали більше шансів отримати фінансування на її відновлення); по-третє, необхідно зважати на кількість населення, що виграє від упровадження проєкту (проблеми більш густонаселених районів оцінювалися як більш пріоритетні). Ці критерії є прозорими та справедливими, що дозволило їх успішно використовувати (Кульчицький, 2014).

Після того як визначаються найбільш важливі напрями фінансування, необхідно остаточно погодити рішення щодо виділення коштів. Для цього проекти, що були обрані з широкого переліку, проходять декілька етапів перевірки – своєрідні фільтри якості (Боярчук, 2013).

Перший фільтр полягає в тому, щоб обрана структура видатків бюджету була схвалена громадянами. Одна з причин неефективних бюджетів є нерозуміння реальних потреб громади можновладцями і, як наслідок цього, переважання популістських заходів, що дозволяють швидко реалізувати проекти непершої важливості, які натомість матимуть гучний іміджевий ефект та можуть бути використані у виборчій кампанії. Упровадження фільтра погодження всіх проектів із членами громади дозволяє не розпорошувати бюджетні кошти та оскаржувати непотрібні громаді ініціативи.

Другий фільтр – це узгодження пропозицій громадян із визначенням нагальних потреб кваліфікованих спеціалістів. Бажання громади не є достатньою умовою для виділення коштів на впровадження ініціатив, оскільки розуміння актуальності деяких проблем та способів їх вирішення може бути поза розумінням і компетенцією пересічних громадян. Рекомендації фахівців здатні привернути увагу до питань, які можуть помічати лише спеціалісти окремих галузей.

Третій фільтр є економічним і полягає у зіставленні потреб, визначених громадянами та галузевими фахівцями з наявними фінансовими ресурсами бюджету. Це найбільш жорсткий фільтр, у процесі проходження якого залишаються лише ті програми, які можуть бути профінансовані в поточному періоді або в середньостроковій перспективі.

Зважаючи на дієвість партисипативного бюджетування у світі, постає питання, яким чином можна сформувати відповідні інститути в Україні та які установи можуть спростити цей процес?

Такими установами можуть стати громадські ради, які вже існують при міністерствах, відомствах та радах різних рівнів і виконують обмежені консультативні функції. У громадських радах представлені вузькі спеціалісти,

які є професійно освіченими представниками громади і нібито формулюють виважену точку зору суспільного загалу. Проте функції громадських рад на сьогодні суто дорадчі, і вони майже ніколи не впливають на ухвалення важливих рішень.

Існуючі громадські ради можуть бути базисом для «спільного бюджетування». Однак для того, щоб партисипативний бюджетний процес став повноцінним елементом громадського контролю, відповідні норми необхідно закріпити в законодавстві. Тому для залучення цих органів до системи партисипативного бюджетування необхідно зробити такі кроки:

– по-перше, змінити процедуру відбору до громадських рад таким чином, щоб вони перетворилися на повноцінний представницький орган. На сьогодні склад громадських рад формується можновладцями, які відбирають так би мовити «зручних» представників громадськості. Такий підхід до формування складу рад має наслідками виникнення конфлікту інтересів у відібраних осіб та ігнорування рівня професійності й компетентності членів рад, що не може не впливати на якість ухвалених радою рішень. Тому необхідно модернізувати процедуру відбору у громадські ради на основі створення зібрань, де спільнота висуватиме своїх кандидатів;

– по-друге, переформатовані громадські ради необхідно наділити новими повноваженнями як у сфері участі в бюджетуванні за участі громадськості, так і в сфері впливу на інші рішення органів державної влади. Одним зі способів посилення повноважень, на думку виконавчого директора фонду соціально-економічних досліджень CASE-Україна Д. Боярчука, може бути введення обов'язкової громадської експертизи рішень органу влади, при якому діє рада, та вимога щодо додаткового аналізу очікуваних результатів певного рішення (що відповідає наданню права вето) (Боярчук, 2013). Поряд із цим для зниження корупційних ризиків необхідно забезпечити механізм ротації членів рад за допомогою обмеження терміну перебування в складі ради. Також варто передбачити механізм переобрання ради в разі невиконання функцій щодо реагування на рішення органів влади.

Модернізовані громадські ради не можуть відразу стати органом, що спричиняє значний вплив на формування структури бюджету. Однак без перегляду їх повноважень не відбудеться повноцінного залучення громади до бюджетного процесу, а ради залишатимуться дорадчими органами, вплив яких визначатиметься лише поблажливістю органів державної влади.

Поряд із цим можна виділити декілька основних ризиків, які можуть виникнути під час упровадження практик партисипативного бюджетування в Україні. Це – недостатня мобілізація пересічних представників громадськості, неоднорідність вибірки представників громади в процесі «спільного бюджетування», пов'язана з неоднорідністю інтересів груп населення, а також ризик викривлення процедур бюджетування внаслідок політичного або лобістського впливу.

Ризик недостатнього залучення представників громади пояснюється декількома причинами. На початковому етапі він може бути викликаний відсутністю взаємної довіри в суспільстві та слабкою поширеністю практик координації в громаді. Проте після одержання перших позитивних результатів від процесів спільного бюджетування та подолання початкового скептицизму постає додаткова проблема, пов'язана з тим, що після досягнення найбільш значущих результатів частина мешканців громади втрачає зацікавленість у вирішенні менш актуальних проблем. Досвід інших країн засвідчує, що така амплітуда зацікавленості є хронічним явищем, яке варто враховувати під час упровадження проєктів, що потребують довгострокового фінансування та громадського контролю. Знизити ризики цього явища можна за допомогою ретельного відбору ініціативних учасників процесу партисипативного бюджетування.

Ризик неоднорідності вибірки пов'язаний із тим, що представництво громади в спільному бюджетуванні відбувається на основі самостійного рішення окремих громадян. На практиці це означає, що в процесах беруть участь ті громадяни, які є найбільш соціально активними або стикаються зі значущими проблемами. Тому виникає можливість того, що механізм спільного

бюджетування буде відображати потреби не всієї громади, а лише найбільш активної її частини. Боротися з цим можна за допомогою заохочення неактивних груп усередині громади та демонстрації досягнутих результатів.

Ризик політичного або лобістського впливу є актуальним в умовах, коли партисипативне бюджетування переслідує цілі знизити корупцію або позбавитися неефективного використання коштів на проекти, що мають більшою мірою політичні, аніж суспільні вигоди. У такій ситуації необхідно очікувати на заходи, що мають на меті відновлення повноважень можновладців і старих корупційних схем, дискредитувати концепцію спільного бюджетування та маніпуляцію процедурами представництва. Ці намагання можна подолати за допомогою таких заходів, як масштабна роз'яснювальна робота, залучення широких кіл суспільства, прозорість у відборі, обговоренні, погодженні бюджетних пропозицій, а також звітування за підсумками бюджетного року.

Отже, концепція спільного бюджетування є новим форматом суспільної взаємодії, що базується на зміненому уявленні про місцеву політику. Згідно з цим уявленням учасниками політичних процесів повинні бути не лише мери, місцеві ради, адміністрації, бізнес-спільнота та місцеві лобістські сили, а й громадяни, які повинні одержати можливість висловити власні погляди щодо ухвалення рішень, важливих для місцевої громади. З іншого боку, такий формат наділяє громадян обов'язками щодо виконання певної консультативної, експертної та представницької роботи.

Не менш важливим інструментом формування фінансових ресурсів територіальних громад є створення фондів громад.

Перший фонд розвитку місцевої спільноти (community foundation) створений у США в 1914 році (Сестренський, 2005), коли в місті Клівленд місцевий банкір Фредерік Гаріс Гофф заснував першу організацію такого роду для систематизації використання благодійних пожертв на задоволення потреб громади. Будучи представником банківської сфери, він зробив важливий висновок про те, що потреби жителів громади постійно змінюються, а тогочасні грантові фонди, які створювалися зі спадщини меценатів із чітко закріпленою

незмінною метою, зі зміною пріоритетних проблем громади втрачали ефективність. Одночасно Гофф помітив, що банківські установи та великі підприємства виділяють значну кількість дрібних грантів із власних коштів, керувати якими та відстежувати результати яких незручно.

Тому новий тип грантових фондів потребував убудованого механізму корекції цілей та підвищення ефективності управління. Такими механізмами на думку Гоффа, повинні стати: представницькі органи фонду, до яких входили б різні за представництвом члени громади; постійний моніторинг та уточнення потреб членів спільноти; конкурсний відбір проєктів.

На основі цих висновків Фредерік Гофф створив фонд Клівленда, перший фонд розвитку місцевої спільноти, цільовий фонд коштів якого на сьогодні налічує понад один мільярд доларів (Сестренський, 2005).

З того часу ця соціальна технологія набула поширення в усьому світі. На сьогодні більше ніж одна тисяча фондів діють у більше ніж ста країнах і доводять ефективність та універсальність цієї форми місцевої доброчинності (The 2010, 2010).

Особливо стрімкого поширення фонди розвитку громад набули останніми десятиріччями. Так, із 2000 до 2010 року їх кількість у світі збільшилася на 86 % (The 2010, 2010). В Україні фонди розвитку громади почали створюватися наприкінці 90-х років ХХ століття (Вінніков та ін., 2010).

Тенденція поширення кількості фондів розвитку громад може пояснюватися низкою чинників, серед яких: гнучка організаційна модель та багатофункціональність; наявність міжнародних організацій і програм, що підтримують розвиток місцевих спільнот; глобальна тенденція щодо посилення інститутів громадянського суспільства (Алісон, 1987). Загальною передумовою розвитку фондів громад є перехід від сприйняття місцевої спільноти як абстрактного «муніципального утворення» до складного поняття місцевої громади, що має приховані ресурси та поєднує осіб, які мають на меті покращити середовище свого проживання.

Як і будь-яка форма місцевої доброчинності, фонди розвитку місцевих громад створюють механізми взаємодопомоги в громаді, використовуючи наявні умови. Альтруїстична схильність допомагати один одному згідно з низкою досліджень поведінкової економіки належить до природних схильностей, що спостерігаються в усіх культурах. Проте організаційні форми, що спираються на таку схильність у різних культурах, відрізняються (Холл, 1989).

Поступово практика використання фондів розвитку локальних спільнот відходить від традицій розвинених країн Західної Європи та Північної Америки орієнтуватися на вимоги донорів і зазнає впливу традицій країн, які розвиваються (Холл, 1989). Місцева самоорганізація та благочинність стають набагато гнучкішими. Найбільш інноваційні практики формулюються та проходять апробацію в країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Фонди розвитку громад у цих країнах вирішують питання, не притаманні для цих фінансових інституцій у розвинених країнах (Сестренський, 2005).

Проаналізуємо найбільш поширені визначення категорії «фонд розвитку громади». Для порівняння оберемо існуючі визначення, прийняті організаціями, які займаються розвитком фондів громад (Європейська мережа фондів громад, Світовий банк та Організація всесвітніх ініціатив із підтримки грантодавців WINGS), а також визначення, які є прийнятими на рівні окремих країн (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Визначення сутності фондів розвитку громад (наведено на основі Гулевська – Черниш, 2010)

Організація чи країна	Визначення
США	Фонд громади – це неприбуткова, автономна, нерелігійна благодійна організація, яка підтримується громадою і звільняється від сплати податків, довготерміновою метою якої є формування постійних фінансових фондів, створених окремими донорами для досягнення своїх благодійних цілей, а також для загального блага жителів визначеної географічної території, яка зазвичай не перевищує за розміром один штат

Продовження таблиці 2.1

Організація чи країна	Визначення
Канада	Фонд громади – це благодійна організація, яка приділяє основну увагу накопиченню ендаументу, що спрямовується на розв’язання довготермінових проблем та задоволення поточних потреб громади
Австралія	Фонд громади – це незалежна, благодійна організація, яка працює на визначеній географічній території та з часом формує ендаумент за допомогою пожертв від багатьох донорів у громаді. Він надає послуги громаді та своїм донорам, виділяє гранти й відіграє роль лідера і партнера в громаді для задоволення широкого діапазону потреб на своїй території
Європейська мережа фондів громад	Фонд громади – це місцева організація-грантодавець, яка діє на певній географічній території та надає послуги донорам
Світовий банк	Фонд громади – це місцеві організації, які мобілізують місцеві благодійні внески з метою підтримання проєктів із розвитку громади шляхом надання грантів
Worldwide Initiatives for Grantmaker Support (WINGS)	Фонд громади – це незалежна, неприбуткова, благодійна організація, що працює на певній географічній території і яка з часом за рахунок внесків багатьох місцевих донорів формує власний цільовий капітал (ендаумент)

Поширення фондів розвитку громад як в Україні, так і у світі призвело до необхідності виділення чітких ознак такої форми доброчинності. Причинами цього стали популярність моделі фонду розвитку громади та її відмежування від суміжних практик локальної доброчинності. Оскільки ознаки фонду не є уніфікованими, а тісно пов’язані з вимогами законодавства, станом розвитку громадської активності та усталених практик благочинності, зазначимо лише базові характеристики фонду громади, наявність яких є обов’язковою і які відображені в більшості визначень.

Як свідчить таблиця 2.1, у визначеннях є спільні елементи, що характеризують обов’язкові ознаки фондів громад. Розглянемо найбільш вагомі з них.

Перша ознака – зв’язок фонду з конкретною географічною територією. Це положення означає, що всі програми, підтримані фондом, здійснюються в межах територіального утворення (мікрорайону, міста, району чи області).

Водночас термін «грумада» розуміється в сенсі спільноти, сформованої за географічним критерієм, а не релігійною, політичною, культурною чи будь-якою іншою ознакою (Сестренський, 2005).

Друга ознака – наявність ендаументу (фонду цільового капіталу). Відповідно важливою метою фонду є формування, накопичення та розвиток активів, які можна використовувати для задоволення потреб громади. Ендаумент формується з отриманих фінансових або інших матеріальних ресурсів, переданих фонду розвитку громади за умови, що ці ресурси безпосередньо не витрачатимуться впродовж визначеного періоду (або взагалі ніколи) (Єльчева та ін., 2007). Це роблять для того, щоб ресурси фонду використовували впродовж тривалого періоду, а не витрачали одноразово. Ресурси ендаументу зазвичай є внесками локальних підприємців, приватних осіб, владних інститутів або, в окремих випадках, формуються самими фондами, якщо ті займаються підприємництвом. У цьому разі формування ендаументу є тривалим процесом, що відбувається в тісному зв'язку з розвитком фонду.

Третя ознака – перерозподіл фінансових ресурсів за грантовою процедурою. Фонди розвитку місцевих громад докладають багато зусиль для заохочення інших контрагентів до активних дій. У більшості визначень підкреслюється, що досягнення цілей фонду в основному відбувається не через реалізацію його власних операційних програм, а шляхом надання грантів громадським організаціям, ініціативним групам або окремим особам на втілення проєктів, що попередньо пройшли конкурсний відбір (Базові, 2013). Також у частині визначень зазначається, що однією з форм діяльності фондів може бути надання безпосереднє або за допомогою сторонніх організацій послуг бізнес-структурам: адміністрування благодійних програм, розроблення стратегії благодійності, розвиток соціального партнерства та поширення інформації про благодійні програми (Вінніков та ін., 2010).

Четвертою загальною ознакою фонду є те, що обов'язковим результатом його діяльності є сприяння вирішенню місцевих проблем. Більшість визначень свідчать про те, що всі аспекти основної діяльності фонду (співпраця з

представниками влади, бізнесу та громади, моніторинг проблем спільноти, підготовка персоналу, формування цільового капіталу і надання грантів) спрямовані на зміцнення громади й задоволення потреб її представників (Базові, 2013).

Таким чином, фонди розвитку громад – це неурядові благодійні організації, що діють на певній території та оперують цільовим капіталом. Формами їх діяльності є надання грантів грантоотримувачам та послуг своїм донорам, а основними результатами діяльності – вирішення соціально важливих місцевих проблем і підвищення якості життя.

Розглянувши визначення та характеристики фонду розвитку громади, необхідно уточнити ще два аспекти його діяльності: які функції виконує фонд та якими принципами під час виконання функцій він керується. Основні функції фонду розвитку громад можна поділити за такими напрямками: формування фондів і подальше надання грантів, розвиток філантропії та благодійності, лідерство у місцевій доброчинності (Базові, 2013). Розглянемо їх детальніше:

1. Залучення коштів представників спільноти та налагодження процедури надання грантів ініціативним групам і представникам спільноти є найважливішими операційними напрямками діяльності фонду розвитку громад. Налагодженість цих двох процесів забезпечує можливість фонду щодо роботи з визначення найбільш актуальних проблем спільноти та їх подальше вирішення. Актив фонду, шляхом опитування громади та рішеннями винесеними у складі експертних органів фонду, визначає пріоритетні соціальні питання та грантоотримувачів.

2. Фонди розвитку громад є організаціями, що ініціюють розвиток широкого спектру практик благодійності та філантропії на місцевому рівні. Фонди розвитку громад працюють над залученням широкого загалу мешканців громади до масштабної благодійної активності та залучення ресурсів членів громади. Володіючи актуальною інформацією щодо потреб членів спільноти,

фонди не лише працюють із грантоотримувачами, а й формують потенційних донорів і заохочують їх виділяти кошти на проекти, що потрібні громаді.

3. Фонди громад є суспільними утвореннями з лідерськими характеристиками. Систематична активність в обраних напрямках, простежування результатів проєктів, прозорість і підзвітність перед представниками громади надають фондам розвитку громад лідерські повноваження. Це призводить до того, що такі організації є повноцінними учасниками суспільного діалогу з органами місцевої влади та самоврядування.

Коректне виконання функції фондами регулюються принципами їх діяльності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Принципи, що визначають функціонування фондів розвитку місцевих громад (розроблено на основі Партнерство, 2010 та Фонди, 2011).

Принципи діяльності фондів розвитку місцевих громад	Форми прояву принципів діяльності фондів розвитку місцевих громад
Принцип незалежності	Фонд розвитку громади є юридичною особою, що має самостійний баланс і не залежить від впливу окремої особи чи організації
Принцип законності	Фонд підпорядковується законам держави, на території якої він створений і діє, а також загальновизнаним положенням міжнародного права, що регулюють благодійність, фінанси та податки
Принцип стійкої діяльності	Діяльність фонду визначається нагальними потребами місцевої спільноти. Перевага віддається проєктам розвитку спроможностей спільноти, які формують усталені практики, що не потребують подальшого фінансування фонду. Для оцінки успішності діяльності фонд оцінює ефективність проєктів. Крім того, фонд повинен прагнути до створення та збільшення капіталу, спрямованого на грантові програми
Принцип інноваційного розвитку	Фонд розвитку громади повинен постійно вдосконалювати практики взаємодії з місцевою владою, представниками бізнес-спільноти, засобами масової інформації та громадськими організаціями. Це є нагальною потребою, оскільки окремі контрагенти фонду належать до висококонкурентних сфер громадської діяльності, що постійно трансформуються. Інноваціям також сприяє те, що фонд повинен вивчати досвід інших фондів розвитку громад, а також співпраця з міжнародними організаціями
Принцип прозорості	Діяльність фонду повинна ґрунтуватися на прозорих процедурах: конкурсного відбору під час надання грантів, інформування загалу про результати діяльності та фінансові аспекти функціонування, співпраці із ЗМІ, підготовки звітів про діяльність

Продовження таблиці 2.2

Принципи діяльності фондів розвитку місцевих громад	Форми прояву принципів діяльності фондів розвитку місцевих громад
Принцип представництва	До керівних та ревізійних підрозділів фонду розвитку громади повинні входити представники трьох сил: влади, бізнесу та некомерційних організацій. Це допомагає врахувати інтереси всіх зацікавлених сторін. Рішення щодо найважливіших питань функціонування фонду повинні ухвалюватися колегіально
Принцип балансу представництва	Рівне представлення в органах фонду бізнесу, влади та суспільних груп впливу дозволяє запобігти втраті незалежності від однієї з названих сил. Статути фондів розвитку громад повинні містити положення та механізми щодо залучення до керівництва осіб, які представлятимуть формальних або неформальних суспільних лідерів. Для фондів, що діють на рівні окремого муніципального утворення, це можуть бути голова міської ради, представник найвищої рівня виконавчої влади в регіоні (глави обласних державних адміністрацій, їх заступники), керівники провідних підприємств регіону, суспільні діячі
Принципи діяльності фондів розвитку місцевих громад	Форми прояву принципів діяльності фондів розвитку місцевих громад
Принцип відсутності конфлікту інтересів	Фонд та його члени повинні уникати ситуацій, у яких рішення, що ухвалюються всередині фонду підлягають викривленню внаслідок прихованих інтересів осіб, які їх ухвалюють. Конфлікт інтересів найчастіше полягає у виникненні корупційних схем чи порушенні принципів добросовісної діяльності. Такі факти відвернуть від фонду не лише інші бізнес-структури, представників органів влади та суспільства, а й широкі верстви населення. Інші прояви конфлікту інтересів можуть виникати при суміщенні безпосередньої діяльності фонду з комерційними, політичними, релігійними цілями. Тому фонд розвитку громади безпосередньо не займається комерційною діяльністю, не пов'язаний із політичними партіями та виборчими блоками, а також релігійними організаціями

Фонд розвитку громади створюється як громадська організація і може містити різні підрозділи (Сестренський, 2005). Опишемо органи, що можуть входити до найбільш чітко оформленої організаційної структури фонду.

Рада засновників – вищий керівний орган фонду розвитку громади, який має право ухвалення та схвалення рішень, пов'язаних із довгостроковими планами функціонування організації. До його складу зазвичай входить по одному представникові від кожної організації чи особи, які є засновниками. Рада засновників діє в координації з іншим органом – опікунською радою, якій

передає частину повноважень. Набір повноважень відбувається емпіричним шляхом і може відрізнятися.

Опікунська рада – стратегічний виконавчий орган фонду розвитку громади. Її основними функціями є нагляд за діяльністю фонду, додержанням законодавчих вимог, доцільністю та ефективністю використання коштів ендаументу організації, а також розроблення та представлення раді засновників довгострокових стратегічних програм розвитку фонду. Окрім функціональних розходжень, опікунська рада відрізняється від ради засновників тим, що її збори відбуваються набагато частіше, а це означає, що члени опікунської ради повинні приділяти набагато більше уваги питанням розвитку організації. Це необхідно брати до уваги, оскільки до складу опікунської ради зазвичай запрошуються керівники органів влади, бізнес-структур та впливових місцевих громадських організацій, що мають інші обов'язки.

Правління фонду є постійно діючим виконавчим органом, основною функцією якого є виділення коштів на втілення програм організації та реалізацію грантових проєктів. Іншими функціями правління фонду є: затвердження плану адміністративних витрат організації, регулярна підготовка звітності, формування низової структури підрозділів фонду, визначення їх функцій та кадрового складу. До складу правління може входити широке коло осіб, зокрема, представники організацій-засновників, благодійників, органів місцевої влади, громадські експерти.

Іншими підрозділами фонду розвитку громад є контрольно-ревізійна комісія, а також (у випадку великих масштабів та розгалуженої діяльності фонду) профільні комітети, які працюють за напрямками, що зазвичай визначаються використовуваними інструментами фонду. Оскільки інструменти фондів розвитку громад є достатньо різноманітними, варто відзначити лише найбільш поширені з них (Вінников та ін., 2010; Сестренський, 2005):

1. Загальний грантовий фонд, що формується з великої кількості внесків із приватних, підприємницьких та бюджетних джерел. Кошти загального грантового фонду використовуються для підтримання широкого набору

суспільно значущих інноваційних та пріоритетних проєктів місцевих громадських організацій. Загальний фонд формує внески різного розміру в єдиний пул, що дозволяє потім розподіляти кошти за обраними напрямками.

2. Тематичні грантові фонди, що формуються фондом розвитку громади для вирішення обраного завдання. Зазвичай це культурні локальні заходи або нагальні для місцевої спільноти проблеми екології чи благоустрою. Особливістю таких проєктів є обізнаність про них громадян та їх повторюваність.

3. Іменні фонди приватних благодійників або корпорацій. Ці фонди можуть створюватися для формування іміджу підприємства або увіковічення благодійника чи родини.

4. Стипендіальні програми або програми оплати навчання для студентів навчальних закладів. Донорами таких програм є підприємства, які зазнають нестачі кваліфікованих кадрів за окремими спеціальностями.

5. Програми пожертв, що збираються за допомоги підприємств. По-перше, пожертви можуть збирати серед споживачів продукції місцевих підприємств, які поінформовані про те, що прибуток від продажів продукції (або його частина) буде спрямований на благодійність. По-друге, внески можуть збирати серед співробітників підприємств, які перераховують частину зарплати на реалізацію програм, обраних самими працівниками. Кошти в таких випадках збираються для визначених громадських некомерційних установ, що надають соціальні послуги або допомагають певним соціальним категоріям громади. Фонд розвитку громади в обох випадках виконує обмежені посередницькі функції, які включають адміністрування коштів, моніторинг ефективності їх використання, збирання даних та підготовку звіту.

6. Благодійні розважальні акції включають такі культурні та спортивні заходи, як благодійні спектаклі, концерти, бали, аукціони, змагання тощо.

Точна структура підрозділів визначається в процесі утворення фонду й містить декілька стадій (Цирульніков, 2008).

На першій стадії формується ініціативна група зацікавлених осіб, основними завданнями якої є розуміння концепції фонду та її пропагування серед представників бізнесу, влади та громадських активістів. На цій стадії відбуваються зустрічі з представниками вже існуючих фондів, а також під час консультацій уточнюються пропозиції щодо структури фонду та напрямів діяльності.

Друга стадія передбачає розроблення статуту фонду й залучення місцевих організацій, що стануть засновниками фонду. Як такі організації доцільно залучати бізнес-асоціації, комерційні підприємства та найбільш досвідчені некомерційні організації. Засновниками не можуть бути державні органи влади.

Пізніше під час реєстрації з представників організацій-засновників формується рада засновників, а також органи управління фонду – опікунська рада і правління фонду. До двох останніх органів можуть входити представники місцевої влади та громади, які водночас не є засновниками фонду.

На третій стадії визначаються пріоритетні проблеми місцевої території. Для цього проводять дослідження, що точно визначають потреби громади, яка дозволяє зробити напрями діяльності фонду зрозумілими населенню та полегшити отримання коштів місцевих донорів.

Четверта стадія передбачає налагодження конкурсних процедур виділення грантів. До обраних цілей залучаються кошти з різних джерел, а потім проводиться відкритий конкурс проєктів. Прозора конкурсна процедура та висвітлення в засобах масової інформації дозволяють формувати позитивний імідж у громаді, одержати довіру донорів та підвищити конкуренцію серед проєктів на отримання грантів.

Останньою, п'ятою, стадією запуску фонду є створення звіту, який публічно доповідають усім зацікавленим сторонам та широкому загалу.

Варто зауважити, що в процесі проходження таких стадій фонди стикаються з низкою специфічних перешкод.

По-перше, труднощі виникають на етапі створення структури фонду й набору персоналу. Необхідно ретельно провести початкові переговори з можливими контриб'юторами фонду та провести дослідження щодо ситуації в локальній спільноті, щоб у подальшому не відчувати протидії та незацікавленості. Оскільки фонд розвитку громади створюють із довгостроковою метою, необхідно приділити увагу працівникам, які представляють його та виконують відповідні функції. Як адміністраторів за нагоди запрошуюють керівників, які мають досвід управління в некомерційних організаціях або керівників із бізнес-структур чи владних установ. Щодо співробітників фонду: оскільки в багатьох регіонах немає достатньої кількості працівників, які мають досвід розроблення, відбору, контролю грантових проєктів, існує практика найму зацікавлених осіб, які в подальшому проходять спеціалізоване навчання (Цирульніков, 2008).

По-друге, перешкодами, які повинні здолати всі новостворені фонди місцевого розвитку, є залучення коштів на перші конкурси грантів та початкове адміністрування діяльності.

По-третє, фонд, починаючи з початкового етапу свого функціонування, повинен уникати стороннього впливу та контролю з боку влади чи бізнес-структур, що надавали підтримку під час створення фонду, оскільки від цього залежать нейтральна позиція фонду в регіоні, незаангажованість конкурсних рішень та подальша незалежність.

Істотними перешкодами для стабільної діяльності фондів розвитку громад, особливо на початковій стадії їх існування, є несформована культура благочинності та місцевої самоорганізації, а також низький рівень довіри громадян до некомерційних організацій. Наслідками цього є те, що в країнах СНД частка приватних фінансових внесків становила менше ніж 10 %, хоча й збільшується з часом (Климова, 2010). Додатково підтримувати довіру до фондів громад можуть мас-медіа шляхом надання правдивої інформації про їх діяльність. Держава також може стимулювати розвиток культури благочинності

шляхом установлення норм, що підтримуватимуть благодійність і фінансування проєктів місцевого розвитку у вигляді податкових та інших преференцій.

Фонди розвитку громад, які залучають до керівних підрозділів представників усіх провідних секторів суспільства, здатні забезпечити об'єднання суспільних і трудових ресурсів членів громади та волонтерів, адміністративних ресурсів органів влади та бізнес-структур, фінансових ресурсів донорів. Проте найбільш типовим і надійним джерелом коштів для реалізації проєктів фонду розвитку громади є ендаумент, під яким розуміють сформований недоторканий фонд коштів, наданий фонду громади її донорами або накопичений фондом у процесі його діяльності. Ендаумент сам по собі не витрачається, а лише інвестується з метою отримання доходу, який також використовують для забезпечення статутної діяльності фонду (Сльчева та ін., 2007).

Варто відзначити, що термін «ендаумент» наявний у Податковому кодексі України (Податковий кодекс України, 2011, стаття 170.7.5) та означає «суму коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки цьому набувач благодійної допомоги набуває права на використання відсотків або дивідендів, нарахованих на суму такого ендаументу». Ендаумент може бути неоднорідним за структурою та складатися з коштів, розміщених на рахунках у фінансових установах, цінних паперів, нерухомих активів тощо. Зважаючи на структуру ендаументу, дохід від нього може бути отриманий у вигляді відсотків, дивідендів, орендної плати тощо (Вінников, 2010).

Наявність ендаументу забезпечує гарантовані фінансові доходи фонду розвитку громади і визначає його фінансову стійкість та незалежність. В Україні ендаументи зазвичай набирають форми депозитних рахунків в іноземній валюті, оскільки це є найменш ризикованим та відносно надійним способом отримання прибутку на капітал. Хоча у вітчизняних умовах сформувати недоторканий цільовий фонд коштів непросто, однак організації, які планують забезпечити сталість свого існування та розвитку, повинні його

поступово формувати. Проте зазвичай фонди розвитку громади стикаються з тривалою проблемою формування ендаументу. Для того щоб доходи від накопиченого ендаументу покривали щорічні витрати фонду розвитку громади, його сума повинна дорівнювати щонайменше декільком десяткам тисяч доларів США. Накопичення фонду коштів такого розміру в Україні потребує тривалого періоду часу (Соф'янц та Вінников, 2004).

Джерела формування ендаументу фондів розвитку громад є достатньо розгалуженими, а їх диверсифікація є постійним завданням фонду. Якщо в Європі діяльність фондів значно залежить від підтримки бізнес-структур, то в Північній Америці вагомим джерелом фінансування є кошти приватних осіб (Программа, 2010).

Щодо України, то, за даними дослідження (Карпенко, 2009), вітчизняні фонди розвитку громад станом на 2008 рік залучали кошти з таких джерел: 81,5 % фондів – внески приватних осіб; 72,7 % фондів – внески комерційних установ; 45,5 % фондів – грантові кошти міжнародних організацій; 18,2 % фондів – гранти місцевих організацій та місцевого бюджету.

Щодо спектра джерел формування фонду коштів, варто звернутися до дослідження (Климова, 2010), результати якого свідчать про те, що керівництво фондів розвитку громад серед найбільш ефективних способів формування ендаументу в Україні відзначає такі: 1) отримання грантів міжнародних організацій (85 % респондентів); 2) кошти вітчизняних фондів або організацій (68 % респондентів); 3) державні гранти (33 % респондентів). Такі результати опитування свідчать не лише про пріоритети фондів, а й про фінансові можливості донорів та простоту і прозорість процедур виділення коштів.

Також серед поширених, але менш ефективних способів залучення коштів у цьому дослідженні зазначені такі традиційні методи фандрайзингу, як: листи-звернення, особисті зустрічі та переговори, дзвінки до спонсорів, скриньки для пожертв, проведення благодійних аукціонів, культурних заходів тощо. Ще однією особливістю формування ендаументу у вищезгаданому дослідженні є слабе використання в Україні таких видів самостійної бізнес-

активності фондів розвитку громад, як власні комерційні чи соціальні підприємства та поширення власних періодичних видань.

Тобто на цей час фонди розвитку громад із розрізнених організацій, які займалися місцевою філантропією, перетворилися на потужну світову мережу, що створює інфраструктуру добродійності, ґрунтується на використанні горизонтальних зв'язків між локальними спільнотами різних країн та культур.

Зазначимо, що ще одним перспективним інструментом фінансового забезпечення місцевого розвитку за участі територіальних громад є мікрокредитування.

У 2006 році успішний підприємець та професор економіки з Бангладеш Мухаммад Юнус був удостоєний Нобелівської премії миру за зусилля зі створення економічного та соціального розвитку, що базується на участі місцевих спільнот. М. Юнус розробив концепцію мікрокредитування, суть якої полягає в тому, що під низький відсоток видаються невеликі кредити без застави для розвитку малого бізнесу в певній громаді. Заснований ним банк Grameen почав видавати кредити невеликими сумами на термін від півроку. У банку Grameen не працюють юристи, які перевіряють дохід клієнта, для отримання кредиту не потрібно надавати великий перелік документів та оформлювати заставу – все це істотно скорочує витрати як для банку, так і для потенційних позичальників. Отримати мікрокредит може будь-яка особа, система працює на довірі. Якщо людина не може повернути банку гроші, співробітники пропонують кілька способів їх заробити. Для цього банк Grameen співпрацює з багатьма компаніями, які пропонують людям роботу.

Запропонована М. Юнусом система мікрокредитування для бідних успішно зарекомендувала себе в багатьох країнах, що розвиваються, і не мають достатньо дешевих фінансових ресурсів. Найбільшу ефективність такий вид мікрофінансування місцевого соціально-економічного розвитку продемонстрував у рамках невеликих територіальних громад, де наявність тісних зв'язків та довіри між членами громади дозволили істотно знизити операційні витрати.

Сучасні умови функціонування територіальних громад в Україні відповідають тим, за яких мікrokредитування може стати ефективним інструментом фінансування розвитку місцевих спільнот: фінансові ресурси є дорогими, місцеві громади не в змозі скористатися пропозиціями комерційних банків.

Існуюча ситуація ускладнюється причинами, описаними Е. де Сото в праці «Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході й ніде інше» (Е. де Сото, 2012): існуюча система закріплення прав власності не дозволяє використовувати землю та нерухомість як ресурси для отримання дешевих кредитів.

Аналізуючи проблеми нерозвиненості економіки, дослідники часто говорять про недостатній обсяг інвестицій, природних ресурсів та культурні особливості. Однак ці причини не відповідають історичним особливостям розвитку ряду економік, які на цей час є світовими лідерами (Дементьєв та Вишневський, 2010).

Згідно з думкою Е. де Сото основною причиною економічної відсталості країн є обмеженість системи інститутів, що пригнічує стимули до створення та використання капіталу (Е. де Сото, 2012). Його дослідження засвідчують, що всі види економічних ресурсів у нерозвинених країнах наявні в обсягах, які дозволяють економіці інтенсивно зростати, однак за відсутності інститутів, що дозволяють легально відтворювати капітал за усталеними процедурами, ці ресурси є неефективними. Зокрема, Е. де Сото наводить як приклади таких неефективних активів нерухомість, побудовану на землі без оформлених прав власності, або незареєстровані підприємства, які не мають чітко оформлених зобов'язань.

Оскільки ці активи є нелегальними і не оформленими належним чином, права власності на них регулюються не правовими механізмами, а локальним суспільним договором. Це означає що будь-які контрактні та майнові зобов'язання можуть передаватися лише в межах спільноти. Ці права не можна використовувати під час застосування традиційних фінансових практик

(кредиту, інвестування, застави тощо), які діють у розвинених країнах. Оскільки такі практики не застосовуються, активи є недокапіталізованими, тобто такими, які не продукують капітал на суму, що відповідає їх ринковій вартості та потенційній прибутковості (Е. де Сото, 2012). Без документального оформлення прав на активи вони стають неприбутковим капіталом.

Також нелегальний процес створення активів не дозволяє регулювати майнові питання в правовому порядку. Додатковою перешкодою цьому є неефективність у розвинених країнах правових інститутів самих по собі.

Найбільш ґрунтовним підходом до вирішення цієї проблеми є створення системи інститутів, які спростять легальне володіння власністю, а також амністія капіталів.

Саме цей шлях свого часу подолали західні країни, коли поступово запроваджували уніфіковані закони про власність і почали формувати механізми, що роблять можливим використовувати власність як капітал.

Для бідних країн немає можливості залучатися до дієвих бізнес-практик ще й тому, що фінансові інститути не орієнтуються на роботи з незаможними верствами населення. Це відбувається з тієї причини, що представники таких верств можуть оперувати лише незначними обсягами коштів (отже, дадуть менший прибуток), а також тому, що установа зазнає порівняно великих організаційних витрат і витрат на аналіз ризиків під час підготовки угоди.

Проте якщо зміни всієї інституційної структури держави потребують довгострокових реформ, а західні практики фінансування не діють, то постає питання використання адаптованих модифікацій фінансових інструментів, що будуть виконувати функції традиційних, однак спиратимуться на особливості нерозвинених країн, зокрема зв'язок індивіда та місцевої спільноти.

Одна з таких модернізованих практик – мікрокредитування, що є розширенням практики надання невеликих кредитів для незаможних позичальників, які зазвичай не мають застави, легальної роботи й попередньої кредитної історії.

Практики видачі невеликих позик і теоретичне обґрунтування доцільності цього можна знайти ще в XVIII столітті, а починаючи з XIX століття, відомі приклади солідарних програм видання кредитів для підтримання фермерів у сільських районах Німеччини (Холліс та Світмен, 2003). У 50-х роках XX століття в Східному Пакистані були поширені кредити, орієнтовані саме на групу позичальників (Бейтман, 2010). Проте остаточне інституційне оформлення сучасне мікрокредитування в локальних громадах пов'язує з діяльністю банку Grameen, що був заснований у Бангладеш у 1983 році (Абхїджит, 2010).

Варто відзначити, що традиційно для видання невеликих позик у бідних країнах використовують домовленість із лихварем (Веріан, 1997). Хоча він потребує великих відсотків порівняно з банківськими ставками за кредитами, проте банки не можуть скласти лихварству конкуренції, оскільки ті мають декілька порівняльних переваг:

- лихварів задовольняє невеликий масштаб позик, якими зручно оперувати;
- їм легше збирати інформацію щодо надійності та платоспроможності клієнтів;
- лихварі можуть із меншими витратами простежити за процесом виплат за позиками.

Перша порівняльна перевага пов'язана з масштабом виробництва. Дві інших переваги (уникнення моральних ризиків та несприятливого відбору клієнтів) пов'язані з усуненням інформаційної асиметрії внаслідок укоріненості в місцевій спільноті. Внаслідок цього в місцевих спільнотах багатьох нерозвинених країн лихварі стають монополістами з високими відсотковими ставками. Тому потенційні клієнти схильні відмовлятися від значної кількості позик. Зниження ставок могло б привести до зростання інвестицій та підвищення рівня життя.

Змінити підходи до надання позик спробували в банку «Grameen». Було запропоновано систему солідарного кредитування, за якої позичальники

повинні утворити групу та отримати кредити залежно від погодженості дій (Армендаріс та ін., 2005). Лідер групи керує розробленням плану використання кредиту. В разі схвалення проєкту кредит отримують спочатку перші дві особи. Якщо вони впродовж певного періоду додержуються зобов'язань, банк видає кредити ще двом представникам групи. Якщо всі вони діють відповідно до домовленостей, свою частину кредиту отримує остання особа – керівник групи. Відповідає за свою частину кредиту лише особа, яка її отримала.

Таким чином, ця схема скерована на формування трьох вищезазначених порівняльних переваг лихварів у банку, це відбувається силами представників спільноти:

1. Масштаб надання позик збільшується внаслідок об'єднання позичальників у групи. Оскільки надійність членів групи впливає на те, чи отримають кредити всі її члени, потенційні позичальники під час об'єднання проводять ретельний моніторинг.

2. Унаслідок поступової схеми надання позик до виплати останньої її частини в групі є стимули до проведення оцінювання реальності проєктів, контролю за виплатами й взаємної підтримки (Армендаріс та ін., 2005).

3. Усі роботи з підбору групи, моніторингу вчасності погашення кредитів виконує група, а не фінансова установа.

Водночас рівень повернення позик у банку «Grameen» набагато вищий, ніж у лихварів (95–98 % порівняно з 30–40 %), натомість ставки відсотків набагато менші (Grammen, 2013).

Додаткова перевага мікрокредитування: його наслідками є не лише підтримка підприємництва та боротьба з бідністю, а й підтримання гендерної рівності, розширення можливостей жінок та надання поштовху для розвитку всієї громади.

Отже, окремі дослідження свідчать про те, що програми мікрокредитування мають недоліки (Абхїджит, 2010; Бейтман, 2010;30Серед яких такі:

– порівняно з традиційним кредитуванням у програмах солідарного мікрокредитування закладено більш високі ставки відсотків;

– у ряді випадків мікрокредитування фінансується за рахунок державних фондів або приватних субсидій, які могли б спрямовуватися на інші важливі для регіонів програми, наприклад охорону здоров'я чи покращання освіти;

– можливе виникнення проблем координації в групах позичальників у зв'язку з необхідністю додержання певної ієрархії;

– внаслідок невеликого розміру позик мікрокредити можуть використовуватися лише для розвитку дрібного підприємництва, проте вони ніяким чином не впливають на доступ до благ та служб, що потребують складної інфраструктури, отже, вимагають значного фінансування.

Деякий інший дизайн процедури отримання мікрокредиту застосовує великий індійський Національний банк сільського господарства та розвитку (National Bank for Agriculture and Rural Development). Він проводить фінансування груп самопомоги. Ці групи налічують до двадцяти осіб, які накопичують невеликі суми грошей у загальному фонді. Члени групи можуть запозичувати кошти з фонду для різних цілей. Якщо група самопомоги доводить здатність управляти своїми коштами впродовж певного періоду, її члени можуть отримувати позики з місцевого банку для інвестування в малий бізнес або сільськогосподарську діяльність. Сумарна величина позик залежить від суми накопиченого фонду і зазвичай може перевищувати її не більше ніж учетверо (Німал, 2006).

У багатьох випадках дослідники та практики зазначають дієвість підходу, за якого позичальникові пропонують не лише надання кредитів, а інтегрований пакет послуг, що підвищує ефективність кредитуванням (Холвоет, 2005). Якщо доступ до позик поєднується з іншими пропозиціями, вищеописані ризики, можуть бути зменшеними. Ці додаткові пропозиції – надання ощадних рахунків, невиробничих кредитів, послуг страхування та консультаційних послуг, спрямованих на розвиток підприємств (виробництво-орієнтованих і управління підготовки, маркетингову підтримку). Крім того, можуть

надаватися соціальна підтримка, пов'язана з грамотністю, тренінги з гендерних питань та громадської свідомості. У ряді випадків члени групи кредитування можуть мати додаткові зобов'язання щодо використання медико-санітарних послуг.

Успіх схем мікрокредитування був поширений на інші країни (зокрема, Азії та Латинської Америки) і дозволив йому стати популярним інструментом у регіонах із незаможним населенням (Армендаріз та ін., 2005; Батеман, 2010; Дрейк і Рійн, 2002). Програми мікрокредитування підтримуються рядом міжнародних організацій (IFAD, Opportunity International, Compassion International, Oxfam, UNDP) та поширюються в країнах Африки і Південно-Східної Азії.

У той самий час спроби використовувати ці схеми солідарного мікрокредитування в більш розвинених країнах не завжди завершуються успішно. Зокрема, в дослідженні (Франкевич, 2001), присвяченому випробуванню мікрокредитування в Канаді, відзначається, що йому заважає ряд чинників, серед яких: небажання узгоджувати власні дії, труднощі входу на ринок та високі витрати на організацію обслуговуючих процесів фінансової установи.

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що обмеження виключної прерогативи державних органів влади різних рівнів на розпорядження громадськими коштами є питанням, актуальність якого для України є незмінною. Повинне відбутися повне переформатування відносин між громадянами та державою. Як і в багатьох інших країнах програма дій, спрямована на посилення громадянського суспільства, повинна виходити з послаблення патерналістських та авторитарних традицій, що тривалий час формувалися в Україні.

Накопичений у різних країнах досвід партисипативного бюджетування – це набір рішень щодо участі громади в розробленні місцевих бюджетів та контролю за їх виконанням. Хоча цей досвід, безумовно, є корисним і його варто використовувати під час упровадження спільних бюджетів в Україні,

необхідно розуміти й те, що в цьому процесі варто враховувати особливості країни.

Необхідно зазначити, що наявні тенденції поширення фондів розвитку громад та схем мікрофінансування дозволяють стверджувати, що впродовж останніх десятиріч вони стали не просто обов'язковим елементом громадської активності в багатьох країнах світу, а фактором, що впливає на формування світового громадського суспільства.

2.2. Застосування новітніх фінансових інструментів, що ґрунтуються на використанні інформаційних технологій, орієнтованих на участь місцевих спільнот

У сучасному світі соціально-економічний розвиток як окремих спільнот, так і суспільства у цілому прямо залежить від можливостей залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Стрімкий розвиток інтернет-середовища дав поштовх появі та подальшому функціонуванню не лише нових форм підприємництва (стартапи, мережевий маркетинг та ін.), а й різноманітних форм електронного фандрайзингу.

Інноваційні форми фінансування проєктів соціально-економічного розвитку починають створювати істотну конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів, таким як банківські кредити, державні позики чи емісія цінних паперів. Доцільно зазначити, що наприкінці ХХ століття Б. Гейтс назвав сучасні банки «динозаврами», оскільки «розвиток технологій дозволить значно знизити витрати, що знищить банки в тому вигляді, в якому вони є зараз» (Гейтс, 2007).

Завдяки глобалізації й розвитку інформаційних технологій виникли нові форми суспільних фінансів, що базуються не на державних гарантіях чи статутному капіталі, а на громадській участі. У різних видах спільнот з'являється розуміння, що найшвидший і найефективніший спосіб вирішити

проблеми з пошуком ресурсів для власного розвитку – це не пошук дешевих кредитних ресурсів чи лобіювання інтересів у владі, а самофінансування.

У той час як солідарне мікрокредитування, описане в попередньому підрозділі, пов'язане з локальною спільнотою і не завжди може бути використане в культурах зі слабкими локальними зв'язками, його більш технологічною версією може розглядатися пірингове мікрокредитування, створюване на базі мережі «Інтернет».

Однак до того, як розглядати особливості цієї форми мікрокредитування, зробимо огляд передумов для формування нової мережевої економіки в цілому.

Основним недоліком координації дій у великих суспільних утвореннях є значні витрати на координацію та узгодження дій (проблеми негативного ефекту масштабу та Х-неефективності). У деяких випадках проблема вирішується побудовою ієрархічної структури, що найбільше відповідає потребам утворення. У небагатьох випадках великі системи не потребують складної ієрархії, проте певні елементи координації та комунікації повинні бути завжди. Так, економічні ринки, які є прикладом суспільних утворень, що не мають ієрархії, керуються економічними закономірностями, державними органами, здатні формувати цінові та інші сигнали і включають суб'єкти, в середині яких діє чітка ієрархія (зокрема, фірми, об'єднання підприємств, профспілки) (Коуз, 1995).

Однак тенденції розвитку технологій, формування єдиного інформаційного простору, зменшення витрат на узгодження дій, стрімке поширення новітніх практик та шаблонів поведінки привели до того, що в інтернет-спільнотах сформувалися нові практики взаємодії, які поступово переносяться на економічні відносини.

Доступ до сучасних інформаційних технологій для більшості населення світу призвів до того, що вже існуючі традиційні мережеві ефекти в економічних відносинах (споживання та виробництво суспільних та клубних благ, колективний вибір товарів і послуг, соціальні ефекти, як-то ефекти «юрби» та «сноба»), які до цього моменту не були масово поширеними,

починають стрімко доповнюватися ефектами, що виникають та координуються в середині інтернет-простору. Це дозволяє говорити про трансформацію багатьох економічних практик у напрямі мережевої економіки.

О. Длугопольський виділив такі ознаки нових економічних відносин:

- використання нових медіа, які дозволяють координувати зусилля та швидко передавати інформацію;
- спрощена ієрархія спільнот та партнерські відносини всередині них;
- відсутність директивного регулювання та легкість координації дій;
- інтеграція за рахунок ідентичності, належності до спільноти і спільності інтересів, а не за рахунок контрактних відносин чи географічних факторів;
- поширення досвіду та накопичення репутації в спільнотах завдяки прозорості інформації;
- значні кумулятивні та синергетичні ефекти (Длугопольський, 2012, с. 40).

Наслідком цих змін є те, що державні органи влади поступово втрачають монополію в багатьох економічних сферах: виробництві суспільних благ, регулюванні фінансової системи, валютних ринків. Ряд дослідників наголошують на формуванні нового типу економіки – реконізму, або економіки взаємної підзвітності (Длугопольський, 2012; Петров, 2012).

Реконізм (від англійського скорочення «reciprocal accountability» – взаємна підзвітність) – це соціально-політична та економічна система, що базується на повній взаємній інформаційній прозорості, загальній рівності права на одержання інформації та її використання. Реконізм розглядається як суспільний устрій, що діє використовуючи інформаційну систему, здатну відстежувати, накопичувати й надавати індивідам необхідну інформацію для ухвалення правових, соціально-економічних та інформаційних рішень. Цей устрій також характеризується виключенням та відповідною трансформацією правових та інформаційних відносин, що не узгоджуються з принципами взаємодії в рамках інформаційної системи (Петров, 2012).

До недавнього часу фінансова система була одним з основних інструментів та атрибутом влади на державному рівні. Оскільки реконізм передбачає розвиток систем управління, що базуються на масовій співпраці, то на цей час спостерігаються спроби спільнот перебрати деякі функції традиційних державних інститутів. Незалежно від практик спільними в них є децентралізація та уникнення безпосереднього впливу державних органів.

Тобто можна стверджувати, що поступово формується новий підхід до економічної взаємодії – «рівний рівному» (peer-to-peer, P2P). Цей підхід поєднує великі спільноти рівноправних індивідів із метою досягнення спільних цілей.

Розвиток інформаційних технологій спричинив істотне зниження трансакційних витрат організації, пошуку інформації, накопичення досвіду й репутації та призвів до активності індивідів у соціально-економічних відносинах, що також призвело до виникнення нових форм організацій соціальних зв'язків, побудованих на солідарності та колективізмі (Дженкінс та ін., 2009).

Зниження трансакційних витрат оброблення інформації мало наслідком скорочення інформаційної асиметрії між різними суб'єктами соціально-економічних відносин, яка є підтримувальним фактором існування централізованих ієрархічних систем та фактором викривлення дії ринкових механізмів. Таким чином, наслідки прояву реконізму в існуючих суспільних відносинах та економічних практиках є масштабними й різноплановими.

Так, у сфері політичних процесів спостерігаються скорочення та перенесення на місцевий рівень функцій держави у сфері виробництва суспільних благ і передавання деяких функцій громадському сектору економіки. Також має місце широкий спектр явищ, пов'язаних із процедурами суспільного вибору. Це – мобілізація суспільних груп, розвиток і модернізація технологій та процедур волевиявлення, інформаційний контроль за суб'єктами політичних процесів унаслідок відстежування їх репутації та обліку ухвалених політичних рішень.

У сфері контролю за суспільним порядком спостерігаються такі тенденції. По-перше, створюються механізми, що проводять облік участі членів економічної спільноти щодо виробництва та використання суспільних благ, а також вирішують такі традиційні мікроекономічні проблеми споживання всередині спільноти, як «проблема безбілетника» або «трагедія громади» внаслідок диференціації суспільних благ (Садовникова, 2011). Серед прикладів таких механізмів доступу до суспільних благ можна назвати управління доступом до дорожньої інфраструктури, активне створення суспільних просторів у містах, модернізацію пенсійної системи від солідарної до накопичувальної, запровадження механізмів обов'язкового медичного страхування тощо. По-друге, зникає традиційна перевага держави щодо спостереження й використання інформації стосовно дій індивідів. Права громадян у доступі до зафіксованої будь-якими технічними засобами інформації наближаються до прав державних органів.

Певні зміни відбуваються у сфері етики. Прозорість та доступність інформації впливають на кількість правопорушень унаслідок підвищення ймовірності покарання. Ускладнюються кримінальні процеси корупції та крадіжки (завдяки системам відстеження, реагування та обліку майнових прав), незаконний обіг антиблаг, порушення діючих законів і процедур із боку державних органів та окремих індивідів. Серед прикладів колективної організації в Інтернеті, які ускладнюють правопорушення, можна назвати сервіси, що відстежують якість надання державних послуг, громадські розслідування необґрунтованих державних витрат, оприлюднення документів, що містять незаконні рішення.

В економічних відносинах зміни виявляються в таких напрямках:

1. У сфері організації виробництва починає більшу роль відігравати спосіб виробництва, який одержав назву вікіноміка (Тапскот, 2007), а також відбуваються зміни в посередницькій діяльності та ціноутворенні.

2. Відбувається підвищення ефективності дії економічних механізмів завдяки усуненню негативних ефектів асиметрії інформації між суб'єктами

угод (таких як моральні ризики й несприятливий відбір), скороченню можливостей маніпулювання ринковою владою, зниженню централізації при алокації ресурсів та благ, лібералізації торговельних відносин (Саперов, 2013).

3. У випадку з грошовим обігом є спроби створення криптовалют, що залежать від усіх споживачів грошової одиниці, які одночасно можуть відігравати роль емітента й користувача грошової системи. У цьому разі грошові одиниці мають функції, яких не мають звичайні валюти: непідпорядкованість державним грошовим регуляторам та більші можливості анонімних транзакцій (Власов, 2012).

4. У сфері менеджменту, організації та ухвалення рішень реконізм виявляє себе в кращій мобілізації колективів, більш точному оцінюванні репутації членів колективу, обліку руху ресурсів, використанні процедур ухвалення раціональних рішень і процедур розподілу доходів та витрат усередині групи.

5. Що стосується інших елементів та механізмів фінансової системи, які формуються на засадах реконізму, то прикладами можуть бути різнобічні практики колективного фінансування і формування сегмента пірингових фінансів на основі р2р-технологій: краудсорсинг, краудфандинг, краудінвестинг, партисипативна участь у фінансуванні та пірингове кредитування.

Принципи традиційного мікрокредитування останнім часом використовують у багатьох фінансових установах, зокрема на пострадянському просторі (Осиповская, 2011; Шморгай, 2011). Однак найбільш інноваційною сферою застосування цих принципів є пірингове мікрокредитування, яке також використовує потенціал спільнот. Основними відмінностями цього виду кредитування є використання онлайн-платформ, а також те, що спільноти формуються не стільки з боку одержувачів кредиту, скільки з боку суб'єктів, які надають кошти. Використання інтернет-платформ полегшує координацію між дрібними позичальниками та формує кредитні відносини за схемою «рівний – рівному», де кредит не є трансакцією єдиного суб'єкта, а є агрегацією ряду дрібних позик.

Термін «пірингове кредитування» (або «person-to-person-кредитування», «peer-to-peer»-кредитування, кредитування між рівними, однорангове кредитування) використовують для опису процесу видання та отримання позик фізичними особами без використання як посередників традиційних фінансових інститутів. Зазвичай p2p-кредитування реалізується за допомогою інтернет-платформ, де користувачі можуть бути і кредитором, і позичальником (Банківська, 2014).

Процес отримання позики є стандартним і відбувається таким чином. Позичальник заповнює форму, в якій зазначає інформацію про розмір позики та її мету. Статистика засвідчує, що найчастіше кошти залучаються позичальником для розвитку дрібного бізнесу та вирішення побутових проблем чи оплати освіти. Кредитори натомість вирішують, яку суму коштів вони готові надати позичальникові. Коли заявка набирає необхідну суму коштів, то вони перераховуються позичальникові, і надалі позичальник обслуговує боргові зобов'язання відповідно до узгоджених вимог. Тривалість позик перебуває в межах до трьох, іноді – п'яти років. Налаштування онлайн-платформ дозволяють проводити всі виплати в автоматичному режимі.

Незважаючи на те, що більшість компаній діють відповідно до цієї стандартної процедури видання мікrokредитів, деякі компанії намагаються модифікувати її. Так, платформа мікrokредитування «United Prosperity» використовує варіацію моделі мікrokредитування: відстежує надійність позичальника й може надавати гарантію щодо отримання мікrokредиту в місцевий банк, який потім видає збільшену вдвічі суму кредиту мікропідприємцю. «United Prosperity» стверджує, що це забезпечує значний фінансовий леверидж при отриманні кредиту та дозволяє мікропідприємцю долучитися до формування кредитної історії, яка може знадобитися для майбутніх більших кредитів у традиційних фінансових установах (Веб-сайт «Об'єднуючи процвітання»).

Пірингове кредитування відрізняється від традиційного тим, що використовує інформацію про позичальників, яка поступово накопичується в

системі, це в подальшому дозволяє проводити так званий «скоринг» – обрахування надійності позичальника. Ця процедура є аналогом таких механізмів, як кредитна історія, гарантії, застави, спрямовані на усунення інформаційної асиметрії та зниження ризиків у сфері традиційного кредитування. «Скоринг» дозволяє диференціювати відсоткові ставки для осіб, які мають різний за надійністю кредитний досвід. Кредитор має вибір: отримувати йому більш низький чи високий відсоток, обираючи позичальників із менш надійною оцінкою кредитної історії.

Крім того, існує ще один механізм диференціації кредитних ставок – зворотний аукціон. У цьому разі позичальник установлює верхню межу відсоткової ставки, а можливі кредитори конкурують між собою, пропонуючи менші ставки виплат (Чен та ін., 2011).²¹

Необхідно відзначити, що є набір переваг, які стимулюють поступовий розвиток платформи р2р-фінансування. У той час як кризові явища в економіці регулярно підривають довіру до традиційних банків та кредитних спілок, пірингове кредитування можна розглядати як спосіб надання кредитів, який усуває окремі недоліки традиційних кредитних механізмів.

Для позичальників спрощується процедура заявки та обґрунтування необхідності отримання коштів. Крім того, ставки за кредитами є нижчими за ставки традиційних фінансових інститутів, а схеми нарахування відсотків є простішими. Дрібні інвестори мають можливість отримати дохід, який може бути вищим за дохід за акціями та облігаціями. Компанії, що організують пірингове кредитування, також отримують дохід у вигляді фіксованих платежів або відсотків від сум залучених позичальником коштів.

На цей час ринок мікрокредитування активно трансформується і, швидше за все, він пройде ще декілька стадій до остаточного оформлення. Найбільш помітною тенденцією на сьогодні є те, що у сфері пірингового кредитування відбувається поступова зміна структури інвесторів. Більшість кредитів, які видавалися раніше, були незабезпеченими приватними позиками, що видавалися та які отримували приватні особи. Проте останніми роками

спостерігається тенденція до участі в процесі мікрокредитування юридичних осіб. Зокрема, мікрокредитування становить інтерес у хеджінгових фондів, що є важливою тенденцією, оскільки ці установи унаслідок специфіки діяльності зазвичай звертають увагу на нові тренди раніше інших інвесторів. Окрім хедж-фондів, на ринок приходять інші інституціональні інвестори, такі як інвестиційні та пенсійні фонди. Прибутковість, яку вони отримують на пірингових платформах, іноді є вищою, ніж за деякими іншими інвестиційними інструментами, натомість ризики є незначними. На цей час деякі платформи мікрокредитування можна, швидше, позначити не як p2p, а як funds2person-сервіси, оскільки частка інституціональних інвесторів є набагато вищою за частку приватних кредиторів (Большой, 2013).

Хоча історія пірингового кредитування налічує менше ніж десять років, динаміка його поширення є надзвичайно стрімкою.

Першою компанією, що створила у 2005 році онлайн-платформу для пірингового кредитування, стала англійська «Zone of Possible Agreement». На кінець 2013 року вона залишається найбільшою англійською компанією з більше ніж 51 тисячею залучених інвесторів та обсягом наданих кредитів більше ніж 1 млрд фунтів стерлінгів (Банківська, 2014).

У США перші сервіси p2p-кредитування – Prosper і Lending Club – з'явилися у 2006 році. На кінець 2013 року вони контролюють 98 % ринку і провели кредитних операцій на суму більше ніж 2,4 млрд дол. (Банківська, 2014).

Першою платформою, що почала надавати послуги з видання пірингових мікрокредитів шляхом взаємодії кредиторів і позичальників безпосередньо через міжнародні кордони без місцевих посередників, стала у 2009 році американська некомерційна організація «Zidisha» (Асма, 2010).

Пірингове кредитування розвивається й на пострадянському просторі. Зокрема, в Україні у 2010 році почав свою роботу сервіс «Credery», а в 2013 році – сервіс «Сім зірок».

Разом із розвитком індустрії в різних країнах світу зростає необхідність державного регулювання. Факторами, які цьому сприяють, є побоювання щодо технологічної надійності платформ, непогашення значного обсягу кредитів, необхідність страхування великих позик.

Поряд із цим постають юридичні питання. Зокрема, національні норми зазвичай визначають порядок надання та повернення позик для громадян і резидентів країни, проте ці норми не діють у разі, якщо кошти збирають від сотень кредиторів із десятків країн світу.

Піонером у цій сфері стала Великобританія, де з початку 2014 року пірингове кредитування підпадає під нагляд органів із контролю за фінансовою поведінкою. Паралельно на законодавчому рівні уточнюється статус пірингових кредитів: вони належать до класу неоподатковуваних активів. Ці заходи спрямовані на стійкий розвиток галузі й у подальшому подібних регулятивних заходів необхідно очікувати і в інших країнах.

Підсумовуючи все вищенаведене, варто зазначити, що і ранні форми мікрокредитування, і сучасні платформи пірингового кредитування мають спільну рису – звертаються до прихованого потенціалу спільноти. Традиційне мікрокредитування використовує потенціал локальної громади, представники якої є позичальниками кредитів. Також пірингове кредитування звертається до прихованого потенціалу принципово іншої за природою онлайн-спільноти потенційних кредиторів. Обидві схеми мають переваги і сприяють як формуванню ринку доступних позик, так і залученню до нього значної кількості споживачів.

Однак варто зауважити, що на цей час не існує сервісів мікрокредитування, які поєднують елементи обох схем, і, що можна було б досягти максимального розкриття фінансового потенціалу територіальних громад, якщо б кредитори та позичальники належали до однієї спільноти.

У сучасному суспільстві роль механізмів, що перерозподіляють кошти всередині громади, відіграють такі неприбуткові інститути, як спонсорство, благодійність, краудфандинг. Проте використання сервісів мікрокредитування

дозволило розширити обсяг коштів, що перерозподіляються громадами. Онлайн-сервіси локального мікрокредитування мають певні переваги порівняно із зазначеними механізмами:

1. Вигодою для локального ринку позик є більш чітка економічна мотивація всіх суб'єктів, а отже й відповідна регламентація на основі таких традиційних бізнес-принципів, як орієнтація на прибутковість, бізнес-планування, підзвітність, формування кредитної історії.

2. Перевагою для позичальників є те, що місцеві інвестори керуватимуться не лише економічною мотивацією, а й будуть суспільно пов'язані з позичальниками коштів. Відповідно може формуватися лояльне ставлення до позичальників, що потенційно може втілюватися в менших відсоткових ставках чи гнучкіших умовах повернення позик.

3. Для кредиторів вигодою є додатковий доступ до локальної інформації про кредиторів та проекти, носієм якої вони є у зв'язку з належністю до спільноти.

Таким чином, ураховуючи постійну еволюцію форм та суб'єктів ринку мікрокредитування, спроби дати завершене трактування цьому бізнес-механізму є передчасними. На цей час можна спостерігати дві тенденції: по-перше, втілення принципів мікрокредитування в інтернет-сервісах; по-друге, зміну структури інвесторів.

Сучасні платформи мікрокредитування привносять принципово нові кількісні та якісні властивості в традиційні кредитні відносини, а саме: використання внутрішнього потенціалу спільноти у сфері опрацювання інформації та ухвалення рішень, спрощення процедури отримання позик, інша структура ризиків тощо, зниження рівня ставок тощо.

На локальному рівні можна очікувати на формування сервісів, що тісно пов'язують інвесторів та позичальників однієї локальної громади. Ці сервіси можуть посісти проміжну ланку між традиційними неприбутковими механізмами перерозподілу коштів у громаді та бізнес-структурами кредитування, які не мають тісного зв'язку з місцевою спільнотою.

У своїй праці ми вирішили проаналізувати економічний потенціал одного з таких інноваційних фінансових інструментів – краудфандингу. Тенденції на ринках фінансових ресурсів свідчать про те, що використання сучасних інформаційних технологій перетворює краудфандинг на дієвий інструмент фінансування проєктів соціально-економічного розвитку в різних сферах життя суспільства.

Наукове осмислення сучасного інформаційно-мережевого краудфандингу як нового фінансового інструменту та його використання у фінансових відносинах лише починається. Більшість публікацій хоча й намагаються охопити всі аспекти краудфандингового фінансування, проте акцентують увагу на окремих деталях.

Теоретичною основою нашого дослідження є праці науковців, присвячені аналізу способів фінансування проєктів економічного та соціального розвитку. Аналіз недоліків традиційних методів фінансування проєктів соціально-економічного розвитку наведений у праці Дж. Лернера (Лернер, 1995). Ряд досліджень був присвячений труднощам залучення зовнішнього фінансування на початковій стадії реалізації проєктів як за рахунок банківських кредитів, так і власного капіталу (Бергер, 1995; Кассар, 2004; Кош, 2009). Значна частина проєктів залишається без фінансування через відсутність активів, які можуть бути гарантією повернення коштів фінансових інвесторів, та через відсутність в інвесторів впевненості в необхідності проєкту (Чен, 2009; Хелман, 2007; Кірш, 2009; Шейн, 2002).

Також необхідно виокремити оглядові публікації, присвячені становленню та розвитку краудфандингу. Так, у праці Е. Моллік (Моллік, 2014) зроблено огляд тенденцій поширення колективного фінансування. Низка публікацій присвячена аналізу різних форм та схем колективного фінансування, таких як купівля цінних паперів, позики, дарування або попереднє замовлення продукту (Агравал та ін., 2011; Агравал та ін., 2013;1 Алерс та ін., 2012).

У частині проаналізованих досліджень розглядаються можливі переваги краудфандингових форматів фінансування. У праці Дж. Лернер (Лернер, 1995)

зазначено, що особливістю краудфандингу є зручність фінансування інноваційних проєктів. Результати дослідження П. Бельфлейма та співавторів (Бельфлейм, 2014) свідчать про те, що краудфандинг здатний створювати переваги порівняно з традиційним фінансуванням завдяки можливості застосування дискримінації у винагороді в разі збільшення результативності проєкту. Це може допомогти бізнес-організаціям швидко досягти стратегічних переваг та переміститися на вищий етап траєкторії розвитку.

Іншим важливим напрямом досліджень є праці, присвячені зв'язку краудфандингового фінансування проєктів соціально-економічного розвитку зі спільнотами, які є бенефіціарами цих проєктів.

Використовуючи форми колективного фінансування, автори проєктів повинні враховувати їх зв'язки зі спільнотою, оскільки вони мають важливіше значення для реалізації проєктів, ніж при традиційних формах фінансування. Робота з певною суспільною групою або формування такої спільноти впливає на вибір стратегічних рішень на ранній стадії реалізації проєктів. В окремих випадках спільнота бере безпосередню участь в ухваленні рішень щодо змісту проєкту та процесу його реалізації. Праця Б. Голлен та К. Ейзенхардт (Голлен та ін., 1989) присвячена питанню формування стратегічних зв'язків між організаціями і спільнотами та їх подальшого використання. Аналізуючи публікації про взаємодію фірм та інтернет-спільнот, відзначимо дослідження К. Міллер та співавторів (Міллер та ін., 2009), у якому доводиться, що організації здатні одержувати вигоду, зробивши представників спільноти промоутерами своїх проєктів.

Тенденція пов'язувати розвиток колективних способів фінансування з розвитком інформаційних технологій в умовах глобалізації спостерігається й у дослідженнях українських учених. Серед цих досліджень варто виділити праці О. Длугопольського та С. Слухая, присвячені розвитку суспільного сектору економіки та публічних фінансів в епоху глобальних трансформацій (Длугопольський131, 2011; Длугопольський131, 2012; Слухай, 2013).

Незважаючи на досить швидкі темпи поширення краудфандингу в усьому світі, наукове вивчення цього феномену лише починається. Важливим завданням, що потребує наукового вирішення, є дослідження можливостей і характеристик краудфандингу, які б дозволили йому стати більш ефективним інструментом фінансування проєктів розвитку, поширити його використання.

Спробуємо дати характеристику сучасному краудфандингу як інноваційному фінансового інструменту та визначити його переваги над традиційними методами фінансування проєктів соціально-економічного розвитку місцевих ініціатив.

Зміст поняття краудфандинг (укр. спільнокошт, від англ. crowdfunding, crowd – «натовп», funding – «фінансування») формувався під впливом концепцій мікрофінансування (Мордух, 1999) і краудсорсингу (Поетс та ін., 2012), проте сучасний краудфандинг становить власну унікальну категорію фандрайзингу. Як часто буває з новими поняттями сфери суспільних відносин, наукові уявлення про краудфандинг перебувають у стані еволюційного формування, що робить категоріальні визначення цього явища досить обмеженими. В одному з небагатьох опублікованих оглядів, присвяченому цій тематиці, А. Швієнбахер і Б. Ларальде визначають краудфандинг як «відкритий конкурс, переважно через Інтернет, для збирання фінансових ресурсів або у вигляді дарування, або в обмін на основі різних форм винагороди та/або підтримки правом голосу ініціатив, спрямованих на досягнення конкретних цілей» (Швієнбахер та ін., 2010). Проте навіть це широке визначення потенційно залишає поза увагою науковців такі приклади краудфандингу, як peer-to-peer-кредитування (Лін та ін., 2013), фандрайзинг збирання коштів фанатами музичних гуртів (Беркетт, 2011) та ін.

На нашу думку, сучасні спроби дати завершене визначення краудфандингу є передчасними, оскільки зміст цього поняття охоплює не лише багато поточних можливостей, а й способи використання колективних фінансів у сферах, які виникнуть у майбутньому. Інформація для включення цих способів у сьогоднішній аналіз ще не створена. Тому є сенс використовувати

вузьке визначення терміна «краудфандинг» залежно від конкретної сфери його використання, залишаючи місце для подальшої еволюції концепції. Наприклад, П. Бельфлем дає таке визначення краудфандингу в підприємницькому контексті: краудфандинг являє собою зусилля підприємців та їх груп щодо фінансування своїх проектів (культурних, соціальних та некомерційних), спираючись на порівняно невеликі внески від порівняно великої кількості осіб, які використовують Інтернет, без стандартних фінансових посередників (Бельфлем, 2014). У такому формулюванні не розглядаються два аспекти з праці А. Швієнбахер і Б. Ларальде: мета краудфандингу та цілі інвесторів (Швієнбахер, 2010). Обидва аспекти, очевидно, мають велике значення, але вони водночас є такими складовими краудфандингу, які мають багато варіацій. Крім того, в цьому визначенні не враховують підходів, за допомогою яких індивіди залучаються до краудфандингу або як засновники (культурних, соціальних, комерційних чи некомерційних проектів), або як інвестори. Визначення та характеристика цих підходів є важливими для обґрунтування мотивації участі власників фінансових ресурсів у колективному фінансуванні. У таблиці 2.3 подані види краудфандингу залежно від винагороди для його учасників (спонсорів чи інвесторів).

Таблиця 2.3 – Види краудфандингу залежно від винагороди для учасників (узагальнено на основі (Артамонов, Агравал та ін., 2011; Агравал та ін., 2013; Агравал та ін., Алерс та ін., 2012))

Вид краудфандингу	Характеристика та досвід застосування
За відсутності винагороди	Пожертви зазвичай є добровільними актами, зробленими на основі альтруїзму та без будь-яких зобов'язань для одержувача. Найчастіше цю модель застосовують у соціальних, політичних і медичних проектах (збирання коштів на допомогу в лікуванні захворювання або на діяльність благодійної організації). Як приклади таких платформ можна навести http://www.betterplace.org/de в Німеччині, http://respekt.net в Австрії, dobro.mail.ru в Росії. До 2012 року цей напрям був домінуючим у рамках застосування краудфандингу
З нефінансовою винагородою	Наразі це найпоширеніша за кількістю платформ модель краудфандингу. Вона зарекомендувала себе як ефективний інструмент збирання коштів на будь-які проекти, починаючи від креативного дизайну і закінчуючи складними технологічними продуктами. Основною особливістю цієї моделі є надання нефінансової винагороди у відповідь на підтримку.

	<p>Нефінансова винагорода може виражатися у вигляді записаного альбому, запрошення на концерт, згадки в титрах, першого зразка виробленого продукту, автографа й усього того, на що вистачить уяви автора проєкту. Окремим випадком схеми нефінансової винагороди є модель попереднього замовлення. У цій концепції винагородою може бути сам продукт. Наприклад, книга, фільм, музичний альбом, програмне забезпечення, новий гаджет тощо. Автори таких проєктів обіцяють доставити продукт відразу після його виробництва. Найуспішнішою платформою, що працює за принципом нефінансової винагороди на основі моделі попередніх замовлень, є майданчик Kickstarter (Кікстартер): www.kickstarter.com</p>
<p>З фінансовою винагородою (краудінвестинг)</p>	<p>Основною характеристикою краудінвестингу, що відрізняє його від інших форм краудфандингу, є наявність фінансової винагороди, яку отримує спонсор (у цьому разі – вже інвестор) в обмін на свою підтримку. Три основні форми краудінвестингу:</p> <p>а) модель роялті. Ця модель є логічним продовженням схеми нефінансової винагороди. Крім нефінансових бонусів і різних заохочень, спонсор (інвестор) отримує частку від доходів або прибутку проєкту, який фінансує. Цей підхід активно практикується у сфері фінансування музики (SonicAngel), розроблення ігор (LookAtMyGame), фільмів (Slated) і т.ін. Підхід роялті є досить перспективним, оскільки дозволяє, з одного боку, зберегти елемент причетності й залученості учасника краудфандингу, а з іншого – фінансово його мотивувати.</p> <p>б) народне кредитування. Лідер за кількістю залучених коштів та предмет пильної уваги фахівців. Як основну перевагу для кредиторів виділяють більш високі прибутки й саму можливість надання позики в дуже широкому спектрі галузей. Позичальник виграє завдяки більш низьким тарифам і зручності отримання кредиту. Ключовою характеристикою такої форми краудінвестингу є наявність чіткого графіка повернення позикового капіталу інвесторам. Тобто інвестор заздалегідь має всю інформацію про те, коли він отримає назад свої вкладення разом з обумовленим відсотком. Джерелом фінансування є винятково кошти фізичних осіб.</p>
<p>З фінансовою винагородою (краудінвестинг)</p>	<p>Народне кредитування поділяють на два підвиди: фінансування юридичних осіб та фінансування фізичних осіб. Платформ, що працюють у сегменті кредитування юридичних осіб, менше, однак обсяг акумульованих коштів більший. Кредитування фізичних осіб може існувати як у вигляді народного кредитування, так і у вигляді P2P-кредитування, коли позичальник спілкується не з анонімною масою людей, а з безпосереднім кредитором. Краудфандинговий майданчик у цьому разі є посередником і певною мірою гарантом усієї процедури. Першою краудфандинговою платформою, що працює за принципом кредитування, стала британська Zora. Серед інших успішних проєктів можна також виділити Smava у Німеччині, Babyloan у Франції та багато інших платформ. Лідером ринку є американська платформа Lending Club. У 2013 році корпорація Google оголосила про купівлю міноритарного пакета акцій платформи Lending Club, тим самим сигналізуючи про перспективність цього підходу.</p> <p>Окремим випадком кредитування фізичних осіб є модель соціального кредитування. Вона характеризується мінімальними відсотками за кредитом або їх повною відсутністю. Основне призначення подібних кредитів – це надання допомоги бідним верствам населення, насамперед</p>

<p>у країнах, які розвиваються. Найбільшим представником цієї моделі є платформа KIVA, через яку пройшло понад 500 млн дол. кредитів. У цьому підході йдеться саме про кредити, а не про благодійність. Отримані позики необхідно повертати;</p> <p>в) акціонерний краудфандинг. Одна з найбільш інноваційних форм краудфандингу, де як винагороду спонсор (інвестор) отримує частину власності, акції підприємства, дивіденди або право голосування на загальних зборах акціонерів. Але поряд з інноваційною формою краудфандингу цей підхід є водночас і найбільш обговорюваним та суперечливим, тому що зачіпає організаційно-правову форму підприємства й пов'язаний із підвищеним ризиком для інвесторів. Очікувалося, що в Сполучених Штатах Америки з 2013 року (після підписання Президентом Бараком Обамою акта JOBS у 2012 році) краудфандингові платформи зможуть на легальній основі пропонувати цю форму краудфандингу неакредитованим інвесторам (тобто пересічним громадянам). Проте комісія з цінних паперів і вкладів SEC (Securities and Exchange Commission) до цього часу не опублікувала директиви, що дозволяє такий вид інвестування. Проте американські краудфандингові платформи активно продовжують з'являтися на світ і в очікуванні офіційного дозволу працюють в обмеженому режимі. Одна з таких платформ – EquityNet, існує ще з 2005 року. В Європі акціонерний краудфандинг повною мірою використовує правову свободу. Одним з успішних прикладів є британський проєкт Seedrs, що спеціалізується винятково на акціонерному краудфандингу. Важливою віхою подальшого розвитку цього виду краудфандингу стало прийняття закону в Італії, який легалізує цей спосіб інвестування для стартапів</p>
--

Краудфандинг дозволяє залучати через Інтернет фінансові ресурси великої кількості людей (окремих спільнот, різних груп) для реалізації різноманітних ідей та проєктів (в основному стартапів). Послуга зазвичай надається через спеціалізовані інтернет-платформи, що допомагають створювати максимально повний опис проєкту або потреби у фінансуванні. Зазвичай вони дозволяють використовувати вкладення у вигляді фотографій, посилань на відео, документи (бізнес-план та інше). Тут зазначається необхідна сума для фінансування, термін, на який залучаються гроші й бажаний відсоток доходу потенційного інвестора. Якщо проєкт має соціальний характер, то в разі пожертв зазвичай зазначають, що це безповоротна фінансова допомога. Нерідко такі портали просувають проєкти в популярних соціальних мережах, роблять розсилання в потенційно зацікавлених групах.

Можна виділити такі риси інтернет-краудфандингу, що роблять його ефективним інноваційним способом фінансування проєктів.

По-перше, краудфандингова платформа має певні переваги порівняно з економічними агентами, які традиційно виділяють та розподіляють кошти за напрямами витрат (фінансовими посередниками або державними установами), і поєднує дві функції: як акумуляцію коштів, так і визначення напрямків витрат.

Порівняно з фінансовими посередниками краудфандинг характеризується більшою гнучкістю й може включати експерименти за напрямами діяльності та проектами.

Порівняно з державними установами проекти краудфандингу мають такі переваги, як швидкість виділення коштів (термін збирання коштів чітко визначений), прозорість інформації щодо проекту, підзвітність і відповідальність перед спільнотою.

По-друге, використання краудсорсингових технологій дозволяє виробляти як комерційні блага, так і локальні суспільні блага, виробництвом яких у значних обсягах традиційно займалася лише держава. Зокрема, це проекти локального благоустрою, допомога певним соціальним категоріям населення тощо.

Це стає можливим за рахунок використання ринкових практик під час підготовки проекту: оцінювання попиту на результати впровадження проекту, просування серед зацікавленої аудиторії, дистрибуція результатів проекту серед краудінвесторів (першочергове надання благ, диференціація залежно від суми вкладу та інше).

По-третє, спостерігається зниження трансакційних витрат на організацію фінансування проектів завдяки меншій кількості посередників. У разі отримання фінансування такими посередниками є краудфандингова платформа та банківська установа, що обслуговують вклади. Таким чином, кількість ієрархічних рівнів, на яких ухвалюються рішення щодо особливостей фінансування, істотно скорочується, натомість спектр можливих краудінвесторів надзвичайно розширюється.

По-четверте, краудфандинг масово залучає інвесторів, звертаючись не лише до економічних мотивів, а й до спільних соціальних інтересів. Серед

великої кількості потенційних краудінвесторів необхідно виділити критерії, що їх об'єднують. Досвід успішного фінансування свідчить, що попитом користуються проекти, пов'язані з інтересами та ідентичністю представників конкретної економічної спільноти. Тому для авторів проектів важливо визначити характеристики спільноти, її склад та в подальшому просувати проект, орієнтуючись на неї (Долгин, 2013).

Варто зауважити, що спільноти можуть поєднуватися різними способами. У разі спільноти зі спільними складовими ідентичності (наприклад, професійні групи) ініціатори проекту стикаються з додатковими трансакційними видатками на інформування широкого кола осіб. Натомість під час роботи з проектами розвитку локальних громад видатки на інформування зацікавленої групи значно скорочуються, оскільки розмір і склад спільноти чітко визначені та збігаються з певними територіальними межами. Додатковою перевагою роботи в територіальних громадах є вищий рівень соціального капіталу, ніж під час роботи з не пов'язаними між собою індивідуумами. Це стає можливим за рахунок тісних та різнобічних зв'язків усередині спільноти.

По-п'яте, колективні способи фінансування проектів істотно розширюють перелік способів традиційного інвестування. Підтвердженням цього є те, що в США (які є лідером краудфандингової діяльності) у 2012 році відбулися зміни в законодавстві, що підвищили обсяг інвестицій, які можуть залучатись організаціями за допомогою колективного фінансування без відповідної емісії цінних паперів до суми 1 млн дол. (Початок наших стартапів, 2012).

По-шосте, краудфандингова схема фінансування має істотні переваги для інвестування інноваційних проектів, оскільки знімає ряд істотних обмежень традиційних способів фінансування.

Інновації традиційно фінансуються двома основними способами. Перший полягає в тому, що підприємства інвестують значні кошти в наукові дослідження й розробки. Недоліками цього способу є те, що такі інвестиції роблять великі компанії зі значною часткою ринку, а отже, їх метою є не стільки розвиток нових ризикованих напрямків, скільки утримання існуючих

позицій. Відповідно до другого способу інвестиції здійснюються венчурними інвесторами, які інвестують свої фінансові ресурси в проекти інноваційних компаній, отримуючи за це частку в капіталі.

Згідно з дослідженням Дж. Лернера (Хофстеде, 1980) ефективність цих двох способів відрізняється – венчурний капітал показує втричі більшу віддачу.

Проте цей тип капіталу теж має недоліки, пов'язані з поведінкою венчурних інвесторів.

Перший недолік – орієнтація венчурних інвесторів на обмежене коло найпопулярніших і потенційно найвигідніших напрямів діяльності. Найчастіше ці напрями не є важливими для вирішення фундаментальних наукових чи соціальних проблем.

Другий недолік венчурного фінансування полягає в тому, що поведінка інвесторів тісно пов'язана з циклічністю економічних процесів, а отже, в певних фазах ділового циклу вони схильні уникати проектів зі значним рівнем ризиків.

Краудфандинг не має зазначених недоліків як венчурного фінансування, так і традиційного фінансування досліджень і розробок. У разі цього способу фінансування залишається обмеження щодо розміру залученої суми інвестицій, і він не підходить для великих проектів, що вимагають істотних вкладень. Однак для більшості інноваційних проектів, яким потрібні незначні разові інвестиції, він цілком підходить (Моллік, 2014).

В Україні інтернет-краудфандинг лише починає розвиватися. Піонерами в цій сфері були «Українська біржа благодійності», запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» та сайт «Велика ідея». Найбільш популярною українською краудфандинговою платформою є «Спільнокошт» на сайті «Велика ідея». Вона побудована за принципом кікстартера learn and do. Досить характерним є те, що редизайн сайту «Велика ідея», в результаті якого запрацював інструмент краудфандингу, сам був профінансований шляхом краудфандингу на суму 38 260 грн (Створення «Спільнокошту» на «Великій ідеї»). Офіційний старт «Спільнокошту» відбувся в жовтні 2012 року.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що враховуючи постійний розвиток краудфандингу, появу нових цілей і форм фінансування, спроби дати завершене визначення цього поняття на сьогодні є передчасними. У найбільш загальному вигляді наразі краудфандинг можна визначити як колективну співпрацю людей, які добровільно об'єднують свої фінансові або інші ресурси разом (в основному за допомогою інтернет-технологій), щоб підтримати зусилля інших людей або організацій.

Завдяки інноваційним характеристикам краудфандинг має всі підстави стати в найближчому майбутньому повноцінним гравцем на ринку фінансових ресурсів, потіснивши в конкурентній боротьбі банки та інших фінансових посередників.

Проведений аналіз засвідчує, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із самим середовищем їх функціонування – сучасним інформаційним простором, представленим Інтернетом та соціальними мережами. Через краудфандинг сьогодні все більше й більше фінансуються інноваційні проекти, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, так звані стартапи.

Інтернет-платформи надали краудфандингу нового змісту, відмінного від традиційних форм колективного фінансування, що існували раніше. Не лише індивідуальні підприємці, а й територіальні спільноти мають можливість шляхом спільнокошту об'єднати зусилля для вирішення питань свого розвитку. На сьогодні місцеві громади роблять перші кроки щодо використання мережових технологій і краудфандингу для фінансування проєктів соціально-економічного розвитку. Для підвищення ефективності цього процесу необхідні наукові розробки у двох напрямках: перший з яких стосується маркетингу краудфандингу, а другий – формування таких соціально-економічних характеристик спільнот, які б дозволяли їм ефективно застосовувати інструменти колективного фінансування.

2.3. Планування та оцінювання ефективності заходів фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад

Сучасний стан економіки України не дозволяє державі повною мірою забезпечувати соціально-економічний розвиток територіальних громад. Відповідно цей розвиток відбувається в умовах дефіциту фінансових ресурсів, і далеко не в поодиноких випадках саме дефіцит фінансових ресурсів призводить до економічної та соціальної деградації місцевих громад, що виявляється зменшенням кількості населення, зниженням якості його життя, безробіттям, бідністю, неефективним природокористуванням тощо.

Зважаючи на це, постає нагальне питання забезпечення сталості місцевого розвитку та визначення пріоритетних напрямів планування й оцінювання ефективності заходів фінансової політики.

Основою концепції сталого розвитку є принцип задоволення потреб нинішнього покоління без завдання шкоди можливостям майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. У кожній людині і відповідно в кожного суспільства основні потреби можуть бути різними, тому цей принцип ґрунтується на суб'єктивних оцінках базових (і не лише базових) потреб та міри їх задоволення. Людина, яка вважає себе щасливою в одному суспільстві, може відчувати себе нещасною в іншому за одних і тих самих можливостей задоволення її потреб. Тому підхід до оцінювання сталого місцевого розвитку, що ґрунтується на визначенні сталості розвитку територіальної громади її мешканцями, є обґрунтованим і важливим.

Для вирішення цього питання був обґрунтований трирівневий підхід до планування системи заходів фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад, що передбачає:

- здійснення самооцінки сталого місцевого розвитку;
- визначення стратегічних пріоритетів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад та складання плану

колективних дій для фінансування визначених пріоритетів за участі всіх стейкхолдерів;

– систематичне оцінювання ефективності заходів фінансової політики місцевого розвитку на основі моніторингу динаміки капітальних активів територіальних громад, поточне коригування заходів фінансової політики.

Цей підхід базується на участі всіх стейкхолдерів у плануванні фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку та призначений для використання як супровідного інструменту процесу планування й оцінювання місцевої фінансової політики, який проводить орган місцевої влади (чи іншими стейкхолдерами місцевого розвитку) кожні декілька років і до якого щорічно вносяться оновлювальні корективи.

Запропонований методичний підхід до планування та оцінювання системи заходів фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад був апробований автором у Глухівському районі Сумської області. Він був покладений в основу коригування річних програм фінансування та довгострокових стратегій сталого розвитку місцевих спільнот цього регіону.

В основу методології цього дослідження покладений інструмент самооцінки щодо сталого місцевого розвитку (SAT4SLD), що був розроблений Братиславським регіональним центром Програми розвитку ООН, який є дорадчим підрозділом Регіонального бюро Програми розвитку ООН в Європі та СНД.

Цей методичний підхід допомагає місцевим суб'єктам оцінити їх поточний стан і досягти консенсусу щодо шляхів до більш сталого майбутнього з одночасним вирішенням питань урядування, соціально-економічних та екологічних. SAT4SLD передбачає, що сталий місцевий розвиток повинен базуватися на місцевій ініціативі, тому важливо запровадити на місцевому рівні процес моніторингу прогресу або відставання за секторами і суб'єктами. Місцеві суб'єкти не лише можуть краще за інших зрозуміти власні пріоритети, потреби й активи – вони докладають найбільших зусиль для покращання

добробуту у своїй громаді. Їм потрібні лише певні настанови щодо того, як вимірювати багатоаспектну основу добробуту для нинішнього та майбутніх поколінь.

У цьому інструменті рівною мірою враховані такі аспекти сталого розвитку, як екологічна сталість, урядування, соціальний розвиток і соціальне залучення, зокрема гендерна рівність і розширення прав та можливостей уразливих груп. Беручи до уваги нерівномірність економічного зростання в регіонах, у даному інструменті також наголошується на необхідності забезпечення місцевого достатку (зокрема, шляхом раціонального використання природних ресурсів) і стимулювання та розвитку приватного сектору.

Інтегровальну основу для SAT4SLD становлять чотири цілі сталого розвитку:

- ефективне використання ресурсів (природних та інших);
- справедливий розподіл ресурсів;
- створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування;
- рівний доступ до громадських послуг.

Як уже було зазначено, аналітичною базою методичного підходу, який ми запропонували, передбачені три етапи, які в підсумку допомагають визначити стратегічні пріоритети фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, сформувані план колективних дій для їх фінансування та проводити систематичне оцінювання ефективності заходів фінансової політики місцевого розвитку:

Етап «Самооцінка сталого місцевого розвитку» (рис. 2.1) присвячений самооцінці основними стейкхолдерами (жителі територіальних громад, представники влади, місцевий бізнес та громадські організації) стану місцевого соціально-економічного розвитку, що дає можливість виявити його ресурсний потенціал, аналізу ефективності використання в територіальних громадах наявних капітальних ресурсів та їх справедливому розподілу.

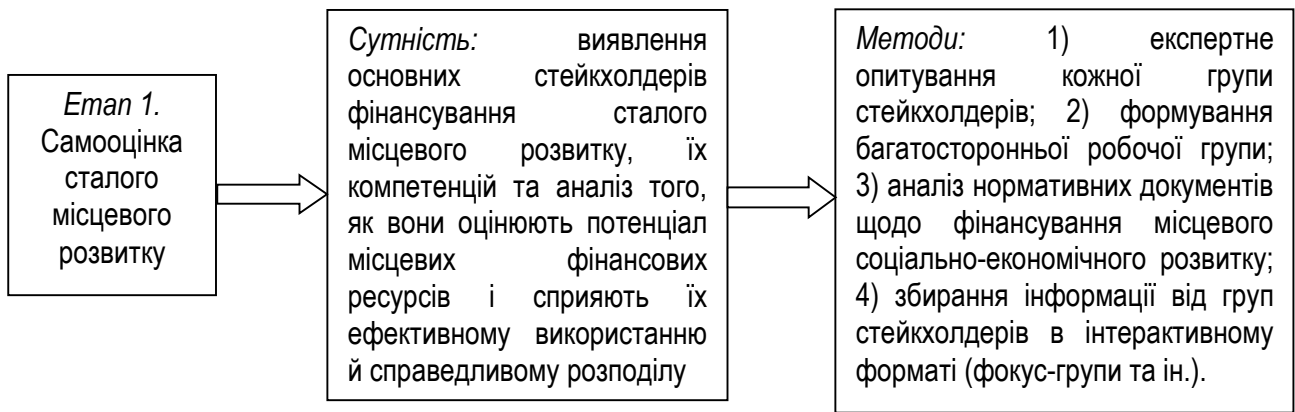

Рисунок 2.1 – Характеристика етапу «Самооцінка сталого місцевого розвитку» методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку

За підтримки Програми розвитку ООН в Україні методичний підхід до планування заходів фінансової політики місцевого розвитку був апробований у Глухівському районі Сумської області під час розроблення стратегії розвитку територіальних громад цього району. З детальним звітом про пілотування, яке ми провели, цього методичного підходу можна ознайомитися на сайті проекту Програми розвитку ООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (cba.org.ua).

На цьому етапі було досліджено обов'язки і види діяльності чотирьох основних суб'єктів, які мають відношення до сталого місцевого розвитку:

- органів місцевої влади (робітники районної державної адміністрації та депутати районної ради Глухівського району; індивідуальні інтерв'ю з місцевими політиками і представниками обласної ради від Глухівського району);
- територіальної громади (мешканці територіальних громад у Глухівському районі);
- приватного сектору (фермери, приватні підприємці та ін.);
- стану довкілля (експерти-екологи, представники екологічних організацій, фермери, представники санепідемстанції та ін.).

Для кожного з цих секторів були проведені відповідні фокус-групи, результатом роботи яких стало соціологічне опитування, яке й визначало самооцінку сталого місцевого розвитку в Глухівському районі.

Результати проведення самооцінки групами основних стейкхолдерів Комишанської ОТГ Сумської області наведено у Додатках А – Г.

Першими кроками під час проведення самооцінки сталого місцевого розвитку було визначення відповідних зацікавлених сторін і формування багатосторонньої робочої групи, яка відповідатиме за реалізацію методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку. У наведеній нижче таблиці (табл. 2.4) подані типові зацікавлені сторони сталого місцевого розвитку.

Таблиця 2.4 – Типові зацікавлені сторони (стейкхолдери) сталого місцевого розвитку

Орган місцевої влади	Громада	Приватний сектор	Довкілля
Місцеві органи влади	Громадські організації, низові та неформальні групи/групи самопомоги, громадські діячі	Приватні підприємці	Об'єднання користувачів ресурсів (фермерів, мисливців, рибалок, туристичних операторів)
Регіональні органи влади	Місцеві мережі, організації з питань соціальної політики	Фінансові установи, зокрема мікрофінансові організації	Виробники енергії (існуючі та потенційні)
Місцеві комунальні підприємства	Правозахисні групи, обслуговуючі організації місцевої громади	Великі та малі підприємства	Місцеві екологічні громадські організації та екологи з регіональних наукових установ
Місцеві підрозділи національних міністерств/державних органів, відповідальні за збирання податків і надання громадських послуг	Головні організації, місцеві засоби масової інформації (ЗМІ), аналітичні центри	Навчальні заклади/заклади професійно-технічної освіти	Місцеві підрозділи міністерств охорони довкілля, сільського господарства (наприклад, дорадчі служби), надзвичайних ситуацій

Другим кроком було складання схеми, що демонструвала, яким чином існуючі національні й локальні стратегії (наприклад, економічного розвитку, розвитку з низьким рівнем викидів) та плани (наприклад, територіальні плани, план забезпечення енергоефективності) пов'язані зі сферами діяльності основних груп стейкхолдерів. Це допомагає провести самооцінку місцевого розвитку, а також визначити наявність узгодженої нормативної бази на підтримку сталого розвитку.

Для органів місцевої влади акцент робиться на здатності надавати основні та соціальні послуги, здійснювати ефективне планування, дієво й прозоро управляти фінансами і процедурами закупівель, надавати легкодоступні адміністративні й допоміжні послуги мешканцям та місцевим підприємствам.

У територіальній громаді наголос робиться на соціальній згуртованості, гендерній рівності, структурі організацій громадянського суспільства та їх спроможності співпрацювати, механізмах участі та громадського обговорення, зокрема за підтримки місцевих ЗМІ.

Аналіз приватного сектору передбачає розгляд питань праці, бізнесового середовища, включаючи державно-приватний діалог, послуг підтримки бізнесу, зокрема доступу до фінансових ресурсів, та інтеграції бізнесу, включаючи спеціалізацію і зв'язок із ланцюгом створення вартості.

Під час аналізу сектору довілля розглядається питання про те, наскільки добре муніципалітет працює в плані управління природними ресурсами, стимулювання сталої енергетики і сталого сільського господарства, планування в цілях зниження ризиків стихійних лих і пом'якшення наслідків зміни клімату. Інструмент побудовано так, щоб питання сталості й залучення були інтегровані в кожен сферу.

Узагальнення щодо сфер діяльності основних суб'єктів сталого місцевого розвитку наведено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Сфери діяльності основних суб'єктів сталого місцевого розвитку

Орган місцевої влади	Громада	Приватний сектор	Довкілля
Основні та соціальні послуги	Середовище інститутів громадянського суспільства	Бізнес-середовище	Управління природними ресурсами
Планування, інвестування в інфраструктуру, землеустрій	Гендерна рівність	Послуги підтримки бізнесу	Зниження ризиків лих і адаптація до зміни клімату
Управління фінансами та закупівлі	Соціальна згуртованість	Праця	Стале сільське господарство
Адміністративні та допоміжні послуги	Участь і громадське обговорення	Інтеграція бізнесу	Стала енергетика

Третім кроком було збирання інформації від груп зацікавлених сторін в інтерактивному форматі. Було проведено окремі обговорення з особами та організаціями, що представляють кожен основну групу суб'єктів. Групи можна розбити на підгрупи (наприклад, виборні посадові особи та персонал органу місцевого самоврядування). Спочатку група відповідала на запитання щодо її відповідного сектору (наприклад, посадові особи органів місцевої влади відповідають на запитання щодо основних сфер місцевого самоврядування). Після цього суб'єкти якомога повніше відповідають на запитання щодо інших трьох суб'єктів/секторів.

Для реєстрації відповідей на ці запитання було використано простий рейтинг від 1 до 5 (1 – узагалі не відповідає критеріям; 5 – повністю відповідає критеріям), для цього є дві причини. По-перше, це дозволяє неспеціалістам брати участь у процесі проведення оцінювання., по-друге, це дозволяє уникнути поширеної проблеми – відсутності даних щодо населених пунктів. Запитання щодо стану відповідного сектору повинні складати експерти відповідно до специфіки аналізованої території. Це не означає, що статистичні

дані не можна використовувати під час складання рейтингів, але їх не потрібно вважати єдиним джерелом.

На додаток до рейтингів за окремими запитаннями фокус-групи обговорювали, які з питань у кожній сфері є найважливішими (найбільш актуальними) для їх територіальної громади, та які сфери є найголовнішими. Їх було запитано як із позитивної точки зору (наприклад, щодо активів, на яких населений пункт може розвинути порівнянну перевагу), так із негативної точки зору (наприклад, щодо погіршення стану довкілля або критичних прогалин для соціально-економічного розвитку).

Візуальний приклад результатів самооцінки сталого місцевого розвитку, одержаних під час апробації методики в Глухівському районі Сумської області, наведено на рисунку 2.2.

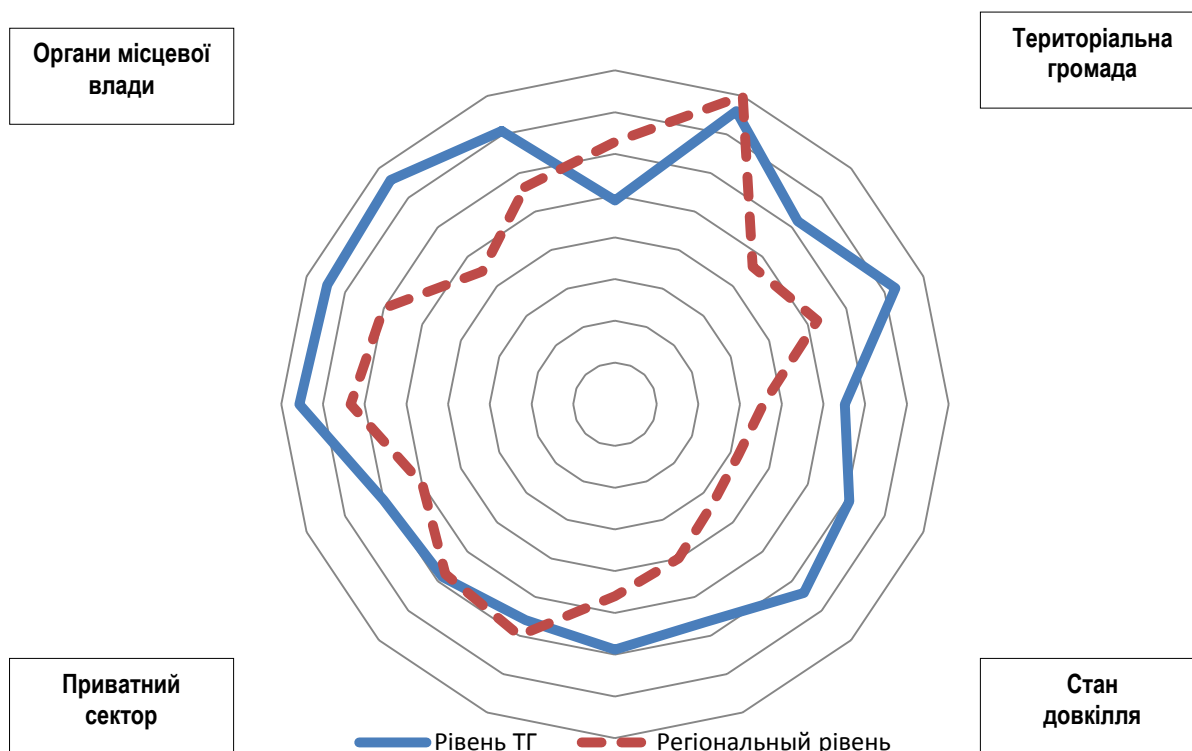

Рисунок 2.2 – Результати самооцінки основними стейкхолдерами стану соціально-економічного розвитку в Глухівському районі Сумської області з метою визначення пріоритетів його фінансування

Наведена діаграма демонструє, що безпосередні представники основних груп стейкхолдерів (органи місцевої влади, громада, приватний сектор, довкілля) не досить високо за абсолютною, проте досить високо за відносною шкалою (порівняно з національним рівнем) оцінюють рівень життя у своєму районі. Якщо перший аспект пояснюється загальним станом якості життя сільських територій в Україні, то другий аспект, на наш погляд, можна пояснити такими причинами:

- Глухівський район вважається одним із найбільш розвинених у Сумській області. Якість життя в ньому вища, ніж у сусідніх – Путивльському, Ямпільському, Шосткинському та Середино-Будському – районах;

- у районі переважає сільське населення, яке має мало досвіду подорожей до більш розвинених країн і не знайоме зі світовими чи європейськими стандартами якості життя;

- працівники відповідних сфер життя суб'єктивно завищують оцінку, пов'язану зі сферою їх роботи, або ж висока оцінка може бути пов'язана з недостатньою інформованістю про стандарти в зазначених сферах. Наприклад, щодо європейських стандартів надання адміністративних та соціальних послуг. Стосовно такого показника, як залученість громади, фактично ніякого опору в цій сфері влада не чинить, і цим пояснюється висока оцінка як представниками влади, так і громадськості. Але механізми такої громадської участі не є розвиненими. Причина – недостатній досвід щодо формування дієвих інструментів дорадчо-консультативного характеру.

Одержані результати опитування є важливими для формування пріоритетів фінансування місцевого розвитку. Рисунок 4.2 свідчить, що місцева громада порівняно із всеукраїнським рівнем досить високо оцінює стан довкілля, роботу органів місцевого самоврядування і такі сфери життя громади, як соціальна згуртованість та врахування думок і участь.

Найбільш низько як в абсолютному, так і у відносному рівні були оцінені середовище громадських організацій та бізнес-середовище.

Етап «Визначення пріоритетів фінансування» (рис. 2.3) присвячений дослідженню інтересів основних стейкхолдерів місцевого розвитку та їх залученню до фінансування місцевого розвитку.

Рисунок 2.3 – Характеристика етапу «Визначення пріоритетів фінансування» методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку

На цьому етапі шукаються відповіді запитання:

- чи є в територіальній громаді необхідні фінансові ресурси для забезпечення інтересів місцевих спільнот;
- які напрями розвитку територіальної громади потребують першочергового фінансування;
- які фінансові методи та інструменти допоможуть покращити якість життя в територіальній громаді сьогодні й для наступних поколінь.

Крім того, на цьому етапі формується план колективних дій із партисипативного фінансування соціально-економічного розвитку територіальної громади. Визначені під час реалізації цього етапу пріоритети фінансування місцевого розвитку можуть бути використані в процесі оперативного фінансового управління чи включені до річних програм соціально-економічного розвитку та довгострокових стратегій сталого розвитку територіальної громади.

Інтегрувальну основу цього етапу становлять чотири цілі сталого розвитку: ефективне використання ресурсів (фінансових та інших),

доброчесне використання і розподіл місцевих ресурсів, рівний доступ до громадських послуг, створення робочих місць та забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування (Петрушенко, 2013, розділ 9). Кожній цілі сталого розвитку відповідають принципи врядування, якого необхідно дотримуватися, режим колективних дій та засоби політики місцевого розвитку, використовувани для досягнення цієї цілі (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Цілі сталого розвитку у зв'язку з співпричетністю, колективними діями та засобами

Цілі сталого розвитку	Принципи врядування (показник співпричетності)	Режими колективних дій	Розподіл засобів
Ефективне використання ресурсів (фінансових та інших)	Довгострокове бачення	Довгострокове стале управління	Природні ресурси
Доброчесне використання і справедливий розподіл місцевих ресурсів і благ	Прозоре ухвалення рішень	Інноваційні та пристосовні стратегії управління	Фінансова самостійність і раціональні методи управління фінансами
Рівний доступ до громадських послуг	Залучення і розширення прав та можливостей	Інклюзивне надання послуг	Ресурси для розвитку громади/людського розвитку
Створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування	Стимули й регулювання	Місцевий економічний розвиток	Ресурси для зростання приватного сектора

Ефективність підходу за цих умов можна пояснити тим, що правильно розроблені програми, орієнтовані на бідні та вразливі групи населення, створюють позитивний соціальний капітал і дають громадам більше можливостей під час комунікацій із державними органами влади.

Цими принципами ухвалення політичних рішень є:

- довгострокове бачення;
- прозоре ухвалення рішень щодо громадських ресурсів (фінансових і природних);
- залучення й розширення прав та можливостей;
- наявність стимулів і регулювання.

Аналізуючи співпричетність місцевих суб'єктів щодо цих принципів урядування, необхідно враховувати компетенції та обов'язки органів місцевої влади. Рівень співпричетності також залежить від структури територіальної громади. Наприклад, чи організована місцева спільнота за допомогою груп громадянського суспільства? Чи бажають підприємства сприяти соціальному розвитку територіальної громади, а не лише її економічному розвитку? Тому ще на підготовчому етапі був проведений аналіз відповідних компетенцій та обов'язків згідно з існуючим законодавством і також проведене опитування працівників районної адміністрації.

У наступній таблиці (табл. 2.7) наведені результати самооцінки існуючих компетенцій представниками місцевої влади.

Таблиця 2.7 – Самооцінка компетенцій органів місцевої влади

КОМПЕТЕНЦІЯ	Обов'язки на національному рівні	Обов'язки регіональної влади	Обов'язки місцевої влади
Водопостачання, каналізація і відходи	–	+	+
Освіта	+	+	+
Охорона здоров'я	+	+	+
Соціальні послуги		+	+
Поліція та пожежна охорона (громадська безпека)	+	+	–
Фізичне планування та управління земельною власністю	–	+	–
Дороги і транспорт	–	+	+
Культура і спорт	–	+	+
Охорона довкілля/зелені зони	–	+	+
Економічний розвиток	–	+	+
Енергетика	–	+	+

Як свідчить таблиця 2.7, фактично жодне рішення на місцевому рівні (на думку представників районної влади) не може бути ухвалене без погодження з обласним чи, більше того, національним рівнем.

На цьому етапі дослідження кожна з основних груп суб'єктів відповіла на набір запитань не лише щодо сфер їх діяльності, а й стосовно сфер діяльності інших груп суб'єктів. Для проведення аналізу співпричетності відповіді на деякі з цих запитань (рейтинг від 1 до 5) подані в додатку Д.

Додаток Д демонструє відсутність консенсусу та різну співпричетність і прихильність основних груп стейкхолдерів до принципів сталого місцевого розвитку. За деякими позиціями опитування особливо відчутна відмінність щодо поглядів представників влади і громади та бізнесу. Проте щодо інших питань їх позиція збігається. Такими питаннями є питання охорони природи, тому відмінність у співпричетності груп влади і довкілля менша, ніж між владою і представниками громад. Відповідно охорона довкілля є тією тематикою стосовно якої в різних групах впливу району існує консенсус.

Якщо проводити аналіз абсолютних показників оцінок, то досить високі оцінки одержали питання, що стосуються довкілля, соціальної згуртованості та участі. Досить низькі оцінки характерні для підтримання бізнес-середовища і середовища інститутів громадянського суспільства.

Другим кроком етапу проводили дослідження з досягнення консенсусу щодо цілей сталого розвитку Глухівського району шляхом обговорення основних висновків аналізу самооцінки поточної ситуації й аналізу співпричетності, а також шляхом заохочення інтересу та обговорень щодо стратегії розвитку району серед широких кіл населення.

Мета цього кроку – налагодити діалог між основними суб'єктами на основі їх порівнянних і протилежних точок зору щодо викликів, перед якими вони разом стоять як суб'єкти в одному й тому самому населеному пункті. Які в даній територіальній громаді конкретні сильні сторони, що формують її порівнянну перевагу? Які в неї слабкі сторони, що створюють проблеми для місцевого розвитку? Порівнянна інформація щодо національної ситуації може допомогти виявити основні порівнянні переваги, на яких можна будувати роботу, або критичні недоліки, які необхідно усувати.

Фактично був проведений аналіз сильних сторін Глухівського району, що формують його порівняльні переваги, та слабких сторін, які створюють проблеми для місцевого розвитку.

Також, наведемо приклад проведеного нами SWOT-аналізу для Комишанської ОТГ Сумської області (додатках Ж).

На цьому етапі апробації методичного підходу ми використали також результати дослідження ефективності впровадження проєкту Програми розвитку ООН в Україні та Європейському Союзі «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в Глухівському районі Сумської області, яке ми провели, безпосереднім предметом дослідження були зміни щодо соціально-економічних показників розвитку сільських громад Глухівського району, які брали участь у проєкті, під впливом таких заходів фінансової політики місцевого розвитку, як партисипативне фінансування та партисипативне управління фінансовими ресурсами місцевого розвитку. Згідно з результатами дослідження найбільшого впливу партисипативного фінансування зазначають такі складові соціально-економічного розвитку, як зайнятість населення та його демографічна динаміка. Мешканці громад, які брали участь у проєкті «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» більше працюють (показники зайнятості) та менше виїжджають із рідних сіл, що дуже важливо для Глухівського району.

Незважаючи на те, що проєкт «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» мав чітко виражений інфраструктурний характер, основним його досягненням стала соціальна мобілізація жителів громад, яка привела до активізації «дрімаючого» потенціалу колективних дій і бажання людей допомогти самим собі. У дослідженні було виявлено, що для громад Глухівського району характерні більша схильність до колективних дій і солідарність, ніж в інших районах Сумської області, це позитивно вплинуло на ефективність проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в цьому районі.

Також аналіз досвіду роботи проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» в Глухівському районі засвідчив, що ефективність розвитку громади залежить від наявності організаційного механізму спільних колективних дій. Роль такого механізму в громадах, які брали участь у проєкті, відіграла організація громади, створення якої було обов'язковою умовою отримання фінансування від проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Саме на зборах громадської організації відбувалося планування розвитку громади, визначалися пріоритетні проблеми, обиралися підрядники виконання робіт за проєктами, вирішувалися конфліктні ситуації та ін.

Громадська організація – це той інститут, який перетворив потенціал соціального капіталу жителів громади на економічні результати її розвитку. Успішність проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» тієї чи іншої територіальної громади залежала саме від спроможності організації громади. Проєкт зазнавав фіаско за слабкості громадської організації, некомпетентності її працівників чи домінуючого лідерства.

І, навпаки, досягли успіху ті громади, де потенціал організацій громад розбудовується таким чином, щоб вони могли ухвалювати рішення спільно з місцевими органами влади, мобілізувати ресурси, реалізовувати місцеві пріоритети і підтримувати досягнуті результати.

Певною мірою можна стверджувати, що проведений аналіз впливу фінансово-організаційного механізму проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на діяльність громад підтвердив висновок, який зробила Е. Остром у своїй книзі «Керування спільним» (керування спільними ресурсами громади та її розвитком може бути ефективним за наявності дієвого механізму ухвалення колективних рішень і контролю за його виконанням). Для сільських громад таким організаційним механізмом ухвалення рішень та їх втілення можуть стати організації громади, рішення яких є обов'язковими для членів громади й ухвалюються за їх участі. Тому сприяння створенню організацій громад і зростанню їх спроможності повинна стати пріоритетом розвитку сільських територій у досліджуваному районі.

Виходячи з результатів попередніх етапів дослідження (аналіз ситуації, аналіз проблем, SWOT-аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, аналіз історичних традицій сталого врядування й самоорганізації та ін.) Робоча група дійшла висновку, що Глухівський район має всі підстави і можливості побудувати стратегію свого розвитку як екологічно орієнтованого регіону, тобто:

- як регіону з екологічно сприятливим довкіллям;
- як територіальної громади, що має традиції екологічно орієнтованого сталого розвитку;
- як виробничо-територіального комплексу з генерації, виробництва, реалізації товарів і надання послуг екологічного спрямування.

Варто додати, що передумовою формування екологічно орієнтованого регіону на території району є екологічна сприятливість природних умов (за інформацією ООН Сумщина є однією з шести областей України та єдиною на Лівобережжі, де рівень екологічного навантаження є задовільним, а Глухівський район є одним із лідерів за екологічними показниками в області).

Останнім кроком другого етапу методичного підходу до планування заходів фінансової політики місцевого розвитку було формування робочою групою *плану колективних дій та інструментів фінансування*. На відміну від традиційного планування заходів фінансової політики в нашому підході наголошується на потребі колективних дій основних груп суб'єктів, тому що один окремий суб'єкт не в змозі розв'язати складні проблеми сталого розвитку територіальної громади і зазвичай має недостатньо фінансових ресурсів для цього. Зокрема, органам місцевого самоврядування необхідно працювати з аналогічними органами інших населених пунктів, з органами регіональної та національної влади, громадою, неурядовими організаціями і приватним сектором. Крім того, приватному сектору потрібні власна форма колективної організації та дії, як і громаді та користувачам/захисникам природи.

Мета плану колективних дій – визначити, як основні групи суб'єктів можуть працювати разом за чотирма конкретними режимами колективних дій, що є такими:

- довгострокове стає управління;

- інноваційні та пристосовні стратегії управління (такі як створення додаткових онлайн-служб, залучення волонтерів, співробітництво серед інститутів громадянського суспільства, створення систем завчасного попередження для виявлення потенційних конфліктів, небезпек або деградації ресурсів);

- інклюзивне надання послуг (зокрема залучення громадських організацій до надання послуг, міжмуніципальне співробітництво, забезпечення відвідання і закінчення дівчатами школи, підтримання громадської безпеки силами громади);

- місцевий економічний розвиток (підприємства повинні працювати ефективно й забезпечувати ринок товарами, бізнес-кластери зі спеціалізованими постачальниками та надавачами послуг).

Ураховуючи пріоритети, сформульовані в цілях сталого розвитку, та спираючись на стратегічний напрямок розвитку Глухівського району, визначеного під час аналізу ситуації (екологоорієнтований сталий розвиток), у додатку 3 подані конкретні колективні дії щодо кожної з цих цілей, а також зазначені ймовірні групи суб'єктів, які братимуть участь у цих діях.

Причому в кожному елементі плану колективних дій необхідно звернути увагу на конкретні засоби забезпечення його виконання, передусім фінансові ресурси. Вони повинні бути прив'язані до однієї або декількох груп суб'єктів/секторів. Перший засіб – це природні ресурси, які повинні зберігатися для майбутнього розвитку, а також експлуатуватися для розвитку сьогодні. Договірний розподіл природних ресурсів (наприклад, доступ для туристів на територію територіальної громади) – один із заходів захисту від недобросовісного, корупційного або нераціонального використання ресурсів. Другий засіб, який потрібно проаналізувати, – це фінансова самостійність

місцевої влади та раціональні методи управління фінансовими ресурсами, що охоплюють власні доходи, капіталовкладення і державно-приватні партнерства. Третій засіб, що підлягає аналізу, – це ресурси для розвитку території та людського розвитку, такі як державні міжбюджетні трансферти, які виділяються на підтримання освіти, охорони здоров'я та професійної підготовки. Четвертим засобом є ресурси для зростання приватного сектору в територіальній громаді, такі як доступ до фінансів, технологій і ринків. Фінансові та інші ресурси й відповідні суб'єкти повинні бути зазначені в плані колективних дій щодо управління і фінансування сталого місцевого розвитку.

Останній *етап* «Моніторинг ефективності фінансування» (рис. 2.4) спрямований на критичну оцінку капітальних активів територіальної громади та визначення можливостей їх розширеного відтворення для майбутніх поколінь, що житимуть у даній територіальній громаді.

Рисунок 2.4 – Характеристика етапу «Моніторинг ефективності фінансування» методики планування заходів фінансової політики місцевого розвитку

Сукупні капітальні активи територіальної громади можуть бути ефективно використані для оцінювання заходів фінансової політики місцевого розвитку, оскільки економічна природа сукупного капіталу територіальних громад як ресурсу, здатного продукувати додану вартість, дає можливість його використання як характеристики ресурсного потенціалу фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку, так і індикатора її результативності. На основі динаміки показників окремих складових сукупного

капіталу територіальних громад (фінансового, фізичного, природного, людського, соціального та інституційного) можна здійснювати систематичне оцінювання ефективності заходів фінансової політики.

Під час самооцінки сталого місцевого розвитку стан капітальних активів населеного пункту оцінюється з точки зору місцевих суб'єктів та сфер їх діяльності. Визначаються конкретні порівнянні переваги. На етапі визначення пріоритетів фінансового забезпечення робоча група шукає шляхи можливої спільної роботи місцевих суб'єктів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальної громади за конкретними режимами колективних дій. На етапі моніторингу ефективності фінансування створюється нова система моніторингу, що повинна встановити шляхом вимірювання, чи має заявлена колективна дія позитивний вплив на капітальні активи територіальної громади.

Обґрунтування необхідності моніторингу капітальних активів полягає в тому, щоб упровадити вимірювання добробуту на місцевому рівні на ширшій основі, аніж за допомогою простої міри, такої як дохід. Дохід не є адекватним мірилом через дві причини. По-перше, він не вимірює інших факторів, що впливають на якість життя, таких як чисте повітря та вода, друзі й сусіди, стан здоров'я. По-друге, доходом вимірюється ментальний знімок сьогоденної ситуації, що не надає інформації про умови, які впливатимуть – у бік покращання чи погіршення – на ситуацію в майбутньому.

Перший крок моніторингу ефективності фінансування полягав в установленні пріоритетів активів, що підлягають моніторингу. В контексті сталого місцевого розвитку ці активи відносять до однієї з шести форм:

- фінансовий капітал – це фінансові інвестиції з боку місцевих і зовнішніх суб'єктів (зокрема, приватних фірм і центрального уряду), а також наявні бюджети місцевих суб'єктів;

- фізичний капітал (створений або побудований капітал), включає інфраструктуру, а також інші основні засоби, такі як машини та механізми;

– природний капітал, вміщує кількість та якість сільськогосподарських і пасовищних земель, лісів, питної води й атмосферного повітря. Крім того, він вміщує екосистеми в ширшому сенсі, біорізноманітність флори та фауни, а також мінеральні й морські ресурси. Нарешті, він містить енергетичні ресурси з особливим наголосом на потенціал відновлюваної енергії;

– людський капітал, включає рівні освіти, а також стан здоров'я населення. Крім того, він включає конкретні професійні навички;

– соціальний капітал, вміщує спільні соціальні норми, цінності та комунікаційні мережі в територіальній громаді, які об'єднують схожі та несхожі групи. Він також означає рівність у доступі до освіти, охорони здоров'я та комунальних послуг і можливостей щодо працевлаштування;

– інституційний капітал включає наявність нормативного забезпечення господарської діяльності, захист прав власності, особливості підприємництва та інші методи ведення господарювання, рівні корупції та злочинності тощо.

Принцип, на якому побудований моніторинг фінансової стійкості в контексті сталого місцевого розвитку, полягає в тому, що одна форма капіталу не може належним чином замінити собою іншу форму, тому необхідно вимірювати зміни (потоки) в кожній з цих форм. Є багато можливих активів, які відносять до всіх форм капіталу. На цьому етапі застосування методичного підходу до оцінювання ефективності заходів фінансової політики необхідно вибрати активи для моніторингу залежно від спроможності місцевих суб'єктів, а також пріоритетів, визначених у плані колективних дій. Нижче наведена таблиця типових активів за кожною з шести форм капіталу для сталого місцевого розвитку. Для моніторингу за кожним типом капіталу необхідно вибрати принаймні один актив.

Зрозуміло, що в контексті сталого розвитку територіальних громад важливим є вимір усіх видів капіталу, проте зважаючи на наявні статистичні дані, можливість однаково релевантно провести виміри динаміки зміни всіх видів капіталу часто є відсутньою. Тому під час апробації методичного підходу в Глухівському районі Сумської області робочою групою було вирішено

вибрати активи для моніторингу залежно від можливості їх релевантного виміру, а також від пріоритетів, визначених у плані колективних дій та інших стратегічних документах щодо розвитку Глухівського району. Ці активи наведені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Активи моніторингу змін різних форм капіталу для Глухівського району Сумської області

Фінансовий капітал	Фізичний капітал	Природний капітал	Людський капітал	Соціальний капітал	Інституційний капітал
Оцінювання самостійності бюджетів територіальної громади	Вартість виробничих комплексів	Фінансове оцінювання якості земель	Кількість домогосподарств у громаді	Рівень громадської активності	Оцінка свободи підприємництва
Інвестиції в місцевий розвиток	Вартість соціальної інфраструктури	Фінансове оцінювання корисних копалин	Частка населення з вищою освітою	Рівень довіри в громаді	Сталі методи ведення господарювання
Середній дохід одного мешканця в територіальній громаді	Вартість транспортно-інфраструктури	Фінансове оцінювання зелених зон та лісів	Кількість зайнятого населення	Соціально-економічна/гендерна рівність	Оцінювання рівня корупції/злочинності
Прибуток/вільні кошти місцевого бізнесу	Вартість водних систем	Фінансове оцінювання рекреаційних зон	Показники здоров'я населення	Фінансові кошти мешканців, залучені до місцевого розвитку	Механізми колективних рішень

Крок третій етапу моніторингу пріоритетів фінансування полягає у формуванні публічної прихильності місцевих лідерів до розвитку цих вибраних активів. Оскільки методичний підхід до планування заходів фінансової політики, який ми запропонували, заохочує участь усіх груп суб'єктів у підтриманні сталого розвитку, таку публічну прихильність необхідно також висловити в широкому контексті. Це означає, що прихильність до цілей сталого розвитку територіальної громади повинні висловити не лише органи місцевої влади, а й бізнес та лідери громадянського суспільства. Місцеве керівництво повинне взяти на себе зобов'язання щодо завдань, пов'язаних із показниками,

вибраними робочою групою, що впроваджує цей методичний підхід до планування, з тим, щоб населення територіальної громади могло легко відстежувати досягнення прогресу у виконанні цих зобов'язань.

Останній крок полягає в інтеграції цих показників у звичайний процес планування органів місцевої влади щодо моніторингу фінансування заходів місцевого розвитку, а також у плани інших місцевих суб'єктів на предмет їхнього періодичного вимірювання. Корисно мати «моментальний знімок» поточної ситуації щодо сталого місцевого розвитку, проте реальна цінність цього методичного підходу полягає в розбудові системи регулярного вимірювання різних форм капіталу територіальної громади. Показники, розроблені в контексті вимірювання змін шести форм капіталу територіальної громади, повинні забезпечувати вимірювання змін у наявних запасах (за кількістю або якістю) для використання в перспективному аналізі та плануванні. Такий підхід дозволяє ефективно використовувати наявні фінансові ресурси, оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в житті територіальної громади.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що аналіз діяльності Глухівського району Сумської області та сільських і селищних територій цього району дозволяє зробити висновок про необхідність поряд із плануванням заходів фінансової політики місцевого розвитку створення стратегічних планів розвитку населених пунктів. Територіальні громади, які мають спільне бачення свого майбутнього, демонструють набагато кращі показники свого розвитку.

РОЗДІЛ 3
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Особливості реалізації фінансової політики на регіональному рівні

На сьогодні серед науковців немає уніфікованого розуміння сутності фінансової політики держави та субнаціональних утворень, проте в загальних рисах можна зауважити, що ключовим завданням реалізації фінансової політики на будь-якому рівні є ефективне використання та алокація фінансових ресурсів із метою досягнення певних оперативних і стратегічних цілей. Водночас державна та регіональна фінансова політика охоплює такі елементи, як податкова, митна, боргова, бюджетна політики, а також фінансова політика в окремих сферах, що відповідає основним напрямкам діяльності Міністерства фінансів України. У цьому контексті справедливо зазначити, що ефективність реалізації державної фінансової політики значною мірою залежить від ефективності реалізації окремих її складових. Серед елементів фінансової системи України найбільш проблемною, однак і однією з найважливіших, є ланка місцевих фінансів, що значною мірою є об'єктом цілеспрямованого впливу у розрізі бюджетної політики держави. Таким чином, виявлення проблем реалізації бюджетної політики та організації міжбюджетних відносин, а також формалізації перспектив їх розвитку є важливим і актуальним завданням для нашої держави як із теоретичної, так і з практичної точки зору.

У вересні 2017 року уряд України представив національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» з метою гармонізації стратегічних орієнтирів розвитку нашої країни з цілями, розробленими Генеральною Асамблеєю ООН у контексті розвитку світової спільноти на 2016–2030 рр. Досягнення 11-ї цілі (сталий розвиток міст та громад), визначеної в документі, є можливим лише за

умови кардинального реформування фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування. Справедливо зауважити, що попри пріоритезацію на наднаціональному рівні завдання щодо досягнення поступального розвитку територіальних громад лише наприкінці 2015 року (серед набору 8 цілей розвитку тисячоліття, що передували 17 цілям сталого розвитку, не було конкретно формалізованої цілі такого змістовного наповнення) для України проблема соціально-економічного розвитку та фінансової автономії органів місцевого самоврядування є одним із ключових пріоритетів, ще починаючи з періоду посткризового відновлення, що настав після отримання Україною статусу незалежної держави. Так, упродовж 1996–2015 рр. така ціль, як «реформування взаємовідносин у бюджетній системі в напрямку забезпечення самостійності місцевих бюджетів», у тому чи іншому вигляді знаходила своє відображення серед основних напрямків бюджетної політики на відповідний рік 16 разів із 20 можливих (Височина, 2015). Однак частота декларування саме цієї цілі дозволяє зробити висновок про наявність певних проблем стосовно ефективності реалізації бюджетної політики.

Водночас у цьому контексті справедливо відзначити, що безперечно важливим кроком на шляху забезпечення стійкості й самостійності місцевих бюджетів є перехід до середньострокового бюджетного планування та імплементація програмно-цільового методу на локальному рівні. Крім того, стратегічно важливим етапом якісної трансформації системи місцевих фінансів стала імплементація реформи адміністративної та фінансової децентралізації, що бере свій початок із 1 квітня 2014 року, коли уряд України схвалив Концепцію реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади (Про, 2014). Основним завданням цієї реформи є створення фінансово самодостатніх територіальних громад, спроможних забезпечити надання адекватного за кількісними та якісними критеріями обсягу суспільних послуг кожному члену такої громади. Зазначена реформа передбачає проведення адміністративної та фінансової децентралізації. Варто зазначити, що перша складова передбачає формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Про, 2015) основними умовами такого об'єднання є такі: ОТГ можуть бути створені лише в межах однієї області; нерозривність території ОТГ; формування ОТГ з урахуванням історичних, природних, етнічних, культурних та інших чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток новоствореної громади; якість та доступність публічних послуг у новоствореній ОТГ повинні бути не нижчими, ніж у її попередниць.

Натомість у контексті фінансової децентралізації було запропоновано такі зміни:

- закріплення граничного терміну прийняття місцевих бюджетів (25 грудня) незалежно від затвердження державного бюджету (раніше місцеві бюджети повинні були приймати у двотижневий термін після затвердження державного бюджету, який часом приймали з істотними порушенням бюджетного процесу, що значно обмежувало самостійність органів місцевого самоврядування, адже без рішення про затвердження місцевих бюджетів було неможливим здійснення капітальних видатків);

- трансформація системи фінансового вирівнювання в напрямку переходу до горизонтального вирівнювання за доходами, де базою вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів стали надходження від податку на доходи фізичних осіб (а для обласних бюджетів – ще й податку на прибуток підприємств);

- перерозподіл видаткових повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

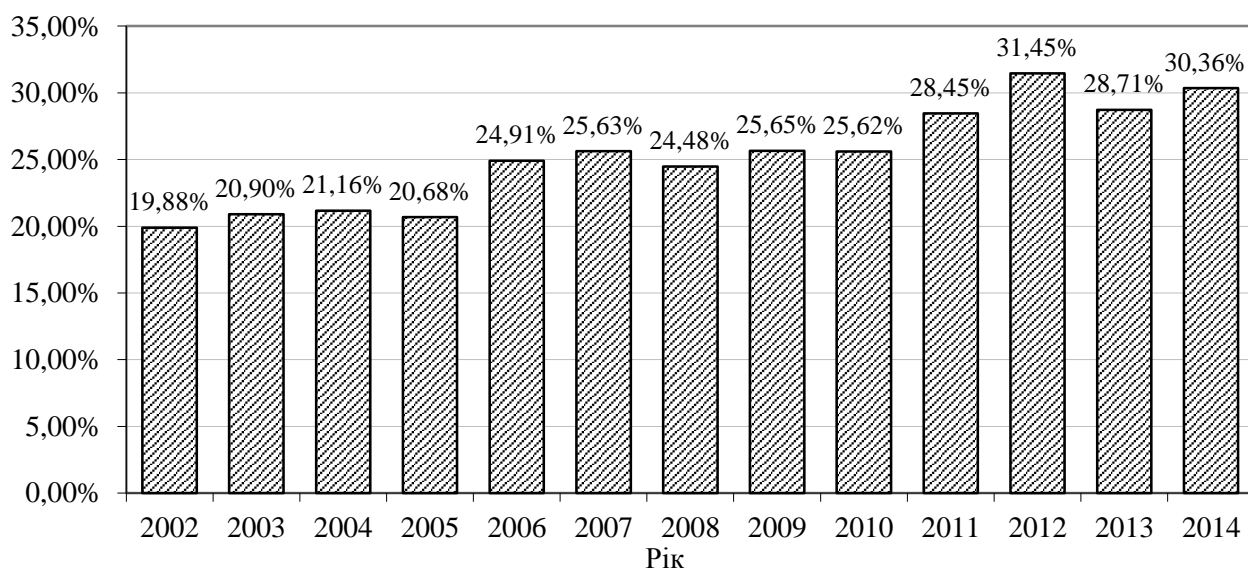
- розширення фінансових можливостей об'єднаних територіальних громад, до бюджетів яких зараховується 60 % податку на доходи фізичних осіб, 100 % податку на майно, єдиного податку, акцизного податку з роздрібною торгівлі, податку на прибуток підприємств комунальної форми власності ОТГ, платежів за надання адміністративних послуг, 25 % екологічного податку;

– створення Державного фонду регіонального розвитку, що дозволяє на конкурентних засадах отримати кошти на фінансування інвестиційних проєктів локального значення;

– можливість здійснювати зовнішні запозичення органами місцевого самоврядування (Фінансова децентралізація, 2017).

Усі зазначені нововведення мають на меті поліпшити стан фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування, посилити рівень їх фінансової незалежності, а також якість надання суспільних послуг на рівні окремої територіальної громади з відповідним поліпшенням загального стану соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті також варто відзначити, що однією з ключових проблем дореформеного періоду був високий рівень дотаційної залежності місцевих бюджетів від трансфертів із державного бюджету, про що свідчать дані, наведені на рисунку 3.1.

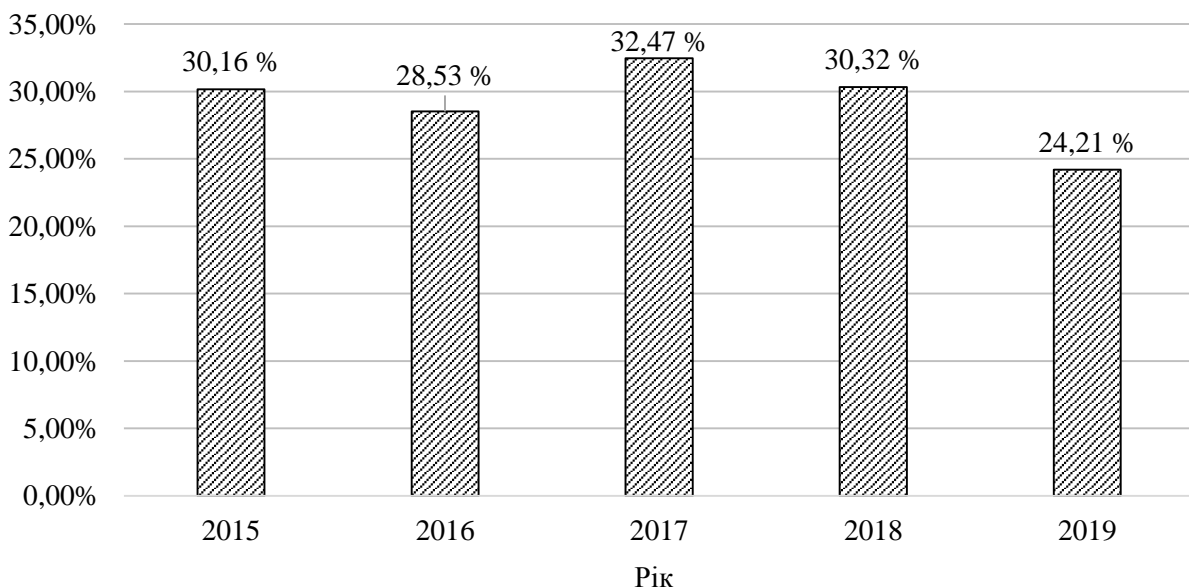
Джерело: Державна казначейська служба України, 2020.

Рисунок 3.1 – Питома вага коштів, що перераховуються з Державного бюджету України до бюджетів нижчих рівнів за період 2002–2014 рр.

На основі даних рисунка 3.1 можна відзначити, що міжбюджетні трансферти є однією з основних і найбільш вагомих статей видатків

Державного бюджету України, їх питома вага в середньому за аналізований період становить 25,22 %, тобто понад чверть коштів основного фінансового фонду країни спрямовується саме на вирівнювання фінансової спроможності регіонів, що обумовлює їх низьку зацікавленість у зростанні обсягів власних фінансових ресурсів. У цілому динаміка коливання аналізованого показника є неістотною, проте дозволяє виокремити декілька часових діапазонів, упродовж яких питома вага міжбюджетних трансфертів у видатках державного бюджету зберігалася приблизно на одному й тому самому рівні, а саме: 2002–2005 рр. (діапазон із найнижчим рівнем показника); 2006–2010 рр., 2011–2014 рр. (діапазон із найвищим рівнем показника), що дозволяє відзначити певну циклічність – частка трансфертів у видатках державного бюджету зростає кожні 4–5 років.

Водночас динаміку зміни зазначеного показника в пореформений період наведено на рисунку 3.2.

Джерело: Державна казначейська служба України, 2020.

Рисунок 3.2 – Питома вага коштів, що перераховуються з Державного бюджету України до бюджетів нижчих рівнів за період 2015–2019 рр.

Таким чином, за даними рисунку 3.2 можна відзначити, що середнє значення аналізованого показника в пореформений період становить 29,14 %, що є навіть більшим, ніж у дореформений. Справедливо зауважити, що питома вага коштів, що перераховуються з Державного бюджету України до бюджетів нижчих рівнів за період 2015–2019 рр., зберігається приблизно на тому самому рівні, що й упродовж 2011–2014 рр., проте у 2019 році зафіксоване помітне скорочення.

Ураховуючи вищевикладене, можна підсумувати, що на сьогодні складно говорити про те, що імплементація реформи фінансової децентралізації в Україні дозволила істотно зменшити навантаження на видаткову частину державного бюджету за рахунок скорочення трансфертів до бюджетів нижчих рівнів, а також посилити рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, проте з початку запровадження реформи пройшло не так багато часу, а тому є висока ймовірність більш помітних позитивних результатів упродовж наступних п'яти років.

Зокрема, варто відзначити, що згідно з офіційною статистичною інформацією (Моніторинг, 2020) на початок 2020 року в Україні створено 1 029 об'єднаних територіальних громад, до складу яких увійшло 4 698 адміністративних утворень (42,9 % від загальної кількості територіальних громад, зареєстрованих на 01.01.2015 р.), які охоплюють понад 11,7 млн осіб (33,3 % від загальної кількості населення країни) і площу 246,8 тис. км² (44,2 % від площі України). Водночас попри помітний прогрес адміністративної складової реформи більша половина адміністративних утворень в Україні все ще не вступила до активної фази її імплементації, а тому й найбільш значущі позитивні зрушення та результати також попереду.

Крім того, в даному контексті варто зауважити, що з метою моніторингу ефективності реалізації реформи Міністерством розвитку громад і територій України запропоновано використовувати такий набір ключових показників ефективності (KPI):

- власні доходи бюджету на 1 мешканця;

– рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації в доходах);

– питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджету (Моніторинг, 2020).

Водночас встановлено також орієнтовні цільові значення для деяких із наведених вище параметрів, а саме: рівень дотаційності бюджетів не повинен перевищувати поріг 30 %, тоді як питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджету не повинна бути вищою за 20 %.

Так, дані щодо виконання цих показників для найбільших міст Сумської області подано в таблицях 3.1–3.3.

Таблиця 3.1 – Динаміка власних доходів міських бюджетів на 1 мешканця найбільших міст Сумської області за 2014–2018 рр., тис. грн

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
Суми	2,53	2,89	4,20	5,44	6,42	4,30
Глухів	1,10	1,35	1,96	2,71	3,16	2,05
Конотоп	1,46	1,77	2,84	3,51	4,23	2,76
Лебедин	1,01	1,21	1,80	2,43	2,86	1,86
Охтирка	1,70	1,97	2,69	3,30	3,82	2,70
Ромни	1,51	2,07	3,11	4,01	4,84	3,11
Шостка	1,08	1,31	2,06	2,65	3,16	2,05

Так, варто відзначити, що в цілому в Україні обсяг доходів загального фонду місцевих бюджетів на 1 мешканця у 2019 році становив 6 763,6 грн, тоді як у Сумській області цей показник помітно нижчий. Зокрема, найвищим рівнем забезпеченості власними доходами на одного жителя характеризуються м. Суми та м. Ромни. У середньому за досліджуваний період для наведених 7 найбільших міст Сумської області значення показника становить 2,69 тис. грн. Аналізуючи динаміку зміни показника власних доходів міських бюджетів на 1 жителя, можна відзначити тенденцію до зростання цього параметра, проте найбільший базисний темп приросту зафіксований у м. Ромнах (220,00 %), м. Шостці (192,99 %) та м. Конотопі (190,45 %), а найменший – у м. Охтирці (124,18 %) і м. Сумах (154,25 %).

Динаміка наступного ключового показника ефективності наведена в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Рівень дотаційності міських бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації в доходах) найбільших міст Сумської області за 2014–2018 рр., %

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
Суми	40,26	53,24	51,97	48,80	47,08	48,27
Глухів	71,25	74,98	74,99	70,25	71,74	72,64
Конотоп	56,37	63,48	60,56	58,98	59,93	59,86
Лебедин	69,16	74,96	77,02	72,76	74,78	73,74
Охтирка	61,16	67,01	69,35	67,30	69,14	66,79
Ромни	64,85	64,20	66,11	64,08	64,63	64,77
Шостка	76,00	76,20	72,41	70,60	70,15	73,07

Аналізуючи дані таблиці 3.2, можна зауважити, що жодне з найбільших міст Сумської області не можна вважати фінансово незалежним, адже порогове значення 30 % істотно перевищене (середнє арифметичне значення з урахуванням усіх спостережень у розрізі досліджуваного показника становить 65,69 %). Водночас найвищим рівнем фінансової залежності від дотацій із державного бюджету характеризуються міські бюджети міст Глухова, Лебедина та Шостки, тоді як найменшим – Сум та Конотопа.

Характеризуючи базисний темп приросту аналізованого показника в розрізі міст, варто відзначити відсутність єдиного тренду порівняно з попереднім КРІ. Зокрема, скорочення питомої ваги трансфертів у доходах міського бюджету було характерним для міст Шостки та Ромен (–7,70 % та –0,35 % відповідно). Також зростання рівня цього показника порівняно з 2014 роком було відзначено для решти 5 найбільших міст Сумської області. Найвищий базисний темп приросту був у м. Сумах (16,93 %) та м. Охтирці (13,04 %).

Зміна наступного ключового показника ефективності наведена в таблиці 3.3.

Оцінюючи рівень питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних доходах відповідних міських бюджетів, можна відзначити позитивну закономірність щодо концентрації значень у розрізі найбільших міст Сумської області в гранично допустимих межах (20 %). Усереднене значення показника за періодами та містами становить 11,81 %.

Таблиця 3.3 – Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних доходах бюджетів найбільших міст Сумської області за 2014–2018 рр., %

Місто	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє
Суми	7,18	7,62	7,13	8,49	11,02	8,29
Глухів	15,92	16,20	12,22	13,17	12,38	13,98
Конотоп	9,26	9,68	9,16	10,98	10,66	9,95
Лебедин	16,59	17,11	13,18	17,18	16,00	16,01
Охтирка	8,86	9,82	9,64	11,67	11,58	10,31
Ромни	10,56	10,75	11,41	14,58	14,20	12,30
Шостка	12,76	13,14	10,11	11,91	11,16	11,81

Аналізуючи базисний темп приросту, можна відзначити, що зміна цього ключового показника ефективності щодо початку періоду спостереження не має уніфікованого тренду. Так, скорочення питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних доходах міських бюджетів було властивим таким містам Сумської області, як Глухову (–22,22 %), Шостці (–12,51 %) та Лебедину (–3,57 %), тоді як його зростання є характерним для м. Конотопа (15,19 %), м. Охтирки (30,69 %), м. Ромен (34,45 %) та м. Сум (53,61 %).

Таким чином, наведені вище аналітичні дані також підтверджують, що реформа фінансової децентралізації дозволила досягти певних позитивних зрушень у контексті посилення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, проте лівова частка проблем дореформеного періоду все ще не втрачає своєї актуальності, а особливо гострою й надалі залишається проблема дотаційності місцевих бюджетів, що обумовлює як високу залежність органів місцевого самоврядування від міжбюджетних трансфертів, так і

надмірне навантаження на видаткову частину бюджету. Більше того, проблемним аспектом на сьогодні є те, що фінансова спроможність територіальних громад визначається не стільки акумульованими власними фінансовими ресурсами (зокрема, місцевими податками та зборами), скільки коштами, що надходять із державного бюджету, тобто на цей час поки що зарано говорити про створення в Україні кластера незалежних і фінансово автономних ОТГ. Крім того, в новостворених територіальних громадах значно актуалізувалася проблема ефективного використання акумульованих фінансових ресурсів (особливо у перші роки імплементації реформи багато місцевих бюджетів були профіцитними, адже очільники територіальних громад не могли ухвалити компетентного та обґрунтованого рішення щодо напрямків витрачання цих коштів). Відсутність необхідних компетенцій також призвела до того, що органи місцевого самоврядування практично не використовують такого інструмента як місцеві запозичення, що є невід'ємним елементом фінансової політики на локальному рівні у високорозвинених країнах.

Водночас високий рівень пріоритетності мають також завдання, пов'язані з необхідністю реформування податкової системи України, оскільки впродовж 1996–2015 рр. ця ціль була задекларована 14 разів у проєкті «Основних напрямків бюджетної політики». Варто відзначити, що якісна трансформація податкової системи відбувається досить швидкими темпами, що виявилось в прийнятті Податкового кодексу України, регулярному доопрацюванні його норм та синхронізації національного податкового законодавства з міжнародними нормами і правилами; це дозволило сформувати систему податків і зборів, податкове навантаження за якими дозволяє стверджувати про конкурентоспроможність України в контексті євроінтеграційних процесів. Однак вітчизняна податкова система поки що має декілька істотних недоліків, серед яких нестабільність законодавчої бази, що регулює питання оподаткування; неефективність та складність системи адміністрування податків; невідповідність податкового навантаження обсягу суспільних благ, що отримують платники податків, тощо. Саме існування зазначених проблем

виправдовує актуальність та пріоритетність реформування податкової політики на сучасному етапі розвитку (Височина, 2015).

Про недостатню ефективність системи місцевих податків і зборів можна зробити висновок і з незначного зростання частки місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів упродовж 2015–2019 рр. – з 26,6 % до 27,5 % (Моніторинг, 2020). Таким чином, ця сфера також є одним із пріоритетних напрямків реформування, що має на меті посилити фінансову незалежність та самодостатність органів місцевого самоврядування.

Вирішенню виявлених проблем у процесі формування та реалізації бюджетної політики можуть сприяти такі заходи: організація бюджетного процесу відповідно до нормативно встановлених вимог, а також його трансформація з урахуванням сучасних наукових досягнень у галузі економіки та підвищення рівня його об'єктивності, що дозволить визначати ключові макроекономічні показники, обсяг доходів та видатків із максимальною відповідністю реальним економічним умовам і можливостям території; оптимізація структури видатків (зокрема, потребує оптимізації розподіл бюджетних коштів на видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення та економічну діяльність у бік зростання останніх) для перетворення державного бюджету та місцевих бюджетів на дієвий механізм забезпечення економічного зростання; подальша трансформація системи місцевих фінансів, основою якої повинні стати розроблення та впровадження дієвого механізму оцінювання й управління фінансовим потенціалом регіону, що також дозволить визначити обсяг фактично наявних і потенційно доступних фінансових ресурсів, а також виявити можливості території щодо їх акумуляції, алокації та перетворення на продуктивний капітал у майбутньому. Крім того, посиленню ефективності імплементації реформи фінансової децентралізації в Україні можуть сприяти такі заходи: подальша якісна трансформація системи місцевого оподаткування, а також підвищення рівня фінансової грамотності посадових осіб новостворених ОТГ шляхом проведення централізованих просвітницьких заходів, а також обміну досвідом із закордонними колегами, що дозволить

покращити ефективність використання коштів місцевих бюджетів і створити передумови для більш активного використання місцевих запозичень.

У контексті цього дослідження варто відзначити, що ефективність системи місцевих податків і зборів, як і міжбюджетних відносин, неможлива без побудови виваженої та науково обґрунтованої бюджетної політики. Натомість практична реалізація бюджетної політики як на загальнонаціональному, так і на локальному рівні неможлива без формалізації теоретичних аспектів. Узагальнення існуючих у науковій літературі напрацювань дозволило сформуванню ґрунтовний теоретичний базис трактування змістовних аспектів бюджетної політики, що наведено на рисунку 3.3.

Так, серед основних параметрів зазначеного поняття, на які натрапляємо у визначеннях авторів, було виділено такі: узагальнювальна характеристика, що дозволяє описати досліджуване явище з організаційної точки зору; керувальна підсистема (суб'єкт) – характеризує органи, уповноважені на реалізацію бюджетної політики на різних рівнях; керована підсистема (об'єкт) – процес або явище, на яке здійснює вплив суб'єкт; проміжні цілі – охоплюють орієнтири, яких необхідно досягнути безпосередньо в процесі здійснення заходів у рамках бюджетного процесу, а також кінцева мета, що характеризує узагальнений стратегічний таргет бюджетної політики.

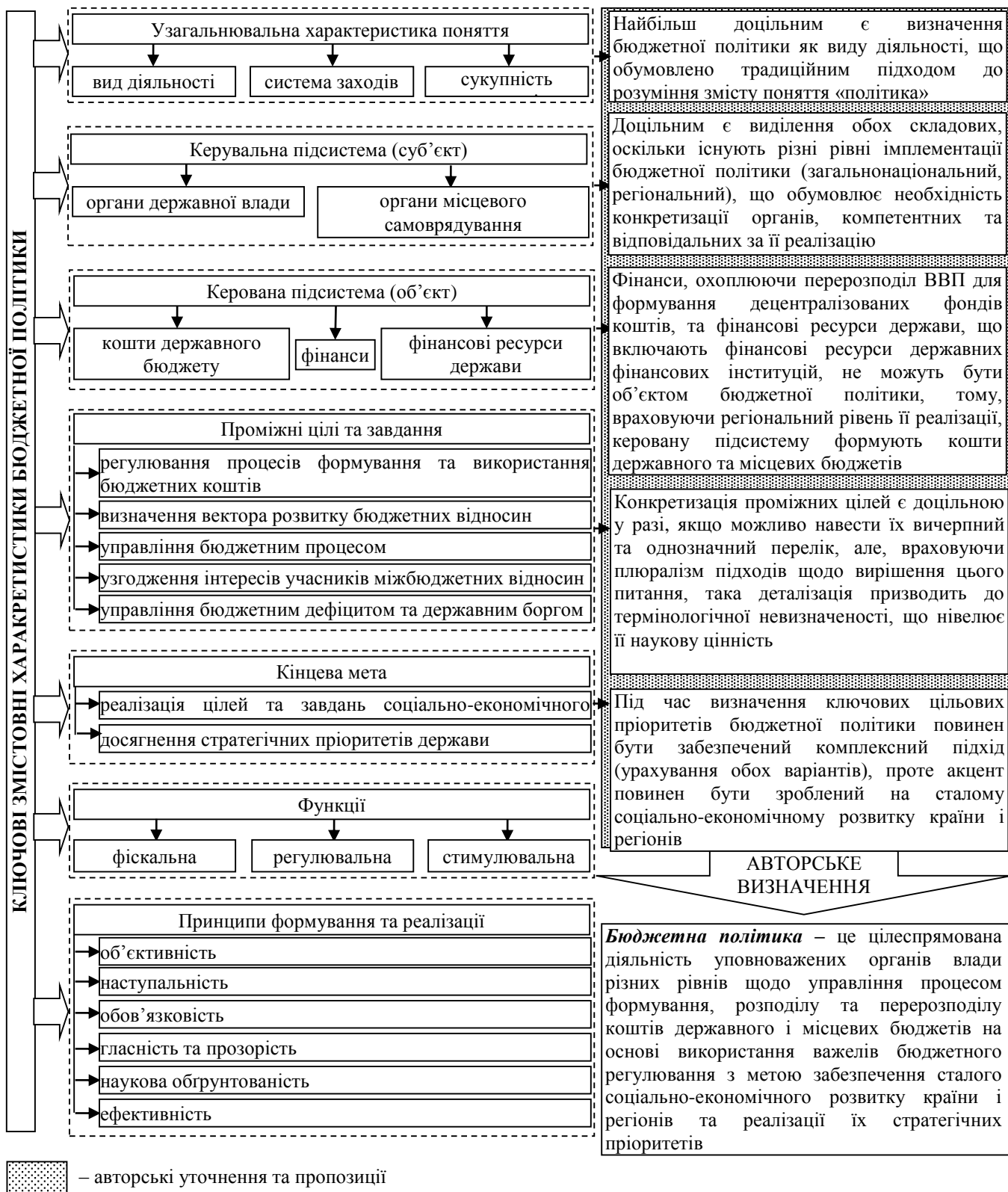

Рисунок 3.3 – Узагальнення основних змістовних характеристик поняття «бюджетна політика»

Таким чином, системний аналіз напрацювань вітчизняних і закордонних науковців у розрізі виявлених компонентів дозволив виявити плюралізм наукових підходів та відсутність узгодженого розуміння основних змістовних характеристик бюджетної політики. Саме тому з урахуванням виявлених переваг та недоліків у рамках кожного з параметрів розроблено авторське визначення бюджетної політики, наведене на рисунку 3.3.

У контексті цього дослідження необхідно відзначити, що, окрім базових змістовних характеристик, сутність бюджетної політики можна конкретизувати тими функціями, які вона виконує. Так, основними серед яких науковці виділяють такі:

- фіскальну – передбачає оптимізацію процесу формування фінансових ресурсів держави, зосереджених у централізованих фондах коштів, основною метою використання яких є забезпечення соціально-економічного розвитку території;

- регулювальну – спрямовану на забезпечення ефективності алокації фінансових ресурсів між сферами та ланками економічної системи, суб'єктами економічних відносин, а також розроблення і реалізацію заходів щодо своєчасного виявлення й нівелювання диспропорцій у цьому процесі;

- стимулювальну – активізація економічної активності економічних агентів шляхом формування сприятливих умов для їх функціонування на основі використання інструментів бюджетного регулювання (Засади, 2003; Усков, 2012).

У контексті дослідження принципів формування та реалізації бюджетної політики варто зазначити, що недоцільним є виокремлення широкого їх переліку, оскільки це істотно ускладнює процес їх усвідомлення та використання, натомість оптимальним є виділення 5–7 ключових правил, додержання яких дозволить максимально ефективно організувати економічні відносини в процесі реалізації бюджетної політики. Крім того, принципи повинні бути лаконічними, але комплексними (охоплювати споріднені за змістовними ознаками блоки), а їх зміст – зрозумілим та доступним.

Ураховуючи вищевикладене, було виділено кілька основних принципів побудови та реалізації бюджетної політики:

- об'єктивності – відповідність цільових оперативних та стратегічних орієнтирів бюджетної політики реальному (об'єктивному) стану розвитку економічних відносин у країні та динаміці макроекономічних показників;

- наступальності – формування бюджетної політики на майбутні періоди з урахуванням досягнень попередніх років;

- обов'язковості – обов'язковість виконання регламентованих норм та реалізація конкретних заходів у рамках бюджетної політики;

- гласності й прозорості – доступність у публічному доступі інформації про різноманітні аспекти реалізації бюджетної політики, а також контроль на різних стадіях бюджетного процесу;

- наукової обґрунтованості – бюджетна політика повинна будуватися з урахуванням сучасних досягнень наукової думки;

- ефективності – заходи, розроблені в рамках бюджетної політики, повинні бути спрямовані на максимізацію позитивного результату в конкретних соціально-економічних умовах (Засади, 2003; Усков, 2012).

Отже, проведений теоретичний та емпіричний аналіз засвідчив, що реалізація фінансово-бюджетної політики на локальному і регіональному рівнях в Україні характеризується періодом кардинальних якісних та кількісних трансформацій, що дозволило досягнути низки позитивних результатів. Водночас найбільш гострі проблеми дореформеного періоду (дотаційність місцевих бюджетів, низька ефективність системи місцевих податків і зборів, недостатність компетентності штату органів місцевого самоврядування тощо) залишаються актуальними і на сучасному етапі розвитку нашої держави. Вирішенню цих проблем можуть сприяти як подальша реалізація реформи фінансової децентралізації, так і побудова більш виваженої науково обґрунтованої бюджетної політики.

3.2. Змістовно-організаційні засади управління фінансовим потенціалом регіону

Ефективність функціонування системи місцевих фінансів визначає результативність бюджетної політики в цілому, а тому якісна трансформація саме цієї ланки бюджетної системи є одним із найбільш пріоритетних завдань державної економічної політики України. Також основою для реалізації якісних перетворень фінансових відносин на мезорівні повинна стати впровадження ефективної системи управління фінансовим потенціалом регіону.

Передумовою раціонального управління фінансовим потенціалом регіону в практичній діяльності є чітке трактування його змістовних характеристик. На основі декомпозиційного аналізу трактування сутності поняття «економічний потенціал» (рис. 3.4) можна відзначити, що найбільш популярним серед науковців є виробничий підхід до трактування економічного потенціалу, за якого він визначається як здатність економічної системи на певному етапі розвитку виробничих сил створювати споживчі блага для задоволення потреб населення. Однак такий підхід є дещо звуженим, оскільки зводить спектр формування та реалізації економічного потенціалу лише до виробничої сфери. Також представники комплексного підходу дещо масштабніше підходять до вирішення означеної термінологічної проблеми і характеризують економічний потенціал як єдність економічних ресурсів, що перебувають на певній території, а також можливостей економічної системи поглинути та ефективно використовувати наявні ресурси для досягнення цілей соціально-економічного розвитку. Таким чином, у рамках цього підходу науковці враховують матеріальну складову (наявні ресурси), нематеріальну складову (існуючі можливості) та цільовий орієнтир (задоволення соціально-економічних потреб), що формує цілісний, логічно завершений концептуальний комплекс і дозволяє сформулювати загальне уявлення про зміст поняття «економічний потенціал».

Рисунок 3.4 – Декомпозиційний аналіз характеристики сутності понять «економічний потенціал» та «фінансовий потенціал» (Височина, 2015)

Водночас критичний огляд літературних джерел (Мельникова, 2011; Мельник, 2011; Савченко, 2011) дозволив здійснити структурування економічного потенціалу за такими критеріями:

- видами економічних ресурсів, виділяють природно-ресурсний, трудовий, виробничо-технологічний, фінансовий, інноваційний, інформаційний потенціал;

- сферою діяльності, економічний потенціал можна поділити на аграрний, промисловий, соціальний, фінансово-інвестиційний;

- напрямом використання, розрізняють внутрішньоекономічний та зовнішньоекономічний (експортний) потенціал;

- ієрархічною належністю: економічний потенціал країни, галузі, регіону, підприємства.

Справедливо зауважити, що інтегрувальним елементом у системі економічного потенціалу є фінансовий, оскільки фінанси є забезпечувальною компонентою, що обумовлює розвиток, кількісні та якісні характеристики інших складових економічного потенціалу, це й визначає важливість та необхідність дослідження його сутнісних характеристик на мезорівні з урахуванням особливостей реалізації бюджетної політики держави.

У цьому контексті доцільно відзначити, що дослідженням теоретико-методологічних і прикладних аспектів формування фінансового потенціалу регіону, оцінювання його фактичного рівня та ефективності використання займалася низка вітчизняних і закордонних науковців, проте на сьогодні вченими не сформовано єдиного підходу до розуміння змісту цього поняття, оскільки існують помітні суперечності серед авторських підходів. Крім того, термінологічна невизначеність фінансового потенціалу регіону як економічної категорії обумовлює значну варіацію поглядів науковців щодо ідентифікації алгоритму його формування та оцінювання.

Огляд та систематизація дефініцій фінансового потенціалу регіону, запропонованих вітчизняними науковцями, дозволяють відзначити, що серед економістів підходи до трактування змісту досліджуваного поняття

відрізняються неістотно: автори чітко виділяють ресурсну складову (досить часто в розрізі реально наявних і потенційно доступних фінансових ресурсів) та нематеріальну складову, що характеризує можливості регіону щодо розширення ресурсної бази та оптимального використання фактично акумульованих ресурсів, однак дещо варіюються підходи вчених щодо мети реалізації фінансового потенціалу регіону. У загальному вигляді підхід вітчизняних науковців відображено на рисинку 3.5.

Рисунок 3.5 – Схематичне зображення змістовних характеристик фінансового потенціалу регіону з позиції вітчизняних науковців

Однак необхідно відзначити, що попри певну подібність визначень фінансового потенціалу регіону, запропонованих українськими дослідниками, наявність чи відсутність хоча б якогось із компонентів, зображених на рисунку 3.5, дозволяє умовно поділити всі дефініції на декілька підходів, узагальнених на рисунку 3.6.

Підсумовуючи результати дослідження, наведені на рисунку 3.6, доцільно зазначити, що фасилітативний підхід є досить абстрактним, оскільки лише опосередковано враховує ресурсну (матеріальну) складову фінансового потенціалу як уточнення щодо того, на який об'єкт повинні бути спрямовані можливості, наявні в регіоні, щоб сприяти забезпеченню високих темпів його соціально-економічного розвитку. Однак, із нашої точки зору, в структурі фінансового потенціалу регіону ресурсна складова є основною, а не комплементарною компонентою, а тому саме вона повинна бути основою в процесі трактування економічного змісту досліджуваного поняття.

Рисунок 3.6 – Систематизація наукових підходів до розуміння змісту фінансового потенціалу регіону

З іншого боку, ресурсний підхід також має певні недоліки, оскільки не враховує низки важливих характеристик. Так, наявність певного обсягу фінансових ресурсів, необхідного для реалізації функцій держави на рівні окремої адміністративно-територіальної одиниці, не гарантує їх повного виконання, оскільки на практиці існує ряд обмежень (інфраструктурні, управлінські, макроекономічні, нормативні), які перешкоджають досягненню максимальної результативності руху фінансових потоків, що досить часто виявляється в недофінансуванні потреб безпосередніх реципієнтів суспільних благ у регіоні. Справедливо також зауважити, що іноді територія з меншим реальним запасом фінансових ресурсів характеризується досить високим рівнем ефективності використання її фінансового потенціалу за рахунок кращого інфраструктурного розвитку, високої результативності управлінського апарату

та швидкості міжсекторального руху фінансових потоків, що формує позитивний синергетичний ефект.

Крім того, серед представників ресурсного підходу не сформувалося єдиної точки зору щодо доцільності виділення в складі ресурсної складової фінансового потенціалу реально акумульованих та потенційно доступних фінансових ресурсів. Так, із нашої точки зору, більш раціональним та обґрунтованим є врахування обох компонентів ресурсної складової в межах фінансового потенціалу, оскільки виключення зі складу потенційної ресурсної компоненти фактично ототожнює це поняття з категорією «фінансові ресурси».

Представниками комплексного підходу дещо розширено зміст досліджуваного поняття за рахунок доповнення ресурсного аспекту умовою наявності реальних можливостей на рівні окремої території для оптимального використання доступних фінансових ресурсів. Однак прихильники цього підходу лише частково вирішують проблему абстрактності, оскільки виникає необхідність конкретизації змісту поняття «можливість» (здатність), без якого визначення не набуває достатнього рівня чіткості й прозорості, необхідних для досягнення взаємозв'язку теоретичних розробок та їх практичної реалізації.

Застосування структурного підходу, з нашої точки зору, є недоцільним, оскільки досить часто складовими більш комплексного поняття можуть бути компоненти, наділені унікальним змістом, що значно дисонує зі змістом загального поняття, адже його належність до ієрархічно вищої категорії визначається наявністю лише кількох узагальнювальних характеристик, тоді як його змістовно-сутнісну основу сформовано переважно за рахунок специфічних рис. З урахуванням зазначених зауважень більш раціональним є проведення ідентифікації змісту певного поняття саме на основі синтезу його узагальнювальних та специфічних характеристик, а не на основі належності до певного елемента структури.

Крім того, важливе концептуальне значення у процесі ідентифікації змісту фінансового потенціалу регіону має з'ясування основної мети оптимізації використання наявних та акумуляції потенційно доступних

фінансових ресурсів з урахуванням можливостей конкретного регіону для реалізації цього процесу, що обумовлює більш детальне вивчення саме цього аспекту.

Так, більшість науковців схильні визначати основною метою оптимізації фінансового потенціалу забезпечення соціально-економічного розвитку території. Однак такий підхід неповністю відповідає сучасним тенденціям розвитку світогосподарських відносин, оскільки на наднаціональному рівні ключовим орієнтиром є якісно нова форма розвитку, а саме стале економічне та соціальне зростання. Фактично, сталий розвиток переслідує ті самі цілі, що й соціально-економічний, проте досягнення цільових показників здійснюється на більш поміркованій, виваженій та соціально-відповідальній основі з урахуванням не лише поточних потреб членів суспільства, а й потреб майбутніх поколінь. Спираючись на зазначені зауваження, ми вважаємо за доцільне визначати саме сталий розвиток регіону як ключову мету використання його фінансового потенціалу.

Узагальнення напрацювань науковців дозволило з'ясувати, що фінансовий потенціал розглядається як сукупність взаємозв'язаних та взаємообумовлених компонент, таких як:

- фактично акумульованих фінансових ресурсів у регіоні;
- потенційно доступних фінансових ресурсів у регіоні;
- організаційно-управлінських характеристик економічної системи регіону, що забезпечують можливість акумулювання додаткових фінансових ресурсів та ефективність їх трансформації в реальні;
- функціонально-інфраструктурних можливостей регіону щодо перетворення фінансових ресурсів на продуктивний економічний, соціальний та екологічний капітал і його оптимальний перерозподіл;
- параметрів адаптивності економічної системи регіону щодо абсорбції перерозподіленого капіталу та його ефективного сприйняття регіональними ринками під впливом дії ендогенних та екзогенних факторів для забезпечення сталого розвитку регіону.

Усі ці елементи покладено в основу авторської системи трактування змісту поняття «фінансовий потенціал регіону», подану на рисунку 3.7.

Запропоноване визначення має ряд важливих уточнень, а саме:

– виділення у складі ресурсної складової як фактично акумульованих, так і потенційно доступних фінансових ресурсів, адже саме акумулювання інформації щодо реальних та потенційно доступних фінансових ресурсів є основою для проведення адекватного процесу фінансового планування та, як наслідок, покращання фінансової самодостатності території;

– конкретизація складових нематеріальної складової в розрізі організаційно-управлінських, функціонально-інфраструктурних й адаптивних можливостей економічної системи регіону та їх впливу і взаємозв'язку з ресурсною складовою фінансового потенціалу регіону;

– врахування динамічного характеру руху фінансових ресурсів і трансформації їх форми (з фінансових ресурсів у продуктивний фінансовий капітал), обумовленого існуючими на певний час можливостями економічної системи регіону та стадією її розвитку;

– визначення як основної мети використання фінансового потенціалу забезпечення сталого розвитку регіону, що відповідає сучасним тенденціям світогосподарських відносин, тощо.

Таким чином, запропонований підхід дозволяє, з одного боку, врахувати сильні сторони існуючих на сучасному етапі розвитку економічної думки напрацювань, а з іншого боку, нівелювати низку їх дискусійних моментів, що робить його більш виваженим та логічним.

Фінансовий потенціал регіону – це сукупність ресурсного забезпечення (реальних та потенційно доступних фінансових ресурсів), а також можливостей відповідного регіону (організаційних, управлінських, функціональних, інфраструктурних та адаптивних) щодо акумуляції фінансових ресурсів, їх трансформації в продуктивний фінансовий капітал, його перерозподілу між економічними суб'єктами регіону, а також використання цього капіталу для забезпечення сталого розвитку регіону

ПЕРЕВАГИ ПІДХОДУ

- ✓ комплексність – врахування у складі фінансового потенціалу регіону як компонентів, виділених у межах ресурсного підходу, так і елементів, визначених представниками фасилітативного підходу;
- ✓ конкретність – усі складові фінансового потенціалу регіону чітко ідентифіковані, що особливо стосується блоку нематеріальної складової, в межах якого конкретизовані групи можливостей економічної системи регіону;
- ✓ прогресивність – цільовий орієнтир взаємодії матеріальної та нематеріальної складових фінансового потенціалу регіону відповідає сучасним тенденціям розвитку світогосподарських відносин;
- ✓ діалектичність – складові фінансового потенціалу регіону розглядаються не окремо один від одного, а в єдності та взаємодії;
- ✓ динамічність – врахування при конкретизації змісту фінансового потенціалу регіону етапів руху фінансових ресурсів і трансформації їх форми

Рисунок 3.7 – Характеристика авторського підходу до розуміння змісту фінансового потенціалу регіону

Таким чином, цілком закономірним є висновок, що однією з основних передумов сталого розвитку регіону є достатність фінансових ресурсів для реалізації функцій, покладених на органи державної влади у сфері регіональної політики та органів місцевого самоврядування. Саме тому на сьогодні одним із найважливіших та пріоритетних векторів бюджетної політики є формування самодостатніх у фінансовому плані територіальних громад, кожен член яких зацікавлений у нарощуванні фінансової бази регіону, пошуку шляхів трансформації потенційно доступних фінансових ресурсів у реальні, ефективному використанні доступних коштів для фінансування важливих соціально-економічних програм, контролі з боку територіальної громади у сфері ефективності витрачання бюджетних коштів та відповідності обсягів сплачених податків розміру суспільних благ, що повинні отримувати суб'єкти економічних відносин.

У зв'язку з цим актуальним пріоритетом фінансової політики держави є трансформація уявлення щодо ролі та базових концептуальних і прикладних засад управління фінансовим потенціалом регіону в процесі забезпечення його сталого розвитку. Враховуючи необхідність залучення основних груп економічних суб'єктів до проблем реалізації бюджетної політики на регіональному рівні, важливим є зміщення акцентів у сфері розуміння змісту фінансового потенціалу регіону, а саме: уникнення його ототожнення з фінансовими ресурсами, що акумулюються в місцевих бюджетах, та формування більш комплексного уявлення щодо його складу за рахунок врахування фінансових потоків домогосподарств та суб'єктів господарювання. Справедливо зауважити, що усвідомлення важливості оптимізації процесу формування фінансового потенціалу та його використання можуть стати тригерами активізації уваги економічних суб'єктів до означених процесів, розуміння значущості своєї ролі в них і формування партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та іншими учасниками економічних відносин.

Отже, перш ніж перейти до конкретизації взаємозв'язку між бюджетною політикою та управлінням фінансовим потенціалом регіону, доцільно ідентифікувати ключові змістовні аспекти останнього (рис. 3.8).

Рисунок 3.8 – Узагальнення ключових змістовних параметрів поняття «управління фінансовим потенціалом регіону» (Височина, 2015)

Аналіз та систематизація існуючих підходів дозволяє відзначити, що позиції науковців щодо виокремлення узагальнювальної характеристики поняття істотно відрізняються між собою, тобто серед дослідників існує декілька точок зору, зокрема: визначення управління фінансовим потенціалом як системи принципів і методів, системи ухвалення управлінських рішень, процесу чи цілеспрямованої діяльності уповноважених органів влади. Такий плюралізм думок, насамперед, обумовлений відмінностями у виборі самого підходу, виходячи з якого здійснюється трактування поняття, а саме: у разі якщо дослідник є прибічником процесного підходу, то управління фінансовим потенціалом буде трактуватися як процес; функціонального – як система

принципів та функцій; структурного – як комплекс складових елементів; системного – як систему, що містить певні невід’ємні атрибути (суб’єкт, об’єкт, механізм, інструменти тощо).

Водночас попри відмінності у виборі узагальнювальних характеристик, дослідники мають подібну позицію щодо основних етапів процесу управління, до яких відносять: формування фінансового потенціалу регіону, що передбачає забезпечення акумуляції фінансових ресурсів, а також створення сприятливого середовища функціонування економічних суб’єктів; оцінювання його поточного рівня та забезпечення ефективності використання.

Таким чином, із позиції процесного підходу управління фінансовим потенціалом регіону доцільно розглядати як процес, спрямований на формування його складових, розроблення комплексної системи оцінювання його інтегрального рівня та ефективності використання, а також контроль за ефективністю реалізації кожного з етапів.

Досить одностайною є позиція дослідників і щодо визначення суб’єктів управління фінансовим потенціалом регіону, до яких відносять регіональні органи влади (органи місцевого самоврядування), а також конкретизація мети управління – досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку регіону. Однак справедливо зауважити, що мета управління фінансовим потенціалом регіону повинна узгоджуватися з тенденціями розвитку світогосподарських відносин, тобто з нашої точки зору більш доречним варіантом формулювання мети є забезпечення сталого розвитку регіону.

Ураховуючи той факт, що деякі дослідники характеризують управління фінансовим потенціалом регіону як систему принципів, методів та функцій, актуальності набуває необхідність узагальнення наукових підходів до конкретизації означених параметрів.

Аналіз існуючих підходів дозволив відзначити, що серед принципів управління фінансовим потенціалом регіону найбільш часто науковці виділяють такі: системність, неперервність у часі, соціальне партнерство, гласність і прозорість.

Ураховуючи наведені в науковій літературі принципи управління фінансовим потенціалом регіону, до системи цих принципів ми запропонували віднести такі:

– принцип наукової обґрунтованості – передбачає здійснення процесу управління фінансовим потенціалом регіону з урахування сучасних напрацювань і тенденцій розвитку економічної науки, усі заходи в процесі управління повинні бути обґрунтованими та базуватися на використанні наукових методів й інструментів; крім того, додержання зазначеного принципу визначає не лише використання теоретичних напрацювань у процесі ухвалення управлінських рішень, а й здійснення фундаментального аналізу практичних аспектів, пошуку шляхів оптимізації процесу управління;

– принцип самостійності характеризує управління фінансовим потенціалом регіону як відокремлений процес, здійснення якого належить до виключної компетенції уповноважених органів влади регіонального рівня і є незалежним від управлінських рішень органів влади інших регіонів (крім випадків, коли такі рішення ухвалюють органи самоврядування різних регіонів на договірній основі і за взаємною згодою); крім того, в процесі управління держава не несе відповідальності за зобов'язаннями окремих адміністративно-територіальних одиниць і навпаки;

– принцип збалансованості інтересів регіону та держави передбачає, що попри самостійність в ухваленні управлінських рішень органами місцевого самоврядування процес управління фінансовим потенціалом регіону не повинен суперечити стратегічним орієнтирам розвитку держави, а також нормативним документам, що мають загальнонаціональне значення;

– принцип публічності і прозорості – процес управління фінансовим потенціалом регіону повинен бути достатньо транспарентним, а основні результати його реалізації повинні бути оприлюднені і доступні для ознайомлення серед членів відповідної територіальної громади, що має визначальне значення у процесі контролю за ефективністю процесу управління;

– принцип адаптивності та гнучкості – процес управління фінансовим потенціалом повинен бути наділений механізмами оперативного пристосування до зміни умов зовнішнього та внутрішнього середовищ, а також його трансформації у відповідь на дію ендогенних та екзогенних факторів із метою нівелювання деструктивного впливу їх реалізації;

– принцип ефективності – процес управління фінансовим потенціалом регіону повинен бути орієнтований на досягнення максимального позитивного результату за наявного обсягу доступних для його реалізації факторів;

– принцип справедливості – передбачає здійснення управління фінансовим потенціалом регіону на засадах відсутності дискримінації певних груп економічних суб'єктів (окрім випадків, коли така дискримінація має об'єктивний характер), справедливості розподілу суспільних благ, еквівалентного внеску учасників економічних відносин тощо;

– принцип відповідальності – характеризує існування прав та обов'язків учасників економічних відносин, а також наявності покарання за недобросовісне виконання останніх на усіх стадіях управління фінансовим потенціалом регіону;

– принцип прогресивності та поступальності – управління фінансовим потенціалом регіону повинен здійснюватися з урахуванням досягнутих у попередніх періодах результатів і бути спрямованим на забезпечення якісної трансформації економічної системи регіону та його сталого розвитку.

Окрім блоку принципів у рамках функціонального підходу доцільно також ідентифікувати низку функцій, на виконання яких спрямований процес управління фінансовим потенціалом регіону. До таких із нашої точки зору можна віднести такі:

– забезпечувальну – управління фінансовим потенціалом регіону є основою забезпечення високих темпів соціально-економічного зростання та сталого розвитку відповідної території за рахунок акумуляції достатнього для реалізації цієї мети обсягу фінансових ресурсів, трансформації в реальні

потенційно доступні фінансові ресурси, а також забезпечення відповідного рівня розвитку нематеріальної складової фінансового потенціалу;

– стимулювальну – передбачає, що органи місцевого самоврядування повинні бути зацікавлені в забезпеченні високого рівня ефективності управління фінансовим потенціалом, оскільки від цього буде залежати динаміка соціально-економічного розвитку регіону;

– регулювальну – проявляється в забезпеченні справедливого процесу розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу, контролі за повнотою їх акумуляції та ефективністю використання тощо.

У контексті ідентифікації методів управління фінансовим потенціалом регіону варто відзначити, що органи місцевого самоврядування можуть використовувати для досягнення своєї мети інструменти бюджетної, податкової та інвестиційної політик. Особливу роль у цьому інструментарії відіграють саме методи бюджетного регулювання, адже щодо їх використання регіональні органи управління мають найбільше компетенцій.

Таким чином, управління фінансовим потенціалом регіону з позиції функціонального підходу запропоновано розуміти як діяльність уповноважених органів, спрямовану на реалізацію забезпечувальної, стимулювальної та регулювальної функцій фінансового потенціалу, що повинна базуватися на принципах наукової обґрунтованості, самостійності, збалансованості інтересів регіону і держави, публічності та прозорості, адаптивності й гнучкості, ефективності, справедливості, відповідальності, прогресивності та поступальності.

Відповідно до структурного підходу управління фінансовим потенціалом регіону це цілеспрямована діяльність органів місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення ефективного формування та використання матеріальної (реальних і потенційно доступних фінансових ресурсів домогосподарств, суб'єктів господарювання та органів місцевого самоврядування) й нематеріальної (організаційно-управлінських,

функціонально-інфраструктурних та адаптивних можливостей економічної системи регіону) складових фінансового потенціалу регіону.

Однак із метою досягнення позитивного синергетичного ефекту управління фінансовим потенціалом регіону при реалізації бюджетної політики України доцільно здійснювати не на підставі одного з вищеохарактеризованих варіантів, а комплексно, тобто шляхом поєднання структурного, функціонального та процесного підходів. Таким чином, фінансовий потенціал регіону є базою фінансової самодостатності території, а від ефективності управління ним значною мірою залежить динаміка соціально-економічного розвитку відповідної адміністративної одиниці, а також вектор розвитку бюджетної політики.

У цьому контексті варто відзначити, що основою ефективності управління фінансовим потенціалом регіону є його об'єктивне та адекватне оцінювання. Водночас аналіз різноманітних підходів до деталізації факторів формування фінансового потенціалу регіону та їх формалізації у формі кількісних чи якісних індикаторів дозволяє відзначити, що більшість авторів є прихильниками ресурсного підходу, а тому використовують у своїх методиках показники, що характеризують рівень забезпеченості фінансовими ресурсами окремої території, хоча на теоретичному рівні визначаються й інші підходи до ідентифікації змісту фінансового потенціалу. Однак складність урахування в процесі його кількісного оцінювання нематеріальних факторів і обумовлює існування розриву між теорією та практикою. Крім того, досить часто науковці визначають структуру фінансового потенціалу (переважно за суб'єктивним чи функціональним підходом), проте така структуризація позбавлена прикладної цінності, адже досить складним є процес порівняння виділених структурних компонентів та факторів формування фінансового потенціалу регіону, що можуть мати кількісну оцінку.

Отже, аналіз наукових підходів до кількісної формалізації факторів формування фінансового потенціалу дозволив виявити, що попри існування фасилітативного, ресурсного та комплексного підходів до трактування сутності

фінансового потенціалу на теоретичному рівні, під час розроблення системи показників для оцінювання його рівня дослідники використовують різноманітні варіації індикаторів, що відображають обсяг фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні певних груп суб'єктів, що є значним недоліком вищенаведених підходів, оскільки фактично нівелюється різниця між обсягом фінансових ресурсів економічних суб'єктів регіону та фінансовим потенціалом певної території.

Отже, насамперед, з нашої точки зору підхід до кількісної формалізації факторів формування фінансового потенціалу повинен враховувати низку принципових уточнень, а саме:

- ресурсна складова фінансового потенціалу повинна бути структурована за ознакою суб'єктів економічних відносин;

- за кожним із суб'єктів (домогосподарства, суб'єкти господарювання, органи місцевого самоврядування) необхідно розрахувати сумарний обсяг як фактично акумульованих, так і потенційно доступних фінансових ресурсів;

- у розрізі ресурсної складової повинно бути зведено до мінімуму подвійне врахування фінансових потоків різних груп суб'єктів;

- кількісно квантифікованою повинна бути не лише ресурсна, а й нематеріальна складова, що зі свого боку повинна бути структурована за функціональною ознакою (організаційно-управлінські, функціонально-інфраструктурні та адаптивні можливості економічної системи регіону).

Таким чином, у розрізі характеристики кількісних індикаторів для оцінювання першого структурного компонента фінансово потенціалу регіону – реальних фінансових ресурсів, доцільно відзначити, що обсяг реальних фінансових ресурсів домогосподарств запропоновано визначати як різницю сукупних ресурсів домогосподарств регіону та їх грошових витрат.

Відповідно до методологічних пояснень Державної служби статистики України (2020) до сукупних ресурсів домогосподарств входять загальні доходи, використані заощадження, приріст позикових ресурсів, залучених домогосподарствами. Фактично, зазначений показник характеризує

максимальний обсяг ресурсів домогосподарств у досліджуваному періоді незалежно від джерел їх формування.

Сукупні ресурси домогосподарств вміщують такі статті доходів, як: заробітну плату, пенсію, стипендію; доходи від власності та підприємницької діяльності; доходи від продажу; соціальні допомоги, пільги, субсидії; аліменти; інші грошові доходи; вартість спожитої продукції, яка була отримана з особистого підсобного господарства; грошове оцінювання вартості пільг, що були надані в безготівковій формі, та ін.; доходи від використання заощаджень; вартість отриманих позик.

Відповідно до тих самих методологічних пояснень грошові витрати домогосподарства відображають сплачені ним у грошовій формі суми за основними статтями.

До основних статей грошових витрат належать: витрати на продукти споживання, алкогольні й тютюнові вироби, оплату комунальних послуг, послуг транспорту та зв'язку, придбання одягу і взуття, предметів домашнього вжитку, оплата медичних та освітніх послуг тощо; витрати на придбання нерухомості й фінансових активів, здійснення капітального ремонту, сплату податків та зборів, аліментів тощо.

Такий підхід дозволяє уникнути дублювання фінансових потоків, а саме вирахування грошових витрат зі складу сукупних ресурсів домогосподарств дозволяє нівелювати подвійне врахування витрат на споживання, які можуть відображатися на доходах підприємств, а також податкових платежів, що прямо чи опосередковано акумулюються в місцевих бюджетах.

Також реальні фінансові ресурси суб'єктів господарювання запропоновано розраховувати як сукупний обсяг кредитів, отриманих як суб'єктами господарювання, так і іншими фінансовими корпораціями регіону, а також позитивні фінансові результати підприємств певної області (зокрема, банків). Урахування лише чистого прибутку підприємств також дозволяє уникнути подвійної калькуляції податкових платежів.

Реальні фінансові ресурси органів місцевого самоврядування можуть бути розраховані як сума доходів місцевих бюджетів без урахування офіційних трансфертів, дотацій вирівнювання та інших дотацій, а також вартості місцевих запозичень. Натомість на відміну від попередніх двох показників цей показник є максимально комплексним, оскільки вирахування податкових платежів з обсягу доходів фізичних і юридичних осіб дозволяє врахувати ту їх частину, яка була визначена для перерозподілу до відповідного місцевого бюджету в повному обсязі. Крім того, такий підхід є обґрунтованим ще й із тої точки зору, що саме доходи органів місцевого самоврядування повинні формувати переважну частину реальних фінансових ресурсів у складі фінансового потенціалу регіону, адже саме ці органи відповідальні за забезпечення високих темпів соціально-економічного розвитку з використанням доступних у їх розпорядженні ресурсів.

Джерела формування усіх охарактеризованих статистичних показників у розрізі регіонів України узагальнено в таблиці 3.4.

Наступний блок індикаторів кількісної формалізації факторів формування фінансового потенціалу регіону формують показники оцінювання потенційно доступних фінансових ресурсів за кожною групою суб'єктів економічних відносин. До цього блока запропоновано вносити індикатори, що дозволили б кількісно оцінити обсяг коштів, що могли б бути акумульовані економічними агентами за умови більш ефективної їх діяльності чи активнішої участі в соціально-економічних процесах.

Таблиця 3.4 – Узагальнення статистичних показників кількісного оцінювання блоку реальних фінансових ресурсів у складі фінансового потенціалу регіону

№ пор.	Назва показника	Джерело формування статистичної інформації
1	2	3
1	Сукупні ресурси домогосподарств; грошові витрати домогосподарств	Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України» / Державна служба статистики України (2020)

Продовження таблиці 3.4

1	2	3
2	Кредити, надані нефінансовим корпораціям; кредити, надані іншим фінансовим корпораціям	Додаток до статистичного бюлетеня Національного банку України / Національний банк України (2020)
3	Фінансовий результат підприємств, що отримали прибуток	Статистична інформація «Чистий прибуток (збиток) підприємств за регіонами» / Державна служба статистики України (2020)
4	Виконання місцевих бюджетів за доходами (без урахування міжбюджетних трансфертів)	Довідка про виконання місцевих бюджетів за доходами (без урахування міжбюджетних трансфертів) / Державна казначейська служба України (2020)
5	Обсяг дотацій вирівнювання та інших дотацій і субвенцій	Інформація про виконання показників міжбюджетних трансфертів / Державна казначейська служба України (2020)
6	Розмір місцевих запозичень	Здійснені місцеві запозичення та надані місцеві гарантії / Міністерство фінансів України (2020)

Так, обсяг потенційно доступних фінансових ресурсів домогосподарств запропоновано визначати як суму таких показників:

– обсягу заборгованості із заробітної плати (доступно зі статистичного збірника «Соціальні індикатори рівня життя населення», сформованого Державною службою статистики України, 2020);

– обсягу заробітної плати, втраченої домогосподарствами внаслідок безробіття (розраховується як добуток середньомісячної заробітної плати у регіоні на кількість безробітних певної адміністративної одиниці): рівень безробіття, розрахований за методологією МОП, доступний зі статистичного збірника «Соціальні індикатори рівня життя населення», сформованого Державною службою статистики України, 2020); дані щодо середньомісячної заробітної плати в регіональному розрізі доступні в розділі «Статистична інформація» на офіційному сайті Державною службою статистики України, 2020;

– обсягу заробітної плати, втраченої домогосподарствами внаслідок вимушених відпусток (розраховується як добуток середньомісячної заробітної плати в регіоні на кількість штатних працівників, які перебувають у вимушених відпустках) (інформація щодо останнього показника доступна зі статистичного

збірника «Соціальні індикатори рівня життя населення», сформованого Державною службою статистики України, 2020).

Блок показників, що характеризують обсяг потенційно доступних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, може бути розрахований як обсяг втрачених бюджетних коштів, унаслідок нецільового, неефективного чи незаконного використання. Розраховують цей показник таким чином: 1) на основі співвідношення обсягу коштів Державного бюджету України, використаних неефективно чи з порушенням бюджетного законодавства (за даними, опублікованими в річному звіті Рахункової палати України, 2020), до сумарного обсягу видатків бюджету визначається як середній по країні показник втрати фінансових ресурсів; 2) обсяг потенційно доступних фінансових ресурсів визначається шляхом множення одержаного на попередньому етапі відносного індикатора на видатки відповідного місцевого бюджету.

Розрахунок обсягу потенційно доступних суб'єктам господарювання фінансових ресурсів запропоновано здійснювати на основі сумування таких показників:

– обсягу капітальних інвестицій, оскільки капітальні інвестиції є фінансовими ресурсами фактично вилученими з реального грошового обороту, і підприємство очікує в майбутньому отримати прибуток від їх здійснення, однак ця операція має певний рівень ризику, що не дозволяє віднести капітальні інвестиції до реальних фінансових ресурсів підприємств; крім того, продаж частини необоротних активів дозволив би трансформувати їх у ліквідну форму, що збільшило б обсяг доступних на поточний момент часу коштів (показник доступний у розділі «Статистична інформація» на офіційному сайті Державної служби статистики України, 2020);

– розміру втраченого суб'єктами господарювання регіону прибутку, що визначається як фінансовий результат підприємств, які отримали збиток у результаті здійснення ними господарської діяльності (Державна служба статистики України, 2020); об'єктивність урахування зазначеного параметра

обумовлена припущенням про те, що за умови більш ефективного функціонування ці підприємства могли одержати такі самі фінансові результати, але позитивні, тобто економічна система регіону у фінансовому плані недоотримала ресурсів на сумарний обсяг збитків, акумульованих підприємствами регіону.

Алгоритм розрахунку обсягів фактичних та потенційно доступних фінансових ресурсів наведено на рисунку 3.9.

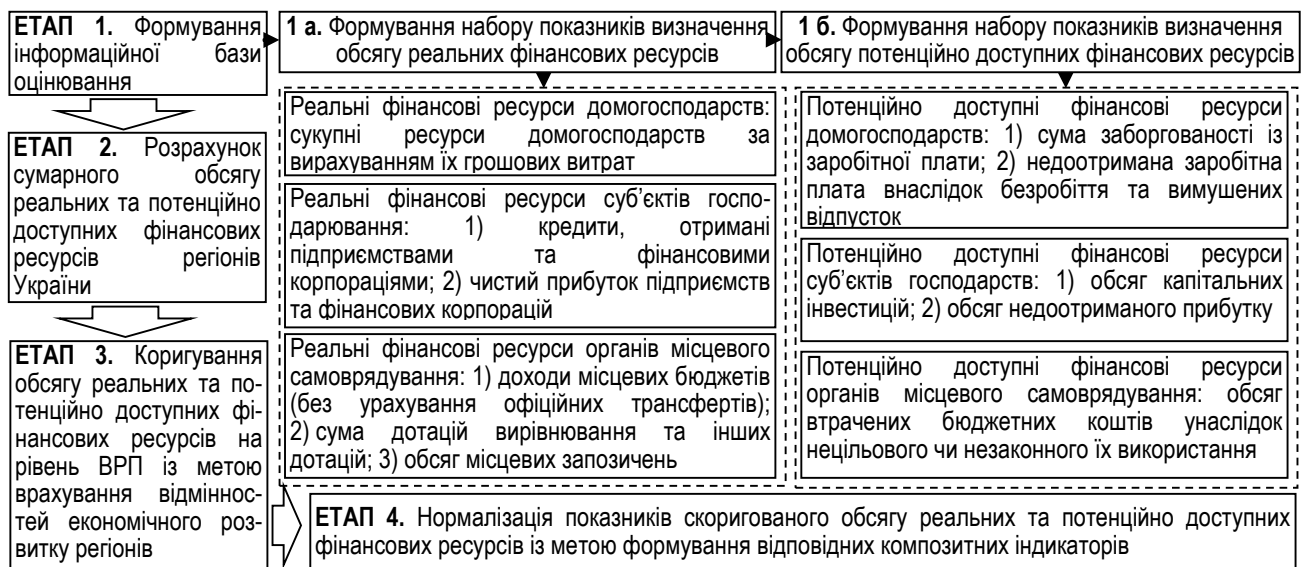

Рисунок 3.9 – Алгоритм розрахунку композитних індикаторів реальних та потенційно доступних фінансових ресурсів

Необхідно також зауважити, що відповідно до розробленого підходу, комплексне оцінювання фінансового потенціалу регіону передбачає врахування не лише матеріальної, а й нематеріальної складової, що характеризує організаційно-управлінські, функціонально-інфраструктурні та адаптивні можливості економічної системи регіону. Так, до складу індикаторів, які характеризують організаційно-управлінські можливості економічної системи регіону, можуть увійти показники, що засвідчують рівень результативності роботи органів управління, ефективності витрачання бюджетних коштів, освіченості персоналу, а саме: рівень ефективності структури бюджетних витрат та корпоративного управління на підприємствах регіону,

середньозважена податкова ставка, середня ставка мита на імпорт, рівень якості системи освіти в регіоні, рівень складності процедур відкриття бізнесу в регіоні, рівень ефективності регулювання регіонального фондового ринку, частка жінок у структурі робочої сили регіону (% від кількості чоловіків), рівень розвитку маркетингу на підприємствах регіону.

Блок функціонально-інфраструктурних параметрів економічної системи регіону можуть сформуваати індикатори, що відображають рівень розвитку транспорту, комунікацій та зв'язку, густоту торговельної мережі, а саме: рівень якості регіональної інфраструктури (транспорт, телекомунікації, електроенергетика), рівень охорони прав власності в регіоні, кількість місцевих постачальників, рівень якості роботи місцевих постачальників, рівень потенціалу конкурентоспроможності підприємств регіону, кількість ланок у ланцюзі створення доданої вартості в регіоні.

До критеріїв адаптивності економічної системи регіону можна віднести рівень корупції, ефективність роботи судових та правоохоронних органів, інноваційні можливості території, що можна кількісно оцінити такими показниками: рівнем корупції в місцевій владі та при управлінні компаніями, а також надійності регіональних правоохоронних органів; рівнем партнерства у відносинах працівник – працедавець; рівень гнучкості при встановленні заробітної плати та достатності витрат на підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах регіону; частка населення регіону віком від 18 до 23 років із вищою освітою; рівень еміграції кваліфікованих фахівців із регіону; рівень залученості підприємств регіону до розроблення власних інновацій; рівень витрат підприємств на НДДКР; кількість отриманих патентів на винаходи з розрахунку на 1 млн осіб.

Усі зазначені параметри повинні бути оцінені за бальною шкалою з використанням методу експертних оцінок. Для уникнення некоректного оцінювання різних регіонів доцільно таке оцінювання проводити централізовано із залученням Міністерства розвитку громад та територій України та Міністерства фінансів України на щорічній основі.

Таким чином, підсумовуючи усе вищевикладене, можна зазначити, що розроблений науково-методичний підхід до оцінювання інтегрального рівня фінансового потенціалу регіону нівелює низку недоліків, властивих існуючим підходам, а також цілком відповідає загальним тенденціям регіонального розвитку.

3.3. Аналіз впливу параметрів фінансової автономії органів місцевого самоврядування на макроекономічні показники

Численні дебати щодо ролі централізованого контролю в процесі перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку обумовили посилення уваги науковців та практиків до питань ефективності децентралізації та необхідності посилення ролі місцевих органів влади. Так, дослідники підкреслюють, що формування ефективної фіскально-бюджетної системи, яка забезпечила б збалансований і стійкий розвиток усієї країни та окремих регіонів або муніципалітетів, значною мірою залежить від рівня централізації влади в країні. Саме тому спроможність органів місцевого самоврядування бути фінансово незалежними та функціонувати на основі справедливого розподілу повноважень і ресурсів вважається доволі ефективною стратегією, що спричиняє посилену увагу до такого явища, як фінансова децентралізація.

За останні три десятиліття багато країн розпочали роботу над впровадженням реформи децентралізації з метою підвищення ефективності управління державними фінансами. Крім того, такі міжнародні організації, як Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), активно підтримують процес переходу до фінансової децентралізації в багатьох країнах, що розвиваються.

Концепція децентралізації в загальних рисах сформувалася в другій половині ХХ століття, але її ключові ідеї з'явилися набагато раніше. Найбільший внесок у розвиток концепції децентралізації зробили Тібу (1956),

Масгрейв (1959) та Оутс (1972). Відповідно до гіпотези Тібу (1956 р.) децентралізація посилює конкуренцію між субнаціональними урядами у наданні суспільних послуг відповідно до уподобань споживачів-виборців. Він констатує, що це також сприяє ефективності бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів. Масгрейв (1959) вважав, що децентралізація міжурядових відносин сприяє ефективному розподілу ресурсів та суспільних благ. Зі свого боку Оутс (1972) запропонував теорему про децентралізацію, яка формалізує ефективність децентралізованого рішення щодо надання місцевих суспільних благ.

Необхідно зазначити, що в сучасних умовах реформа децентралізації влади передбачає політичну, адміністративну та фінансову децентралізацію. Кожна з вищезазначених перспектив має свої специфічні особливості. Так, політична децентралізація спрямована на передавання повноважень від центральних до місцевих органів влади, адміністративна децентралізація орієнтована на перехід функціональних обов'язків від центральних до місцевих органів влади, а фінансова децентралізація спрямована на трансформацію фінансових відносин між різними рівнями влади. Однак, незважаючи на існування різниці між цими складовими концепції децентралізації, вони зазвичай реалізуються разом, щоб забезпечити позитивний синергетичний ефект та максимальну вигоду для всіх економічних агентів.

Фінансова децентралізація найчастіше передбачає перенесення значної суми бюджетних повноважень на рівень субнаціонального уряду з одночасним розширенням їх фінансових можливостей, що відповідає фундаментальному принципу концепції децентралізації – принципу субсидіарності надання державних послуг, що відображає передавання повноважень та відповідальності за процес ухвалення рішень на найнижчий рівень (максимально близький до реципієнтів суспільних послуг).

Комплексний аналіз наслідків фінансової децентралізації дозволив систематизувати її позитивні та негативні сторони. Отже, найпоширеніші позитивні результати фінансової децентралізації дослідники вбачають у

такому: сприянні підзвітності та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування (Феругліо та Андерсон, 2008; Фаге, 2012) та покращанні якості надання державних послуг шляхом додержання принципу субсидіарності (Мартінес-Васкес, 2011; Фаге, 2012). Незважаючи на широку підтримку заходів фінансової децентралізації, експерти також підкреслюють наявність певних ризиків її впровадження, таких як: підвищення рівня макроекономічної нестабільності через відсутність централізованого контролю за місцевими фінансами (Феругліо та Андерсон, 2008); висока залежність ефективності реформ від компетенції місцевих органів влади (Боул, 1999, Харт та Велхем, 2016); відсутність фінансової підтримки для проектів, що охоплюють декілька юрисдикцій (наприклад, ремонт доріг, які охоплюють територію кількох регіонів) (Шах, 2004); поглиблення горизонтальних дисбалансів та конкуренції між муніципалітетами за фінансові ресурси. Тому врахування усіх цих ризиків та переваг фінансової децентралізації є невід'ємною передумовою її ефективного впровадження.

Основне питання, яке повинна вирішити фінансова децентралізація – передавання низки зобов'язань на рівень місцевих органів влади з метою забезпечення принципу субсидіарності надання державних послуг, а також зміцнення фіскальної автономії органів місцевого самоврядування шляхом розширення джерел формування власних доходів місцевих бюджетів. Ураховуючи зазначене, у світовій практиці виокремлюють дві перспективи фінансової децентралізації, а саме децентралізацію витрат та децентралізацію доходів.

Незважаючи на безліч позитивних сторін фінансової децентралізації, існує багато дискусійних результатів емпіричних досліджень, присвячених виявленню її впливу на економічний та соціальний розвиток (різні емпіричні дослідження підтвердили його позитивний, негативний чи статистично незначущий вплив).

Вивчення взаємозв'язку між параметрами фінансової децентралізації та соціально-економічними показниками розпочалося в 90-х роках минулого

століття та охопило як окремі країни, так і міждержавні дослідження з різним часовим періодом, методами та моделями.

Так, у багатьох теоретичних та емпіричних дослідженнях було зосереджено увагу на взаємозв'язку між децентралізацією й економічним зростанням (зазвичай виражається через валовий внутрішній продукт (ВВП)). Однак необхідно зазначити, що дослідження мали досить суперечливі результати. Таким чином, позитивний та статистично значущий вплив показників децентралізації на економічне зростання підтвердили Оутс (1993, 1995), Іїмі (2005), Мартінес-Васкес та Макнаб (2006). Також протилежних висновків дійшли такі дослідники, як Давуді і Зу (1998), Їлмаз (2000), тоді як Баскаран та Фельд (2009) описують дуже слабкий і статистично не значущий вплив.

Окрема група науковців приділяла особливу увагу взаємозв'язку показників децентралізації та макроекономічної стабільності країни. Наприклад, Родден та Віббельс (2002) виявили позитивний та статистично значущий вплив фінансової децентралізації на скорочення дефіциту державного бюджету та рівня інфляції. Натомість Неяпті (2010) підтвердив негативний та статистично значущий вплив децентралізації на макроекономічну стабільність.

Скотт (2009) досліджує зв'язки між децентралізацією та наданням послуг, економічним розвитком та соціальною згуртованістю (з метою пом'якшення чи загострення конфліктів у суспільстві). Це дослідження виявило такі емпіричні результати: відсутність чіткого статистично значущого впливу децентралізації на економічний розвиток і відсутність статистично значущого позитивного/негативного впливу децентралізації на рівень конфліктів у суспільстві.

Питання взаємозв'язку між результатами реформи децентралізації і показниками соціальної сфери в країні також є предметом теоретичних та емпіричних досліджень.

Фаге (2004) у своїй праці надав обґрунтування позитивного статистичного значущого впливу децентралізації на надання якісних освітніх та інших соціальних послуг на місцевому рівні. Існують також подібні свідчення і щодо медичних послуг, але дещо слабкіші порівняно з тими емпіричними результатами, що стосуються освітніх послуг (Мартінес-Васкес, Лаго-Пенас та Саккі, 2015).

Лігхарт та ван Одхейсен (2015) аналізували взаємозв'язок між показниками децентралізації надання публічних послуг та довірою до інститутів, пов'язаних з урядом (довіра до національних та місцевих органів влади, уряду, політичних партій тощо). Результатом цього дослідження серед 42 країн за період 1994–2007 рр. стало підтвердження гіпотези, що фінансова децентралізація сприяє зростанню довіри громадськості до державних установ та призводить до зниження сприйняття корупції в державі. Таким чином, через суперечливі вищезазначені результати та динамічну зміну світових соціально-економічних тенденцій стає необхідним здійснити сучасне та всебічне емпіричне дослідження впливу фінансової децентралізації на різні аспекти соціально-економічного розвитку країни.

Для реалізації вищезазначеного завдання була висунута гіпотеза про позитивний вплив фінансової децентралізації на різні параметри соціально-економічного розвитку країни. Тестування справедливості цієї гіпотези буде здійснюватися з використанням інструментарію регресійного аналізу на панельних даних. Технічно це було реалізовано за допомогою програмного продукту Stata 12 / SE.

Традиційно рівняння регресії можна описати такою формулою:

$$y_{it} = \alpha + x_{it} \beta + v_i + \epsilon_{it}, \quad (3.1)$$

де y_{it} – залежна змінна (міра соціального чи економічного розвитку);

x_{it} – незалежна змінна (міра фінансової децентралізації);

$v_i + \epsilon_{it}$ – похибки моделі.

Ми зацікавлені в пошуку значення коефіцієнта β , оскільки він ілюструє, як зміна параметрів фінансової децентралізації впливає на показники соціального та економічного розвитку країни.

Дослідження ґрунтуються на даних, зібраних для 12 країн Європи, таких як Албанія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина та Україна. Ці країни були обрані через географічну близькість та подібність соціально-економічного розвитку. Часовий горизонт дослідження – 2006–2015 роки. Усі залежні змінні (показники соціально-економічного розвитку) були зібрані з бази даних Світового банку. Набір залежних змінних вміщує:

- ВВП (дол. США);
- приріст ВВП (%);
- ВНД на душу населення (дол. США);
- експорт товарів та послуг (% від ВВП);
- імпорт товарів та послуг (% від ВВП);
- інфляція, дефлятор ВВП (%);
- прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (дол. США);
- рівень зайнятості населення, 15+, загальний (%) (національна оцінка);
- рівень безробіття, загальний (% від загальної робочої сили);
- соціальні внески (% від доходу).

Усі вищезазначені показники всебічно описують різні перспективи соціально-економічного розвитку країни. Основний показник використовується як результативний показник у моделях економічного зростання – ВВП. Отже, не завжди є інформативним використання агрегованого абсолютного показника ВВП, тому в численних емпіричних дослідженнях часто використовується ВВП на душу населення або темп зростання ВВП. Ураховуючи зазначене, до набору залежних змінних було додано як абсолютні, так і відносні міри ВВП для підвищення точності та комплексності результатів. Крім того, як показник вимірювання економічного розвитку країни було також використано показник

валового національного доходу на душу населення, що на відміну від ВВП враховує як доходи, отримані резидентами в країні та за її межами. Використання обох показників (ВВП та ВНД) допомагає отримати більш адекватні емпіричні результати. Також співвідношення експорту та імпорту до ВВП використовується для характеристики міжнародної торговельної діяльності країн, яка є невід'ємною частиною глобалізованих економічних відносин.

Зі свого боку рівень зайнятості та безробіття, а також питома вага соціальних внесків у доходах ілюструють соціальну перспективу розвитку країни. Так, співвідношення зайнятого населення до загальної кількості населення дозволяє охарактеризувати ємність робочої сили країни, тоді як співвідношення кількості безробітного населення до загальної кількості робочої сили відображає рівень неефективного використання людського потенціалу країни.

Усі незалежні змінні (параметри фінансової децентралізації) були зібрані зі звітів Мережі асоціацій місцевих органів влади Південно-Східної Європи (NALAS, 2020), а показники фінансової децентралізації для України були розраховані за методологією NALAS, використовуючи статистичні дані з наданих звітів Державної казначейської служби України (2020). Набір незалежних змінних вміщує такі показники:

- консолідовані державні доходи (% до ВВП);
- доходи органів місцевого самоврядування (% від доходу держави);
- доходи органів місцевого самоврядування (% до ВВП);
- власні доходи (% від доходів місцевих органів влади);
- частка розподілених закріплених податкових надходжень (% від доходів місцевих органів влади);
- інвестиції місцевого самоврядування (% від загальних державних інвестицій).

Відповідно до методології NALAS (2020) консолідовані державні доходи – це доходи бюджету та фінансові ресурси позабюджетних фондів

соціального забезпечення. Співвідношення державних доходів до ВВП ілюструє централізацію сектору державних фінансів, тобто скільки коштів перерозподіляється за рахунок державного бюджету. Більш високий рівень цього показника характеризує більш високий рівень централізації. Зі свого боку дохід органів місцевого самоврядування складається з усіх фінансових ресурсів, отриманих місцевою владою, враховуючи місцеві запозичення, але виключаючи трансферти з державного бюджету. Крім того, власними надходженнями органів місцевого самоврядування є надходження від місцевих податків і зборів, прибуток від продажу чи оренди муніципальних активів, штрафи та відсотки, плата за дозволи, ліцензії та видання офіційних документів. Також розподіл закріплених податкових надходжень – це один з інструментів політики фінансового вирівнювання, що дозволяє збільшити фіскальну спроможність місцевого бюджету за рахунок перерозподілу доходів від зібраних національних податків.

Крім того, інвестиції органів місцевого самоврядування (% від загальних державних інвестицій) було обрано як показник фінансової децентралізації. Оскільки зазвичай органи місцевого самоврядування мають більш-менш достатньо фінансових ресурсів для покриття надання основних суспільних послуг на місцевому рівні, а тому достатність фінансових ресурсів для фінансування певних інвестиційних проектів на додаток до основного фінансування суспільних послуг є одним із свідчень високої фіскальної спроможності місцевих органів влади та ефективності здійснення фінансової децентралізації.

Отже, практична реалізація емпіричного дослідження щодо виявлення впливу параметрів фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фінансової децентралізації) на макроекономічні показники було реалізовано за допомогою регресійного аналізу на панельних даних із використанням програмного продукту Stata 12 / SE.

Загальна інформація про набір залежних і незалежних змінних для 12 досліджуваних країн за період 2006–2015 рр. наведена в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Описова статистика для набору змінних

Змінна	Кількість спостережень	Середнє значення	Стандартне відхилення	Мінімальне значення	Максимальне значення
GDP	120	1,13e + 11	2,14e + 11	2,70e + 09	9,51e + 11
GDPg	120	2,32	4,28	-14,80	11,11
GNIpc	120	13950,25	6440,61	3570,00	30590,00
Exp	120	40,76	12,99	20,45	76,99
Imp	120	55,38	15,37	23,36	97,14
Deflator	120	5,71	5,85	-0,99	38,88
FDI	120	3,48e + 09	4,75e + 09	-3,46e + 08	2,20e + 10
Empl	115	45,51	7,29	30,70	60,20
Unempl	120	14,26	8,31	3,90	36,1
Soc	95	28,73	11,06	0,00	39,82
DEC1	120	35,81	6,38	22,23	50,00
DEC2	120	20,51	13,72	7,00	66,25
DEC3	120	6,92	3,15	2,10	16,04
DEC4	116	36,24	14,81	10,00	83,00
DEC5	115	24,75	17,57	0,00	57,00
DEC6	110	44,38	29,46	10,00	188,52

Примітка. GDP – ВВП (дол. США); GDPg – темп зростання ВВП (%); GNIpc – ВНД на душу населення (дол. США); Exp – експорт товарів та послуг (% від ВВП); Imp – імпорт товарів та послуг (% від ВВП); дефлятор – інфляція, дефлятор ВВП (%); FDI – прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (дол. США); Empl – відношення кількості зайнятого населення до загальної кількості населення (%); Unempl – рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили); Soc – соціальні внески (% від доходу); DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП); DEC2 – доходи органів місцевого самоврядування (% від доходу держави); DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП); DEC4 – власні доходи (% від доходів місцевих органів влади); DEC5 – частка розподілених закріплених податкових надходжень (% від доходів місцевих органів влади); DEC6 – інвестиції місцевих органів влади (% від загальних державних інвестицій)

Дані, наведені в таблиці, дозволяють відзначити, що кількість спостережень є різною для деяких змінних (набір даних панелі дещо незбалансований), але ця дисперсія не настільки критична і не впливає на якість емпіричних результатів. Крім того, інструментарій регресійного аналізу на панельних даних програмного продукту Stata 12 / SE має внутрішні механізми, які допомагають працювати як зі збалансованими, так і з незбалансованими панельними даними.

Агрегований абсолютний показник ВВП є одним з основних показників економічного зростання. За досліджуваний період його значення в середньому становило 113 млрд дол. США. У 2016 році найбільший обсяг ВВП було зафіксовано в Туреччині (863,711 млрд дол. США), найнижчий – у Чорногорії (4,374 млрд дол. США). Так само оцінювання економічної динаміки можна доцільно здійснювати з використанням відносних показників, таких як темпи

зростання ВВП. Середній приріст ВВП аналізованих країн становить 2,32 % (індикатор коливається від – 14,8 % (мінімальне значення) для України у 2006 році до 11,11 % (максимальне значення) для Туреччини у 2011 році). У середньому ВНД на душу населення становив 13 950,25 дол. США, тобто в рамках цього дослідження було проаналізовано країни із середнім рівнем доходу (за класифікацією Світового банку). Фактично у 2015 році було 16,7 % країн із рівнем доходу нижче від середнього (Молдова, Україна) та 83,3 % країн із середнім рівнем доходу (Албанія, Боснія та Герцеговина, Румунія, Македонія, Чорногорія, Болгарія, Словенія, Хорватія, Туреччина, Сербія). Водночас середнє значення експорту товарів та послуг до ВВП становить 40,76 %, при цьому питома вага імпорту товарів та послуг до ВВП – 55,38 %; ця тенденція дозволяє констатувати дефіцит зовнішньої торгівлі. Аналіз описової статистики щодо дефлятора ВВП як вимірника інфляції засвідчив, що в середньому для 12 досліджуваних країн він перебував на рівні 5,71 %, що дозволяє зробити такий висновок: для цих країн характерною є помірна інфляція. У 2015 році найвищий рівень інфляції був у Туреччині (8 %) та Україні (17 %), дефляція – в Албанії (–0,2 %) та Хорватії (–0,1 %). Чистий приплив прямих іноземних інвестицій в середньому серед аналізованих країн становить 3,179 млрд дол. США. У 2015 році найнижчий рівень показника був у Молдові (90 млн дол. США), найвищий – у Туреччині (12,307 млрд дол. США). Середній рівень зайнятості населення становить 45,51 %. У 2015 році найнижчий рівень зайнятості був у Боснії та Герцеговині (31,1 %), найвищий – у Словенії (52,1 %) та Україні (56,4 %). Середній рівень безробіття зафіксовано на рівні 14,26 %. У 2015 році найнижчий рівень був у Молдові (4,1 %) та Румунії (95,9 %), найвищий рівень – у Македонії (23,7 %) та Боснії та Герцеговині (26 %). Як ми бачимо, ці два показники безпосередньо не взаємозв'язані. Обсяг соціальних внесків серед аналізованих країн у середньому становить 28,73 % доходу. Цей показник має найбільшу кількість відсутніх значень, і у 2015 році був найнижчим для України – 18 % від доходу, та найвищим для Боснії та Герцеговини – 39 % від доходу.

Після короткої характеристики основних тенденцій динаміки залежних та незалежних змінних доцільно перейти до безпосередньої реалізації емпіричного дослідження – перевірки гіпотези про позитивний вплив показників фінансової автономії (фіскальної децентралізації) на соціально-економічний розвиток країни. Усі статистично значущі результати наведені в таблицях 3.6–3.14.

Тестування впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на ВВП (табл. 3.6) дозволило виявити, що збільшення частки власних доходів у доходах місцевих органів влади та розподілених податків у доходах місцевих органів влади, ймовірно, призведе до збільшення ВВП (показники статистично значущі на 90 % довірчому інтервалі). Таким чином, можна зробити висновок, що розширення фіскальної спроможності органів місцевого самоврядування за допомогою використання обох фіскальних інструментів (оптимізація системи місцевих податків й ефективність використання муніципальної власності та перерозподіл національних податків) допомагає збільшити абсолютний показник ВВП.

Таблиця 3.6 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на ВВП

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – ВВП (дол. США)				
DEC4	1,60e + 09	9,20e + 08	1,74	0,082
DEC5	1,46e + 09	8,11e + 09	1,80	0,071

Примітка: DEC4 – власні доходи (% від доходів місцевих органів влади); DEC5 – частка розподілених закріплених податкових надходжень (% від доходів місцевих органів влади)

Тестування впливу фіскальної децентралізації на показник зростання ВВП (табл. 3.7) дозволило виявити, що збільшення на 1 % частки розподілених податків у доходах місцевих бюджетів приводить до річного приросту ВВП на 0,058 % (коефіцієнт статистично значущий на 99 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий.

Таблиця 3.7 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на приріст ВВП

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – приріст ВВП (%)				
DEC5	0,058	0,023	2,57	0,010

Примітка. DEC5 – частка розподілених закріплених податкових надходжень (% від доходів місцевих органів влади)

Результати, наведені в таблицях 3.6 та 3.7, засвідчують, що розподіл загальнонаціональних податків до місцевих бюджетів є одним із найбільш дієвих інструментів фінансової децентралізації, використання якого не лише сприяє забезпеченню фінансової автономії органів місцевого самоврядування, а й стимулює економічне зростання. Ці результати можуть бути корисними для моделювання системи фінансової децентралізації та фінансового вирівнювання.

Тестування впливу фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на валовий національний дохід на душу населення (табл. 3.8) дозволило встановити, що збільшення на 1 % відношення доходів органів місцевого самоврядування до ВВП призведе до зменшення ВНД на душу населення на 357,54 дол. США (результати істотні на 90 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий.

Таблиця 3.8 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на валовий національний дохід на душу населення

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – ВНД на душу населення (дол. США)				
DEC3	-357,54	212,24	-1,68	0,022

Примітка. DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП)

Тестування впливу фіскальної децентралізації на співвідношення експорту товарів та послуг до ВВП (табл. 3.9) дозволило виявити, що

збільшення співвідношення доходів місцевого самоврядування до ВВП на 1 % призведе до зниження відношення експорту товарів та послуг до ВВП на 1,72 % (на 99 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий.

Цей ефект можна пояснити тим, що збільшення місцевих та загальнонаціональних податків допомагає досягти фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Таким чином, розширення масштабів фінансової децентралізації призводить до додаткового податкового навантаження, що може спричинити незначний негативний ефект для експортоорієнтованих підприємств, проте цю проблему можна частково вирішити за рахунок використання експорту податкового навантаження (ситуація, за якої податкове навантаження збільшується для нерезидентів: наприклад, податки на туризм, рентні платежі за користування муніципальною власністю тощо).

Таблиця 3.9 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на відношення експорту товарів та послуг до ВВП

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – експорт товарів та послуг (% від ВВП)				
DEC3	-1,72	0,49	-3,51	0,000

Примітка. DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП)

Тестування впливу фінансової децентралізації на відношення імпорту товарів та послуг до ВВП (табл. 3.10) дозволяє виявити статистично значущий вплив як співвідношення консолідованих державних доходів до ВВП (DEC1), так і співвідношення доходів місцевих органів влади до державних доходів (DEC2).

Таблиця 3.10 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на відношення імпорту товарів та послуг до ВВП

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	Z	P > z
Залежна змінна – Імпорт товарів та послуг (% від ВВП)				
DEC1	0,963	0,260	3,71	0,000
DEC2	-0,207	0,106	-1,96	0,050

Примітка. DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП); DEC2 – доходи органів місцевого самоврядування (% від доходу держави)

Зростання співвідношення консолідованих державних доходів до ВВП на 1 % призведе до зростання співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП на 0,963 % (на 99 % довірчому інтервалі), тоді як збільшення співвідношення доходів місцевих органів влади до державних доходів на 1 % призведе до зменшення відношення імпорту товарів та послуг до ВВП на 0,207 % (на 95 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий. Таким чином, можна підсумувати, що централізація державних фінансів позитивно впливає на співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП.

Тестування впливу фіскальної децентралізації на інфляцію (табл. 3.11) дозволяє зробити висновок, що збільшення на 1 % відношення консолідованих державних доходів до ВВП призведе до зростання інфляції на 0,281 % за 1 рік (на 90 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий. Отже, на відміну від попереднього показника централізація державних фінансів негативно впливає на стабільність цін.

Таблиця 3.11 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на інфляцію

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – інфляція, дефлятор ВВП (%)				
DEC1	0,281	0,148	1,90	0,058

Примітка. DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП)

Водночас дослідження впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування на чистий приплив прямих іноземних інвестицій (табл. 3.12) дозволило з'ясувати, що збільшення співвідношення консолідованих державних доходів до ВВП та відношення доходів органів місцевого самоврядування до ВВП стимулюватимуть приплив прямих іноземних інвестицій (на 95 % довірчому інтервалі). Вплив решти факторних змінних статистично не значущий.

Таблиця 3.12 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на чистий приплив прямих іноземних інвестицій

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (дол. США)				
DEC1	2,27e + 08	1,02e + 08	2,21	0,027
DEC3	4,88e + 08	2,29e + 08	2,13	0,034

Примітка. DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП); DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП)

Регресійний аналіз засвідчив відсутність статистично значущого впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на рівень зайнятості населення, але збільшення всіх незалежних змінних, крім співвідношення інвестицій органів місцевого самоврядування до загального обсягу державних інвестицій (DEC6) приводить до зменшення рівня безробіття (табл. 3.13).

Таблиця 3.13 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на рівень безробіття (% від загальної робочої сили)

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Змінна залежність – рівень безробіття (% від загальної робочої сили)				
DEC1	-0,169	0,106	-1,60	0,110
DEC2	-0,141	0,041	-3,42	0,001
DEC3	-0,579	0,233	-2,48	0,013
DEC4	-0,086	0,049	-1,74	0,083
DEC5	-0,084	0,043	-1,94	0,053

Примітка. DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП); DEC2 – доходи органів місцевого самоврядування (% від доходу держави); DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП); DEC4 – власні доходи (% від доходів місцевих органів влади); DEC5 – частка розподілених закріплених податкових надходжень (% від доходів місцевих органів влади)

Крім того, виявлено також статистично значущий (крім співвідношення розподілених загальнонаціональних податків до доходів місцевих органів влади) та переважно позитивний (крім співвідношення доходів органів місцевого самоврядування до ВВП) вплив заходів фінансової децентралізації на питому вагу соціальних внесків у доході (таблиця 3.14).

Таблиця 3.14 – Результати виявлення впливу показників фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на питому вагу соціальних внесків у доході

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна помилка	z	P > z
Залежна змінна – соціальні внески (% від доходу)				
DEC1	0,395	0,159	2,48	0,013
DEC2	0,366	0,039	9,46	0,000
DEC3	-1,031	0,381	-2,71	0,007
DEC4	0,138	0,073	1,89	0,059
DEC6	0,043	0,018	2,36	0,018

Примітка. DEC1 – консолідовані державні доходи (% від ВВП); DEC2 – доходи органів місцевого самоврядування (% від доходу держави); DEC3 – доходи органів місцевого самоврядування (% від ВВП); DEC4 – власні доходи (% від доходів місцевих органів влади); DEC6 – інвестиції місцевих органів влади (% від загальних державних інвестицій)

Можна підсумувати, що здебільшого було підтверджено статистично значущий вплив заходів фіскальної децентралізації на різні параметри

соціально-економічного розвитку країни (крім рівня зайнятості). Потрібно зазначити, що збільшення співвідношення консолідованих державних доходів до ВВП позитивно впливає на імпорт товарів та послуг, приплив прямих іноземних інвестицій, соціальний внесок, а також активізує помірну інфляцію та зменшення рівня безробіття. Збільшення фіскальної самостійності органів місцевого самоврядування (відношення доходів місцевих органів влади до державних доходів) стимулює розширення соціальних внесків, зменшення рівня безробіття та стримує імпорт товарів та послуг. Крім того, збільшення співвідношення доходів органів місцевого самоврядування до ВВП негативно впливає на валовий національний дохід на душу населення, соціальні внески, експорт товарів та послуг, але стимулює приплив прямих іноземних інвестицій та зменшення рівня безробіття. Також на динаміку ВВП позитивно впливає збільшення розподілу загальнонаціональних податків до доходів місцевих бюджетів. Зокрема, було встановлено, що це є найефективнішим фіскальним інструментом, що застосовується в рамках фінансової децентралізації, який також дозволяє досягти позитивної економічної динаміки в країні. Варто також відзначити, що збільшення власних доходів органів місцевого самоврядування позитивно впливає на ВВП. Зі свого боку посилення фінансової автономії органів місцевого самоврядування (здебільшого за допомогою місцевих податків і зборів) може негативно вплинути на міжнародну торгівлю (як експорт, так і імпорт товарів і послуг), тому в такій ситуації раціонально перекласти податкове навантаження з резидентів на нерезидентів за допомогою механізму експорту податків.

Загалом усі виявлені тенденції та результати регресійного аналізу підтвердили значний вплив фінансової автономії органів місцевого самоврядування (фіскальної децентралізації) на соціально-економічний розвиток країни, а тому повинні бути враховані під час розроблення ефективної державної економічної політики.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА МІСЦЕВУ ФІНАНСОВУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ

4.1. Концептуальні засади децентралізації та її роль в ефективній реалізації соціальної функції держави

Основною ознакою сучасного розвитку людської цивілізації є стрімке наростання процесів світової глобалізації. Глобалізація – це об’єктивне явище, яке не залежить від волі окремої людини. У світовому масштабі глобалізація означає зростання взаємозалежності населення Землі. Вона об’єднує не лише економіку, а й культуру, інформаційну сферу, технології та управління. Глобалізація формує нову реальність, яку можна визначити як віртуальне звуження світової цивілізації. Тобто люди, які перебувають у різних кутках планети, за рахунок сучасних телекомунікаційних технологій та швидкісного транспорту не відчують територіального розмежування, а, споживаючи одні й ті самі продукти і товари, користуються однаковими технологіями та послугами, набувають подібних звичок та елементів культури.

У цих умовах змінюється сутність і призначення сучасної держави. Сучасна демократична держава повинна забезпечити створення умов для комфортного проживання населення. Однією із сучасних тенденцій розвитку держави є посилення ролі територіальних громад та децентралізація повноважень. Держава як бюрократична інституція не може швидко реагувати на економічні, соціальні, гуманітарні, інфраструктурні та інші сучасні потреби своїх громадян. Усі питання життєдіяльності найбільш ефективно повинні вирішуватися на місцевому рівні – на рівні громади. Це обумовлено тим, що локальна влада має більше можливостей для врахування інтересів своїх жителів, більше можливостей для комунікації з ними та оперативного реагування на потреби громади.

Починаючи з 70-х років двадцятого століття в країнах ядра світ-системи розпочався активний перехід до постіндустріального суспільства. Деніел Белл (Daniel Bell) дає досить точну характеристику для постіндустріального суспільства. Він зазначає, що основна відмінність між індустріальним та постіндустріальним суспільством полягає в тому, що джерела інновацій у постіндустріальному суспільстві дедалі частіше виходять із кодифікації теоретичних знань, а не від «випадкових» винаходів. В історії людства кожне суспільство залежало від знань, але лише останніми роками накопичення та поширення теоретичних знань вийшло на перший план як директивна сила інновацій та змін. Постіндустріальне суспільство – це переважно інформаційне суспільство. Обмін інформацією з точки зору різних видів оброблення даних, ведення діловодства, дослідження ринку тощо – це основа для більшості відносин у сферах економічного обміну. ... Стратегічним ресурсом постіндустріального суспільства стають теоретичні знання, так само як стратегічний ресурс індустріального суспільства – це грошовий капітал, а стратегічним ресурсом доіндустріального суспільства є сировина (Белл, 1976). Іншою тенденцією цього періоду була трансформація системи державного управління. Багато країн розпочали формування децентралізованих управлінських моделей. Серед розвинених країн світу за останні чотири десятиліття майже всі країни тією чи іншою мірою провели децентралізацію (Родрігес – Позе, 2009). Децентралізація передбачає, що на центральному рівні концентруються лише найважливіші державні управлінські функції, а всі питання щодо забезпечення життєдіяльності громад вирішуються на місцевому рівні. Органи місцевого самоврядування отримують розширені повноваження (права та обов'язки) щодо управління фінансовими ресурсами і комунальним майном, формування політики розвитку території.

На загальносвітовому рівні ключові принципи децентралізації як одного з основних принципів функціонування місцевого самоврядування були офіційно зафіксовані у двох знакових документах, прийнятих у 1985 році: «Європейській

хартії місцевого самоврядування» (Європейська, 1985) та «Всесвітній декларації місцевого самоврядування» (Світовий, 1985).

З урахуванням різноманітних характеристик, соціально-економічних та політичних умов і наслідків цього процесу можна виокремити такі види децентралізації, як політичну, адміністративну, фіскальну, економічну (Офіційний, 2018).

Політична децентралізація передбачає надання громадянам більших повноважень у разі ухвалення певних (визначених законом) державницьких рішень безпосередньо або засобами представницької демократії. Першочерговий аргумент на користь політичної децентралізації полягає в постулаті, що за умов широкого залучення суспільства до ухвалення рішень, що впливають на його життєдіяльність, такі рішення будуть більш ефективними, раціональними, об'єктивними, суспільно корисними на відміну від рішень, які ухвалює держава на центральному рівні. Водночас політична децентралізація потребує формування якісної нормативно-правової бази, достатньої інституційної спроможності самоврядних органів, їх соціальної та суспільно-політичної зрілості, належного рівня політичної культури (Венцель, 2019). Повинні бути передбачені механізми для упередження ухвалення та реалізації суспільно небезпечних рішень за наслідками плебісциту.

Адміністративна децентралізація зорієнтована на перерозподіл державних функцій, повноважень, відповідальності та фінансових ресурсів між органами влади різних рівнів. Виокремлюють три основні форми адміністративної децентралізації – деконцентрація, делегування і деволюція (Офіційний, 2018).

Деконцентрація вважається найбільш слабкою формою децентралізації, за якою повноваження стосовно ухвалення управлінських рішень та управління фінансовими ресурсами розподіляються центральними органами влади між місцевими органами виконавчої влади різних рівнів, які перебувають у сфері контролю та прямого впливу. При деконцентрації здійснюється передавання державних повноважень та прав щодо ухвалення рішень підпорядкованим

органам державної влади всередині центральної владної ієрархії. До переваг такої моделі управління належить те, що деконцентровані органи державної влади мають певну автономію, яка дозволяє пристосувати їх роботу до місцевих особливостей та потреб, вони є більш гнучкими щодо реагування на конкретні пріоритети та потреби громадян, можуть якісніше та ефективніше виконувати свої завдання. Однак деконцентроване управління не має достатньої наближеності до громадян, немає прямої підзвітності громадянам, існує менше можливостей для участі громадян в управлінні та ухваленні рішень стосовно життєдіяльності громади.

Делегування означає передавання повноважень від органів державної влади місцевим органам влади або органам місцевого самоврядування для виконання ними цих повноважень від імені центральної влади. До того ж державні органи забезпечують фінансування зазначених делегованих повноважень шляхом виділення цільових трансфертів. Делегування передбачає також і передавання відповідальності за ухвалення рішень та управління фінансовими ресурсами в межах виконуваних делегованих повноважень (Венцель, 2019). Повноваження держави повинні бути делеговані органам місцевого самоврядування в разі, якщо необхідно забезпечити єдиний підхід при виконанні повноваження і водночас можливим та доцільним є пристосування їх виконання до місцевих умов (наприклад, видання документів, що посвідчують особу громадянина, нагляд за будівництвом, нагляд у сфері охорони навколишнього природного середовища, цивільний захист).

Найбільш повною і найбільш ідеальною формою децентралізованого управління є деволюція, сутність якої полягає у передаванні повноважень щодо ухвалення рішень та управління фінансовими ресурсами від центрального уряду до компетенції органів місцевого самоврядування (Програма, 2007). Одночасно з передаванням повноважень і фінансових ресурсів на місцевий рівень передається повна відповідальність за ухвалювані рішення, їх виконання, використання фінансових та інших ресурсів. Здебільшого деволюція обумовлена збільшенням обсягу державних функцій унаслідок еволюційного

розвитку держави і неможливістю їх ефективного виконання виключно на центральному рівні.

Фіскальна децентралізація – це фундаментальний компонент децентралізації. Ефективність виконання місцевими органами влади децентралізованих функцій безпосередньо залежить від обсягів отримуваних на відповідній території доходів або від суми коштів, що надається центральною владою. Важливими також є межі повноважень у частині витрачання акумульованих на відповідній території коштів. Фіскальна децентралізація може реалізовуватися в різних формах. Зокрема, це може бути: надання можливостей місцевій владі встановлювати окремі податки та збори, а також мати відповідний вплив на адміністрування податкових платежів на своїй території; надання цільових або нецільових трансфертів із державного бюджету; співфінансування, джерелами якого є бюджетні кошти громади, приватні або корпоративні інвестиції, а також негрошові матеріальні активи; муніципальні запозичення (Венцель, 2019).

Економічна децентралізація проявляється у формі приватизації і дерегуляції, наслідком чого є перенесення відповідальності за виконання окремих функцій із державного у приватний сектор (Офіційний, 2018). Приватизація може мати широкий варіативний ряд – від повного усунення держави від надання громадянам певних товарів і послуг (ліберальна економіка) до приватно-державного партнерства в частині надання суспільно важливих послуг або відповідної інфраструктури. Приватизація може відбуватися шляхом надання можливостей приватному сектору виконувати функції, які раніше виконувала держава, або покладанням державою відповідальності за надання відповідних послуг на приватні структури шляхом продажу державних підприємств. Деререгуляція має на меті зменшити або скасувати юридичні обмеження на надання приватним сектором певних видів послуг або забезпечити формування конкурентного середовища на послуги, які раніше надавалися урядом або державними монополіями (Офіційний, 2018).

Усі форми децентралізації можуть відігравати важливу конструктивну роль у політичній та соціально-економічній сферах діяльності суспільства. Наслідками децентралізації можуть стати прогресивні управлінські моделі та інноваційні рішення в частині розвитку територій і забезпечення виконання суспільно необхідних соціальних функцій. Децентралізація може забезпечити вдосконалення процесу прийняття і виконання рішень та усунути окремі недоліки, зумовлені централізованим управлінням. Децентралізація має можливість оптимізувати бюрократичні процедури і покращити систему надання публічних послуг шляхом більш повного врахування державними службовцями місцевих потреб та особливостей. Унаслідок децентралізації можуть розроблятися і реалізовуватися певні місцеві «ексклюзивні» програми з урахуванням територіальних, культурних, історичних та інших особливостей, які здатні повніше задовольнити потреби громадян, ніж стандартизовані (уніфіковані) державні програми. Це може підвищити політичну стабільність, громадянську згуртованість, надати можливість громадянам брати безпосередню участь у формуванні та виконанні місцевих програм.

Водночас децентралізація приховує в собі численні ризики. Наприклад, стандартизовані одноманітні процеси можуть бути більш ефективними на центральному рівні за рахунок ефекту масштабу, а також у разі, якщо на місцевому рівні (у невеликих громадах) відсутні кваліфіковані спеціалісти з відповідних напрямків або недостатньо ресурсів для локальної організації таких процесів. Іноді вадами децентралізації може бути слабка кореляція національної політики з місцевими пріоритетами. До застережень, які можуть негативно впливати на децентралізаційні процеси і погіршувати соціально-економічне становище базових адміністративно-територіальних одиниць, також необхідно віднести ризики зростання нерівномірності розподілу фінансових ресурсів. Одна з ідей децентралізації полягає в наданні розширених повноважень місцевим органам влади в частині формування і використання фінансових і матеріальних ресурсів. Водночас для забезпечення виконання окремих видів державних функцій доцільніше здійснювати перерозподіл певної

частини фінансових ресурсів на урядовому рівні. Такий підхід є необхідним з огляду на забезпечення виконання соціальної функції, що передбачає гарантоване надання державою визначеного рівня публічних послуг усім жителям незалежно від місця їх проживання і незалежно від економічної спроможності регіонів. Намагання місцевих органів влади забезпечити вирівнювання доходів, ймовірно, будуть не зовсім справедливими із загальнодержавних позицій: життєвий рівень бідних громадян в економічно розвинутих регіонах буде вищим за рівень життя бідного населення, що проживає на менш заможних територіях. Однак навіть за умов ідентичності ресурсної бази регіонів їх бюджетна та соціально-гуманітарна політика у сфері розподілу цих ресурсів може істотно відрізнятися. За таких умов громадяни в різних регіонах держави гіпотетично будуть отримувати гарантовані державою публічні послуги, якість чи кількість яких буде істотно відрізнятися. У цьому разі соціальна функція держави повинна проявлятися в максимально можливому зменшенні диспропорцій щодо надання громадянам гарантованих ідентичних послуг чи благ.

Важливим аспектом є необхідність у вирівнюванні регіональних диспропорцій економічного та соціального розвитку. Нерівномірність і непропорційність розвитку регіонів – це об'єктивний процес, що обумовлений численними чинниками, з яких географічне розташування, історичний та культурний розвиток, наявність природних ресурсів, сформована економічна та соціальна інфраструктура. Регіональні диспропорції зазвичай зменшуються за допомогою національного (державного) бюджету, тому будь-яке зменшення ролі національного бюджету на користь регіональних бюджетів збільшує нерівність у розвитку регіонів унаслідок зменшення впливу державної політики на їх підтримку та розвиток. Тобто децентралізація може ускладнити проведення політики справедливого перерозподілу національних ресурсів, що є однією з найважливіших функцій сучасної соціально орієнтованої демократичної держави (Ремі Прудхом, 1995).

Підсилення корупції також належить до ризиків децентралізації. Однією із спонукальних причин до зростання корупції на місцевому рівні є розширення владних повноважень та зростання обсягів ресурсів, які надані в управління і розпорядження місцевій владі. Зазвичай на місцевому рівні чиновники перебувають у більш тісному контакті з місцевими політиками та бізнес-структурами, внаслідок чого щодо питань оподаткування, розподілу ресурсів, надання дозвільних документів може бути більше зловживань, ніж у разі, якщо аналогічні процедури відбуваються на центральному рівні. На місцевому рівні кадрові ротації чиновницького апарату здійснюються не так часто, як на державному, що також є додатковим ризиком виникнення стійкої і тривалої корупційної діяльності. До того ж на відміну від державного рівня на місцевому рівні заходи контролю менш ефективні, а також значно меншим є тиск громадськості та засобів масової інформації на протиправні дії чиновників.

Процеси децентралізації, що супроводжуються розширенням прав, повноважень та відповідальності місцевих органів влади за рахунок перерозподілу відповідних функцій із центрального рівня, повинні забезпечити підвищення ефективності публічного управління та якості надання суспільно важливих послуг унаслідок якнайповнішої реалізації принципу субсидіарності. Важливим аспектом під час здійснення децентралізації повинно бути встановлення оптимального співвідношення функціональних повноважень між центральним та місцевим рівнями з адекватним ресурсним забезпеченням повноважень кожного управлінського рівня. Для України одним із актуальних питань є остаточне визначення типу децентралізаційної моделі публічного управління, проведення об'єктивного оцінювання інституційної спроможності найнижчого управлінського рівня, на якому відповідні функції будуть виконуватися максимально ефективно та результативно (Венцель, 2019).

Під час здійснення децентралізації важливо не допустити надмірної автономізації регіонів та посилення їх соціально-економічної диференціації. Формування регіональної політики повинно ґрунтуватися на засадах консолідації державних та місцевих матеріальних і нематеріальних ресурсів з

урахуванням економічних, історико-культурних, ментальних особливостей відповідних територій. Стратегічною метою децентралізації повинно стати створення громад, здатних забезпечити виконання основних соціальних функцій, надання населенню необхідних для життєдіяльності сервісних послуг, формування базової виробничої та соціальної інфраструктури.

Проведення децентралізації в Україні

Після проголошення незалежності у 1991 році Україна розпочала трансформацію радянської системи державного управління та економічної системи. Україна обрала демократичну модель державного устрою та ринкову модель економічного розвитку. Однак упродовж багатьох років після проголошення незалежності в Україні продовжувала існувати радянська система адміністративно-територіального устрою. Наміри щодо реформування адміністративно-територіального устрою та територіальної організації влади обговорювалися політиками та експертами раніше. Але перші реальні кроки в цьому напрямку були зроблені лише у 2014 році, коли Уряд України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Про, 2014).

Основною метою реформування визначено формування ефективного місцевого самоврядування, яке б забезпечило створення і підтримання повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад (Про, 2014).

Необхідність проведення реформи була обумовлена тим, що чинний адміністративно-територіальний устрій і система влади формувалися для виконання політичних та економічних завдань, які визначала радянська командно-адміністративна система управління. Радянська система управління була побудована на засадах чіткої підпорядкованості центральній владі. Функціонування місцевого самоврядування мало виключно формальний

характер. Фактично органи місцевого самоврядування були повністю підпорядковані органам виконавчої влади. Іншою проблемою можна назвати відсутність чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Більшість повноважень органів місцевого самоврядування одночасно були і в компетенції органів виконавчої влади (до початку реформи децентралізації, відповідно до законодавства 76 повноважень дублювалися (Територіальна, 2016). Це створювало невизначеність, конфліктність та відсутність чіткої відповідальності за виконання тих чи інших повноважень. Система територіальної організації влади була занадто громіздкою, вимагала (і досі ще вимагає) значних коштів для свого утримання, надмірно централізована. Вона не могла забезпечувати надання якісних адміністративних послуг. Низький рівень розвитку (а в деяких випадках – повна відсутність) інформаційно-комунікаційних технологій перешкоджали ефективному функціонуванню управлінської системи та обмежували можливості громадян в одержанні адміністративних і публічних послуг. Перелічені та багато інших проблем були присутніми в Україні з початку проголошення незалежності. Багато з цих проблем також залишаються актуальними і сьогодні, незважаючи на те, що реформа децентралізації та місцевого самоврядування триває уже понад шість років.

Для сучасної України актуальним питанням є побудова демократичної системи управління, яка базується на ефективному місцевому самоврядуванні. Результатом реформи децентралізації повинен стати оптимальний розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на основі принципу субсидіарності, а також створення спроможних територіальних громад (Національний, 2016). Реформа децентралізації повинна вирішити цілу низку питань щодо адміністративно-територіального устрою та підвищення ефективності функціонування місцевого самоврядування в Україні, основні з яких такі:

– створення дієздатних органів місцевого самоврядування, які спроможні виконувати законодавчо визначені власні та делеговані державою повноваження;

– розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності (Про, 2014);

– максимального залучення населення до ухвалення управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя (Про, 2014);

– забезпечення відкритості органів місцевого самоврядування та їх підзвітності населенню територіальних громад;

– розроблення механізмів контролю за якістю надання населенню адміністративних, соціальних та інших послуг жителям громади;

– створення достатніх матеріальних та фінансових умов для забезпечення виконання завдань органами місцевого самоврядування. Україна належить до тих країн, які мають меншу децентралізацію, особливо в частині доходів, ніж розвинені країни Європи;

– вирівнювання територіальних фінансових диспропорцій та забезпечення населення якісними адміністративними і соціальними послугами.

Окремо необхідно виділити проблему значної подрібненості адміністративно-територіальних одиниць (насамперед сільських та селищних рад), що має безпосередній вплив на зниження ефективності управління територіями. У більшості одиниць базового рівня не було достатнього економічного потенціалу для свого розвитку, виконання в повному обсязі наданих законом повноважень та надання якісних послуг населенню.

За результатами виконання місцевих бюджетів у 2016 році із 10 804 місцевих бюджетів у 549 місцевих бюджетах обсяг видатків на оплату праці апарату управління органів місцевого самоврядування перевищив обсяг доходів, які надійшли до відповідних місцевих бюджетів. У 2017 році таких бюджетів налічувалося 629, у 2018 – 607 (табл. 4.1). Якщо взяти до уваги не лише видатки, пов'язані з оплатою праці, а й усі витрати на утримання апарату

управління місцевої ради, то кількість бюджетів, в яких доходи були меншими за управлінські витрати, збільшиться. У 2016 році таких бюджетів було 713 (або 6,6 % від загальної кількості місцевих бюджетів), у 2017 – 828 (або 8,8 %), у 2018 – 833 (або 9,3 %) (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Аналіз видатків на утримання апарату управління місцевих рад

Період, рік	Загальна кількість місцевих бюджетів (без міста Києва)	Бюджети, в яких обсяг видатків на оплату праці апарату управління перевищує суму власних доходів		Бюджети, в яких обсяг поточних видатків на утримання апарату управління перевищує суму власних доходів	
		кількість бюджетів	питома вага від загальної кількості місцевих бюджетів, %	кількість бюджетів	питома вага від загальної кількості місцевих бюджетів, %
2016	10 804	549	5,1	713	6,6
2017	9 395	629	6,7	828	8,8
2018	8 939	607	6,8	833	9,3

Джерело: розроблено автором за даними (Офіційний сайт Державної казначейської служби, 2019; Офіційний сайт Міністерства, 2019; Державний, 2019)

Наведені дані свідчать, що доходи бюджету (без трансфертів із державного бюджету) відповідної місцевої ради (сільської, селищної, міської міст районного значення) були меншими, ніж витрати на утримання апарату управління ради. Унаслідок цього бюджетні витрати відповідної місцевої ради на утримання галузей соціально-культурної сфери та на реалізацію програм і заходів здійснювалися за рахунок трансфертних платежів із бюджетів вищого рівня (районного, обласного). У такому разі, не маючи достатніх фінансових ресурсів, органи місцевого самоврядування не можуть повноцінно виконувати свої повноваження і надавати населенню громади якісні публічні послуги. Це – одна з проблем, яка мала місце впродовж новітньої історії незалежної української держави. За відсутності достатньої фінансової бази органи місцевого самоврядування прямо залежали від органів центральної та місцевої державної виконавчої влади. Наведені в таблиці 4.1 дані свідчать про збільшення впродовж 2016–2018 років кількості місцевих бюджетів, у яких

обсяги бюджетних доходів перевищують видатки на апарат управління. Розпочате у 2015 році об'єднання територіальних громад призвело до зменшення загальної кількості місцевих бюджетів і одночасно збільшилася частка фінансово неспроможних місцевих рад. Тенденція щодо збільшення кількості місцевих рад із низькою фінансовою спроможністю є одним із аргументів на користь об'єднання і формування більш спроможних в інституційному та фінансовому сенсі громад.

Іншою істотною проблемою є нерівномірність розміщення на території України економічного потенціалу і фіскальної бази. Статистичні дані (рис. 4.1) засвідчують, що різниця між «найбагатшим» та «найбіднішим» регіонами за показником валового регіонального продукту становить 24,6 раза (Офіційний сайт Державної служби статистики, 2019) (місто Київ – 833,1 млрд грн, Чернівецька область – 33,9 млрд грн). Якщо не враховувати місто Київ (можливості міста набагато більші, зважаючи на статус столиці держави), то різниця екстремальних показників валового регіонального продукту становить майже 11 разів (Дніпропетровська область – 369,5 млрд грн, Чернівецька область – 33,9 млрд грн). Високий рівень економічного розвитку Києва обумовлений здебільшого високою динамікою розвитку фінансового сектору та посередницьких послуг. Крім того, військові дії на Сході країни зумовили міграцію певної частини бізнесу в середину країни, насамперед – у Київ. Це також стало додатковим чинником високого рівня розвитку економіки столиці.

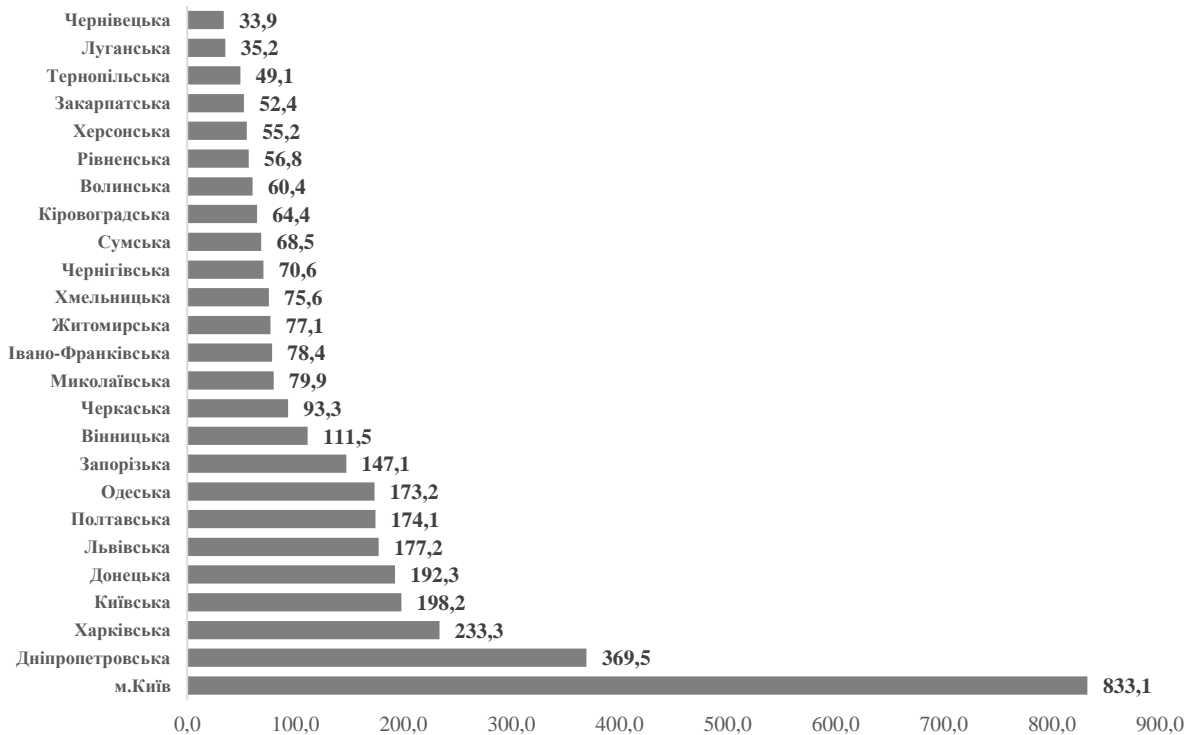

Рисунок 4.1 – Валовий регіональний продукт за 2018 рік (млрд грн)

Джерело: розроблено автором за даними (Державної служби статистики України, 2019)

До причин відмінностей в економічному та фінансовому потенціалі території можна віднести: політико-географічне розташування, історичний та культурний розвиток території, природні та кліматичні умови, наявність корисних копалин, екологічний стан територій, наявність транспортного сполучення, кількість населення та його вікову структуру, сформовану впродовж минулих періодів мережу об'єктів соціальної та економічної інфраструктури, її поточний стан.

Диференціація фінансового потенціалу на території України екстраполюється на об'єднані територіальні громади. Серед 665 об'єднаних територіальних громад (які функціонували в 2018 році і мали прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом) існують значні відмінності у показниках, що характеризують фінансовий потенціал громади. Нижченаведений нижче аналіз свідчить про необхідність певного коригування державної регіональної політики та бюджетної політики.

Для об'єктивного аналізу та порівняння параметрів 665 об'єднаних територіальних громад було згруповано за критерієм кількості населення громади:

- група 1 – ОТГ з кількістю населення понад 15 тис. жителів;
- група 2 – ОТГ з кількістю населення від 10 тис. до 15 тис. жителів;
- група 3 – ОТГ з кількістю населення від 5 тис. до 10 тис. жителів;
- група 4 – ОТГ з кількістю населення менше ніж 5 тис. жителів.

Таблиця 4.2 – Окремі показники фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад за 2018 рік

Групи ОТГ за кількістю жителів	Кількість ОТГ в групі	Загальна кількість населення в групі, тис. осіб	Середнє значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Медіанне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Мінімальне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Максимальне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн
Група 1 (понад 15 тис. осіб)	87	1 866,2	3 577,3	3 517,8	934,7	6 035,2
Група 2 (від 10 до 15 тис. осіб)	103	1 267,3	3 720,2	3 500,6	738,1	21 693,6
Група 3 (від 5 до 10 тис. осіб)	227	1 596,5	3 761,8	3 179,4	633,3	17 577,3
Група 4 (менше 5 тис. осіб)	248	863,3	4 171,5	3 619,1	597,3	25 501,6
Разом	665	5 593,3				

*Доходи загального фонду бюджету ОТГ без трансфертів із державного бюджету.

Джерело: розроблено автором за даними (Венцель, 2020; Річний, 2019; Державний, 2019; Венцель та ін., 2019 в)

Відповідно до наведених у таблиці 4.2 даних необхідно зазначити таке. У групі 1, яка вміщує об'єднані територіальні громади з кількістю населення понад 15 тисяч осіб, різниця між максимальним (6 035,2 грн) і мінімальним (934,7 грн) значеннями доходів на душу населення становить 6,5 разів. У 2-й групі (ОТГ з кількістю населення від 10 тис. до 15 тис. осіб) різниця між

максимальним (21 693,6 грн) і мінімальним (738,1 грн) значеннями доходів на душу населення становить 29,4 раза. У 3-й групі (ОТГ з кількістю населення від 5 тис. до 10 тис. осіб) різниця між максимальним (17 577,3 грн) і мінімальним (633,3 грн) значеннями доходів на душу населення становить 27,8 раза. У 4-й групі (ОТГ з кількістю населення менше ніж 5 тис. осіб) різниця між максимальним (25 501,6 грн) і мінімальним (597,3 грн) значеннями доходів на душу населення становить 42,7 раза. Отже, наведені дані свідчать, що істотніша різниця між екстремальними значеннями існує у 4-й групі, до якої відносять громади з найменшою кількістю населення. Водночас найменший розрив між «найбагатшою» та «найбіднішою» громадою – у 1-й групі, де населення перевищує 15 тис. осіб. Тобто громади з більшою кількістю мають набагато меншу диференціацію в доходах.

У 2019 році на прямих міжбюджетних відносинах перебували 806 об'єднаних територіальних громад. З цієї кількості 24 об'єднані громади були утворені на базі міст обласного значення шляхом приєднання суміжних територій. Зважаючи на це, 806 ОТГ було також згруповано за критерієм кількості населення. Крім того, для більшої об'єктивності та коректності порівняння міста обласного значення, в яких відбулася процедура об'єднання чи приєднання згідно з Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Про, 2015), виділено в окрему групу:

- група 1 – ОТГ з кількістю населення понад 15 тис. жителів;
- група 2 – ОТГ з кількістю населення від 10 тис. до 15 тис. жителів;
- група 3 – ОТГ з кількістю населення від 5 тис. до 10 тис. жителів;
- група 4 – ОТГ з кількістю населення менше ніж 5 тис. жителів;
- група 5 – ОТГ-міста обласного значення.

За даними проведеного аналізу одержано таку інформацію (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Окремі показники фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад за 2019 рік

Групи ОТГ за кількістю жителів	Кількість ОТГ в групі	Загальна кількість населення в групі, тис. осіб	Середнє значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Медіанне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Мінімальне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Максимальне значення суми власних доходів* на 1 мешканця в групі, грн	Різниця між найвищим і найнижчим показниками, разів
Група 1 (понад 15 тис. осіб)	95	2 001,1	4 139,3	4 028,9	1 108,6	7 695,0	6,9
Група 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб)	128	1 561,6	4 387,6	4 073,1	905,2	23 702,4	26,2
Група 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб)	268	1 874,9	4 409,6	3 758,6	792,0	21 239,2	26,8
Група 4 (менше ніж 5 тис. осіб)	288	979,1	4 755,8	4 219,4	760,6	35 748,0	47,0
Група 5 (ОТГ-міста обласного значення)	27	1 891,0	5 976,0	4 777,9	3 098,8	9 813,0	3,2
Разом	806	8 307,7					

*Доходи загального фонду бюджету ОТГ без трансфертів з державного бюджету.
Джерело: розроблено автором за даними (Венцель та ін., 2019 в)

Згідно з наведеними в таблиці 4.3 даними можна зробити висновок, що серед громад із більшою кількістю населення існує менша різниця між екстремальними показниками доходів на душу населення. У групі 5 середня кількість населення в одній міській громаді становить 70 тис. осіб, різниця між максимальним та мінімальним значеннями показника доходів на душу населення становить 3,2 раза. У групі 1 середня кількість населення в одній громаді становить 21,1 тис. осіб, різниця між максимальним та мінімальним значеннями показника доходів на душу населення становить 6,9 раза. У групах 2, 3, 4 (середня кількість населення в групі становить 12,2 тис. осіб,

7,0 тис. осіб та 3,4 тис. осіб відповідно) різниця між максимальним та мінімальним значеннями значно вища. У групі 4, до якої віднесено об'єднані територіальні громади з кількістю населення менше ніж 5 тис. осіб, різниця між максимальним та мінімальним значеннями доходів на душу населення становить 47,0 раза. Дані за 2019 рік характеризуються аналогічним трендом, який мав місце за підсумками 2018 року. Наведені дані свідчать про наявність одного із серйозних ризиків децентралізації, який був описаний вище, – зростання нерівномірності розподілу фінансових ресурсів.

На підставі викладеного можна говорити про те, що одним із критеріїв оптимального формування об'єднаних громад є їх кількість, що перевищує принаймні, 5 тисяч осіб. Однак з огляду на необхідність формування інституційно спроможних громад доцільно здійснювати їх формування, беручи до уваги довгострокову перспективу. У такому разі, зважаючи на вищезазначені демографічні чинники, необхідно зазначити, що оптимальний рівень кількості населення в об'єднаній територіальній громаді перебуває на позначці 8–10 тисяч осіб. У перспективі невеликі громади можуть зіштовхнутися з проблемами належного функціонування та відсутністю можливостей для якісного надання публічних послуг своїм жителям. Відсутність достатнього людського та трудового потенціалу, а також необхідної площі є стримувальним чинником для розміщення підприємницьких структур. Функціонування малого та середнього бізнесу також є проблематичним з огляду на невелику кількість потенційних споживачів тих товарів і послуг, що продукуються суб'єктами господарювання. З іншого боку, більша концентрація населення здебільшого формується в тих місцях, де в наявності є робочі місця та відповідна інфраструктура. Тому, регіони з більшою кількістю мають більший потенціал для свого існування та розвитку, на відміну від населених пунктів із незначною кількістю жителів та невеликою площею.

Одночасно із вищезазначеним необхідно зазначити, що існують невеликі за кількістю і територіями громади, які мають досить високі показники доходів. Здебільшого це зумовлено розташуванням на територіях таких громад

податкоємних суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з наявністю природних ресурсів, зручному географічному чи логістичному розташуванні громади та інших чинників зумовлених історичним або соціокультурним розвитком відповідної території. Невелика громада зі значною фінансовою базою, з одного боку, є повністю самодостатньою і не потребує трансфертного вирівнювання з державного бюджету, а з іншого – породжує необхідність надання такого вирівнювання для інших громад, розташованих поруч із такими громадами. Таким чином, одне із завдань децентралізації – зменшення участі державного бюджету у формуванні доходів місцевих бюджетів – не досягається. Розвиток ОТГ повинен відбуватися з урахуванням принципу оптимального розміру та інклюзивного зростання, щоб зменшити необхідність горизонтального вирівнювання доходів місцевих бюджетів. Також невеликі громади не мають достатнього трудового потенціалу для свого розвитку та якісного управління суспільними процесами. Незначна кількість жителів, зокрема учнів та дітей, які мешкають у таких громадах, ставить під сумнів їх перспективність.

Різні фінансові спроможності територій призводять до надання жителям публічних послуг різної якості. Виконання державою соціальної функції передбачає забезпечення громадян на всій території країни певним уніфікованим рівнем аналогічних послуг (освіта, охорона здоров'я, культура тощо). За умов істотних регіональних диспропорцій держава повинна застосовувати механізми горизонтального та вертикального вирівнювання фінансової спроможності територій. Це є одним з елементів забезпечення виконання соціальної функції на регіональному рівні.

Важливим для проведення реформи децентралізації є формування якісного законодавчого поля. Сьогодні все ще існує серйозна проблема щодо того, що існує дублювання багатьох функцій, які належать до компетенції органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Тобто законодавство передбачає, що одні й ті самі функції виконують як органи виконавчої влади, так і органи місцевого самоврядування. За таких умов

виникає конфліктність та невизначеність повноважень між різними гілками влади. Необхідно на законодавчому рівні врегулювати діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема, визначити базову структуру органів місцевого самоврядування, врегулювати питання оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування, установчих та регулювальних документів громад, документів, що регулюють взаємодію з громадськістю, проведення місцевих референдумів. Одночасно з цим необхідно формувати ефективну систему професійної підготовки кадрів. Зважаючи на нові повноваження та сучасні виклики, важливим елементом інституційного становлення місцевого самоврядування є належний рівень підготовки фахівців.

Необхідно врегулювати питання здійснення державного нагляду за законністю рішень і дій органів місцевого самоврядування. Це – важливе питання, оскільки держава повинна забезпечити додержання законності та прав територіальних громад і громадян. У контексті виконання наглядових і контрольних функцій держава повинна забезпечити належний рівень публічних та інших послуг для своїх громадян, тобто забезпечити виконання соціальної функції як однієї з основних функцій сучасної держави. Для України це актуальніше, оскільки лише зараз відбувається процес формування повноцінного місцевого самоврядування європейського зразка. На цей час існує багато проблем щодо інституційного становлення місцевого самоврядування, формування професійних органів управління, формування взаємовідносин органів управління з громадськістю.

Проведення децентралізації в Україні є важливим чинником розвитку демократичної системи управління. Реформування місцевого самоврядування повинно сформувати новий тип відносин між громадянами, громадою та державою. Новий формат відносин повинен ґрунтуватися на спільному володінні та спільному управлінні справами громади. Максимальне залучення громадян до управління громадою повинно підвищити ефективність управління, посилити відповідальність за ухваленні рішення та результати їх упровадження (Венцель, 2020).

Проведення фіскальної децентралізації стало одним з основних стимулів для об'єднання громад. Однак недосконалість законодавчої бази та недостатньо ефективного управління процесом децентралізації призвело до створення громад з істотною різницею в ресурсах. Тому держава повинна здійснювати додаткові заходи фінансового вирівнювання, щоб забезпечити виконання гарантій громадянам у контексті виконання соціальної та інших функцій.

Необхідно звернути особливу увагу на підвищення інституційної спроможності об'єднаних громад. Серед важливих проблем – недостатня ефективність місцевої бюрократії – через нестачу фахових кадрів, системних кваліфікаційних навчань, механізмів громадського контролю та антикорупційних процедур; некоректний вибір стратегічних пріоритетів, переважання орієнтацій на поточне споживання та брак стратегічно орієнтованої пріоритетизації цілей розвитку, неінклюзивність процесу стратегування; надмірні патерналістські налаштування і очікування (сподівання на централізований бюджетний ресурс); труднощі комунікації з місцевим малим бізнесом, а також з великими компаніями (їх філіями), що працюють на територіях громад; забезпечення доступності та формалізації (знеособлення) доступу об'єднаних територіальних громад до централізованих фінансових ресурсів для запобігання політично вмотивованим рішенням.

4.2. Фінансова спроможність громад – основа ефективної соціальної політики держави

Децентралізація – це системний процес, що здійснюється одночасно в усіх сферах життєдіяльності людини. На думку експертів ОЕСР, дієздатність громад базується як на матеріальних, так і на нематеріальних активах. Перші – це послуги, інфраструктура, природні ресурси та культурні надбання. Другі – місцеві навички, згуртованість, здатність до дії, адаптивність та відкритість для інших, зрештою – здатність працювати разом, приймати спільні рішення та втілювати спільне бачення майбутнього розвитку спільноти (Національний,

2018). Тому поняття спроможності громади повинно вміщувати в себе не лише забезпеченість відповідними ресурсами, а й характеризувати її здатність до розвитку з урахуванням усіх матеріальних та нематеріальних активів. Поряд із цим для виконання покладених на органи місцевого самоврядування повноважень вони повинні, крім нематеріальних активів, мати достатній потенціал для розвитку, а саме: економічний, трудовий, інфраструктурний та природно-ресурсний. Лише за умови наявності певної ресурсної бази органи місцевого самоврядування матимуть можливість забезпечити якісне та своєчасне виконання власних та делегованих державою повноважень. Актуальним питанням є формування системи індикаторів, за допомогою яких можна було б визначити рівень спроможності органів місцевого самоврядування, і насамперед ОТГ. Вимоги та критерії щодо формування об'єднаних територіальних громад визначено Методикою формування спроможних територіальних громад (далі – Методика), затвердженою Постановою Уряду (Про, 2015), в якій подано порядок розроблення перспективного плану формування територій громад Автономної Республіки Крим, області та умови формування проектних спроможних територіальних громад (Про, 2015). Зазначена Методика регламентує вимоги до формування територіальних громад, які повинні мати інституційну та фінансову спроможність забезпечити вирішення суспільних питань, що належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць (Про, 2015). Згідно з Методикою критеріями оцінювання рівня спроможності є (Про, 2015):

- кількість населення, яке постійно проживає на території територіальної громади;
- кількість учнів, які здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розміщених на території територіальної громади;
- площа території територіальної громади;
- індекс податкоспроможності бюджету територіальної громади;

– частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету територіальної громади.

Відповідно до встановлених оцінних критеріїв визначається рівень спроможності територіальної громади – низький, середній, високий (Про, 2015). Оцінювання спроможності громади на етапі її створення (тобто об'єднання) є важливим елементом формування дієздатних органів місцевого самоврядування, які повинні забезпечити на відповідній території вирішення усіх питань, пов'язаних зі створенням та підтриманням комфортного життєвого середовища для своїх мешканців.

Однак іншим, не менш (а можливо і більш) важливим, питанням є здатність органів місцевого самоврядування забезпечувати належне виконання своїх повноважень у середньо- та довгостроковому періодах. Визначення рівня спроможності за Методикою Уряду здійснюється лише на момент формування нової громади. Для оцінювання подальшого функціонування громад, а саме того, наскільки ефективно й у повному обсязі вони здатні забезпечувати виконання своїх повноважень у Методиці критеріїв не визначено. Зважаючи на це, виникає обґрунтована доцільність для створення певної системи показників і критеріїв, які би характеризували найбільш вагомні показники, необхідні для оцінювання інституційної спроможності громад та їх територій.

Нижче наведений методичний підхід до визначення та оцінювання фінансової спроможності ОТГ. Запропонований підхід було розроблено автором спільно з доктором наук із державного управління Я. Казюк та експертом проекту SKL International І. Герасимчуком.

Оцінювання фінансової спроможності здійснюється на підставі інтегрального показника, який вміщує рейтингові показники за вісьмома самостійними показниками. Показники розраховані на підставі даних про кількість населення та показників виконання бюджету відповідної громади.

Інтегральний показник фінансової спроможності визначають за формулою

$$I_i = X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 + X_7 + X_8 , \quad (4.1)$$

де X_1 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає сума доходів загального фонду з розрахунку на 1-го мешканця ($D_{zf(pc)}$);

X_2 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає суму видатків загального фонду з розрахунку на 1-го мешканця ($V_{zf(pc)}$);

X_3 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає суму видатків на утримання апарату управління з розрахунку на 1-го мешканця ($V_{y(pc)}$);

X_4 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає суму капітальних видатків із розрахунку на 1-го мешканця ($V_{k(pc)}$);

X_5 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає рівень дотаційності бюджету (L_t);

X_6 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (H_y);

X_7 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає питому вагу заробітної плати у видатках загального фонду бюджету (P_{op});

X_8 – рейтингова позиція громади за показником, що визначає питому вагу капітальних видатків у загальному обсязі видатків (P_k).

Суму доходів загального фонду з розрахунку на 1-го мешканця розраховано як співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду (без урахування трансфертів) до кількості мешканців відповідної громади:

$$D_{zf(pc)} = \frac{D_{zf}}{N_i}, \quad (4.2)$$

де D_{zf} – доходи загального фонду бюджету громади (без урахування трансфертів із державного бюджету);

N_i – кількість населення громади.

Показник відображає можливості і потенціал громади забезпечувати виконання своїх функцій та повноважень за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються на її території. Для цього показника критерієм оцінювання є середня та медіанна величина в громадах. Відповідно до цих значень можна

оцінити показник доходів на 1-го мешканця у відповідній громаді – як він співвідноситься із цими величинами.

Суму видатків загального фонду з розрахунку на 1-го мешканця визначено як співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців громади:

$$V_{zf(pc)} = \frac{V_{zf}}{N_i}, \quad (4.3)$$

де V_{zf} – обсяг видатків загального фонду громади.

Показник свідчать про фінансовий потенціал громади та її здатність забезпечувати достатній рівень фінансування видатків на утримання установ і закладів бюджетної сфери, реалізацію програм та заходів на території громади. Для цього показника, як і для показника доходів на 1-го мешканця, критерієм оцінювання є середня та медіанна величина в громадах.

Суму видатків на утримання апарату управління з розрахунку на 1-го мешканця визначено як співвідношення обсягу видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду, до кількості мешканців громади:

$$V_{y(pc)} = \frac{V_y}{N_i}, \quad (4.4)$$

де V_y – обсяг видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду бюджету громади.

Зазначений показник свідчить про обсяг видатків, які витрачають платники податків на утримання управлінського апарату громади або, іншими словами, якою є «вартість» одного працівника управлінського апарату громади для кожного жителя громади (Венцель та ін., 2019 в).

Суму капітальних видатків із розрахунку на 1-го мешканця визначено як співвідношення обсягу капітальних видатків бюджету до кількості мешканців:

$$V_{k(pc)} = \frac{V_k}{N_i}, \quad (4.5)$$

де V_k – обсяг капітальних видатків, проведених із бюджету громади.

Обсяг капітальних видатків свідчить про можливості громади здійснювати витрати на розширене відтворення. Чим вищим є цей показник

(відносно середнього в громадах), тим більшими є фінансові можливості громади для інвестиційного та інфраструктурного розвитку, що є важливим для перспектив розвитку громади.

Рівень дотаційності бюджетів розраховують:

– для громад, які отримують базову дотацію, – як співвідношення базової дотації до суми доходів загального фонду з урахуванням базової дотації:

$$L_t = \frac{B_d}{D_{zf} + B_d}, \quad (4.6)$$

де B_d – сума базової дотації, що отримує бюджет громади з державного бюджету;

– для громад, які перераховують реверсну дотацію до державного бюджету, – як співвідношення реверсної дотації до суми доходів загального фонду бюджету громади:

$$L_t = \frac{R_d}{D_{zf}}, \quad (4.7)$$

де R_d – обсяг реверсної дотації, яку перераховує громада до державного бюджету.

Показник дотаційності громади прямо залежить від обсягу її доходів – чим вищий рівень доходів, тим нижчу питому вагу займає базова дотація. Необхідно зазначити, що оптимальним є самодостатність громади в частині відсутності залежності від надходжень базової дотації з державного бюджету. Водночас наявність базової дотації не є критичним явищем, це нормальний загальноприйнятий механізм горизонтального вирівнювання фінансової спроможності місцевих бюджетів. Важливим є лише показник дотаційності – якщо його значення становить, наприклад, 10–20 %, то це абсолютно не критично для фінансового становища громади. Однак якщо його величина становить, наприклад, 50–60 % і більше, то це означає, що місцевий бюджет значною мірою залежить від державної допомоги і що його фінансова спроможність є невисокою.

Співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету визначається як співвідношення видатків на утримання

апарату управління громади із сумою доходів загального фонду (без урахування трансфертів із державного бюджету):

$$H_y = \frac{V_y}{D_{zf}} \quad (4.8)$$

Обсяги будь-яких видатків бюджету залежать від його фінансової спроможності, тобто суми коштів, які в ньому акумулюються. За більшої фінансової спроможності бюджету частка видатків на утримання апарату управління буде меншою, оскільки такі витрати (без урахування витрат капітального характеру, пов'язаних з утриманням органів управління) мають відносно усталену величину і незначну волатильність. Тому в бюджетах із більшим ресурсом витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Унаслідок цього такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на розвиток своїх територій. Емпіричні дані свідчать, що оптимальна величина управлінських витрат повинна становити не більше ніж 20 % від обсягу доходів бюджету.

Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету визначається як частка проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих із бюджету громади до інших бюджетів, оскільки такі кошти не спрямовуються на проведення видатків на території відповідної громади, а використовуються на утримання установ чи фінансування програм і заходів на території іншої громади (тобто тієї, яка отримала такі кошти):

$$P_{op} = \frac{V_{op}}{V_{zf}}, \quad (4.9)$$

де V_{op} – видатки на заробітну плату з нарахуваннями, проведені із загального фонду бюджету громади.

Видатки на оплату праці є головною видатковою статтею бюджету. Водночас якщо ці видатки є занадто високими, то відсутні можливості для розвитку територій та розвитку інституційної спроможності установ та закладів бюджетної сфери (придбання обладнання, будівництво, реконструкція тощо).

Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків визначається як співвідношення капітальних видатків до сукупного обсягу видатків загального та спеціального фонду бюджету громади:

$$P_k = \frac{V_k}{V_{zf} + V_{sf}}, \quad (4.10)$$

де V_k – обсяг капітальних видатків, проведених із бюджету громади;

V_{sf} – обсяг видатків спеціального фонду громади.

Обсяг капітальних видатків є важливим індикатором фінансових можливостей бюджету. Чим вищою є фінансова спроможність бюджету, тим більше коштів може бути спрямовано на витрати капітального характеру, на створення нової доданої вартості на території громади.

Вищенаведені показники використано для проведення оцінювання об'єднаних територіальних громад на предмет їх фінансової спроможності забезпечувати виконання своїх функцій та повноважень, а також здатності надавати жителям громади якісні публічні послуги.

У 2019 році в Україні налічувалося 806 об'єднаних територіальних громад, які утворилися відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Про, 2015) і мали прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом на підставі Бюджетного кодексу України (Бюджетний, 2019). Для оцінювання фінансових показників 806 ОТГ було згруповано за критерієм кількості населення (табл. 4.4), про що вже йшлося в попередньому підрозділі.

Таблиця 4.4 – Розподіл ОТГ за кількістю населення

Група	Критерій групування	Кількість ОТГ	Загальна кількість населення в групі ОТГ, тис. осіб	Відсотків від усього населення ОТГ, %
Група 1	Населення понад 15 тис. осіб	95	2 001,1	24,1
Група 2	Населення від 10 тис. до 15 тис. осіб	128	1 561,6	18,8
Група 3	Населення від 5 тис. до 10 тис. осіб	268	1 874,9	22,5
Група 4	Населення до 5 тис. осіб	288	979,1	11,8
Група 5	ОТГ-міста обласного значення	27	1 891,0	22,8
Разом		806	8 307,7	100,0

Джерело: сформовано автором за даними (Венцель та ін., 2019 в)

Із використанням формули (4.2) проведено розрахунки значень показника доходів загального фонду з розрахунку на 1-го мешканця (табл. 4.5).

Із 806 ОТГ у 266 громадах (33,0 % від загальної кількості) показник доходів на одного мешканця перевищує середній показник в усіх ОТГ. Зокрема, у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) їх кількість становить 26 ОТГ із 96 ОТГ, у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 37 зі 128, у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 81 із 268, у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 108 із 288, у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 14 із 27 (Венцель та ін., 2019 в).

У середньому одна ОТГ у групі 1 (з кількістю населення понад 15 тис. осіб) отримала 87,2 млн грн власних доходів, у групі 2 (з населенням від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 53,5 млн грн, у групі 3 (з населенням від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 30,8 млн грн, у групі 4 (з населенням менше ніж 5 тис. осіб) – лише 16,2 млн грн, у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 418,5 млн грн (Венцель та ін., 2019 в).

Таблиця 4.5 – Характеристика показників доходів ОТГ

Група ОТГ за кількістю жителів	Середнє значення суми власних доходів на 1 мешканця в групі, грн	Медіанне значення суми власних доходів на 1 мешканця в групі, грн	Середнє квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації, %	Максимальне значення суми власних доходів на 1 мешканця в групі, грн	Мінімальне значення суми власних доходів на 1 мешканця в групі, грн	Різниця між максимальним і мінімальним показником, разів
Населення понад 15 тис. осіб	4 199,6	4 028,9	1 268,9	30,2	7 695,0	1 108,6	6,9
Населення від 10 тис. до 15 тис. осіб	4 326,1	4 073,1	2 879,5	66,6	23 702,4	905,2	26,2
Населення від 5 тис. до 10 тис. осіб	4 451,0	3 758,6	3 244,3	72,9	21 239,2	792,0	26,8
Населення до 5 тис. осіб	4 902,7	4 219,4	3 686,8	75,2	35 748,0	760,6	47,0
ОТГ-міста обласного значення	5 252,5	4 777,9	1 494,6	28,5	9 813,0	3 098,8	3,2

Джерело: сформовано автором за даними (Венцель та ін., 2019 в; Державний веб-портал, 2019)

Середній показник доходів із розрахунку на 1 мешканця становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 4 199,6 грн (найвищий показник – 7 695,0 грн, найнижчий – 1 108,6 грн), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 4 326,1 грн (найвищий показник – 23 702,4 грн, найнижчий – 905,2 грн), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 4 451,0 грн (найвищий показник – 21 239,2 грн, найнижчий – 792,0 грн), у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 4 902,7 грн (найвищий показник – 35 748,0 грн, найнижчий – 760,6 грн), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 5 252,5 грн (найвищий показник – 9 813,0 грн, найнижчий – 3 098,8 грн) (Венцель та ін., 2019 в). Проведені розрахунки показують, що найбільша різниця між екстремальними значеннями показників доходів існує серед громад із кількістю населення менше ніж 5 тис. осіб – 47 разів. У громадах із населенням 5–10 тис. та 10–15 тис. осіб різниця між екстремальними показниками становить 26,8 та 26,2 відповідно. Найменша різниця між екстремальними показниками існує в громадах із кількістю населення понад 15 тис. осіб та у громадах-містах обласного значення – 6,9 та 3,2 раза відповідно. Проведені розрахунки свідчать про залежність рівня диференціації доходів громади від кількості населення, що проживає на її території – серед громад із невеликою кількістю населення різниця між «найбагатшою» і «найбіднішою» територіями є значно більші, ніж у громадах із більшою чисельністю населення.

Додатковими аргументами є розраховані значення середнього квадратичного відхилення та коефіцієнтів варіації. Стандартне (середнє квадратичне) відхилення – це ступінь відхилення усіх значень ознаки від свого середнього показника. Стандартне відхилення показує, на скільки в середньому відхиляються конкретні значення ознаки від їх середнього значення (Гусаров, 2003), тобто дає розуміння того, наскільки широким є діапазон зміни значень відносно середнього показника (чим більше стандартне відхилення, тим ширший діапазон змін значень цієї величини). Для розрахунків використано середовище Microsoft Excel, в якому функцію стандартного відхилення

розраховують за формулою $\sigma = \sqrt{\frac{\sum(x-\bar{x})^2}{(n-1)}}$, де $(x - \bar{x})^2$ – сума квадратів усіх відхилень окремих значень від їх середньої величини; n – кількість результатів спостережень. Найбільше значення стандартного відхилення серед громад із кількістю населення менше ніж 5 тис. жителів та від 5 тис. до 10 тис. жителів – 3 686,8 та 3 244,3 відповідно. Також необхідно звернути увагу на значення коефіцієнтів варіації. Варіацією називають коливання значень ознаки в окремих елементах сукупності (Правова, 2008). Чим меншою є варіація, тим більш однорідною є сукупність досліджуваних ознак і навпаки. Коефіцієнт варіації характеризує рівень коливання ознаки. Коефіцієнт варіації – це відсоткове відношення середнього квадратичного відхилення до середнього рівня (Правова, 2008), що обчислюється за формулою $V = \frac{\sigma}{\bar{x}}$, де V – коефіцієнт варіації; σ – середнє квадратичне відхилення; \bar{x} – середній розмір ознаки в статистичній сукупності. Показник коефіцієнта варіації використовують для оцінювання однорідності сукупності. Існує оцінний критерій – сукупність однорідна і середня величина в ній є типовою, якщо коефіцієнт варіації не перевищує 33 % (Правова, 2008). У нашому випадку однорідною необхідно вважати сукупність показників доходів на 1 мешканця в групі з населенням понад 15 тис. жителів та в групі міст обласного значення, в яких коефіцієнти варіації становлять 30,2 % та 28,5% відповідно. В інших групах коефіцієнт значно вищий, що свідчить про істотну неоднорідність показників. Отже, зазначені розрахунки також підтверджують гіпотезу про те, що серед громад із невеликою кількістю населення існує більш істотна диференціація фінансового потенціалу, ніж у громад із більшою кількістю жителів.

Видатки загального фонду на 1 мешканця розраховано як співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців ОТГ за формулою (4.3).

За 2019 рік із загального фонду бюджетів ОТГ було проведено видатків на суму 57,0 млрд гривень. Середній обсяг видатків у всіх 806 ОТГ із розрахунку на одного мешканця становив 6 861,8 грн. У розрізі груп ОТГ

показники диференціюються, найвище значення середнього показника в містах обласного значення – 8 491,8 грн/1 мешканця (табл. 4.6).

Із 806 ОТГ у 231-й громаді (28,7 % від загальної кількості) показник видатків на одного мешканця перевищує середній показник у всіх ОТГ. Зокрема, у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) їх кількість становить 24 ОТГ із 96 ОТГ, у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 31 зі 128, у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 55 із 268, у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 97 із 288, у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 24 із 27 (Венцель, 2019).

Таблиця 4.6 – Характеристика показників видатків ОТГ

Група ОТГ за кількістю жителів	Середнє значення суми видатків на 1 мешканця в групі, грн	Медіанне значення суми видатків на 1 мешканця в групі, грн	Середнє квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації, %	Максимальне значення суми видатків на 1 мешканця в групі, грн	Мінімальне значення суми видатків на 1 мешканця в групі, грн	Різниця між максимальним і мінімальним показником, разів
Населення понад 15 тис. осіб	6 233,3	6 263,3	1 262,5	20,3	11 404,4	1 863,2	6,1
Населення від 10 тис. до 15 тис. осіб	6 075,0	5 910,4	1 845,1	30,4	17 906,3	2 333,1	7,7
Населення від 5 тис. до 10 тис. осіб	6 198,9	5 931,7	2 181,9	35,2	17 380,7	2 150,9	8,1
Населення до 5 тис. осіб	6 459,1	6 226,3	2 400,0	37,2	26 085,0	1 371,2	19,0
ОТГ-міста обласного значення	8 491,8	8 577,1	1 773,1	20,9	12 176,8	4 470,8	2,7

Джерело: сформовано автором за даними (Венцель, 2019)

У середньому з бюджету однієї ОТГ у групі 1 (із кількістю населення понад 15 тис. осіб) було проведено із загального фонду видатків на суму 131,4 млн грн, у групі 2 (із населенням від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 74,6 млн грн, у групі 3 (із населенням від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 43,2 млн грн, у групі 4 (із населенням менше ніж 5 тис. осіб) – лише 21,7 млн грн, у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 635,0 млн грн (Венцель, 2019).

Середній показник видатків у розрахунку на 1 мешканця становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 6 233,3 грн (найвищий показник – 11 404,4 грн, найнижчий – 1 863,2 грн), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 6 075,0 грн (найвищий показник – 17 906,3 грн, найнижчий – 2 333,1 грн), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 6 198,9 грн (найвищий показник – 17 380,7 грн, найнижчий – 2 150,9 грн), у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 6 459,1 грн (найвищий показник – 26 085,0 грн, найнижчий – 1 371,2 грн), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 8 941,8 грн (найвищий показник – 12 176,8 грн найнижчий – 4 470,8 грн).

Найбільша різниця між екстремальними показниками видатків (найбільшим і найменшим) існує серед громад із кількістю менше ніж 5 тис. осіб – 19 разів, найменша різниця серед міст обласного значення – 2,7 раза (табл. 4.6). Найбільші показники середнього квадратичного відхилення в групах із кількістю населення від 5 тис. до 10 тис. осіб та менше ніж 5 тис. осіб – 2 181,9 та 2 400,0 (табл. 4.6). Коефіцієнти варіації також найвищі в зазначених групах (табл. 4.6).

Видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця визначено як співвідношення обсягу видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду, до кількості мешканців відповідної ОТГ за формулою (4.4). Показник свідчить про те, скільки «сплачує» кожен житель громади на утримання одного працівника управлінського апарату ОТГ з розрахунку на 1 рік.

У середньому у 806 ОТГ, середній рівень видатків на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця становить 943,9 гривень.

Середній показник видатків на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 782,4 грн (найвищий показник – 1 603,7 грн, найнижчий – 362,5 грн), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 945,3 грн (найвищий показник – 2 542,5 грн, найнижчий – 378,8 грн), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 1 075,1 грн (найвищий показник – 3 816,0 грн, найнижчий – 425,1 грн), у групі 4 (до 5 тис.

осіб) – 1 389,8 грн (найвищий показник – 4 927,4 грн, найнижчий – 322,9 грн), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 752,7 грн (найвищий показник – 1 439,2 грн, найнижчий – 483,2 грн).

Капітальні видатки з розрахунку на одного мешканця визначено як співвідношення обсягу капітальних видатків бюджету до кількості мешканців відповідної ОТГ відповідно до формули (4.5). Упродовж 2019 року із бюджетів 806 ОТГ було проведено капітальних видатків на загальну суму 12,8 млрд гривень. Середній обсяг видатків у всіх 806 ОТГ із розрахунку на одного мешканця становив 1 546,6 грн.

Середній показник капітальних видатків із розрахунку на одного мешканця становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 1 249,7 грн (найвищий показник – 3 906,4 грн, найнижчий – 210,9 грн), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 1 461,7 грн (найвищий показник – 8 487,0 грн, найнижчий – 278,3 грн), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 1 645,1 грн (найвищий показник – 16 626,4 грн, найнижчий – 175,9 грн), у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 1 741,6 грн (найвищий показник – 15 398,1 грн, найнижчий – 242,7 грн), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 1 732,6 грн (найвищий показник – 3 438,3 грн, найнижчий – 215,5 грн). Обсяг проведених капітальних видатків свідчить про наявний потенціал щодо розширеного відтворення громади.

Рівень дотаційності бюджетів розраховано як співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до обсягу доходів загального фонду ОТГ (без урахування субвенцій із державного бюджету) за формулами (4.6) та (4.7).

Дотаційність бюджетів розраховано:

– для ОТГ, які отримують базову дотацію, – як співвідношення базової дотації до суми доходів загального фонду з урахуванням базової дотації (формула (4.6));

– для ОТГ, які перераховують реверсну дотацію, – як співвідношення реверсної дотації до суми доходів загального фонду (формула (4.7)).

Рівень дотаційності свідчать про наявність чи відсутність можливостей громади забезпечувати фінансування бюджетних видатків за рахунок грошових

ресурсів, які мобілізуються на відповідній території. Рівень дотаційності визначає, як місцевий бюджет щодо здійснення видатків залежить від трансфертів із державного бюджету. Найменш залежними від дотаційних ресурсів із державного бюджету є громади – міста обласного значення з групи 5. Тут із 27 ОТГ найвищий рівень дотаційності становить лише 9,1 %. У групі 1 найвищий рівень дотаційності становить 49,7 %. Серед ОТГ групи 2 – в 5 громадах показник дотаційності перевищує 50 % (або 3,9 % від загальної кількості громад у групі), найвище значення становить 57,5 %. У групі 3 в 9 громадах показник дотаційності перевищує 50 % (або 3,4 % від загальної кількості громад у групі), найвище значення становить 63,5 %. У групі 4 лише в 3 громадах показник дотаційності перевищує 50 % (або 1,0 % від загальної кількості громад у групі), найвище значення становить 62,6 %.

Співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету визначається як відсоткова частка видатків на утримання апарату управління громади сумою доходів загального фонду (без урахування трансфертів із державного бюджету) за формулою (4.8). В усіх 806 ОТГ середній рівень видатків на утримання апарату управління у 2019 році становив 19,9 %. Зазначена величина відповідає емпіричному показнику оптимального рівня витрат на управління, який становить 20 % (Венцель та ін., 2019 б; Венцель та ін., 2019 а; Венцель та ін., 2019 в). Серед 806 громад у 182 громадах (22,6 % від загальної кількості) показник видатків на утримання органів управління становить менше ніж 20 % від обсягу доходів. Середній показник видатків на утримання апарату управління в розрізі груп становить:

- у групі 1 (населення більше ніж 15 тис. осіб) – 18,9 %;
- у групі 2 (населення від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 21,5 %;
- у групі 3 (населення від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 24,4 %;
- у групі 4 (населення до 5 тис. осіб) – 29,2 %;
- у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 12,6 %.

Тобто загальна тенденція свідчить про те, що частка видатків на управління є вищою в ОТГ з меншою кількістю населення. Серед ОТГ групи 1

налічується 44 ОТГ (46,3 % від загальної кількості ОТГ в групі), у яких видатки на управління перевищують 20 % від обсягу фінансових ресурсів. Найбільша питома вага управлінських видатків становить 55,2 %, а найменша – 9,5 %. Серед ОТГ групи 2 у 88-й громаді показник видатків на управління перевищує 20 % (68,8 % від загальної кількості ОТГ в групі), зокрема в 6 ОТГ показник становить понад 50 %. Найбільша питома вага управлінських видатків становить 87,4 %, а найменша – 7,3 %. У групі 3 у 218 громадах видатки на управління перевищують 20 % від обсягу фінансових ресурсів (81,3 % від загальної кількості ОТГ в групі), зокрема у 18 ОТГ показник становить понад 50 %. Найбільша питома вага управлінських видатків становить 87,1 %, а найменша – 8,8 %. У групі 4 кількість ОТГ, в яких видатки на управління перевищують 20 % від обсягу фінансових ресурсів, становить 264 (91,7 % від загальної кількості ОТГ в групі), зокрема у 26 ОТГ показник становить понад 50 %. Найбільша питома вага управлінських видатків становить 86,1 %, а найменша – 10,0 %. У групі 5 кількість ОТГ-міст обласного значення, в яких видатки на управління перевищують 20 % від обсягу власних доходів, становить 10 (37,0 % від загальної кількості ОТГ в групі). Найбільша питома вага управлінських видатків становить 31,6 %, а найменша – 8,2 %.

Обсяги будь-яких видатків бюджету залежать від його фінансової спроможності, тобто суми коштів, які в ньому акумулюються. За більшої фінансової спроможності бюджету частка видатків на утримання апарату управління буде меншою, оскільки такі витрати мають відносно усталену величину і незначну волатильність. Тому в бюджетах із більшим ресурсом витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Унаслідок цього такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на розвиток своїх територій. Чим вища частка видатків на утримання апарату управління громади, тим менше коштів спрямовується на фінансування установ та закладів соціально-культурної сфери та реалізацію програм соціально-економічного розвитку. Метою створення та функціонування територіальної громади є забезпечення населення належним рівнем публічних послуг. При спрямуванні

значної частини коштів на управлінську діяльність пропорційно зменшується частка коштів, які витрачаються на надання публічних послуг населенню та соціально-економічний розвиток території. Витрачання значної суми коштів на управлінську діяльність нівелює ідею формування спроможного місцевого самоврядування, яке здатне найкраще забезпечувати життєдіяльність населення та створювати умови для розвитку територій за принципом субсидіарності.

Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду визначено як відсоткова частка проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету за формулою (4.9). За підсумками 2019 року, із загального фонду бюджетів 806 ОТГ було проведено видатків на фінансування заробітної плати з нарахуваннями суми 35,7 млрд грн, що становить 62,7 % від обсягу видатків загального фонду бюджетів ОТГ. Середній показник видатків на оплату праці з розрахунку на одну ОТГ становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 71,4 % (найвищий показник видатків на оплату праці – 86,0 %, найнижчий – 46,5 %), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 71,0 % (найвищий показник видатків на оплату праці – 89,4%, найнижчий – 34,8 %), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 70,9% (найвищий показник видатків на оплату праці – 93,3 %, найнижчий – 33,5 %), у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 73,3 % (найвищий показник видатків на оплату праці – 91,8 %, найнижчий – 25,7 %), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 42,4 % (найвищий показник видатків на оплату праці – 75,5 %, найнижчий – 34,9 %). Обсяг видатків, спрямований на фінансування заробітної плати, є ще одним індикатором фінансової спроможності громади. Спрямування істотної частки видатків бюджету на заробітну плату працівникам бюджетної сфери свідчить про обмежені можливості для проведення витрат за іншими напрямками. Відповідно зменшуються можливості для спрямування бюджетних інвестицій на соціально-економічний розвиток території.

Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків визначена як співвідношення капітальних видатків до сумарного обсягу видатків загального та спеціального фонду бюджету за формулою (4.10). Обсяги

капітальних видатків відображають спроможність ОТГ забезпечувати соціально-економічний розвиток, можливості для реалізації проєктів інфраструктурного розвитку, створення матеріальних активів або одержання відповідного соціального ефекту.

У середньому в усіх 806 ОТГ середній рівень капітальних видатків становить 18,0 %. Середній показник капітальних видатків у розрізі груп ОТГ становить: у групі 1 (більше ніж 15 тис. осіб) – 16,3 % (найвищий показник – 41,9 %, найнижчий – 3,1 %), у групі 2 (від 10 тис. до 15 тис. осіб) – 18,9 % (найвищий показник – 57,2 %, найнижчий – 4,2 %), у групі 3 (від 5 тис. до 10 тис. осіб) – 20,7 % (найвищий показник – 55,0 %, найнижчий – 3,9 %), у групі 4 (до 5 тис. осіб) – 21,0 % (найвищий показник – 63,1 %, найнижчий – 4,3 %), у групі 5 (ОТГ-міста обласного значення) – 15,7 % (найвищий показник – 25,7 %, найнижчий – 3,4 %). Обсяг бюджетних капітальних видатків прямо залежить від видатків на оплату праці – збільшення видатків на оплату праці означає менші можливості для фінансування капітальних видатків.

Наведений підхід до оцінювання фінансової спроможності органів місцевого самоврядування є одним із способів, який дає можливість визначити рівень забезпеченості територіальних громад достатніми ресурсами для виконання своїх функцій та повноважень, оцінити рівень управлінської спроможності керівництва громади та ефективність ухвалених управлінських рішень щодо використання бюджетних ресурсів громади. Щорічний моніторинг наведених індикаторів надасть можливість аналізувати тенденції у сфері використання бюджетних коштів громади та у сфері ефективності управлінських рішень.

Метою децентралізації та основним завданням державної економічної та соціальної політики повинно бути сприяння у підвищенні фінансового потенціалу територій, які цього потребують, та максимально можливе вирівнювання міжрегіональних фінансових диспропорцій із метою забезпечення громадян належним рівнем публічних послуг незалежно від місця їх проживання.

Децентралізація – це перманентний процес, що відбувається одночасно з розвитком держави та трансформацією суспільних відносин. У зв'язку з цим багато питань потребує постійного науково-теоретичного дослідження та подальшої імплементації в практичну площину. Напрями подальших досліджень повинні бути зосереджені в площині формування оптимального розподілу повноважень і ресурсів між різними рівнями влади та максимально можливого виявлення й упередження ризиків, що потенційно можуть супроводжувати процеси децентралізації в Україні.

Додатки К-П містять розрахунки окремих показників, що характеризують фінансову спроможність об'єднаних територіальних громад.

4.3. Структура бюджетних видатків місцевих бюджетів України

Відповідно до Бюджетного кодексу України сукупність місцевих бюджетів у бюджетній системі репрезентується зведеним бюджетом Автономної Республіки Крим та зведеними бюджетами областей, міст Києва та Севастополя. Зведений бюджет області вміщує показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів, бюджетів міст обласного значення і бюджетів об'єднаних територіальних громад. Зведений бюджет району вміщує показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів.

У загальному бюджетна система України характеризується наявністю таких рівнів місцевих бюджетів:

- бюджетів місцевого самоврядування – бюджетів територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст, бюджетів об'єднаних територіальних громад;

- районних бюджетів – планів утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання;

– обласних бюджетів – планів утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання.

Бюджетне регулювання у сфері видатків є важливою складовою фінансової політики, яка істотно впливає на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому. Від якості та своєчасності ухвалення рішень щодо формування бюджетних видатків залежить збалансованість державних фінансів, рівень ефективності державного регулювання економічних процесів. Через видатки бюджету проявляється роль держави в регулюванні економічних процесів, забезпеченні макроекономічного зростання, соціальних гарантій населення, вдосконалення структури суспільного виробництва. Бюджетні видатки є важливим інструментом впливу на розвиток економіки і соціальної сфери, оскільки за їх допомогою держава може змінювати структуру виробництва, впливати на результати діяльності економічних суб'єктів, регулювати соціальні процеси.

Видатки бюджету – це розподіл централізованого фонду фінансових ресурсів держави та їх використання за галузевим, цільовим і територіальним призначенням. Матеріальну основу видатків бюджету становлять кошти, які направляє держава, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування на фінансування соціально-культурної сфери, соціальних потреб населення, на державне управління, оборону та інші загальнодержавні й місцеві потреби.

У видатках бюджету проявляється фінансова та бюджетна політика держави в усіх сферах життєзабезпечення громадян. Тому перелік витрат, їх склад і структура постійно змінюються залежно від конкретної економічної, політичної та соціальної ситуації.

Відповідно до Бюджетного кодексу України в процесі виконання державного та місцевих бюджетів виділяють видатки бюджету і витрати бюджету. Видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не

належать: погашення боргу, надання кредитів із бюджету, розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів, повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування. Витрати бюджету – це видатки бюджету, надання кредитів із бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. Необхідно звернути увагу на зазначені відмінності між видатками й витратами. Термін «видатки» використовують для ідентифікації тих розподільних відносин, які пов'язані з використанням централізованого грошового фонду, яким є бюджет. Вони здійснюються на стадії розподілу валового внутрішнього продукту (державний бюджет) чи валового регіонального продукту (місцеві бюджети) і характеризуються одностороннім рухом коштів. Суб'єкт відносин (уряд або місцеві органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування) здійснює видатки (виділяє бюджетні кошти) для їх подальшого використання без одночасного отримання еквівалентної вартості товарів чи послуг. На відміну від видатків бюджету, витрати здійснюють відповідні суб'єкти на стадії обміну, вони характеризуються двостороннім рухом (перерахування коштів на депозитні рахунки та їх повернення до бюджету, надання кредитів із бюджету та їх повернення і т. д.).

Для забезпечення управління процесами розподілу і використання бюджетних коштів видатки бюджету систематизують і групують за певними економічними ознаками залежно від галузевого і функціонального спрямування, від рівня державного управління (додаток II). Бюджетним кодексом визначено, що бюджетна класифікація – це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Бюджетна класифікація має такі складові частини: класифікацію доходів бюджету, класифікацію видатків та кредитування бюджету, класифікацію фінансування бюджету, класифікацію боргу.

Видатки бюджету класифікуються за:

- функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація);
- економічною характеристикою операцій, під час проведення яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація);
- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);
- за бюджетними програмами (програмна класифікація).

Функціональна класифікація видатків бюджету являє собою групування видатків за напрямками, що відображають використання бюджетних коштів на виконання основних функцій держави. Функціональна класифікація видатків уміщує видатки на: загальнодержавні функції, оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, економічну діяльність, охорону навколишнього природного середовища, житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення.

Відомча ознака класифікації дає можливість у кожній групі бюджетних видатків виділити безпосередніх розпорядників бюджетних коштів – відповідне міністерство, відомство, бюджетну установу або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету. Відомча класифікація містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів. Таке групування витрат дає можливість забезпечити конкретно-адресний фінансовий контроль за використанням бюджетних ресурсів.

За цільовим призначенням видатки бюджетів поділяють на конкретні види відповідно до економічної класифікації. Економічна класифікація видатків характеризує економічну суть проведених операцій, її застосовують для чіткого розмежування видатків за їх ознаками. За економічною класифікацією видатків бюджету вони поділяються на поточні й капітальні. Поточними вважаються видатки, які спрямовані на забезпечення простого відтворення і стосуються фінансування поточної діяльності: закупівля товарів і послуг, необхідних для

утримання економічної та соціальної інфраструктури (оплата праці державних службовців, закупівля предметів і матеріалів, необхідних для поточних господарських цілей, оплата транспортних і комунальних послуг та ін.); трансферти населенню (пенсії, стипендії, допомоги, інші виплати); поточні субсидії державним і приватним підприємствам, а також органам влади нижчого рівня; виплата відсотків за державним боргом та ін. У своїй сукупності поточні видатки формують звичайний (поточний) бюджет, на який припадає основна частина всіх бюджетних витрат. Капітальні видатки – це видатки розвитку, пов'язані з розширенням відтворенням і фінансуванням інвестиційної та інноваційної діяльності. Капітальні видатки пов'язані з інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди і нематеріальні активи, зі створенням державних запасів і резервів. Вони передбачають витрати на нове будівництво і розвиток діючих об'єктів державної та комунальної власності (їх розширення, реконструкцію і технічне переоснащення), інвестиційні трансферти, інші видатки на розширене відтворення. Сукупність цих видатків формує бюджет розвитку.

Відповідно до Бюджетного кодексу України до поточних видатків входить: оплата праці і нарахування на заробітну плату, використання товарів і послуг, обслуговування боргових зобов'язань, поточні трансферти, соціальне забезпечення, інші поточні видатки. Капітальними видатками є придбання основного капіталу та капітальні трансферти. Бюджетним кодексом визначено, що капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються, зокрема, на: соціально-економічний розвиток регіонів; виконання інвестиційних проектів; будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери і житлово-комунального господарства; будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів; будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян; розвиток дорожнього господарства; придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги; оновлення матеріально-технічної бази комунальних закладів охорони здоров'я, комп'ютеризацію та інформатизацію закладів загальної середньої освіти і

комунальних закладів охорони здоров'я; природоохоронні заходи; інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням.

Програмна класифікація передбачає класифікацію видатків за відповідними програмами. Перелік програм та обсяг річних видатків на їх виконання визначають щорічно законом про Державний бюджет України та рішеннями місцевих рад про відповідні бюджети.

Бюджетним кодексом передбачено розподіл видатків за рівнями компетенції відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, а саме:

– видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші, визначені законодавством, видатки, що не можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню, – здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

– видатки, що визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності, – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, зокрема трансфертів з Державного бюджету України;

– видатки на реалізацію прав та обов'язків місцевого самоврядування, що мають місцевий характер і визначені законами України, – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, зокрема трансфертів із Державного бюджету України.

Держава може передати органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідного передавання фінансових ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їх частки, а також трансфертів із Державного бюджету України.

Розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання

публічних послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи:

– перша група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, що забезпечують необхідне першочергове надання публічних послуг і розміщені найближче до споживачів, – здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст, бюджетів об'єднаних територіальних громад, бюджету м. Києва;

– друга група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, що забезпечують надання основних публічних послуг для всіх громадян України, – здійснюються з бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, бюджету м. Києва;

– третя група – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, що забезпечують публічні послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України, – здійснюються з обласних бюджетів та бюджету м. Києва.

За підсумками 2019 року серед місцевих бюджетів найбільша частка видатків була проведена з бюджетів міст обласного значення – 190,3 млрд грн (табл. 4.7), що становить 34,1 % від загального обсягу видатків місцевих бюджетів (рис. 4.2). На частку районних бюджетів припадає 22,4 % (125,1 млрд грн), обласних бюджетів – 17,7 % (98,8 млрд грн).

Видатки бюджету м. Києва становлять 61,0 млрд грн або майже 11 % від загального обсягу видатків, проведених з усіх місцевих бюджетів України. У той самий час населення м. Києва становить 3 125,7 тис. осіб, тобто 7,8 % від загальної кількості населення.

Із бюджетів ОТГ¹ у 2019 році проведено видатків на загальну суму 50,7 млрд грн або 9,1 % від усіх видатків при тому, що в об'єднаних територіальних громадах проживає 8 307,6 тис. осіб, що становить 20,8 % від загальної кількості населення України.

¹ Враховано лише ОТГ, які мали у 2019 році прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом

Таблиця 4.7 – Структура видатків за видами місцевих бюджетів,

млн грн

Галузь (функція)	Бюджет м. Києва	Обласний бюджет	Бюджет міста обласного значення	Районний бюджет	Бюджет міста районного значення	Селищний бюджет	Сільський бюджет	Бюджет ОТГ	Разом
Державне управління	2 249,9	889,8	12 513,9	1 710,2	953,7	1 075,7	7 468,9	7 005,1	33 867,2
Освіта	17 378,9	25 198,8	61 614,8	48 791,3	1 433,7	1 243,7	3 400,2	28 040,8	187 102,1
Охорона здоров'я	11 233,3	35 915,9	22 577,0	18 447,3	1,3	4,1	23,9	1 615,1	89 818,0
Соціальний захист та соціальне забезпечення	8 131,2	8 004,0	35 723,1	49 308,0	103,7	98,9	424,6	1 364,5	103 158,1
Культура і мистецтво	1 129,5	3 097,7	3 271,7	2 870,9	121,6	190,2	1 514,7	2 124,3	14 320,6
Фізична культура і спорт	711,0	1 834,9	2 747,9	794,0	92,5	35,2	171,0	442,4	6 828,9
Житлово-комунальне господарство	3 790,5	631,0	20 891,8	615,7	1 597,7	1 096,1	2 525,5	3 233,7	34 382,0
Економічна діяльність	15 761,6	21 830,6	28 769,1	2 297,3	1 472,2	1 199,1	4 446,9	6 276,6	82 053,4
Інша діяльність	583,5	1 436,9	2 176,7	231,8	308,3	205,1	483,2	574,9	6 000,3
Разом видатків	60 969,5	98 839,5	190 286,1	125 066,6	6 084,6	5 148,0	20 458,9	50 677,4	557 530,6

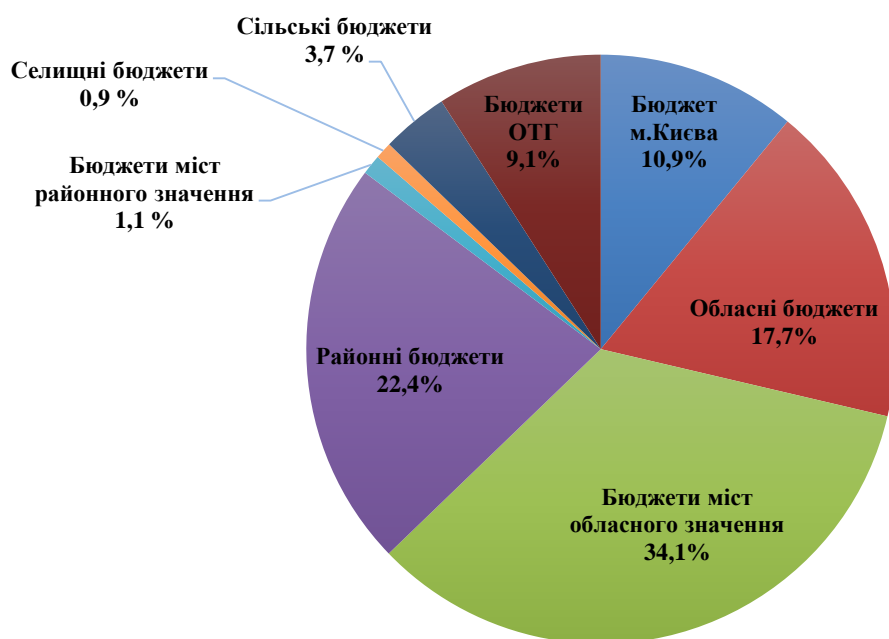

Рисунок 4.2 – Структура видатків за видами місцевих бюджетів

У структурі видатків місцевих бюджетів найбільша частка припадає на видатки, пов'язані з наданням освіти – 187,1 млрд грн, або 33,6 %. На соціальний захист та соціальне забезпечення витрачено 103,2 млрд грн, або 18,5 % від усіх проведених видатків. На фінансування галузі охорони здоров'я спрямовано 89,8 млрд грн, або 16,1 %. На утримання органів місцевого самоврядування всіх рівнів витрачено 33,9 млрд грн, або 6,1 %. Серед галузей соціально-культурної сфери найменший обсяг фінансування у 2019 році було спрямовано на фізичну культуру і спорт – 6,8 млрд грн, або 1,2 % від загального обсягу видатків місцевих бюджетів (рис. 4.3).

На фінансування галузей виробничого призначення в сукупності було витрачено 116,5 млрд грн, що становить 20,9 %, зокрема, на фінансування житлово-комунального господарства – 34,4 млрд грн (6,2 %), на галузі, пов'язані з економічною діяльністю, – 82,1 млрд грн (14,7 %).

Рисунок 4.3 – Структура видатків місцевих бюджетів за функціями

Залежно від рівня та виду місцевих бюджетів у структурі видатків переважають відповідні напрямки (рис. 4.4, 4.5):

– бюджети ОТГ найбільше коштів витратили на фінансування освіти – 28,0 млрд грн, або 55,3 % від загального обсягу видатків, проведених із бюджетів ОТГ, найменше – на фізичну культуру і спорт – 0,4 млрд грн, або 0,9 %;

– із сільських бюджетів найбільше було витрачено на утримання апарату управління – 7,5 млрд грн, або 36,5 % від усіх видатків, найменше – на охорону здоров'я – 23,9 млн грн, або 0,1 %. Переважання управлінських видатків у структурі сільських бюджетів свідчать про відсутність достатнього ресурсу для виконання повноважень місцевого самоврядування і необхідність завершення процесів об'єднання територіальних громад та створення інституційно та фінансово спроможних органів місцевого самоврядування, які б мали можливість ефективно виконувати свої повноваження;

– із селищних бюджетів найбільше було витрачено на фінансування освіти – 1,2 млрд грн (майже вся сума спрямована на дошкільну освіту), або 24,2 % від усіх видатків, найменше – на охорону здоров'я – 4,1 млн грн, або 0,1 %;

– з бюджетів міст районного значення найбільше було витрачено на житлово-комунальне господарство – 1,6 млрд грн, або 26,3 % від усіх видатків, найменше – на охорону здоров'я – 1,3 млн грн, або 0,02 %. Фінансування житлово-комунального господарства не повинно бути основною видатковою статтею бюджетних видатків. Бюджет насамперед повинен забезпечувати фінансування галузей соціально-культурного призначення. Причинами переважання в бюджеті видатків на житлово-комунальне господарство є відсутність повноважень на фінансування окремих установ бюджетної сфери (зокрема, загальноосвітніх навчальних закладів), збиткова діяльність підприємств ЖКГ, зумовлена тарифною політикою та наявністю заборгованості населення за спожиті послуги;

– з районних бюджетів найбільша сума видатків спрямована на фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення – 49,3 млрд грн, або 39,4 % (91,0 % або 44,9 млрд грн, спрямовано на

фінансування допомог сім'ям із дітьми, пільг та субсидій населенню), найменше (крім іншої діяльності) – на житлово-комунальне господарство – 0,6 млрд грн, або 0,5 % та фізичну культуру і спорт – 0,8 млрд грн, або 0,6 %. Необхідно зазначити, що для районних бюджетів фінансування житлово-комунального господарства є нетиповою функцією. Такі видатки не повинні здійснюватися з районних бюджетів, це повинно бути виключною компетенцією органів сіл, селищ і міст;

– з бюджетів міст обласного значення найбільша сума видатків була спрямована на фінансування освіти – 61,6 млрд грн, або 32,4 % від усіх видатків, найменша (крім іншої діяльності) – на фізичну культуру і спорт – 2,7 млрд грн (1,4 %), та культуру і мистецтво – 3,3 млрд грн (1,7 %);

– з обласних бюджетів найбільший обсяг фінансування спрямовано на охорону здоров'я – 35,9 млрд грн, або 36,3 % від усіх видатків, найменший – на фінансування житлово-комунального господарства – 0,6 млрд грн (0,6 %) та на забезпечення діяльності обласних рад – 0,9 млрд грн (0,9 %). Аналогічно до районних бюджетів з обласних не повинні здійснюватися видатки на фінансування житлово-комунального господарства;

– з бюджету м. Києва найбільше коштів витрачено на фінансування освіти 17,4 млрд грн, або 28,5 % від усіх видатків, найменше (крім іншої діяльності) – на фізичну культуру і спорт – 0,7 млрд грн (1,2 %), та культуру і мистецтво – 1,1 млрд грн (1,9 %).

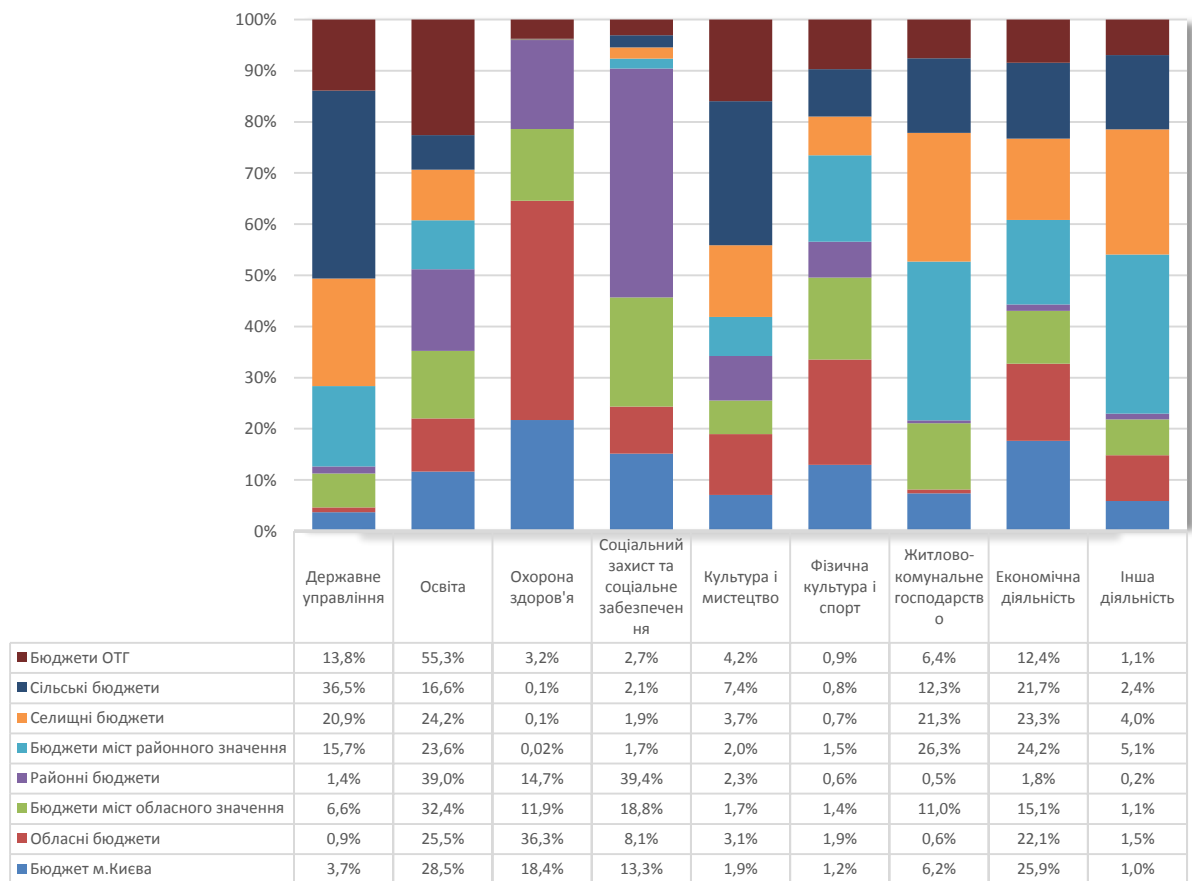

Рисунок 4.4 – Галузева структура видатків місцевих бюджетів

Серед усіх рівнів бюджетів найменше коштів спрямовано на фінансування фізичної культури і спорту – менше ніж 2%: найбільше з обласних бюджетів – 1,9%, найменше з районних бюджетів – 0,6%. Необхідно зазначити, що основною видатковою статтею районних бюджетів було фінансування допомог, пільг та субсидій населенню – 39,4% від усіх видатків. У поточному році зазначені виплати здійснюються безпосередньо з державного бюджету.

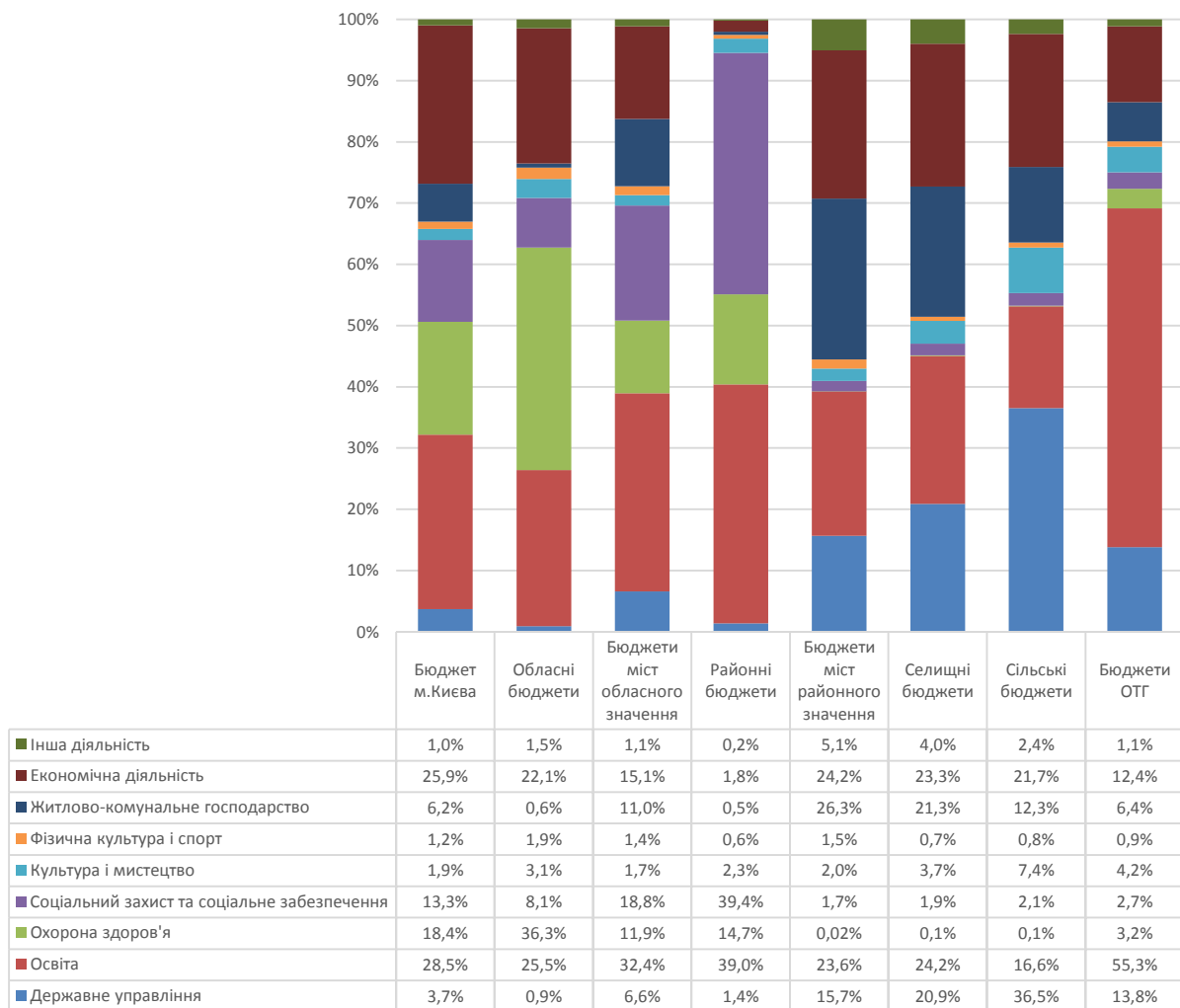

Рисунок 4.5 – Структура видатків місцевих бюджетів за галузями (функціями)

Фінансування сфери освіти з місцевих бюджетів

На фінансування освіти з місцевих бюджетів було спрямовано 187,1 млрд грн (табл. 4.8), зокрема, на:

- дошкільну освіту – 35,8 млрд грн, що становить 19,1 % від усіх видатків;
- загальну середню освіту – 105,1 млрд грн, або 56,2 %;
- фінансування професійно-технічної освіти – 10,5 млрд грн, або 5,6 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з бюджетів міст обласного значення – 61,6 млрд грн, або 32,9 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування освіти (рис. 4.6). З районних бюджетів спрямовано 48,8 млрд грн, або 26,1 %. Тобто в сукупності з бюджетів міст обласного значення та районних бюджетів було спрямовано на фінансування освіти 110,4 млрд грн, або 59 % від усіх видатків місцевих бюджетів на освіту.

Таблиця 4.8 – Структура видатків, спрямованих на фінансування освіти

(млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Освіта, разом	187 102,1	17 378,9	25 198,8	61 614,8	48 791,3	1 433,7	1 243,7	3 400,2	28 040,8
Зокрема:									
Надання дошкільної освіти	35 788,0	4 714,2	41,1	17 547,5	2 690,2	1 373,6	1 218,2	3 244,9	4 958,2
Надання загальної середньої освіти	105 119,4	8 480,4	263,2	33 715,9	41 345,0	42,2	1,6	86,2	21 184,9
Надання загальної середньої освіти школами-інтернатами для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	5 265,9	426,1	4 482,6	333,9	12,6	—	—	—	10,8
Надання позашкільної освіти	4 322,4	493,3	739,0	1 865,5	860,0	8,9	7,7	2,3	345,7
Підготовка кадрів професійно-технічними закладами	10 459,7	616,6	6 862,8	2 980,2	—	—	—	0,0	0,0
Підготовка кадрів ЗВО I–II рівнів акредитації (коледжами, технікумами, училищами)	7 455,5	640,9	6 773,4	41,2	—	—	—	—	—

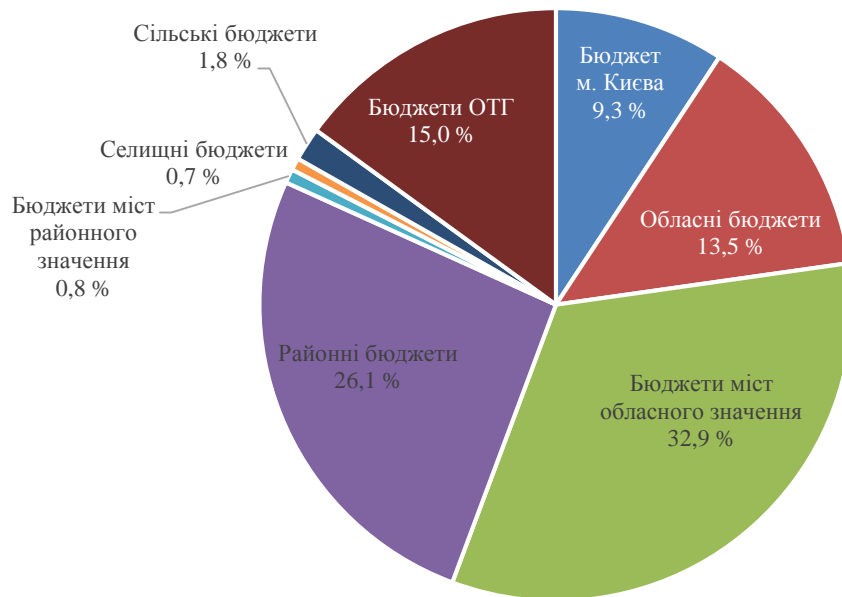

Рисунок 4.6 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування освіти

Фінансування сфери охорони здоров'я з місцевих бюджетів

На фінансування охорони здоров'я з місцевих бюджетів було спрямовано 89,8 млрд грн (табл. 4.9), зокрема, на:

- багатопрофільну стаціонарну медичну допомогу – 44,9 млрд грн, що становить 50,0 % від усіх видатків;
- спеціалізовану стаціонарну медичну допомогу – 14,9 млрд грн, або 16,6 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з обласних бюджетів – 35,9 млрд грн, або 40,0 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування охорони здоров'я (рис. 4.7). З бюджетів міст обласного значення спрямовано 22,6 млрд грн, або 25,1 %, з районних бюджетів – 18,4 % або 20,5 % від усіх видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я.

Таблиця 4.9 – Структура видатків, спрямованих на фінансування охорони здоров'я (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Охорона здоров'я, разом	89 818,0	11 233,3	35 915,9	22 577,0	18 447,3	1,3	4,1	23,9	1 615,1
Зокрема:									
Багатопрофільна стаціонарна медична допомога населенню	44 870,0	4 470,7	7 997,0	15 235,8	16 164,9	—	—	0,1	1 001,5
Спеціалізована стаціонарна медична допомога населенню	14 922,1	1 546,5	12 986,4	373,0	—	—	—	—	16,2
Лікарсько-акушерська допомога вагітним, породіллям та новонародженим	3 029,6	642,7	583,7	1 769,2	34,1	—	—	—	—
Амбулаторно-поліклінічна допомога населенню, крім первинної медичної допомоги	1 884,7	9,5	—	1 688,1	136,9	—	—	0,0	0,2
Спеціалізована амбулаторно-поліклінічна допомога населенню	2 228,5	1 538,0	561,6	128,9	—	—	—	—	—
Стоматологічна допомога населенню	1 428,3	126,0	218,9	919,4	159,4	—	—	0,4	4,1
Первинна медична допомога населенню	2 594,0	103,6	5,9	942,5	1 054,1	—	3,7	7,6	476,7

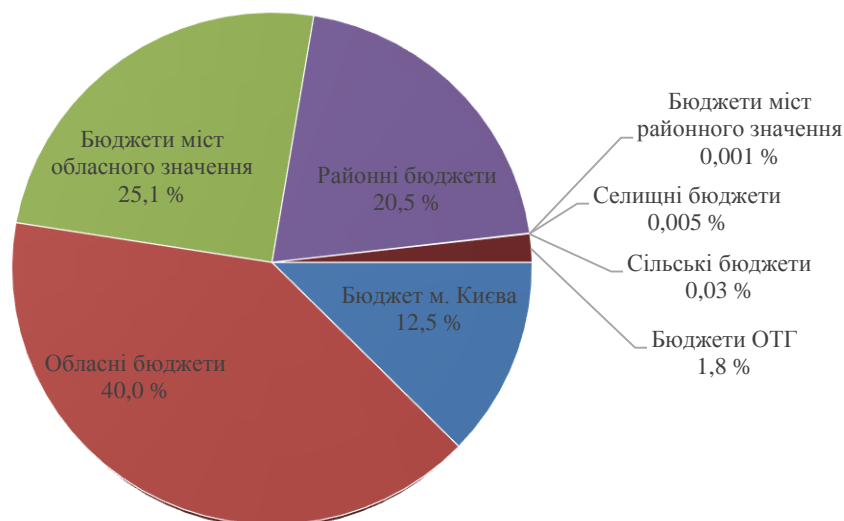

Рисунок 4.7 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування охорони здоров'я

Фінансування сфери соціального захисту та соціального забезпечення з місцевих бюджетів

На фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення з місцевих бюджетів було спрямовано 103,2 млрд грн (табл. 4.10). Основну частину видатків місцевих бюджетів складають видатки, пов'язані з фінансуванням державних соціальних програм, зокрема, на:

- надання допомог сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям – 36,5 млрд грн, що становить 35,4 % від усіх видатків;

- надання всіх видів пільг та субсидій населенню – 27,2 млрд грн, або 26,4 %;

- надання допомоги особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю – 18,4 млрд грн, або 17,9 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з районних бюджетів – 49,3 млрд грн або 47,8 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення

(рис. 4.8). З бюджетів міст обласного значення спрямовано 35,7 млрд грн, або 34,6 %.

Таблиця 4.10 – Структура видатків, спрямованих на фінансування соціального захисту та соціального забезпечення (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Соціальний захист та соціальне забезпечення, разом	103 158,1	8 131,2	8 004,0	35 723,1	49 308,0	103,7	98,9	424,6	1 364,5
Зокрема:									
Надання пільг та житових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг	21 561,4	1 301,5	—	9 238,1	10 977,6	—	—	—	4,3
Надання пільг та субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу	1 820,3	0,2	—	71,4	1 742,0	—	—	—	0,6
Надання пільг з оплати послуг зв'язку, інших пільг та компенсації за пільговий проїзд окремих категорій громадян	3 827,6	1 749,9	6,2	1 740,5	240,1	10,5	8,0	15,3	57,1
Надання допомоги сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям, тимчасової допомоги дітям	36 467,9	1 651,7	1 154,1	12 497,3	21 075,8	—	—	—	89,1
Надання допомоги особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях	18 429,5	802,4	—	6 774,3	10 815,8	—	—	—	36,9
Надання соціальних та реабілітаційних послуг громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю в установах соціального обслуговування	10 329,6	737,6	5 077,1	1 500,4	2 469,3	—	0,3	0,3	544,6

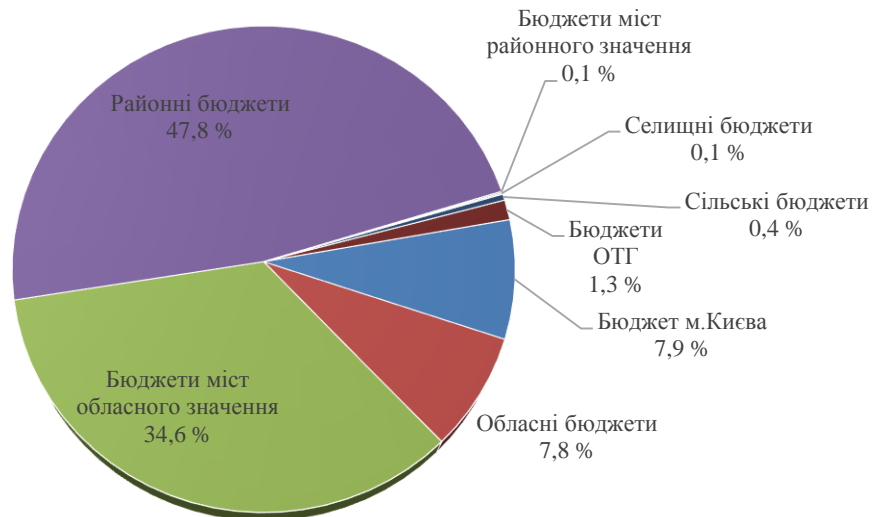

Рисунок 4.8 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення

Фінансування сфери культури і мистецтва з місцевих бюджетів

На фінансування культури і мистецтва з місцевих бюджетів було спрямовано 14,3 млрд грн (табл. 4.11), зокрема, на:

- фінансування будинків культури, клубних закладів – 5,3 млрд грн, що становить 37,2 % від усіх видатків;
- забезпечення діяльності бібліотек – 3,4 млрд грн, або 23,9 %;
- фінансову підтримку театрів – 1,5 млрд грн, або 10,4 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з бюджетів міст обласного значення – 3,3 млрд грн, або 22,8 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування культури і мистецтва (рис. 4.9). З обласних бюджетів спрямовано 3,1 млрд грн, або 21,6 %, з районних бюджетів – 2,9 млрд грн, або 20,0 %.

Таблиця 4.11 – Структура видатків, спрямованих на фінансування культури і мистецтва (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Культура і мистецтво, разом	14 320,6	1 129,5	3 097,7	3 271,7	2 870,9	121,6	190,2	1 514,7	2 124,3
Зокрема:									
Фінансова підтримка театрів	1 492,4	327,9	1 017,4	147,1	—	—	—	—	—
Забезпечення діяльності бібліотек	3 416,4	272,2	553,5	861,8	1 088,8	4,9	15,1	170,5	449,6
Забезпечення діяльності палаців і будинків культури, клубів, центрів дозвілля та інших клубних закладів	5 323,3	31,7	42,3	962,2	1 397,0	66,0	144,5	1 260,4	1 419,1

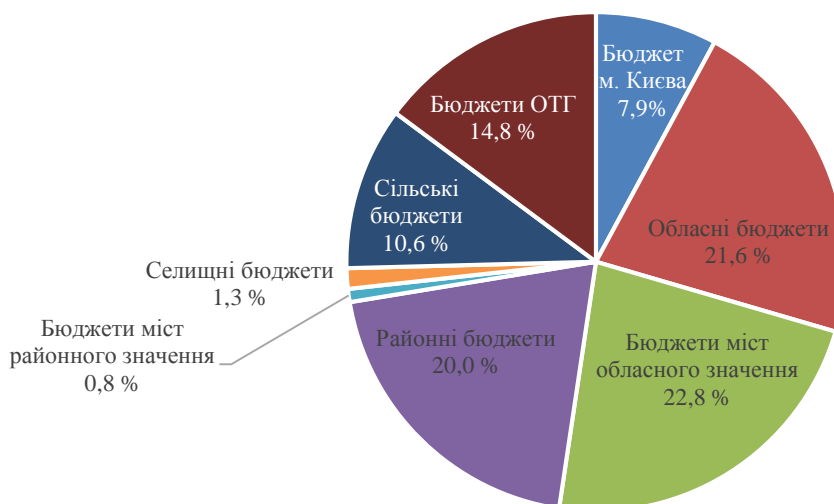

Рисунок 4.9 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування культури і мистецтва

Фінансування сфери фізичної культури і спорту з місцевих бюджетів

На фінансування фізичної культури і спорту з місцевих бюджетів було спрямовано 6,8 млрд грн (табл. 4.12).

Таблиця 4.12 – Структура видатків, спрямованих на фінансування фізичної культури і спорту (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Фізична культура і спорт, разом	6 828,9	711,0	1 834,9	2 747,9	794,0	92,5	35,2	171,0	442,4
Зокрема:									
Розвиток дитячо-юнацького резервного спорту	4 156,3	570,5	1 020,8	1 726,8	589,1	2,3	0,8	2,0	244,1
Проведення спортивної роботи в регіоні	46,5	47,4	265,9	126,6	35,7	5,8	3,3	25,7	36,2
Підтримка і розвиток спортивної інфраструктури	993,1	47,4	134,2	523,7	69,2	26,0	12,8	94,2	85,6

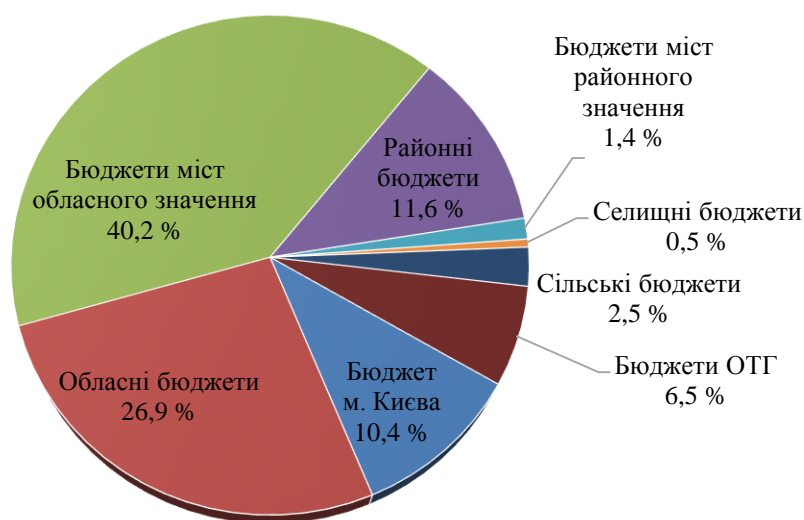

Рисунок 4.10 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування фізичної культури і спорту

Основна частка коштів спрямована на розвиток дитячо-юнацького та резервного спорту – 4,2 млрд грн, або 61,0 % від загальної суми видатків місцевих бюджетів.

Найбільший обсяг фінансування проведено з бюджетів міст обласного значення – 2,7 млрд грн, або 40,2 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування фізичної культури і спорту (рис. 4.10). З обласних бюджетів спрямовано 1,8 млрд грн, або 26,9 %.

Фінансування сфери житлово-комунального господарства з місцевих бюджетів

На фінансування житлово-комунального господарства з місцевих бюджетів було спрямовано 34,4 млрд грн (табл. 4.13), зокрема, на:

- утримання об'єктів житлово-комунального господарства – 10,2 млрд грн, що становить 29,6 % від усіх видатків;
- благоустрій населених пунктів – 20,0 млрд грн, або 58,1 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з бюджетів міст обласного значення – 20,9 млрд грн, або 60,8 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на житлово-комунальне господарство (рис. 4.11). З бюджету м. Києва спрямовано 3,8 млрд грн, або 11,0 %, з бюджетів ОТГ – 3,2 млрд грн або 9,4 %.

Таблиця 4.13 – Структура видатків, спрямованих на фінансування житлово-комунального господарства (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Житлово-комунальне господарство, разом	34 382,0	3 790,5	631,0	20 891,8	615,7	1 597,7	1 096,1	2 525,5	3 233,7
Зокрема:									
Утримання та ефективна експлуатація об'єктів житлово-комунального господарства	10 190,9	1 969,1	218,2	6 772,8	33,9	293,3	182,7	310,9	410,0
Організація благоустрою населених пунктів	19 965,1	1 422,7	215,8	11 896,5	1,3	1 155,5	796,1	2 041,1	2 435,9

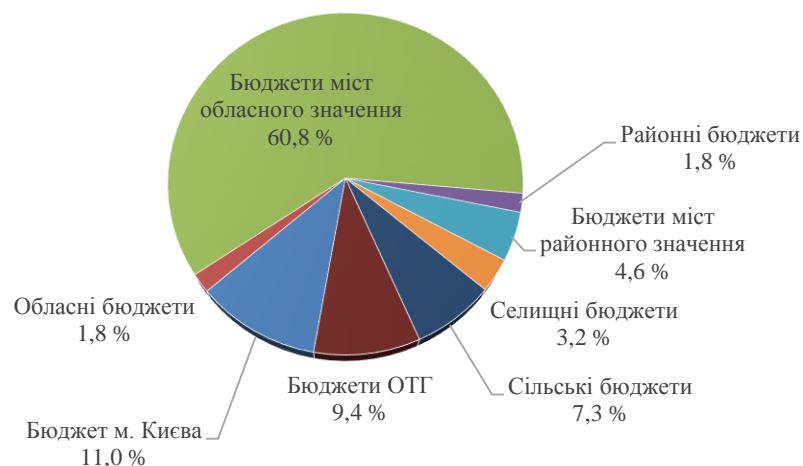

Рисунок 4.11 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування житлово-комунального господарства

Фінансування сфери економічної діяльності з місцевих бюджетів

На видатки, пов'язані з економічною діяльністю з місцевих бюджетів, було спрямовано 82,1 млрд грн (табл. 4.14), зокрема, на:

- будівництво та регіональний розвиток – 29,1 млрд грн, що становить 35,4 % від усіх видатків;
- транспорт і транспортну інфраструктуру та дорожнє господарство – 40,7 млрд грн, або 49,6 %.

Найбільший обсяг фінансування проведено з бюджетів міст обласного значення – 28,8 млрд грн, або 35,1 % від усіх видатків місцевих бюджетів, спрямованих на економічну діяльність (рис. 4.12). З обласних бюджетів спрямовано 21,8 млрд грн, або 26,6 %.

Таблиця 4.14 – Структура видатків, спрямованих на економічну діяльність (млн грн)

	Разом	Зокрема:							
		бюджет м. Києва	обласні бюджети	бюджети міст обласного значення	районні бюджети	бюджети міст районного значення	селищні бюджети	сільські бюджети	бюджети ОТГ
Економічна діяльність, разом	82 053,4	5 761,6	21 830,6	28 769,1	2 297,3	1 472,2	1 199,1	4 446,9	6 276,6
Зокрема:									
Будівництво та регіональний розвиток	29 056,1	726,2	6 952,6	9 293,4	1 881,6	565,2	569,9	2 026,8	4 040,4
Транспорт та транспортна інфраструктура, дорожнє господарство	40 735,2	9 339,6	14 043,9	11 985,2	204,7	699,1	515,1	2 109,1	1 838,5

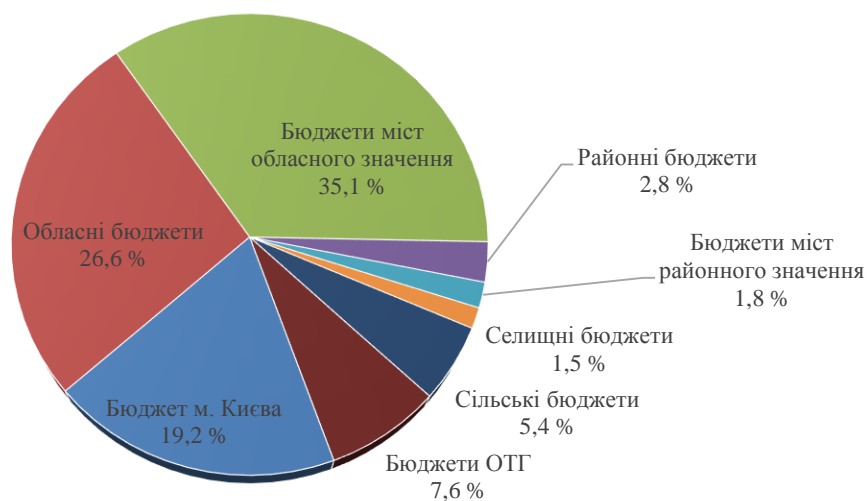

Рисунок 4.12 – Структура видатків місцевих бюджетів на фінансування економічної діяльності

4.4. Фінансове вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні

З огляду на нерівномірність розміщення підприємницьких структур, розвиток промислової та соціальної інфраструктури, географічні, історичні, культурні та інші чинники об'єктивним явищем є різний рівень розвитку територій та різний рівень їх фінансової спроможності. Держава як гарант

соціальних та економічних прав повинна забезпечувати відповідний життєвий рівень для своїх громадян незалежно від місця їх проживання. Одним з інструментів зменшення міжтериторіальних економічних та соціальних диспропорцій є вирівнювання фінансової (бюджетної) спроможності регіонів. За допомогою фінансового вирівнювання держава має можливість забезпечувати фінансування публічних послуг (згідно з певними стандартами) на всій території, незалежно від місця проживання громадянина.

Упродовж останніх 70 років національні уряди багатьох країн світу проводили політику децентралізації, яка передбачала передавання значної частини повноважень щодо надання публічних послуг демократично обраним органам місцевого самоврядування. Основна ідея процесів децентралізації полягає в тому, що в багатьох випадках органи місцевого самоврядування можуть надавати своїм жителям публічні послуги більш ефективно та якісно, ніж центральні органи влади. Одночасно з цим виникає проблема щодо недостатності наявних в органах місцевого самоврядування ресурсів для надання всього спектра публічних послуг, які внаслідок децентралізації були їм передані. У результаті цього виникає так званий парадокс децентралізації (Блехлігер та ін., 2006). Він полягає в тому, що чим більше функцій із фінансування соціальних галузей (освіта, охорона здоров'я тощо) передаються органам місцевого самоврядування, тим більше трансфертів із державного бюджету надходить до місцевих бюджетів і тим меншою є частка власних доходів у їх загальних бюджетах. Або, іншими словами, чим більше функцій передається (доручається) органам місцевого самоврядування, тим менше можна розраховувати на те, що вони будуть покривати це з доходів, які вони формують самостійно (Левітас та ін., 2017). Отже, виникає необхідність у державному регулюванні фінансової спроможності органів місцевого самоврядування з метою забезпечення їх достатнім ресурсом для надання гарантованих державою публічних послуг визначеної якості та кількості. Найбільш дієвим інструментом такого регулювання є фінансове (бюджетне) вирівнювання.

Проблематика фінансового вирівнювання територіальних дисбалансів є актуальною і постійно досліджують. Розвиток суспільних відносин, трансформації економічної та політичної сфер, а також необхідність збалансованого розвитку країн вимагають перманентного пошуку нових методів усунення фінансових дисбалансів між регіонами та нових інструментів державного впливу на ці процеси. На сьогодні існує немала кількість досліджень різноманітних аспектів, що стосуються фінансового вирівнювання, але з огляду на те, що ця проблематика є специфічною для кожного регіону, вона не втрачає своєї актуальності.

Georg Anetsberger and Volker Arnold (Анецбергер та ін., 2019) провели аналіз моделі, згідно з якою центральний уряд може встановити систему вертикального вирівнювання, тоді як регіональна влада може застосовувати систему горизонтального вирівнювання. Центральна і місцева влада ухвалюють рішення щодо вирівнювання не одночасно, а в різному хронологічному порядку. Дослідження показало, що незалежно від термінів ухвалення рішень завжди переважає центральний уряд і горизонтальне вирівнювання не відбувається. Однак рівновага є Парето-ефективною лише у разі, якщо центральний уряд відіграє роль лідера в цьому процесі (Stackelberg leader). Причому якщо переслідується мета досягнення рівних умов життя в регіонах, то єдиним оптимальним варіантом досягнення цієї мети є вертикальне вирівнювання.

У монографії «Intergovernmental Transfers in Federations» (Сльмаз та ін., 2020) автори подали узагальнені висновки міжнародного досвіду щодо вирішення найбільш фундаментальних проблем у сфері горизонтальних та вертикальних дисбалансів через призму міжурядових трансфертів. Автори монографії вивчають різноманітні аспекти щодо формування політики, спрямованої на підвищення ефективності міжбюджетних трансфертів як інструменту досягнення структури та обсягів видатків, що сприяє покращанню якості надання публічних послуг населенню. У книзі продемонстровано, що як і в багатьох інших політичних питаннях, найоптимальніші (найкращі) рішення

щодо системи та обсягів міжбюджетних трансфертів майже завжди є конкретними і дуже рідко узагальненими, тобто рішення для відповідної країни необхідно ухвалювати виходячи з конкретної ситуації, що склалася в цій країні. Для розуміння системи міжбюджетних трансфертів будь-якої країни насамперед необхідно зрозуміти складні та часто змінні умови та інституції, що формують систему оподаткування, види та обсяги витрат та міжбюджетні фіскальні відносини загалом. Зважаючи на те, що кожна країна має свою історію, політичні та економічні умови, кожна система трансфертів є специфічною, а реформування трансфертної політики завжди вимагає, з одного боку, розуміння значних технічних труднощів, необхідних для створення ефективної системи трансфертів, а з іншого – чутливості та врахування реалій відповідного політичного, інституційного та економічного контексту. Дуже рідко існує універсальний спосіб міжбюджетних відносин. Основні проблеми, такі як вертикальні та горизонтальні дисбаланси, регіональна відмінність у ресурсах та інфраструктурі, справедливність у наданні основних соціальних послуг, до певної міри існують у кожній країні. Але методи та способи здійснення передавання ресурсів зазвичай досить істотно залежать від конкретних місцевих особливостей, і тому важко визначити певну універсальну систему, яка би враховувала усі особливості всіх країн. Таким чином, реформи трансфертних відносин будуть продовжуватися і розроблятися на основі відповідного місцевого контексту, а не орієнтуватися на якісь приклади чи кращі практики.

Yasemin İberoğlu Carreras (Ясемін, 2016) розглядає питання стосовно того, чи значною мірою наявність регіонів із більш широкими податковими повноваженнями пов'язана з більш високим рівнем економічної нерівності в країні. У літературних джерелах уже давно встановлено позитивний зв'язок між децентралізованим управлінням та різними рівнями перерозподілу ресурсів у середині країни. Перерозподіл є інструментом, за допомогою якого уряди ведуть боротьбу з нерівністю, і якщо перерозподіл є асиметричним між регіонами, то це посилює нерівність. Зазвичай у дослідженнях децентралізоване

управління, перерозподіл та економічна нерівність завжди поєднуються між собою. У дослідженні зосереджена увага на фіскальному аспекті децентралізації і подана теорія для розуміння того, чому рівні децентралізації управління в країні відіграють важливе значення для нерівності доходів. Використовуючи певний масив даних та вимірювань у сфері фіскальної автономії та фіскального контролю автор пояснює, чому фіскальна децентралізація посилює нерівність і одночасно з цим робить припущення, що спільний розподіл фіскальних повноважень між регіонами та центром може призвести до зниження нерівності.

Johannes Becker & Michael Kriebel (Беккер та ін., 2017) розглядали питання стосовно оптимального вирівнювання податків на території федеральної землі, яка конкурує з іншою федеральною землею. За певних обставин федерація зацікавлена в стимулюванні податкової конкуренції для залучення податкової бази з інших федеральних земель. Автори зазначають, що оптимальне бюджетне вирівнювання допомагає перерозподіляти доходи від багатих регіонів до бідних і для вибору оптимального рівня податкової конкуренції. Оптимальний рівень податкової конкуренції є компромісом між трьома цілями. По-перше, децентралізоване встановлення податкових ставок має позитивні фіскальні зовнішні явища у межах федерації з огляду на залучення інвестицій. У такому разі податкові ставки є неефективно низькими. По-друге, неефективно високі ставки є причиною стримування інвестицій. По-третє, щедре фіскальне вирівнювання всередині федерації дає можливість проводити політику неагресивної конкуренції з іншими федераціями за податкову базу. Як наслідок, за оптимального вирівнювання рівноважні податкові ставки є вищими в межах федерації та поза нею, і навіть вищі, ніж у разі централізованого (тобто федерального рівня) встановлення податкових ставок.

Проблема фінансового вирівнювання міжрегіональних диспропорцій є актуальною для всіх регіонів світу. Досить часто її розглядають у комплексі з децентралізацією влади, що є панівною тенденцією в розвитку суспільних і

політичних відносин упродовж останніх 30–40 років. Існуюча в Китаї система асиметричної фіскальної децентралізації часто піддавалася критиці. У то самий час було проведено мало досліджень, які прямо свідчать про її негативний ефект щодо політики витрат місцевих органів влади. Y. Li провів дослідження асиметричної системи децентралізації в Китаї (Ли, 2018) з точки зору стимулювального впливу асиметричної децентралізації і фіскальних трансфертів на політику витратків місцевих органів влади. Під час проведення дослідження було використано дані провінційної панелі для проведення емпіричного тесту. Y. Li прийшов до висновку, що асиметрична децентралізація значно послаблює стимули місцевого самоврядування до збільшення соціальних витрат, і як вирішення проблеми асиметричної децентралізації фіскальні трансферти не відіграють належної ролі (Ли, 2018). Через відносно великий ефект доходу механізм фінансування фіскальних трансфертів не лише значно зменшує стимули місцевого самоврядування до надання соціальних суспільних благ, а й послаблює обмежувальний ефект фіскальної конкуренції у видатковій політиці органів місцевого самоврядування через збільшення їх відносної вартості. Хоча механізм розподілу фіскальних трансфертів має значний позитивний стимул для місцевого самоврядування в регіонах, де чистий дохід фіскальних ресурсів перевищує нуль, всебічні ефекти фіскальних трансфертів при розподілі стимулів місцевих органів влади для забезпечення суспільних благ є негативними в усіх регіонах (Ли, 2018). Таким чином, підтверджується думка про те, що механізми фіскального вирівнювання мають різноспрямований вплив на розвиток регіонів і неможливо забезпечити абсолютне вирівнювання фінансових дисбалансів.

Дослідженню механізму вирівнювання муніципальних бюджетів, який застосовується в Польщі, присвячена праця S. Kańduła (Каньдула, 2017). Автор розглядає гіпотезу, що механізм вирівнювання бюджету для муніципалітетів, застосовуваний у Польщі, складається з трьох частин загальної субсидії. Зазначається, що такий механізм зменшує розбіжності між муніципалітетами

щодо їх доходів на душу населення, але ефективність конкретних трансфертів змінюється. Різниця в доходах між муніципалітетами були вивчені з використанням співвідношення мінімальних та максимальних значень до середнього показника та коефіцієнта варіації. Визначено, що найефективніший трансфер – це вирівнювальна частина загальної субсидії. Інструменти горизонтального вирівнювання мають обмежений вплив на зменшення розбіжностей між доходами муніципалітетів. Ці невідповідності можуть бути згладжені за допомогою перерозподілу трансфертів (Каньдула, 2017).

Вважається, що на відміну від вертикального фіскального дисбалансу, система горизонтального фіскального дисбалансу та нерівності між органами місцевого самоврядування через різну фіскальну спроможність досліджувалася меншою мірою. Італійські дослідники (Ді та ін., 2016) запропонували новий метод обчислення фіскальної спроможності на основі регресійного аналізу, який може подолати окремі недоліки традиційних методів, зокрема такого як репрезентативна (типова) податкова система.

Об'єктивним явищем є те, що в будь-якій країні фіскальна база органів місцевого самоврядування завжди істотно відрізняється. Зважаючи на це, децентралізація повноважень призводить до необхідності надання трансфертів місцевим бюджетам для забезпечення надання публічних послуг на рівні певного уніфікованого стандарту. Європейською хартією місцевого самоврядування (Європейська, 1985) визначено, що захист фінансово слабших місцевих органів влади вимагає створення інституту процедур фінансового вирівнювання або еквівалентні заходи, призначені для усунення наслідків нерівномірного розподілу потенційних джерел фінансування та фінансового тягаря, який вони несуть у зв'язку з виконанням своїх повноважень. Такі процедури чи заходи не повинні зменшувати свободу дій, яку мають місцеві органи влади щодо здійснення повноважень у межах власної сфери відповідальності. Зазначений аспект стосується виконання державою своїх функцій і конституційних зобов'язань щодо гарантування громадянам доступу до публічних послуг, принаймні на рівні мінімально визначених стандартів.

Розглядаючи питання вирівнювання фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, необхідно зважати на той факт, що системи бюджетного вирівнювання істотно відрізняються в різних країнах, що обумовлено різними податковими системами, на базі яких вони формуються. Іншим важливим чинником є те, що фінансове (бюджетне) вирівнювання має політичне підґрунтя, оскільки воно пов'язане з перерозподілом певної частини публічних коштів. Тому не існує варіанта фінансового вирівнювання, який можна було би вважати оптимальним або універсальним. Можна говорити лише про те, наскільки та чи інша система вирівнювання досягає цілей зменшення фінансових диспропорцій між адміністративними одиницями.

Розробляючи політику фінансового вирівнювання, загалом уряди використовують ідентичні методологічні підходи. Відмінності полягають лише у вирішенні питань стосовно того, що саме вирівнюється (доходи, видатки), ступінь вирівнювання, визначення фінансових інструментів, за допомогою яких планується забезпечити вирівнювання. Фінансове вирівнювання є перерозподільним механізмом, який завжди викликає суперечки та дискусії. Однак забезпечення загального балансу як необхідна умова виконання державою своїх соціальних зобов'язань переважає над іншими аспектами, хоча політичний чинник у процесі ухвалення остаточного рішення щодо фінансового вирівнювання є досить вагомим.

Фінансове вирівнювання виконує декілька основних функцій. Основна мета – це досягнення горизонтальної справедливості серед мешканців різних територій, тобто забезпечення надання порівняльного рівня публічних послуг при порівняльних рівнях ставок оподаткування (Блехлігер та ін., 2007). Необхідно зазначити, що вирівнювання є пасивною коригувальною фінансовою політикою, яка не має на меті і не може забезпечити економічного зростання регіонів. Фінансове вирівнювання спрямоване на вирівнювання регіональних бюджетних доходів, а не на зростання регіонального ВВП чи зростання індивідуальних доходів громадян (Блехлігер та ін., 2007). Основним завданням вирівнювання є зменшити (ідеальний варіант – повністю вирівняти)

диспропорції в доходах на душу населення та витратах на надання публічних послуг на одного споживача в різних територіях. Податковий потенціал різних територій є неоднаковим з огляду на соціально-економічні, географічні та інші чинники, тому метою вирівнювання є забезпечити надання громадянам публічних послуг певних стандартів за порівняного рівня податкових ставок. Зменшення перерозподілу робочої сили до регіонів із більшим податковим потенціалом також є одним із завдань фінансового вирівнювання.

Іншою важливою метою фінансового вирівнювання є забезпечення громадянам доступу до публічних послуг, які повинні бути приблизно однакової якості в усіх регіонах. Однією з причин, що впливають на диференціацію вартості послуг, є величина регіону та густота населення. Регіони з більшою концентрацією населення зазвичай користуються перевагами від агломерованого ефекту економії, якщо є більша кількість соціальної інфраструктури і вона розміщена досить компактно. Крім того, такі послуги можуть надаватися більш ефективно за наявності більшої кількості споживачів (школи, лікарні, дитячі заклади). Тому вартість публічних послуг у віддалених або малонаселених регіонах переважно є вищою. Вартість послуг також залежить і від демографічної структури населення. Сучасна демографічна ситуація характеризується наявністю значної кількості осіб похилого віку. Цим громадянам необхідно забезпечувати відповідний рівень медичного забезпечення, адаптувати соціальну інфраструктуру під їх потреби, що також впливає на загальну вартість публічних послуг регіону.

На сьогодні існує два основних стратегічних підходи до вирівнювання фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Перший полягає в тому, що органи місцевого самоврядування забезпечуються частиною від загального обсягу доходів держави через загальний (безумовний) грант, яким вони мають право вільно розпоряджатися (в межах бюджетного законодавства). Другий підхід передбачає надання державою додаткових коштів лише тим органам місцевого самоврядування, чий надходження з розрахунку на одного мешканця (в межах конкретного переліку доходів) є нижчими від середнього

показника в країні. Саме в межах зазначених систем здійснюється вирівнювання в більшості країн. Наприклад, Україна та Польща використовують лише першу систему, а Чехія та Албанія – лише другу, в Німеччині застосовують обидві стратегії.

Перевагою системи загальних грантів є те, що їх використання є в цілому простішим. Однак серед недоліків цієї системи є потенційний ризик появи тенденції щодо зменшення зусиль у напрямку мобілізації доходів з власних джерел муніципалітетів і основний акцент зміщується в бік вишукування можливостей для отримання максимально можливої суми коштів від держави. Тому система вирівнювання повинна будуватися таким чином, щоб органи місцевого самоврядування не мали можливостей впливати на збільшення урядових грантів за рахунок зменшення зусиль з адміністрування податків на власній території. Також важливим питанням є перелік доходів, на основі яких здійснюються розрахунки загального обсягу урядових грантів. Чим більша кількість джерел доходів місцевих бюджетів буде внесена до розрахунку урядових грантів, тим більш ефективно буде здійснюватися вирівнювання і тим більша ймовірність того, що диспропорції між бюджетами будуть максимально згладжуватися. Однак необхідно зважати на те, що для вирівнювання потрібно застосовувати лише ті податки, за якими ставки встановлюються на державному рівні, щоб уникнути маніпуляцій із боку органів місцевого самоврядування. Тому місцеві податки не варто включати до розрахунків, на основі яких здійснюється визначення обсягів урядових трансфертів (грантів) для органів місцевого самоврядування.

Іншим варіантом є вирівнювання видатків, що передбачає врахування відмінностей органів місцевого самоврядування у вартості надання публічних послуг. Тією чи іншою мірою вирівнювання видатків здійснюється в більшості країн. Однак така система потребує достовірних статистичних даних про витрати та кількість споживачів відповідних послуг, а також складних формульних розрахунків. Найчастіше вирівнювання видатків застосовують до конкретних сфер, наприклад щодо освіти, медицини.

Проблема фінансового вирівнювання є динамічною сферою, що постійно змінюється залежно від поточної ситуації, зумовленою фінансово-економічними та політичними чинниками.

Фінансове вирівнювання та міжбюджетні відносини в Україні

Відмінності в соціально-економічному розвитку територій України призводять до формування різної фінансової та бюджетної спроможності територій. Відповідно нерівномірність у формуванні і використанні ресурсної бази породжує різну спроможність місцевих органів влади забезпечувати повноту надання публічних послуг своїм громадянам. Унаслідок цього виникають фіскальні дисбаланси. Серед чинників, що впливають на формування ресурсної бази відповідних територій, можна виокремити такі: різний рівень економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, що склався внаслідок нерівномірності територіального розміщення продуктивних сил, яка зумовлює диференціювання податкової бази регіонів; різноманітність природно-кліматичних умов; різний екологічний стан територій; особливості географічного розміщення населених пунктів; насиченість шляхами сполучення; кількість населення та його гендерна структура; сформована мережа об'єктів соціальної і побутової інфраструктури та її стан.

Усунення територіальних фіскальних дисбалансів є одним із основних завдань державної бюджетної та регіональної політики. Серед інструментів усунення (або принаймні істотного зменшення) фіскальних дисбалансів необхідно виокремити фінансово-бюджетне регулювання, яке здійснюється за допомогою системи міжбюджетного фінансового вирівнювання. Фінансове вирівнюванням – це система інструментів та заходів щодо усунення фіскальних дисбалансів шляхом перерозподілу ресурсів між рівнями бюджетної системи.

Міжбюджетні відносини уособлюють відносини між державою та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією, законодавчими та нормативно-правовими актами України.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавством за бюджетами, та фінансових ресурсів, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень. Зважаючи на це, можна сформулювати основні завдання міжбюджетних відносин, а саме: відповідність розміру державних зобов'язань за видатками з обсягами їх фінансування; створення стимулів для місцевих органів влади до збільшення обсягу надходжень до місцевих бюджетів завдяки поліпшенню управління наявними ресурсами; стабільність і передбачуваність міжбюджетних відносин між державним бюджетом і місцевими бюджетами для забезпечення належного рівня прогнозування й управління ресурсами місцевими органами влади; запровадження інвестиційних трансфертів для покращання якості суспільних послуг та забезпечення розвитку соціальної інфраструктури; закріплення за центральним рівнем фіскальної відповідальності за фінансування в повному обсязі делегованих державою повноважень та державних соціальних програм тощо.

Система міжбюджетних відносин будується на основі певних принципів, зокрема, – це формульний підхід, справедливість розподілу, передбачуваність, жорсткі бюджетні обмеження, безумовність. Формульний підхід передбачає застосування певного уніфікованого розрахунку для визначеної сукупності бюджетів. У цьому контексті необхідно зазначити, що формула для розрахунків не завжди може і повинна бути простою, щоб бути зрозумілою для широкого кола стейкхолдерів. Для забезпечення ефективного впливу системи бюджетного вирівнювання на зменшення фіскальних дисбалансів необхідним є врахування багатьох чинників, параметрів, взаємозв'язків, проведення відповідних математичних операцій, що не завжди можуть мати спрощений вигляд. У цьому разі може виникнути своєрідна дилема, коли формула, за допомогою якої можна забезпечити більший ступінь справедливості, може виявитися складнішою, а більш проста формула не задовольнить вимоги щодо забезпечення справедливості. Принцип справедливості передбачає наявність однакових методологічних підходів до визначеної сукупності місцевих

бюджетів, що згруповані за аналогічними критеріями (кількість населення, перелік виконуваних повноважень, соціально-культурна бюджетна інфраструктура, податковий потенціал тощо). Місцеві бюджети з аналогічним рівнем видаткових потреб, але з різними за обсягом податковими базами, повинні отримувати трансферти в обсягах, що допоможуть їм забезпечувати фінансування ідентичних публічних послуг. Принцип передбачуваності означає можливість для середньострокового планування місцевих бюджетів і відсутність значних коливань у трансфертній політиці держави. Жорсткі бюджетні обмеження стосуються визначення правил і процедур, які би унеможливили маніпулювання місцевих органів влади з метою отримання більшої кількості чи більших обсягів трансфертів. Показники, що впливають на визначення обсягів трансфертів, повинні перебувати поза впливом з боку місцевих органів влади. Ці органи не повинні мати можливостей збільшувати обсяг отримуваних трансфертів, змінюючи свої рішення, що призводять до зниження рівня податкової спроможності території або збільшення кількості мережі та/або працівників бюджетних установ. Безумовність означає, що трансферти надаються на фінансування публічних послуг без чітко встановлених напрямків використання. Тобто трансферти не повинні супроводжуватися жодними вимогами, здатними обмежувати рішення місцевих органів влади щодо їх використання. Однак необхідно зазначити, що безумовність трансфертів переважно забезпечується при здійсненні вирівнювання фіскальної спроможності місцевих бюджетів. Зважаючи на вектор бюджетної політики та бюджетну систему держави, міжбюджетні трансферти можуть використовуватися на фінансування певних цільових програм чи галузей. У такому разі вони будуть мати характер цільових коштів, які повинні бути використані за напрямками, визначеними тим органом, який їх надає. В Україні до таких трансфертів можна віднести освітню та медичну субвенції, субвенцію на фінансове забезпечення будівництва, ремонту та утримання доріг та ін.

Відповідно до вищенаведеного, виокремлюється два види міжбюджетних трансфертів: дотація та субвенція. Дотація – обсяг грошової допомоги, що на безоплатній і безповоротній основі надається з державного бюджету місцевим бюджетам для їх збалансування та забезпечення виконання ними своїх функцій без визначення напрямів чи умов її використання. Субвенція – міжбюджетний трансферт, який використовується на конкретну мету в порядку, визначеному органом, що ухвалив рішення про надання субвенції.

Фінансове вирівнювання може мати характер вертикального або горизонтального вирівнювання. Вертикальне вирівнювання має на меті досягнення збалансованості між обсягом видаткових зобов'язань (повноважень) кожного рівня влади з потенціалом дохідних джерел відповідного бюджету. За вертикального вирівнювання забезпечується вирівнювання видатків (потреб) і міжбюджетні трансферти спрямовуються на забезпечення надання суспільних послуг населенню кожної територіальної громади на певному уніфікованому рівні, який гарантується законодавством країни. Горизонтальне вирівнювання – це забезпечення певного рівня податкоспроможності місцевих бюджетів для усунення або зниження нерівності в податковому потенціалі територій. Горизонтальне вирівнювання передбачає вирівнювання доходів (ресурсів), за якого міжбюджетні трансферти спрямовуються на вирівнювання податкоспроможності територіальних бюджетів, тобто на забезпечення горизонтального вирівнювання фіскальних ресурсів. Вважається, що горизонтальне вирівнювання є більш прозорим, ніж вертикальне, оскільки за горизонтальної системи не суміщаються фінансування і вирівнювання (Бергвалл та ін., 2006). Також за горизонтального вирівнювання чітко видно, скільки який бюджет перераховує власних коштів до системи вирівнювання, тоді як за вертикального вирівнювання досить складно визначити цю величину. Горизонтальне вирівнювання є простішим, ніж вертикальне з точки зору здійснення розрахунків: обирається база для розрахунків та показник, який служить критерієм для вирівнювання. За вертикального вирівнювання (вирівнювання за витратами) необхідно обрати критерії, які об'єктивно

визначають вартість публічної послуги і пояснюють її відмінності в регіональному розрізі (Блехлігер та ін., 2007, пункт 51). За таких умов критерії та показники для системи вирівнювання за видатками будуть переглядатися частіше, ніж для вирівнювання за доходами. Також при вирівнюванні за видатками місцеві органи влади будуть частіше намагатися чинити політичний тиск на центральні органи влади і впливати на процес вирівнювання з тих причин, які були щойно наведені, а саме внаслідок можливостей різної інтерпретації вартісних та кількісних величин, які беруться за основу при розрахунках.

Залежно від системи державного управління, розподілу повноважень між державою та місцевими органами влади існують різні моделі взаємодії між державним та місцевими бюджетами. Ефективність функціонування системи міжбюджетного регулювання обумовлена наявністю таких умов: чітке розмежування видаткових повноважень між усіма рівнями влади; забезпечення кожного рівня влади достатніми фінансовими ресурсами для належного виконання своїх повноважень; вирівнювання вертикальних і горизонтальних дисбалансів за допомогою міжбюджетних трансфертів із метою забезпечення надання стандартизованого рівня публічних послуг на всій території держави. Для кожної країни властива певна система взаємодії між центральним та місцевими бюджетами. Відомі в цій галузі дослідники Г. Хьюз та С. Сміт запропонували класифікацію країн ОЕСР (Hughes та ін., 1991; Капицкая, 2012), що базується на подібності методів регулювання міжбюджетних відносин, взаємодії між центральною і місцевими владами (табл. 4.15).

Таблиця 4.15 – Групування країн за системою регулювання міжбюджетних відносин

Критерій	Країна
Наявність досить значної самостійності в сукупності з широкими повноваженнями у сфері адміністрування податків регіональній та місцевій владі	Австралія, Канада, США, Великобританія, Японія
Істотна роль регіональних та місцевих органів влади у фінансуванні витрат на соціальні потреби	Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція
Відносна самостійність у поєднанні з ефективною співпрацею між бюджетами різних рівнів	Австрія, Німеччина, Швейцарія
Значний рівень залежності регіонів від центральної влади	Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, Нідерланди, Португалія, Франція

Джерело: (Hughes та ін., 1991).

Українська модель міжбюджетних відносин не може бути беззастережно віднесена до жодного із наведених критеріїв. В Україні є наявною відносна самостійність бюджетів у частині їх формування та виконання, однак у цьому разі зберігається значний рівень залежності від рішень центрального уряду і від трансфертів із державного бюджету (табл. 4.16), хоча відзначається тенденція до поступового зменшення частки державних трансфертів у дохідній частині місцевих бюджетів.

Таблиця 4.16 – Співвідношення трансфертів до обсягу доходів місцевих бюджетів України

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Доходи загального фонду місцевих бюджетів (без трансфертів із державного бюджету), млрд грн	101,6	146,7	192,7	234,1	275,2
Трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам (загальний фонд), млрд грн	173,2	194,7	261,3	285,0	244,3
Загальна сума доходів місцевих бюджетів (р. 1 + р. 2), млрд грн	274,8	341,4	454,0	519,1	519,5
Частка трансфертів у загальній сумі доходів місцевих бюджетів (р. 2/р. 3), %	63,0	57,0	57,6	54,9	47,0

Джерело: розроблено автором за даними (Офіційний сайт Державної казначейської, 2019).

Значне зменшення частки трансфертів свідчить про нестабільність державної фінансової політики щодо місцевих бюджетів. За 5 років (із 2015 р. до 2019 р.) частка державних трансфертів у структурі місцевих бюджетів зменшилася на 16 %. Найбільше зменшення відбулося у 2019 році – на 7,9 %. Поряд з іншими чинниками це обумовлено істотним зменшенням фінансування державних соціальних програм у частині надання пільг та субсидій окремим категоріям громадян. У 2018 році на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг із місцевих бюджетів було спрямовано 72,7 млрд грн, тоді як у 2019 – 23,4 млрд грн або на 49,3 млрд грн менше (табл. 4.17).

Однак це не означає, що на цю суму зменшилося фінансування соціальної підтримки громадян. Змінився лише механізм фінансування видатків на фінансування пільг та субсидій. У 2019 році частина видатків на початку року фінансувалася з місцевих бюджетів за рахунок субвенції з державного бюджету, а потім поступово фінансування пільг та субсидій переформатувалося в грошову форму (надання адресної грошової допомоги) і такі видатки уже здійснювалися безпосередньо з державного бюджету через місцеві органи виконавчої влади, які входять до системи Міністерства соціальної політики України.

Таблиця 4.17 – Обсяги міжбюджетних трансфертів, перераховані з державного бюджету місцевим бюджетам у 2018 та 2019 роках (млн грн)

Вид трансфертів	2019 рік	2018 рік	Відхилення показників 2019 року від 2018 року
1	2	3	4
Дотації, разом, з яких:	25 857,5	25 166,0	691,5
Базова дотація	10 367,3	8 182,7	2 184,7
Додаткова дотація на здійснення переданих із державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я	14 900,0	16 500,0	–1 600,0
Субвенції, разом, з яких:	218 497,8	259 866,6	–41 368,9

Продовження таблиці 4.17

1	2	3	4
субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, та іншим категоріям населення	54 897,4	51 753,2	3 144,2
– субвенція на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та енергоносіїв, твердого палива і скрапленого газу	23 381,2	72 671,0	49 289,8
– субвенція на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад	2 060,1	1 861,3	198,8
– субвенція на розвиток системи охорони здоров'я в сільській місцевості	1 000,0	1 000,0	0,0
– освітня субвенція місцевим бюджетам	70 355,7	60 423,8	9 931,9
– медична субвенція місцевим бюджетам	56 108,1	61 650,2	–5 542,1
– субвенція на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій	2 978,9	4 998,6	–2 019,8
– субвенція на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	1 023,4	1 083,3	–59,9
Інші види субвенцій	6 693,0	4 425,2	2 267,8

Джерело: розроблено автором за даними (Офіційний сайт Державної казначейської, 2019).

Починаючи з 2020 року, фінансування видатків, пов'язаних із виконанням державних соціальних програм, таких як надання пільг і субсидій населенню та виплата допомоги сім'ям із дітьми і малозабезпеченим сім'ям здійснюється безпосередньо з державного бюджету. Відповідно зазначені суми не передбачаються в місцевих бюджетах. У цілому у 2018 році місцеві бюджети отримували з державного бюджету 30 різних видів субвенцій, у 2019 – 37, при затвердженні державного бюджету на 2020 рік місцевим бюджетам було передбачено 26 різних видів субвенцій. Постійні значні зміни кількості та видів субвенцій із державного бюджету свідчать про непослідовність державної фінансово-бюджетної політики, перешкоджають можливості забезпечити повноцінне та ефективне середньострокове планування місцевих бюджетів і не дають можливості формувати стратегічні плани соціально-економічного розвитку регіонів. Трансфертна політика держави повинна бути більш

передбачувана і стабільна, формуватися на основі обґрунтованих даних та розрахунках, мати характер середньострокової стабільності.

Серед регіонів України спостерігається досить неоднорідна ситуація з надходженнями трансфертів із державного бюджету. У 2018 році серед регіонів України найвища частка трансфертів у загальній структурі доходів була зафіксована в Чернівецькій області – 72,7 %, найменша частка – в м. Києві – 26,8 %, а серед областей – у Дніпропетровській області – 45,7 % (табл. 4.18, рис. 4.13).

Таблиця 4.18 – Частка трансфертів із державного бюджету в структурі доходів зведених бюджетів областей і м. Києва (2018 рік)

Адміністративно-територіальна одиниця, область	Дохід загального фонду	Трансферт із державного бюджету	Разом	Частка трансфертів, %
Вінницька	8 091,4	12 676,6	20 768,0	61,0
Волинська	4 290,6	9 497,6	13 788,2	68,9
Дніпропетровська	24 822,0	20 867,1	45 689,1	45,7
Донецька	11 176,1	12 830,3	24 006,4	53,4
Житомирська	5 950,8	10 396,5	16 347,3	63,6
Закарпатська	4 453,4	10 633,6	15 087,0	70,5
Запорізька	11 071,4	11 724,4	22 795,9	51,4
Івано-Франківська	5 090,1	12 648,4	17 738,5	71,3
Київська	13 070,0	13 031,6	26 101,6	49,9
Кіровоградська	5 217,2	7 678,5	12 895,7	59,5
Луганська	2 966,7	5 415,0	8 381,6	64,6
Львівська	13 499,0	19 139,6	32 638,7	58,6
Миколаївська	5 939,6	7 995,4	13 935,1	57,4
Одеська	14 636,1	14 533,4	29 169,5	49,8
Полтавська	10 459,5	10 892,9	21 352,4	51,0
Рівненська	4 571,1	10 805,5	15 376,6	70,3
Сумська	5 794,3	8 784,6	14 578,9	60,3
Тернопільська	3 916,4	9 359,6	13 276,0	70,5
Харківська	16 842,6	17 366,0	34 208,6	50,8
Херсонська	4 571,1	7 937,4	12 508,6	63,5
Хмельницька	5 952,0	10 630,4	16 582,3	64,1
Черкаська	6 520,7	10 009,5	16 530,2	60,6
Чернівецька	2 992,7	7 956,4	10 949,0	72,7
Чернігівська	5 276,1	8 708,6	13 984,7	62,3
м. Київ	36 934,0	13 513,8	50 447,8	26,8
Разом в Україні	234 105,05	285 032,67	519 137,72	54,9

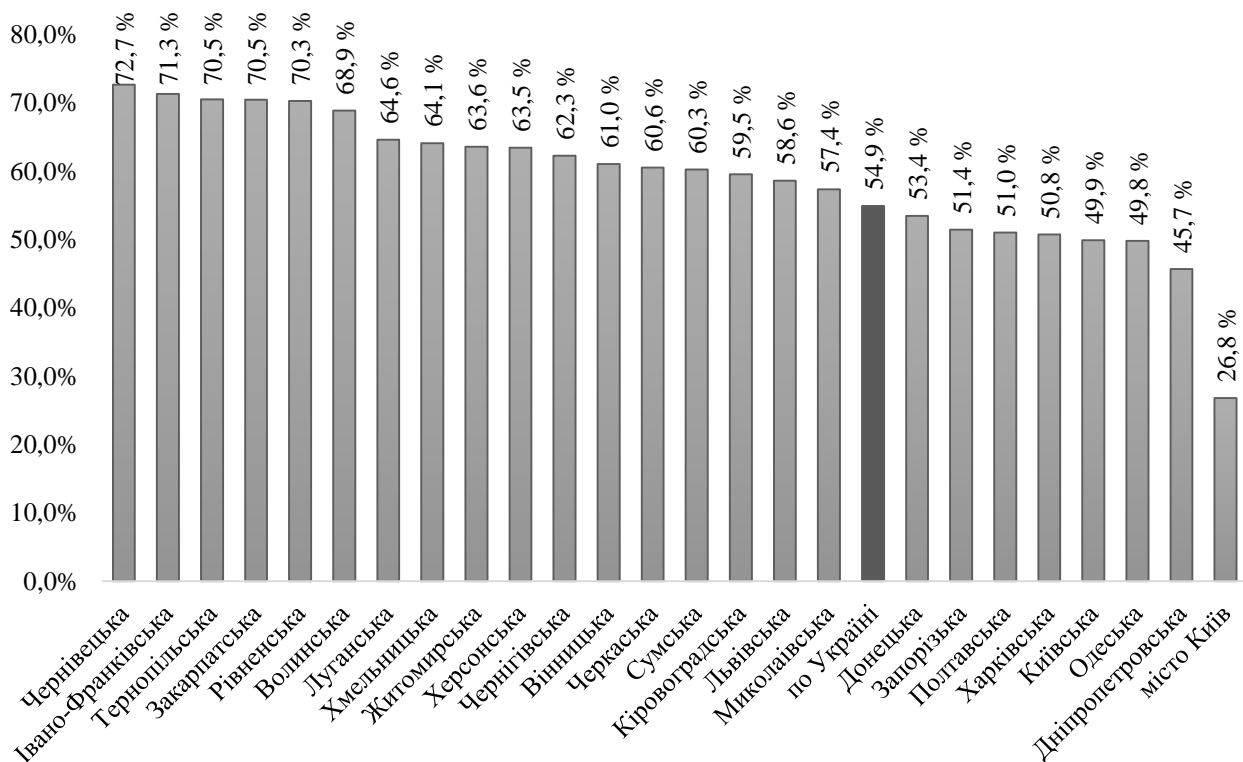

Рисунок 4.13 – Частка трансфертів з державного бюджету в структурі доходів зведених бюджетів областей і м. Києва у 2018 році

Окрім міста Києва та Дніпропетровської області у 2018 році обсяг трансфертів із державного бюджету розміром менше ніж 50 % від загальної суми доходів було зафіксовано в Одеській (49,8 %) та Київській (49,9 %) областях.

У 2019 році найвища частка трансфертів у структурі доходів також зафіксована у Чернівецькій області 67,4 %, а найменша – в м. Києві (21,5 %) та Дніпропетровській області (37,7 %).

Таблиця 4.19 – Частка трансфертів із державного бюджету в структурі доходів зведених бюджетів областей і м. Києва (2019 рік)

Адміністративно-територіальна одиниця, область	Дохід загального фонду, млн грн	Трансферт із державного бюджету, млн грн	Разом, млн грн	Частка трансфертів, %
1	2	3	4	5
Вінницька	9 465,54	10 363,8	19 829,34	52,3
Волинська	4 974,13	8 494,5	13 468,62	63,1
Дніпропетровська	29 445,46	17 782,1	47 227,57	37,7

Продовження таблиці 4.19

1	2	3	4	5
Донецька	13 184,15	11 072,5	24 256,62	45,6
Житомирська	7 000,44	8 778,4	15 778,82	55,6
Закарпатська	5 127,35	9 987,0	15 114,37	66,1
Запорізька	12 499,28	10 058,4	22 557,67	44,6
Івано-Франківська	5 976,29	11 179,1	17 155,42	65,2
Київська	15 635,23	11 319,8	26 955,04	42,0
Кіровоградська	6 009,73	6 473,6	12 483,28	51,9
Луганська	3 465,27	4 795,1	8 260,36	58,0
Львівська	16 072,68	16 110,5	32 183,19	50,1
Миколаївська	6 979,06	7 237,7	14 216,72	50,9
Одеська	17 027,76	14 361,4	31 389,19	45,8
Полтавська	12 073,99	7 521,7	19 595,73	38,4
Рівненська	5 381,75	9 806,9	15 188,67	64,6
Сумська	6 605,96	6 686,6	13 292,54	50,3
Тернопільська	4 613,71	7 763,9	12 377,66	62,7
Харківська	19 758,31	14 583,4	34 341,76	42,5
Херсонська	5 191,01	6 978,4	12 169,45	57,3
Хмельницька	6 982,66	8 707,5	15 690,13	55,5
Черкаська	7 404,98	8 136,0	15 540,95	52,4
Чернівецька	3 443,05	7 120,1	10 563,15	67,4
Чернігівська	6 168,29	6 819,3	12 987,57	52,5
м. Київ	44 683,71	12 217,6	56 901,26	21,5
Разом в Україні	275 169,78	244 355,30	519 525,07	47,0

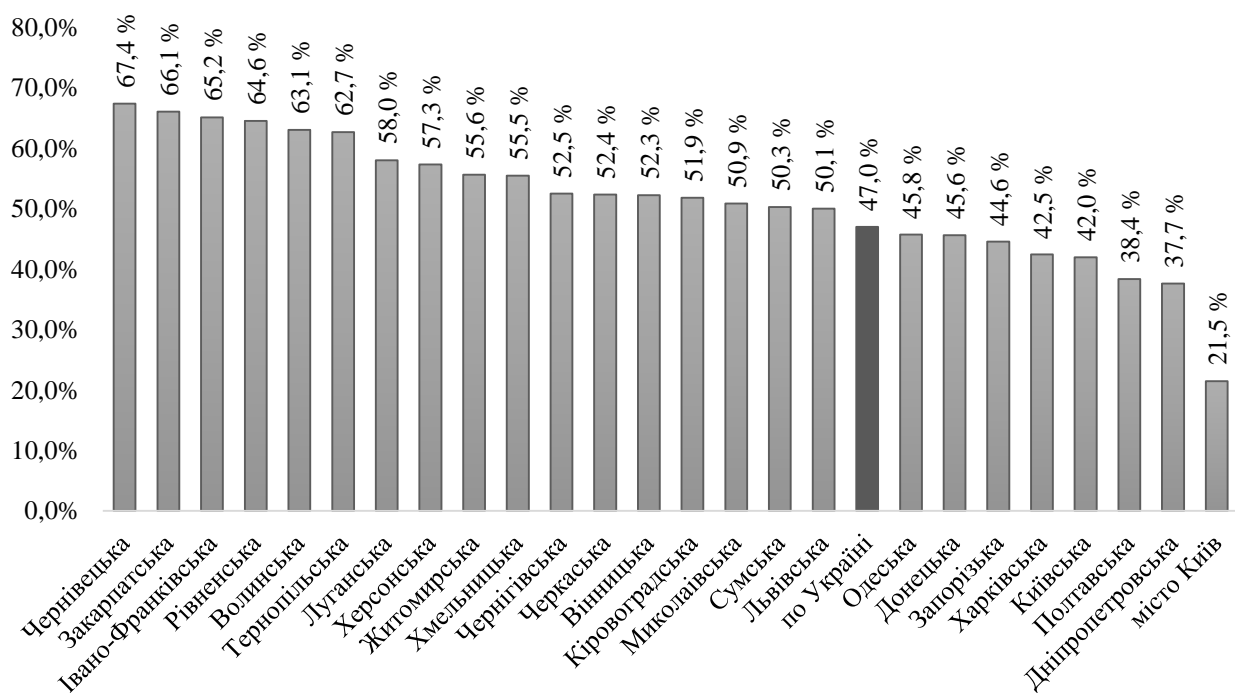

Рисунок 4.14 – Частка трансфертів із державного бюджету в структурі доходів зведених бюджетів областей і м. Києва у 2019 році

Окрім міста Києва та Дніпропетровської області, за підсумками 2019 року обсяг трансфертів із державного бюджету розміром меншим ніж 50 % від загальної суми доходів було зафіксовано у Полтавській (38,4 %), Київській (42,0 %), Харківській (42,5 %), Запорізькій (44,6 %), Донецькій (45,6 %) та Одеській (45,8 %) областях. Таким чином, у 2019 році у восьми бюджетах (бюджет міста Києва та сім зведених бюджетів областей) частка трансфертів у доходах була меншою ніж 50 %, тоді як у 2018 році таких бюджетів було вдвічі менше – чотири (бюджет міста Києва та три зведених бюджети областей). У 2019 році порівняно з 2018 роком загальний обсяг місцевих бюджетів залишився майже незмінним – 519,5 млрд грн та 519,1 млрд грн відповідно. Однак обсяг трансфертів у 2019 році зменшився порівняно з 2018 роком на 14,3 %, а обсяг власних доходів місцевих бюджетів зріс на 17,5 % (табл. 4.18, 4.19). Як було зазначено вище, основне зменшення трансфертних платежів відбулося за рахунок зміни механізму фінансування державних соціальних програм.

Для більш комплексної характеристики розглянемо ще один аспект, що характеризує трансфертну політику держави. Співвідношення обсягу трансфертів на одного мешканця порівняно зі співвідношення обсягу власних доходів дає можливість оцінити рівень рівномірності розподілу ресурсів між різними регіонами держави, а також визначити, наскільки трансфертна політика держави дає можливість зменшувати міжтериторіальні диспропорції у розподілі фінансових ресурсів.

У 2018 році середній обсяг трансфертів із державного бюджету на 1 мешканця становив 7 136,5 грн, а середній обсяг доходів, що мобілізувалися у відповідному регіоні – 5 861,4 грн (табл. 4.20). Тобто співвідношення середнього показника доходів до середнього показника трансфертів становило 82,1 %. У 2019 році середній обсяг трансфертів із державного бюджету на 1 мешканця становив 6 118,0 грн, а середній обсяг доходів, що мобілізувалися у відповідному регіоні, – 6 889,5 грн (табл. 4.20). Отже, співвідношення середнього показника доходів до середнього показника трансфертів становило

112,6 %. Наведені дані свідчать про те, що у 2019 році значно зменшилася залежність регіонів від трансфертів із державного бюджету і більшість бюджетних видатків здійснювалася за рахунок власних дохідних джерел.

У 2019 році найбільші обсяги трансфертів із розрахунку на 1 особу зафіксовано в Рівненській, Волинській та Івано-Франківській областях (табл. 4.20), найменші – в м. Києві, Донецькій та Луганській областях. Різниця між найбільшим і найменшим значеннями обсягу трансфертів на 1 особу, тобто Рівненською областю (8 180,1 грн) і м. Києвом (3 908,8 грн) становить 2,1 раза. Якщо абстрагувати м. Київ (з огляду на специфічний статус столиці та значно вищий економічний і фінансовий потенціал), то найменший показник трансфертів на 1 особу становитиме 4 524,0 грн у Донецькій області. У такому разі різниця між Рівненською і Донецькою областями становитиме 1,8 раза. Щодо показника доходів на 1 особу, то найбільші показники у 2019 році зафіксовано в м. Києві, Дніпропетровській та Київській областях, найменші – в Луганській, Чернівецькій та Закарпатській областях. Різниця між найбільшим і найменшим значеннями показника обсягу доходів на 1 особу, тобто між м. Києвом (14 295,8 грн) і Луганською областю (3 796,8 грн) становить майже 4 раза. Без урахування м. Києва різниця між Дніпропетровською (8 971,4 грн) і Луганською (3 796,8 грн) областями становитиме 2,4 раза. Тобто різниця між екстремальними показниками доходів на 1 особу є набагато вищою, ніж між аналогічними показниками обсягу трансфертів на 1 особу. У цьому контексті завданням державної бюджетної та регіональної політики є проведення детальних досліджень щодо чинників, які впливають на обсяги доходів і трансфертів із метою формування стратегічних планів щодо зменшення фінансових міжтериторіальних диспропорцій та забезпечення рівного і справедливого розподілу ресурсів на території всієї держави.

Таблиця 4.20 – Дані про обсяги трансфертів та обсяги доходів у розрахунку на 1 мешканця у 2018 та 2019 роках

Адміністративно-територіальна одиниця, область	2018 рік		2019 рік	
	обсяг трансфертів з розрахунку на 1 мешканця, грн/особу	обсяг доходів бюджету з розрахунку на 1 мешканця, грн/особу	обсяг трансфертів з розрахунку на 1 мешканця, грн/особу	обсяг доходів бюджету з розрахунку на 1 мешканця, грн/особу
Вінницька	8 065,4	5 148,1	6 593,9	6 022,4
Волинська	9 146,1	4 131,8	8 180,1	4 790,0
Дніпропетровська	6 357,8	7 562,7	5 417,8	8 971,4
Донецька	5 242,2	4 566,4	4 524,0	5 386,8
Житомирська	8 469,9	4 848,1	7 151,7	5 703,2
Закарпатська	8 435,7	3 532,9	7 922,7	4 067,5
Запорізька	6 652,1	6 281,6	5 706,9	7 091,8
Івано-Франківська	9 186,7	3 697,1	8 119,6	4 340,7
Київська	7 093,0	7 113,8	6 161,3	8 510,1
Кіровоградська	8 063,8	5 479,0	6 798,4	6 311,3
Луганська	5 614,2	3 075,8	4 971,5	3 592,8
Львівська	7 555,1	5 328,6	6 359,4	6 344,5
Миколаївська	7 014,1	5 210,7	6 349,4	6 122,5
Одеська	5 995,3	6 037,7	5 924,4	7 024,3
Полтавська	7 640,8	7 336,8	5 276,1	8 469,3
Рівненська	9 311,1	3 938,9	8 450,6	4 637,4
Сумська	8 039,7	5 303,0	6 119,6	6 045,8
Тернопільська	8 930,8	3 737,0	7 408,2	4 402,3
Харківська	6 186,3	5 999,9	5 195,1	7 038,5
Херсонська	7 541,0	4 342,9	6 629,9	4 931,8
Хмельницька	8 362,1	4 682,0	6 849,5	5 492,7
Черкаська	8 221,7	5 356,1	6 682,8	6 082,4
Чернівецька	8 773,9	3 300,2	7 851,7	3 796,8
Чернігівська	8 586,9	5 202,4	6 724,0	6 082,1
м. Київ	4 323,5	11 816,4	3 908,8	14 295,8
У середньому в Україні	7 136,5	5 861,4	6 118,0	6 889,5

При формуванні державою трансфертної політики необхідно враховувати також один з аспектів, викладених у Європейській хартії місцевого самоврядування. У п. 7 ст. 9 цього документа зазначається, що по можливості трансферти (дотації, субвенції) органам місцевого самоврядування надаються не для фінансування конкретних проєктів, і надання трансфертів не повинно обмежувати свободу місцевого самоврядування щодо провадження власної

політики в межах наданих компетенцій. У 2018 році місцеві бюджети України отримали з державного бюджету трансфертів на загальну суму 285,0 млрд грн (Річний звіт про виконання Державного бюджету, 2019). З цієї суми загальний і нецільовий характер мали лише дотації, загальний обсяг яких становив 25,9 млрд грн (Річний звіт про виконання Державного бюджету, 2019). Однак із цієї суми 16,5 млрд грн становила дотація на здійснення переданих із державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я, тобто її також можна вважати цільовим трансфертом, оскільки чітко визначено конкретні напрямки її спрямування. Таким чином, лише 8,7 млрд грн дотацій мали нецільовий характер використання, з яких 8,2 млрд грн становила базова дотація (як трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій (Бюджетний, 2020)). Усі інші трансферти мали характер субвенцій, тобто чітко визначені мету та напрямки спрямування. Отже, із 285,0 млрд грн трансфертів лише 8,7 млрд грн, або 3,1 % мали нецільовий характер використання, тобто могли використовуватися органами місцевого самоврядування на власний розсуд, виходячи із норм чинного бюджетного законодавства. У 2019 році загальний обсяг отриманих місцевими бюджетами з державного бюджету трансфертів становив 244,4 млрд грн (Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2019 рік, 2020). Обсяг дотацій становив 25,9 млрд грн, з яких 14,9 млрд грн становила дотація на здійснення переданих із державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я. Тобто лише 11,0 млрд грн дотацій мали нецільовий характер використання, з яких 10,4 млрд грн становила базова дотація. Таким чином, із 244,4 млрд грн усіх трансфертів лише 11,0 млрд грн або 4,5 % не мали чітко визначеного цільового призначення.

У країнах ОЕСР до системи вирівнювання в середньому спрямовують 2,3 % від ВВП (Блехлігер та ін., 2007). В Україні цей показник майже в 10 разів є меншим (табл. 4.21). Упродовж 2015–2019 років цей показник коливався в межах від 0,19 % до 0,26 %.

Таблиця 4.21 – Обсяги фінансового вирівнювання в Україні

№ пор.	Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
1	Базова дотація, млрд грн	5,3	4,7	5,8	8,2	10,4
2	Доходи місцевих бюджетів, млрд грн	101,6	146,6	192,7	234,1	275,2
3	ВВП, млрд грн	1 988,5	2 385,4	2 983,9	3 358,7	3 974,6
4	Частка базової дотації у ВВП (р. 1/р. 3), %	0,26	0,20	0,19	0,24	0,26

Джерело: розроблено автором за даними Державної казначейської служби України, 2019; Державної служби статистики України, 2019.

У цьому контексті вбачається доцільним провести аналіз і переглянути систему надання трансфертів із державного бюджету місцевим для того, щоб якомога менша їх частка мала цільовий характер. Органи місцевого самоврядування в межах наданих їм повноважень повинні мати більшу свободу дій щодо використання бюджетних коштів. Лише за таких умов можна говорити про формування дієвого і відповідального місцевого самоврядування та про підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Відразу ж необхідно зазначити, що небезпека зростання фінансових порушень при збільшенні свободи дій щодо використання бюджетних коштів нівелюється системою казначейського обслуговування бюджетних коштів. Досвід функціонування казначейської системи касового виконання бюджету показав свою ефективність у частині контролю за цільовим використанням коштів, незважаючи на певну забюрократизованість та громіздкість процедур.

У процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади важливим є розроблення ефективного механізму фінансового вирівнювання регіональних диспропорцій. Одним із шляхів покращання існуючої системи горизонтального вирівнювання є розширення переліку платежів, які входять до розрахунків базової та реверсної дотацій. Для максимального зменшення міжтериторіальних диспропорцій необхідно розширити фінансову базу для фінансового вирівнювання, а саме здійснювати визначати індекс податкоспроможності з урахуванням податку на доходи фізичних осіб та інших загальнодержавних платежів, що надходять до місцевих

бюджетів. Це дасть можливість більш об'єктивно здійснювати розрахунки та враховувати більшу кількість чинників, що впливають на податковий потенціал відповідної території.

Іншим важливим аспектом є необхідність поступового збільшення ресурсу, який залучається до системи вирівнювання. Більший обсяг ресурсів дасть можливість підвищити дієвість фінансового вирівнювання та більш ефективно нівелювати міжтериторіальні диспропорції податкової спроможності.

Загалом основною метою системи вирівнювання є забезпечення державою рівного доступу своїм громадянам до публічних послуг стандартизованої якості та кількості. У цьому контексті актуальним є формування справедливої системи розподілу ресурсів та компромісного вирішення питань співвідношення приватних інтересів окремих громадян чи соціальних груп з інтересами всього суспільства (Венцель, 2019). Тому це питання є важливим із точки зору виконання державою соціальної функції і забезпечення належного життєвого рівня громадянам на всій території країни.

ВИСНОВКИ

Зміна форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальної громади детермінується процесом подолання суперечностей та узгодженням інтересів між суб'єктами управління фінансами територіальної громади. Індивідуальні ринкові інтереси, інтереси територіальної громади та інтереси держави можуть суперечити між собою, що призводить до дефіциту місцевих бюджетів, безвідповідальності місцевого бізнесу, відсутності в населення мотивації платити місцеві податки і збори, незадоволення населення своїм статусом у територіальній громаді та ін. Процес подолання цих суперечностей ініціює зміну основних форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, зокрема, на зміну переважно ринковому чи державному фінансуванню місцевого розвитку сьогодні приходять механізми партисипативного фінансування.

Фінансову політику соціально-економічного розвитку територіальних громад доцільно розуміти як цілеспрямований процес узгодження інтересів та завдань суб'єктів місцевих фінансових відносин для оптимізації їх сумісно-роздільної діяльності щодо забезпечення та стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад. Такий підхід на відміну від існуючих ураховує сумісно-роздільний характер діяльності суб'єктів місцевої фінансової політики, відмінності їх інтересів та роль кожного з них у фінансуванні розвитку територіальних громад.

Розгляд теорій місцевого соціально-економічного розвитку засвідчив дуалістичну природу соціально-економічного розвитку територіальних громад. Заходи щодо окремого розвитку спільноти та території необхідно розглядати як неоднакові за пріоритетом. Перевагу потрібно давати заходам людського розвитку, оскільки це буде кумулятивно впливати на подальший розвиток території присутності. Тому методологічні засади партисипативної концепції повинні бути сформовані за такою логікою: ядро складають теоретичні

постулати розвитку місцевих спільнот, а оболонку – фундаментальні положення теорій розвитку території.

Ключові положення партисипативної концепції фінансової політики місцевого розвитку визначаються економічною ефективністю залучення місцевих спільнот на інших стейкхолдерів до управління фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку територіальних громад. Незважаючи на коротку історію застосування, на сьогодні світовою теорією і практикою вже накопичений певний досвід використання підходів, зорієнтованих на участь місцевих громад у формуванні та реалізації політики місцевого розвитку.

Концепція спільного бюджетування є новим форматом суспільної взаємодії, що базується на зміненому уявленні про місцеву політику. Згідно з цим уявленням учасниками політичних процесів повинні бути не лише мери, місцеві ради, адміністрації, бізнес-спільнота та місцеві лобістські сили, а й громадяни, які повинні отримати можливість висловити власні погляди щодо ухвалення рішень важливих для місцевої громади. З іншого боку, такий формат наділяє громадян обов'язками щодо виконання певної консультативної, експертної та представницької роботи.

Проведений аналіз засвідчив, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із самим середовищем їх функціонування – сучасним інформаційним простором, представленим Інтернетом та соціальними мережами. Через краудфандинг сьогодні все більше і більше фінансуються інноваційні проекти, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, так звані стартапи.

Реалізація бюджетної політики в Україні супроводжується низкою проблем, основними з яких є: порушення бюджетного законодавства, нераціональна структура видатків бюджету, зростання частки коштів, використаних не за цільовим призначенням, хронічний дефіцит Державного та Зведеного бюджетів України, зростання державного боргу, високий рівень дотаційності місцевих бюджетів тощо.

Одним із можливих механізмів вирішення проблем бюджетної політики на рівні регіону є комплексне оцінювання та ефективне використання наявного фінансового потенціалу. Зі свого боку фінансовий потенціал регіону необхідно визначати з урахуванням: 1) діалектичного зв'язку та синергетичного ефекту між складовими фінансового потенціалу регіону; 2) динамічного характеру руху фінансових ресурсів, можливостей і рівня розвитку економічної системи регіону; 3) матеріальної (реальні та потенційні ресурси) та нематеріальної (характеристики можливостей економічної системи регіону) складових; 4) впливу нематеріальної складової фінансового потенціалу регіону (організаційних, управлінських, функціональних та інфраструктурних можливостей регіону) на формування та реалізацію матеріальної складової; 5) адаптивності економічної системи регіону щодо сприйняття фінансового капіталу для забезпечення сталого розвитку території.

Управління фінансовим потенціалом регіону доцільно здійснювати на основі поєднання структурного, функціонального та процесного підходів, враховуючи двосторонній зв'язок із бюджетною політикою, що проявляється, з одного боку, через вплив бюджетної політики на формування структурних елементів фінансового потенціалу регіону та ефективність його реалізації, а з іншого – через залежність результативності бюджетної політики від результативності управління фінансовим потенціалом регіону.

Оцінювання інтегрального рівня фінансового потенціалу регіону доцільно здійснювати з урахуванням як матеріальних, так і релевантних нематеріальних факторів його формування, напрямку впливу зазначених складових на рівень фінансового потенціалу регіону, а також динаміки економічного розвитку регіонів.

За результатами емпіричного аналізу було підтверджено статистично значущий вплив заходів фіскальної децентралізації на різні параметри соціально-економічного розвитку країни (крім рівня зайнятості). Необхідно зазначити, що збільшення співвідношення консолідованих державних доходів до ВВП позитивно впливає на імпорт товарів та послуг, приплив прямих

іноземних інвестицій, соціальний внесок, а також активізує помірну інфляцію та зменшення рівня безробіття. Збільшення фіскальної самостійності органів місцевого самоврядування (відношення доходів місцевих органів влади до державних доходів) стимулює розширення соціальних внесків, зменшення рівня безробіття та стримує імпорт товарів та послуг. Крім того, збільшення співвідношення доходів органів місцевого самоврядування до ВВП негативно впливає на валовий національний дохід на душу населення, соціальні внески, експорт товарів і послуг, але стимулює приплив прямих іноземних інвестицій та зменшення рівня безробіття. Так само на динаміку ВВП позитивно впливає збільшення розподілу загальнонаціональних податків до доходів місцевих бюджетів. Зокрема, було встановлено, що це є найефективнішим фіскальним інструментом, що застосовується в рамках фінансової децентралізації, який також дозволяє досягти позитивної економічної динаміки в країні. Варто зазначити, що збільшення власних доходів органів місцевого самоврядування позитивно впливає на ВВП. Зі свого боку посилення фінансової автономії органів місцевого самоврядування (здебільшого за допомогою місцевих податків і зборів) може негативно вплинути на міжнародну торгівлю (як експорт, так і імпорт товарів і послуг), тому в такій ситуації раціонально перекласти податкове навантаження з резидентів на нерезидентів за допомогою механізму експорту податків.

Аналіз стану місцевих фінансів в Україні засвідчив, що найбільший обсяг видатків місцевих бюджетів спрямовується на фінансування освіти (187,1 млрд грн, або 33,6 %), а найбільша частка видатків серед місцевих бюджетів припадає на міста обласного значення (190,3 млрд грн, або 34,1 %). У структурі сільських бюджетів переважають витрати на фінансування апарату управління (7,5 млрд грн, або 36,5 %), що свідчить про актуальність реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади з огляду на необхідність підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Видаткові повноваження районних бюджетів потребують перегляду, зважаючи на таке: видатки на виконання державних соціальних програм з 2020

року здійснюються безпосередньо з державного бюджету, тому районний рівень уже не задіяний у їх проведенні; б) після завершення процесу об'єднання територіальних громад переважна більшість повноважень районного рівня буде передана на рівень ОТГ. Відповідно необхідно визначити компетенцію бюджетних повноважень районного рівня. Одним із базових повноважень районного рівня доцільно залишити забезпечення функціонування вторинного рівня медичної допомоги. Реформування вторинної ланки охорони здоров'я засвідчує, що ОТГ не завжди можуть ефективно взаємодіяти між собою (на договірних засадах) у процесі фінансування вторинної медичної допомоги, тому доцільно мати єдиний центр управління, ухвалення рішень та фінансування, яким може бути районний рівень (або обласний рівень, але з чітким і прозорим механізмом розподілу коштів між районами).

Витрати на житлово-комунальне господарство не є типовою функцією районного та обласного рівнів, тому необхідно впорядкувати це питання і залишити зазначені повноваження виключно на базовому рівні.

Необхідно детально проаналізувати існуючі повноваження органів місцевого самоврядування і при формуванні законодавчих актів, пов'язаних із новим адміністративно-територіальним устроєм, систематизувати повноваження різних рівнів з урахуванням необхідності розподілу повноважень на делеговані державою та власні повноваження органів місцевого самоврядування, з виділенням власних обов'язкових повноважень і власних необов'язкових повноважень (виконання останніх не є критично важливим для життєдіяльності громади, а тому здійснюється у разі наявності достатнього фінансового ресурсу або із залученням співфінансування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Agrawal A., Catalini, C., Goldfarb, A. The geography of crowdfunding. *NBER Working Paper*. 2011. № 16820. URL: <http://www.nber.org/papers/w16820.pdf>.
2. Agrawal A., Catalini C., Goldfarb A. Some simple economics of crowdfunding. *NBER Working Paper*. 2013. № 19133. URL: <http://www.nber.org/papers/w19133.pdf>.
3. Ahlers G. K. C., Gunther C., Schweizer D. Signaling in equity crowdfunding. 2012. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2245529_code744422.pdf.
4. Allison D. Much More Than Bricks and Mortar. *Foundation News*. 1987. № 28. P. 57–59.
5. An act to increase American job creation and economic growth by improving access to the public capital markets for emerging growth Jumpstart Our Business Startups Act companies (signed into law on April 5, 2012). URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-112hr3606enr/pdf/BILLS-112hr3606enr.pdf>.
6. Anetsberger G., Arnold V. Horizontal versus vertical fiscal equalization: the assignment problem. *Int. Tax Public Finance*. 2019. № 26. P. 357–380. <https://doi.org/10.1007/s10797-018-9499-y>.
7. Armendariz B., Morduch J. *The Economics of Microfinance*. Cambridge, Mass : The MIT Press, 2005. 360 p.
8. Asma A. Zidisha Set to "Expand" in Peer-to-Peer Microfinance. 2010. URL: <http://www.microfinancefocus.com/news/2010/02/07/zidisha-set-to-expand-in-peer-to-peer-microfinance-julia-kurnia>.
9. Bahl R. Implementation rules for fiscal decentralization. *Working Paper*. Atlanta, GA : Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, 1999. No. 99-1. P. 1–30.

10. Banking without banks. 2013. URL: <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21597932-offering-both-borrowers-and-lenders-better-deal-websites-put-two>.
11. Baskaran T., Feld L. P. Fiscal Decentralization and Economic Growth in OECD Countries: is there a Relationship? *CESifo Working Paper*. 2009, July. No. 2721.
12. Bateman M. Why Doesn't Microfinance Work? : The Destructive Rise of Local Neoliberalism. London : Zed Books, 2010. 256 p.
13. Becker J., Kriebel M. Fiscal equalisation schemes under competition. *Int Tax Public Finance*. 2017. № 24. P. 800–816. URL: <https://doi.org/10.1007/s10797-016-9437-9>.
14. Bell D. Welcome to the post-industrial society. *Physics today*. 1976. № 29 (2). P. 46–49. DOI: <https://doi.org/10.1063/1.3023314>.
15. Belleflamme P., Lambert, T., Schwienbacher, A. Crowdfunding: Tapping the right crowd. *Journal of Business Venturing*. 2014, forthcoming. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2292363_code301672.pdf.
16. Berger A., Udell G. Relationship lending and lines of credit in small firm finance. *Journal of Business*. 1995. № 68. P. 351–381.
17. Binswanger H. P., Swaminathan S. A. Scaling Up Community-Driven Development – Theoretical Underpinnings and Program Design Implications. *Policy Research Working Paper*. 2003. № 3039.
18. Blöchliger H., King D. Less than You Thought: The Fiscal Autonomy of Sub-Central Governments. *OECD Economic Studies*. 2006. № 43. P. 155–188. URL: <http://www.oecd.org/eco/publicfinanceandfiscalpolicy/40507581.pdf>.
19. Candy J., Peixoto T. Beyond public scrutiny: stocktaking of social accountability in OECD countries. 2007. URL: <http://www.oecd.org/gov/public-innovation/38983242.pdf>.
20. Carreras Y. I. Fiscal decentralization and inequality: the case of Spain. *Regional Studies. Regional Science*. 2016. Vol. 3, № 1. P. 295–302. <https://doi.org/10.1080/21681376.2016.1183513>.

21. Cassar G. The financing of business start-ups. *Journal of Business Venturing*. 2004. № 19. P. 261–283.
22. Chen N., Ghosh A., Lambert N. S. Auctions for Social Lending: A Theoretical Analysis. *Research Paper*. 2011. № 2078. URL: <http://gsbapps.stanford.edu/researchpapers/library/RP2078.pdf>.
23. Chen X.-P., Yao X., Kotha S. Entrepreneur passion and preparedness in business plan presentations: a persuasion analysis of venture capitalists' funding decisions. *The Academy of Management Journal*. 2009. № 52. P. 199–214.
24. Clarc G. Betting on Lives: The Culture of Life Insurance in England. Manchester, UK : Manchester University Press, 1999. P. 1695–1775.
25. Community-driven development. Chapter 9 / P. Dongier et al. *Poverty Reduction Strategy Paper Sourcebook*. Washington, D.C. : World Bank, 2011. P. 301–331. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/383606-1205334112622/5805_chap9.pdf.
26. Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21-st Century / H. Jenkins et al. 2009. URL: http://mitpress.mit.edu/sites/default/files/titles/free_download/9780262513623_Confroning_the_Challenges.pdf.
27. Cosh A., Cumming D. Outside entrepreneurial capital. *The Economic Journal*. 2009. № 119. P. 1494–1533.
28. Davoodi H., Zou H. Fiscal Decentralization and Economic Growth. A Cross-Country Study. *Journal of Urban Economic*. 1998. № 43. P. 244–257.
29. Di Liddo G., Longobardi E., Porcelli F. Measuring horizontal fiscal imbalance: the case of Italian municipalities. *Local Government Studies*. 2016. № 42 (3). P. 385–419. URL: <https://doi.org/10.1080/03003930.2016.1150836>.
30. Drake D., Rhyne E. The commercialization of microfinance: balancing business and development. Kumarian Press, 2002. 320 p.
31. Faguet J. P. Decentralization and popular democracy: governance from below in Bolivia. MI : University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012.

32. Fearon J. D., Humphreys M., Weinstein J. M. Can development aid contribute to social cohesion after civil war? Evidence from a field experiment in post-conflict Liberia. *American Economic Review: Papers & Proceedings*. 2009. № 99/2. P. 287–291.

33. Feruglio N., Anderson D. Overview of Fiscal Decentralization. *Fiscal Decentralization Handbook*, Chapter 1. United Nations Development Program, Bratislava Regional Center. 2009.

34. Fiscal equalisation in OECD countries / H. Blöchliger et al. *Working Paper*. 2007. № 4. URL: <https://www.oecd.org/ctp/federalism/39234016.pdf>.

35. Frankiewicz C. Calmeadow Metrofund: A Canadian Experiment in Sustainable Microfinance. 2001. URL: www.calmeadow.com/pdf/metrofund.pdf.

36. Grammen Bank report. 2013. URL: <http://www.grameenfoundation.org/sites/grameenfoundation.org/files/financials/Grameen-Foundation-2013-Audited-Financials.pdf>.

37. Hall P. D. The community foundation in America, 1914–1987. *Philanthropic giving: Studies in varieties and goals*. New York : Oxford University Press, 1989. P. 180–199.

38. Hallen B. L., Eisenhardt K. M. Catalyzing strategies and efficient tie formation: how entrepreneurial firms obtain investment ties. *The Academy of Management Journal*. 2012. № 55. P. 35–70.

39. Harris J. Phillip Blond man who wrote cameron's mood musik. 2000. URL: <http://www.guardian.co.uk/theguardian/2009/aug/08/phillip-blond-conservatives-david-cameron>.

40. Hart T., Welham B. Fiscal decentralization. A public financial management introductory guide. 2016. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11063.pdf>.

41. Hellmann T. Entrepreneurs and the process of obtaining resources. *Journal of Economics and Management Strategy*. 2007. № 16. P. 81–109.

42. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills, 1980. 328 p.

43. Hollis A., Sweetman A. Competition and Institutional Development: The Irish Loan Funds through Three Centuries. URL: <http://128.118.178.162/eps/eh/papers/9704/9704003.html>.
44. Holvoet N. The Impact of Microfinance on Decision-Making Agency: Evidence from South India. *Development and change*. 2005. Vol. 36, № 1. P. 75–102.
45. Hughes G., Smith S. Economic aspects of decentralized government: structure, functions and finance. *Economic Policy*. 1991. № 6 (13). P. 425–459. URL: <https://doi.org/10.2307/1344632>.
46. Huther J. An Integrated Approach to Government Financial. 1999. URL: <http://www.treasury.govt.nz/publications/research-policy/wp/1999/99-08/twp99-08.pdf>.
47. Iimi A. Decentralization and economic growth revisited: an empirical note. *Journal of Urban Economic*. 2005. № 57. P. 449–461.
48. Intergovernmental Transfers and Decentralised Public Spending / D. Bergvall et al. *OECD Journal on Budgeting*. 2006. Vol. 5, № 4. P. 111–158.
49. Kańduła S. The Efficiency of Fiscal Equalization. The Case Study of Municipalities in Poland. *Lex localis-Journal of Local Self-Government*. 2017. № 15 (4). P. 803–825.
50. Kirsch D., Goldfarb B., Gera A. Form or substance: the role of business plans in venture capital decisions making. *Strategic Management Journal*. 2009. № 30. P. 487–515.
51. Kumar N. Community-driven development: a study methodology. 2003. URL: <http://community.eldis.org/?2233@@.59c6797c!enclosure=.59c6797e&ad=1>.
52. Lerner J. Venture Capitalists and the Oversight of Private Firms. *Journal of Finance*. 1995. № 50. P. 310–318.
53. Levitas T., Djikic J. Caught Mid-Stream: “Decentralization,” Local Government Finance Reform, and the Restructuring of Ukraine’s Public Sector 2014 to 2016. Report “Support to Decentralization Project” Swedish Association of Local

and Regional Authorities (SKL). 2017. URL: <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UkraineCaughtMidStream-ENG-FINAL-06.10.2017.pdf>.

54. Li Y. Asymmetric Decentralization, Intergovernmental Transfers, and Expenditure Policies of Local Governments. *Frontiers of Economics in China*. 2018. № 13 (2). P. 223.

55. Ligthart J. E., Van Oudheusden P. In government we trust: The role of fiscal decentralization. *European Journal of Political Economy*. 2015. № 37. P. 116–128.

56. Lin M., Viswanathan S. Home Bias in Online Investments: An Empirical Study of an Online Crowd Funding Market. 2015. URL: <https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/mnsc.2015.2206>.

57. Mankiw N. G. *Macroeconomics*. 5th ed. New York : Worth, 2003.

58. Mansuri G., Rao V. Community based and driven development: a critical review. *The World Bank Research Observer*. 2004. № 19 (1). P. 1–39.

59. Martinez-Vazquez J. The Impact of Fiscal Decentralization: Issues in Theory and Challenges in Practice. 2011. URL: <https://www.adb.org/publications/impact-fiscal-decentralization-issues-theory-and-challenges-practice>.

60. Martinez-Vazquez J., Lago-Peñas S., Sacchi A. The impact of fiscal decentralization: a survey. 2015. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/joes.12182>.

61. Martínez-Vázquez J., McNab R. Fiscal Decentralization, Macrostability and Growth. *Hacienda Pública Española*. 2006. № 179. P. 25–50.

62. Measuring Sustainability Program (Sustainable Australia Report 2013). URL: <http://www.environment.gov.au/sustainability/measuring/index.html>.

63. Measuring sustainable development. Report of the Joint UNECE/OECD/Eurostat Working Group on Statistics for Sustainable Development. URL: <http://www.oecd.org/greengrowth/41414440.pdf>.

64. Miller K. D., Lin S. J. Strategies for online communities. *Strategic Management Journal*. 2009. № 30. P. 305–322.

65. Mollick E. The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study. *Journal of Business Venturing*. 2014. № 29 (1). P. 1–16.
66. Morduch J. The microfinance promise. *Journal of Economic Literature*. 1999. № 37. P. 1569–1614.
67. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance – A Study in Public Economy. New York : McGraw-Hill, 1959.
68. NALAS. Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe. 2020. URL: <http://www.nalas.eu/>.
69. Neyapti B. Fiscal decentralization and deficits: International evidence. *European Journal of Political Economy*. 2010. № 26. P. 155–166.
70. Nimal A. F. Understanding and Dealing with High Interest Rate on Microcredi. A Note to Policy Makers in the Asia and Pacific Region. 2006. URL: http://www.microfinancegateway.org/gm/document-1.9.27646/33416_file_Microcredit_Understanding_Dealing_ADB.pdf.
71. Nnanta N. E., Innocent E. O. Community driven development in the local government system: a new strategy. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. 2013. Vol. 3, № 1. P. 1–15. URL: http://www.arabianjbmr.com/pdfs/KD_VOL_3_1/1.pdf.
72. Oates W. Fiscal decentralization and economic development. *National Tax Journal*. 1993. P. 237–243.
73. Oates W. Comment on Conflicts and Dilemmas of Decentralization by Rudolf Hommes, in M. Bruno and B. Pleskovic (eds.). Annual World Bank Conference on Development Economic. The World Bank, Washington, 1995. P. 351–353.
74. Oates W. E. Fiscal Federalism. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972.
75. Official website of the Center for International Earth Science Information Network. 2018. URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html.

76. Olson M. The logic of collective action: public goods and the theory of groups. Cambridge : Harvard University Press, 1965. 176 p.
77. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 280 p.
78. Participatory(b) budgeting of Porto Alegre: a discussion in the light of the principle of democratic legitimacy and of the criterion of governance performance. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/214578-1116506912206/20553242/Utzigpaper.pdf>.
79. Participatory(a) Budgeting Worldwide. URL: http://www.ces.uc.pt/myces/UserFiles/livros/1097_DG-25_bf.pdf.
80. Poetz M., Schreier M. The value of crowdsourcing: can users really compete with professionals in generating new product ideas? *Journal of Product Innovation Management*. 2012. № 29. P. 245–256.
81. Prud'homme R. The dangers of decentralization. *The World Bank Research Observer*. 1995. Vol. 10. P. 113–150.
82. Rodden J., Wibbels E. Beyond the fiction of federalism: Macroeconomic management in multitiered systems. *World Politics*. 2002. № 54 (4). P. 494–531.
83. Rodríguez-Pose A., Ezcurra R. Does decentralization matter for regional disparities? A cross-country analysis. *Journal of Economic Geography*. 2009. № 10 (5). P. 619–644.
84. Sara J., Katz T. Making Rural Water Supply Sustainable: Report on the Impact of Project Rules. United Nations Development Programme and World Bank Water and Sanitation Program. Washington, D. C., 1997.
85. Schwienbacher A., Larralde B. Crowdfunding of small entrepreneurial ventures. 2010. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699183_code301672.pdf.
86. Scott Z. Decentralisation, Local Development and Social Cohesion: An Analytical Review. GSDRC Research Paper, Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, UK, 2009.

87. Shah A. Fiscal Decentralization in Developing and Transition Economies: Progress, Problems, and the Promise. Policy Research Working Paper. 2004. No. 3282. World Bank, Washington, D. C.
88. Shane S., Cable D. Network ties, reputation, and the financing of new ventures. *Management Science*. 2002. № 48. P. 364–381.
89. Smith K. L. Citizen Participation in community development. URL: <http://ohioline.osu.edu/cd-fact/1700.html>.
90. Tanaka S., Singh J., Songco D. A review of community-driven development and its application to the Asian Development Bank. Asian Development Bank, 2006. 100 p.
91. Tapscott D., Williams A. D. Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything. New York : Portfolio, 2007. 352 p.
92. The 2010 Global Status Report on Community Foundations, підготовлений Worldwide Initiatives for Grantmaker Support (WINGS). URL: http://wings-community-foundation-report.com/gsr_2010/gsr_home/home.cfm.
93. The Effectiveness of World Bank Support for Community-Based and -Driven Development. World Bank. An OED Evaluation : Washington, DC, 2005.
94. The miracle of microfinance? Evidence from a randomized evaluation / A. Banerjee et. al. URL: economics.mit.edu/files/4162.
95. Wassenich P., Whiteside K. CDD Impact Assessment Study: Optimizing Evaluation Design under Constraints. *World Bank Social Development Papers*. 2004. № 51.
96. Web-site «United Prosperity». URL: http://www.unitedprosperity.org/us/about_us.
97. Worldwide Declaration of Local Self-Government adopted and proclaimed of IULA at its 27th World Congress in September (1985). URL: http://www.bunken.nga.gr.jp/siryousitu/eturansitu/charter/iula_decl_txt.html.

98. Yilmaz S. The Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance. National Tax Association, Proceeding of the 92 Annual Conference on Taxation, Atlanta, 2000. October, 24–26.
99. Yilmaz S., Zahir F. (Eds.). Intergovernmental Transfers in Federations. Cheltenham. UK : Edward Elgar Publishing, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781789900859>.
100. Акерлоф Дж., Крэнтон Р. Экономика идентичности. Как наши идеалы и социальные нормы определяют кем мы работаем, сколько зарабатываем и насколько несчастны. Москва : Карьера Пресс, 2010. 224 с.
101. Артамонов В. Коли в Україні з'явиться краудфандинг? URL: <http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukraine-poyavitsya-kraudfanding>.
102. Архипов А. И., Погосов И. А., Караваева И. В. Финансы : учебник. Москва : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2007. 632 с.
103. Базові ознаки фонду громад в Україні / за ред. В. Шейгуса. Київ : ІСАР «ЄДНАННЯ», 2013. 24 с.
104. Бен-Йосеф Ш. Краткое описание общинной деятельности. 2004. URL: www.jdc.org.il/fsu/icww/db/conf/directors/saratov2.rus.doc.
105. Бен-Йосеф Ш. Община и развитие общины: краткий очерк. 2004. URL: www.jdc.org.il/fsu/icww/db/conf/directors/saratov3.rus.doc.
106. Большой бизнес вытесняет частных из сетей пириговых займов. 2013. URL: <http://top.rbc.ru/economics/18/11/2013/889256.shtml>.
107. Бондаренко А. Бюджетування знизу: бразильський подарунок усьому світові. URL: http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/25319/Budzhetuvanna_znyzu_brazylskyj_podarunok_usomu_svitovi.
108. Боронос В. Г. Оцінка ролі фінансового потенціалу регіону в дослідженні стійкості економічного розвитку території. *Вісник ШНАУ. Серія: фінанси і кредит*. 2011б. № 2. С. 85–97.
109. Боярчук Д. Скільки коштує держава. URL: <http://chp.com.ua/all-news/item/23112-skilki-koshtue-derzhava>.

110. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#top>.
111. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 608 с.
112. Венцель В. Реформа децентралізації в Україні та соціальна функція держави: виклики та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8, № 1. С. 18–29.
113. Венцель В., Герасимчук І. Бюджети 806 ОТГ. Рейтинг за 9 місяців 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11877>.
114. Венцель В., Герасимчук І. Експерти проаналізували бюджети 806 ОТГ за I півріччя 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11434>.
115. Венцель В., Герасимчук І. Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12192>.
116. Венцель В. Т. Концептуальні засади децентралізації та її роль в ефективній реалізації соціальної функції держави. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 1 (64). С. 165–172.
117. Венцель В. Т. Соціальна функція держави в умовах трансформації суспільних процесів. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. Вип. 3 (22). С. 40–47.
118. Венцель В. Т., Казюк Я. М., Герасимчук І. Л. У великих громад більше можливостей: експерти проаналізували бюджети 665 ОТГ за 2018 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10649>.
119. Височина А. В. Управління фінансовим потенціалом регіону в контексті реалізації бюджетної політики України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Українській академії банківської справи Міністерства освіти і науки України. Суми, 2015.
120. Вінніков О. Правові аспекти створення і діяльності фондів громад в Україні. 2010. URL: http://ufb.org.ua/uploads/new_brochure_small.pdf.

121. Власов А. В. Электронные деньги и эволюционная теория происхождения денег. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2012. № 12. С. 13–23.
122. Вовлечение населения в процесс местного самоуправления : учебное пособие / пер. с англ. Москва : МОНФ, 2000. 173 с.
123. Вэриан Хэл. Р. Микроэкономика. Промежуточный Уровень. Современный подход : учебник для вузов / пер. с англ. ; под ред. Н. Л. Фроловой. Москва : ЮНИТИ, 1997. 767 с.
124. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. Москва : Эксмо, 2007. 480 с.
125. Глущенко В. В., Чехунов В. Н. Финансы: учеб. пособие. Харьков : Изд-во Ун-та внутр. дел., 2000. 160 с.
126. Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. Экономическая социодинамика. Москва : ИСЭПРЕСС, 2000. 436 с.
127. Гулевська-Черниш А. Сучасні підходи до визначення фонду громади. 2010. URL: http://ngo.zp.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=614&Itemid=58.
128. Гусаров В. М. Статистика : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 463 с.
129. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде інше / пер. з англ. М. Климчук. Київ : Ніка-Центр, 2012. 232 с.
130. Дементьев В. В., Вишнеvский В. П. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ. *Журнал институциональных исследований*. 2010. Т. 2, № 2. С. 81–95.
131. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.
132. Децентралізація влади: як зберегти успішність в умовах нових викликів. Київ : НІСД, 2018. 21 с.
133. Длугопольський О. В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в епоху глобальний трансформацій : моногр. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. 632 с.

134. Длугопольський О. В. Реформування суспільного сектору економіки та нові підходи до управління публічними фінансами : монографія. Київ : Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр.», 2012. 278 с.
135. Долгин А. Б. Как нам стать договоропригодными, или Практическое руководство по коллективным действиям. Москва : ОГИ, 2013. 192 с.
136. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
137. Засади формування бюджетної політики держави : монографія / Нац. академія управління ; ред. М. М. Єрмошенко. Київ : НАУ, 2003. 284 с.
138. Зендриков К. Ю. Местное сообщество как предмет социотехнической работы. *Местные сообщества в местном самоуправлении* : учебное пособие для муниципальных управляющих / Московский общественный научный фонд ; Школа муниципального самоуправления ; сост., ред. А. Е. Балобанов. Москва : Московский общественный научный фонд, 2000. 182 с.
139. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку. Київ : НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув., 2010. 356 с.
140. Капицкая О. В. Опыт зарубежного бюджетного федерализма и применение его в России. *Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина*. 2012. № 3.
141. Карпенко В. Впровадження концепції демократичного врядування на рівні сільських територіальних громад: модель фонду розвитку громади. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. ОРІДУ при Президентіві України. 2009. Вип. 1 (35). С. 149–153.
142. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика) : навч. посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 243 с.
143. Климова Н. Статистичний зріз сучасного стану фондів громад України. *Вісник фондів громад*. 2010. № 2. С. 30–42.
144. Ковалев В. В. Финансы. Москва : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2006. 520 с.

145. Коуз Р. Природа фирмы / пер. с англ. Б. Пинскера. *Теория фирмы* / сост. В. М. Гальперин. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1995. С. 11–32.

146. Кощинець В. В. Теоретичні аспекти ресурсного забезпечення регіонального економічного розвитку. VII Міжнародна науково-практична конференція «*Наука в інформаційному просторі*» (29–30 вересня 2011 р.). URL: http://www.confcontact.com/20110929/gu_koschinesc.php.

147. Кульчицький О. Ресурсами громади розпоряджається сама громада: історія успіху Порту Алегрі. 2014. URL: http://gurt.org.ua/recipes_success/21921.

148. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси : навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2009. 384 с.

149. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва : ИНФРА-М, 2003. 972 с.

150. Марглін С. А. Економіка: гнітюча наука. Як економічний спосіб мислення розхитує засади спільноти. Київ : Темпора, 2012. 520 с.

151. Мельник А. Ф. Національна економіка : навч. посібник / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання, 2011. 463 с.

152. Місцевий розвиток за участі громади : монографія : у 2 т. Том 1. Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду / за заг. ред. Ю. М. Петрушенка. Суми : Університетська книга, 2013. 352 с.

153. Монастирський Г. Л. Муніципалізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2010. 464 с.

154. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2020 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf>.

155. Національна економіка : навч. посібник / В. І. Мельников та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 248 с.

156. Нешитой А. С. Финансы и кредит : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2006. 572 с.

157. Ойкен В. Основные принципы экономической политики : пер. с нем. / общ. ред. Л. И. Цедилина и К. Херрманн-Пиллата, вступ. ст. О. Р. Лациса. Москва : Прогресс, 1995. 496 с.
158. Орзих М. Регионализм в Украине: критический анализ современной ситуации. *Юридический вестник*. 1996. № 4. С. 62–71.
159. Осиповская А. В. Формирование системы микрофинансирования в России. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*. 2011. № 10. С. 182–189.
160. Оспішев В. І., Близнюк О. П., Кривошей В. В. Міжнародні фінанси : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 335 с.
161. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. Звітність. 2020. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.
162. Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
163. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. 2020. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-policy>.
164. Офіційний сайт Національного банку України. 2020. URL: <http://www.bank.gov.ua/>.
165. Офіційний сайт Рахункової палати України. 2020. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826?page=0>.
166. П'ять уроків «Муниципальної програми врядування та сталого розвитку». URL: <http://msdp.undp.org.ua/news/p263>.
167. Парсонс Т. Перехід від теорії соціальної дії до теорії соціальних систем : монографія. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
168. Партнерство фондів местных сообществ. URL: <http://www.p-cf.org/index.php?a=show&idlink=134>.
169. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm>.

170. Петров Р. В., Сименко И. А. Реконизм. Как информационные технологии делают репутацию сильнее власти, а открытость – безопаснее приватности. Одесса : ВМВ, 2012. 150 с.

171. Податковий кодекс України. 2011. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

172. Посібник з розвитку громад: практичний poradник для небайдужих : навч. посібник / Л. О. Єльчева та ін. Київ : Вид-во «ЛІТ & К», 2007. 458 с.

173. Правова статистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2008. 196 с.

174. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

175. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.

176. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

177. Програма розвитку ООН. Муніципальна програма врядування та сталого розвитку: Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування : навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. ПРООН/МПВСР. Київ, 2007. 269 с.

178. Программа развития фондов местных сообществ. 2010. URL: <http://www.sam-online.ru/programs/fms>.

179. Прянишников Н. Е. Стратегии самоорганизации в местных сообществах: ситуационный анализ. *Местные сообщества в местном самоуправлении* : учебное пособие для муниципальных управляющих / под ред. А. Е. Балобанова. Москва : МОНФ, 2000. 182 с.

180. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2007. 496 с.

181. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. 2019. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik>.

182. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2019 рік. 2020. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik>.

183. Савченко В. Ф. Національна економіка : навч. посібник / за ред. В. Ф. Савченко. Київ : Знання, 2011. 309 с.

184. Садовникова Е. Н. Парадоксы общественных благ. *Современные исследования социальных проблем* : электронный научный журнал. 2011. Т. 8, № 4. URL: sisp.nkras.ru/issues/2011/4/sadovnikova.pdf.

185. Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика / пер. с англ. 16-е изд. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2001. 688 с.

186. Саперов Н. В. Повышение конкурентоспособности онлайн-рынков доверительных благ с помощью репутационных механизмов. *Современная конкуренция*. 2013. № 5. С. 44–64.

187. Слухай С. В. Міжурядові трансферти: теорія і практика : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2013. 432 с.

188. Соф'янець Н., Вінников О. Фонди розвитку громад: українські перспективи. Інформ.-аналіт. журн. «Вісник». 2004. вересень. С. 16–19.

189. Створення спільнокошту на великій ідеї. URL: <http://biggggidea.com/project/18>.

190. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятие чистой социологии. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2002. 451 с.

191. Теорія фінансів : навч. посіб. / П. М. Леоненко та ін. ; за заг. ред. О. Д. Василика. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 480 с.

192. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Київ : НІСД, 2016. 61 с.

193. Усков И. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : монография. Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2012. 452 с.

194. Филиппов Ю. В., Авдеева Т. Т. Основы развития местного хозяйства : учебник для вузов. Москва : Дело, 2000. 264 с.

195. Финансовая политика России / под ред. Р. А. Набиева, Г. А. Тактарова, Р. К. Арыкбаева. Москва : Финансы и статистика, 2008. 400 с.

196. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общей редакцией Л. Г. Грязновой. Москва : Финансы и статистика, 2004. 1200 с.

197. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учебник / В. К. Сенчагов и др. ; под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 720 с.

198. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / пер. с англ. со 2-го изд. Москва : Дело, 1998. 864 с.

199. Фінансова децентралізація в Україні. Перший етап успіху. 2017. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/48/Buklet_finansova_decenrt__21.03.17_.pdf.

200. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : у 3 т. Т. 1. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. Київ : Фенікс, 2008. 468 с.

201. Фонд громади: нові можливості для бізнесу. Брошура для компаній та приватних підприємців / О. Вінніков та ін. ; за заг. ред. Л. Паливоди. Київ : Книга плюс, 2010. 24 с.

202. Фонди громад. URL: <http://www.ufb.org.ua/sekto-blagodijnosti/blagodijnist-v-gromadi/instrumenti-blagodijnosti-u-gromadi/fondi-gromad.htm>.

203. Фонды местных сообществ: Эффективная благотворительность. Опыт развития фондов местных сообществ в России / под ред. О. В. Сестренского. Москва : Российское представительство Charities Aid Foundation, 2005. 140 с.

204. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.

205. Цирульников Б. А. Фонд местных сообществ – проверенный временем эффективный механизм решения социальных проблем на уровне сообществ. *Лоббист*. 2008. № 6. С. 71–78.

206. Чисельність сільського населення скоротилась на 2,5 млн осіб. 2012. URL: <http://health.unian.net/ukr/detail/224241>.

207. Шморгай М. Б., Кривень Н. В. Современные тенденции развития банковского микрокредитования малого бизнеса в Украине. *Экономика развития*. 2011. № 2. С. 26–29.

208. Штукарін С. Пружні громади: сучасні підходи до соціетальної безпеки в глобалізованому світі. URL: http://www.academia.edu/2951501/Пружні_громади_сучасні_підходи_до_соціетальної_безпеки_в_глобалізованом_у_світі.

209. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва : ЭКСМО, 2007. 864 с.

210. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям. Москва : Ладомир, 2004. 384 с.

ДОДАТОК А

**Таблиця А.1 – Результати самооцінки сталого місцевого розвитку
групою «органи місцевої влади» Комишанської ОТГ**

		Рейтинг*	Національ- ний середній рейтинг**	Відносно національного рейтингу***
ОСНОВНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ				
1	Домогосподарства і підприємства населеного пункту підключені до надійної та безпечної системи постачання питної води	2,8	3	-0,2
2	Домогосподарства і підприємства населеного пункту підключені до надійної системи постачання електричної енергії	4,6	4	0,6
3	Місцева влада має фінансово життєздатні плани, спрямовані на збереження існуючих послуг для населення, а також розширення їх обсягу та якості	4	3	1
4	Відходи збираються за графіком або на пунктах збирання для домогосподарств і підприємств	4	3	1
5	Наявна адекватна інфраструктура для початкової та середньої освіти (стан будівель, опалення, водопостачання і каналізація, транспорт)	4,2	3	1,2
6	Педагогічні кадри для початкової, середньої та професійної освіти мають належну підготовку та мотивацію (наприклад, гідну заробітну плату)	4,2	4	0,2
7	Медичні заклади і надавачі медичних послуг (у межах прийнятної відстані) можуть задовольняти потреби місцевого населення в галузі охорони здоров'я	3,4	2	1,4
8	В населеному пункті є доступне житло, з доступними за цінами можливостями опалення	3,6	3	0,6
9	Уразливі групи (наприклад, люди з інвалідністю, меншини, жінки та дівчата) мають доступ до послуг загалом нарівні з іншими громадянами	4,2	2	2,2
10	Місцева влада використовує механізми міжсекторального співробітництва для розширення і покращання надання послуг	4	2	2
11	Місцева влада створює безпечне середовище на основі законодавства, за допомогою поліції та пожежної охорони	4,6	2	2,6
	<i>Середній рейтинг</i>	3,96	2,8	1,1
ПЛАНУВАННЯ, ІНВЕСТУВАННЯ В ІНФРАСТРУКТУРУ, ЗЕМЛЕУСТРІЙ				
1	Соціально-економічний розвиток місцевості регламентується довгостроковим планом, розробленим після консультацій з представниками громади та місцевих підприємств	4,4	1,0	3,4

2	Місцева влада має план заміни інфраструктури, й для цієї мети виділяються фінансові резерви	4,6	3,0	1,6
3	Місцева влада має повний реєстр своєї землі, план землекористування і прозорі процедури розподілу земельних ділянок	3,8	2,0	1,8
4	Місцева влада надає земельні ділянки для цілей ведення бізнесу у підхожих місцях у прозорому порядку	4,4	2,0	2,4
5	У місцевої влади є план покращання індивідуального, комерційного і громадського транспорту для громадян і підприємств (наприклад, дороги, громадський місцевий транспорт, немоторні засоби, пішохідний рух)	4,2	2,0	2,2
6	Інтернет та транспортна інфраструктура відповідає потребам місцевих підприємств (наприклад, автомобільні дороги, залізниці)	3,4	2,0	1,4
7	Оцінка вразливості території до конкретних стихійних лих ураховується при плануванні інфраструктури	4,2	3,0	1,2
	<i>Середній рейтинг</i>	4,14	2,1	2,0
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ТА ЗАКУПІВЛІ				
1	Місцева влада може фінансувати локальні проекти та заходи з власних доходів або безумовних трансфертів; вона здатна самостійно покривати поточні витрати й фінансувати найбільш термінові заходи з відновлення інфраструктури	3,6	2,0	1,6
2	Місцева влада має самостійність (автономію) у розподілі бюджетних видатків	4,4	4,0	0,4
3	Сільська рада ОТГ приймає річний бюджет і контролює видатки виконавчої гілки влади	4,6	4,0	0,6
4	Управління фінансами комп'ютеризовано. Можна прогнозувати експлуатаційні витрати та вживати заходи для їх скорочення (наприклад, витрати на електроенергію)	4,6	4,0	0,6
5	Громадські бюджетні слухання або інші механізми використовуються для інформування громадян про бюджетні пріоритети та забезпечення врахування думок громадян	4,2	3,0	1,2
6	Державні закупівлі здійснюються прозоро і можуть контролюватися місцевою радою та громадянським суспільством	4,4	2,0	2,4
7	Державні закупівлі здійснюються на засадах раціональності, причому перевага віддається місцевій продукції та (або) малим підприємствам, де це можливо	4,6	3,0	1,6
8	Є досвід державно-приватних партнерств для надання громадських послуг і (або) розвитку інфраструктури	4,2	3,0	1,2
9	Місцева влада укладає контракти на надання послуг з організаціями громадянського суспільства	2,8	2,0	0,8
	<i>Середній рейтинг</i>	4,16	3,0	1,2

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА ДОПОМІЖНІ ПОСЛУГИ				
1	Громадяни та підприємства знають, які служби працюють в населених пунктах та перелік послуг, які вони надають: час роботи, правила, порядок роботи, час обслуговування і розміри плати опубліковані	4,2	3,0	1,2
2	Оголошені та реальні строки обслуговування та розмір оплати (витрат) можуть бути порівнянні	4,2	4,0	0,2
3	Громадяни обізнані з різними формами соціального захисту, на який вони можуть мати право, і знають як звертатися за ними	4,2	4,0	0,2
4	Сільське населення та інші важкодоступні групи можуть легко отримувати доступ до публічних послуг	4	2,0	2
5	Уразливі групи населення визначені, їх особливі потреби доступу до публічних послуг ураховані	4,4	3,0	1,4
6	Місцева влада працює над наданням більшого обсягу послуг в режимі он-лайн	3,8	3,0	0,8
	<i>Середній рейтинг</i>	4,13	3,2	1,0

*Рейтингова система 1-5: 1 – умова взагалі не задоволена; 5 – умова повністю задоволена

**Рейтинг оснований на національних даних, де вони є, і на найкращих оцінках, якщо даних немає

***Інструмент розраховує рейтинг населеного пункту відносно національного середнього

ДОДАТОК Б

**Таблиця Б.1 – Результати самооцінки сталого місцевого розвитку
групою «грумада» Комишанської ОТГ**

		Рейтинг*	Національний середній рейтинг**	Відносно національного рейтингу***
СЕРЕДОВИЩЕ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА				
1	Існують можливості для організованої підтримки громади мешканцями (наприклад, Торгова палата, клуби по інтересах, молодіжні групи, культурні організації тощо)	3,6	4,00	-0,4
2	Кількість волонтерських організацій і організацій громадянського суспільства, що надають послуги громаді, постійно зростає	2,8	4,00	-1,2
3	Мобілізація молоді на місцевому рівні та її самоорганізація для участі у справах громади підтримуються за допомогою волонтерської роботи молоді та її участі діяльності інших громадських груп	3,3	4,00	-0,7
4	Велика частка громадян бере активну участь у роботі однієї чи декількох організацій громадянського суспільства	3	3,00	0
5	Організації громадського суспільства проводять активні громадянські та інформаційно-пропагандистські кампанії у громаді щодо ефективності використання ресурсів	3,1	2,00	1,1
6	Державні фінансові ресурси використовуються для розбудови спроможності недержавних надавачів послуг (зادля того, щоб вони могли стати довготривалими та надійними партнерами у справі стабільного надання послуг)	3,2	2,00	1,2
7	Організації громадського суспільства дедалі більше працюють у мережах і коаліціях задля посилення свого впливу та ефективності у вирішенні місцевих питань сталості	3,6	3,00	0,6
	<i>Середній рейтинг</i>	3,23	3,14	0,085714286
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ				
1	Склад працівників муніципальної ради/місцевої влади гендерно збалансований, у т.ч. на рівні прийняття рішень	3,7	3,00	0,7
2	Пропонуються спеціальні програми підтримки дівчат і молодих жінок, наприклад у бізнесі та освіті	2,4	3,00	-0,6

3	Жіночі та молодіжні організації представлені у процесах прийняття рішень і залучені до них	3	4,00	-1
4	Показник відвідання школи дівчатами приблизно такий самий, як у хлопців	4,1	5,00	-0,9
5	Жінкам забезпечений легкий доступ до медичних послуг	3,6	5,00	-1,4
6	Права жінок і дівчат захищаються законом та діями поліції, прокуратури, судів	4,3	4,00	0,3
	<i>Середній рейтинг</i>	3,52	4,00	-0,5
СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ				
1	Громадяни підтримують одне одного, існує сильне почуття спільності та солідарності	2,9	3,00	-0,1
2	Громадяни ототожнюють себе з місцевою владою та їхньою громадою в цілому (а не виключно з якоюсь підгрупою)	2,6	2,00	0,6
3	Потенційні (минулі) джерела конфліктів відомі, ведеться активна робота щодо їх усунення (як, наприклад, конфлікт щодо прав на воду)	2,9	3,00	-0,1
4	Соціальне зобов'язання щодо забезпечення доступу вразливих груп до зайнятості зміцнюється шляхом діалогу між приватним бізнесом, організаціями громадянського суспільства і органом місцевого самоврядування	3,1	2,00	1,1
5	Більш справедливе управління природними ресурсами на місцевому рівні забезпечене шляхом діалогу із громадою та об'єднаннями громадян	2,9	2,00	0,9
6	Існують консультативні групи при органах місцевої влади як «система завчасного попередження» про можливі конфлікти на основі етнічних або інших відмінностей у громаді	2,6	2,00	0,6
	<i>Середній рейтинг</i>	2,83	2,33	0,5
УРАХУВАННЯ ДУМОК І УЧАСТЬ				
1	Підзаконні акти, прийняті сільською радою/органом місцевого самоврядування, підтримуються громадою	3,5	2,00	1,5
2	У сільській раді/органі місцевого самоврядування є дорадчі комітети, у складі яких працюють волонтери/експерти, які не є членами ради	2,9	3,00	-0,1
3	Скарги та пропозиції громади обговорюються і реалізуються (частково) сільською радою/органом місцевого самоврядування.	3,7	3,00	0,7

4	Партнерства між місцевою владою і громадянським суспільством поширені	3,8	3,00	0,8
5	У місцевої влади є веб-сайт, на якому розміщуються стратегічні документи, інформація про послуги та матеріали засідань ради.	4,3	3,00	1,3
6	Мешканцями використовуються механізми соціальної відповідальності (наприклад, оцінювальні картки громадян, громадські оцінювальні таблиці, незалежний бюджетний аналіз) для контролю державних витрат і формування звітів про ефективність надання послуг	2,7	1,00	1,7
7	Користувачі громадських послуг залучені до розроблення схеми надання місцевих громадських послуг	3,1	2,00	1,1
8	Місцеві ЗМІ подають обґрунтовані звіти про діяльність органів місцевої влади	3,3	4,00	-0,7
	<i>Середній рейтинг</i>	3,41	2,63	0,8

*Рейтингова система 1-5: 1 – умова взагалі не задоволена; 5 – умова повністю задоволена

**Рейтинг оснований на національних даних, де вони є, і на найкращих оцінках, якщо даних немає

***Інструмент розраховує рейтинг населеного пункту відносно національного середнього

ДОДАТОК В

**Таблиця В.1 – Результати самооцінки сталого місцевого розвитку
групою «приватний сектор» Комишанської ОТГ**

		Рейтинг*	Національ- ний середній рейтинг**	Відносно національного рейтингу***
ПОСЛУГИ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ***				
1	Оперативні послуги підтримки (наприклад, зв'язок, транспорт, проектування, пакування, технічне обслуговування) відповідають потребам підприємств	1,5	3,00	-1,5
2	Мікро-, малим і середнім підприємствам надаються ділові консультаційні послуги, навчальні та інформаційні послуги	1,5	2,00	-0,5
3	Натхненні підприємці (чоловіки та жінки) активно підтримуються за допомогою фінансових і нефінансових послуг	1	2,00	-1
4	Надаються загальні ділові послуги (наприклад, приміщення, транспорт, проектні послуги, облік)	1	3,00	-2
5	Малим і середнім підприємствам забезпечено доступ до недорогих фінансових послуг (кредити, лізинг)	1	2,00	-1
6	Існують онлайн-служби або «єдині вікна» для отримання ліцензій на ведення діяльності та дозволів на будівництво	1	3,00	-2
	<i>Середній рейтинг</i>	3,0	2,50	0,5
ІНТЕГРАЦІЯ БІЗНЕСУ				
1	Місцеві підприємства з'єднані з ланцюгом створення вартості для переробки або доставки продукції на ринок	2,5	3,00	-0,5
2	Дана територія має бізнес-кластери зі спеціалізованими постачальниками та надавачами послуг	3,5	3,00	0,5
3	Місцеві фірми ведуть бізнес із фірмами з інших (у т.ч. сусідніх) районів	5	4,00	1
4	У дану місцевість здійснюються інвестиції з-за її меж	1	3,00	-2
5	Малі та середні підприємства мають доступ до сучасних переробних та інших технологій.	3,5	3,00	0,5
6	Підприємства беруть участь у соціальному житті громади	5	4,00	1

7	Підприємства намагаються вдосконалити управління природоохоронною діяльністю в рамках своїх господарських операцій (включаючи раціоналізацію використання ресурсів і обмеження впливу на навколишнє середовище).	5	2,00	3
8	Надається підтримка щодо створення, надання доступу, адаптації та маркетингу інновацій (в тому числі шляхом підтримки зв'язків з дослідницькими інституціями)	1,5	1,00	0,5
	<i>Середній рейтинг</i>	3,4	2,88	0,5
ПРАЦЯ				
1	Дані про діючі підприємства наявні і регулярно оновлюються	4	1,00	3
2	Підприємства можуть знайти працівників належної кваліфікації	4	2,00	2
3	Заробітна плата зростає за результатами збільшення продуктивності праці	4,5	3,00	1,5
4	Роботодавці дбають про умови праці своїх співробітників.	3,5	4,00	-0,5
5	Частка працюючих у формальному секторі збільшується	2	1,00	1
6	Конкурсний відбір на місцевому ринку праці та справедлива шкала оплати праці забезпечуються як для чоловіків, так і для жінок	3	1,00	2
7	Організації громадянського суспільства залучені до надання активних послуг на ринку праці (наприклад, навчання, працевлаштування, можливостей для бізнесу).	2,5	2,00	0,5
8	Програми учнівства у партнерстві з місцевими підприємствами забезпечують підготовку молоді без відриву від виробництва	3,5	2,00	1,5
9	Потреба працівників у міграції для пошуку роботи зменшується	1	3,00	-2
10	У межах прийнятної відстані є навчальні заклади професійної освіти для основних секторів бізнесової діяльності	2	4,00	-2
	<i>Середній рейтинг</i>	3,0	2,30	0,7
БІЗНЕСОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ				
1	Частка приватного сектора (порівняно з державним) у місцевій економіці зростає	2,5	4,00	-1,5
2	Кількість підприємств, що сплачують вступні внески до організацій ділової участі (ОДУ), збільшується	4	3,00	1
3	Існують і ефективно застосовуються механізми ділового посередництва	3	3,00	0

4	Діалог між місцевими ОДУ та органом місцевого самоврядування добре налагоджений	4,5	3,00	1,5
5	Реалізація місцевої нормативної бази прогнозована і дозволяє планувати діяльність на довгостроковий період та гарантує безпечний інвестиційний клімат	3,5	2,00	1,5
6	Існуючі підприємства розширюються	2,5	3,00	-0,5
7	Кількість діючих підприємств зростає	2	3,00	-1
	<i>Середній рейтинг</i>	3,1	3,00	0,1

****Зазначимо, що ППБ можуть надаватися органом місцевого самоврядування, іншими урядовими відомствами або суб'єктами приватного сектора.

*Рейтингова система 1-5: 1 – умова взагалі не задоволена; 5 – умова повністю задоволена.

**Рейтинг оснований на національних даних, де вони є, і на найкращих оцінках, якщо даних немає.

***Інструмент розраховує рейтинг населеного пункту відносно національного середнього.

Додаток Г

**Таблиця Г.1 – Результати самооцінки сталого місцевого розвитку
групою «довкілля» Комшанської ОТГ**

		Рейтинг*	Національний середній рейтинг**	Відносно національного рейтингу***
УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ				
1	Місцева влада має реєстр природних ресурсів, наявних на її території, та співпрацює з громадою і відповідними центральними органами щодо сталого управління ними	3,6	2,0	1,6
2	Стан природних ресурсів і місцевих екосистем – добрий (є запаси риби, ліси, водні ресурси тощо)	3,1	2,0	1,1
3	Права на користування особливими ресурсами (наприклад, мінеральною водою, гарячими джерелами, лісами, туризм у заповідних зонах) надаються за контрактом у прозорий спосіб	2,8	2,0	0,8
4	Місцеві організації (наприклад, мисливців, рибалок) самостійно регулюють використання природних ресурсів у прозорий спосіб	3,1	2,0	1,1
5	Місцева влада і громада знають, які ендемічні та інвазивні види є на їхній території	2,8	1,0	1,8
6	Громадяни мають доступ до докладної інформації про забруднювачів, присутніх на території місцевої влади	2,9	1,0	1,9
7	Територія має систему очищення стічних вод	1,6	3,0	-1,4
8	Управління природними ресурсами на місцевому рівні дає користь найбільш уразливим групам місцевого населення	2,6	1,0	1,6
9	Місцева влада підтримує систему утилізації відходів та громадянські ініціативи зі зменшення обсягу відходів (повторне використання, ремонт, утилізація)	2,3	2,0	0,3
10	В населеному пункті якість атмосферного повітря знаходиться на прийнятному рівні (мінімальні викиди забруднюючих речовин)	2,4		2,4
	<i>Середній рейтинг</i>	3	1,78	1,0
СТАЛА ЕНЕРГЕТИКА				
1	Місцева влада має програми та впроваджує заходи для скорочення власного енергоспоживання (у т.ч. у місцевих школах і медичних пунктах)	–	3,0	3,0
2	У місцевої влади є програми та політичні заходи, що заохочують громадян і підприємства зменшувати енергоспоживання	2,7	2,0	0,7

3	Місцева влада має спроможність для розробки, моніторингу і виконання плану щодо сталої енергетики (наприклад, місцева влада має персонал і обладнання для проведення енергетичної інвентаризації та моніторингу громадських будівель і муніципальної діяльності).	1,9	1,0	0,9
4	Місцева влада знає відносний потенціал виробництва різних видів відновлюваної енергії (в межах своєї та сусідньої території)	2,7	1,0	1,7
5	Місцева влада знає як реалізувати потенціал відновлюваної енергетики (включаючи наявну технічну та фінансову підтримку з боку приватного сектора, уряду і донорів)	3,3	1,0	2,3
	<i>Середній рейтинг</i>	2	1,60	0,5
ЗНИЖЕННЯ РИЗИКІВ ЛИХ І АДАПТАЦІЯ ДО ЗМІНИ КЛІМАТУ				
1	Місцева влада розуміє можливий/вірогідний вплив зміни клімату на його природні ресурси та частоту/тяжкість стихійних лих	0,0	1,0	-1,0
2	Місцева влада ураховує існуючі та майбутні ризики, пов'язані зі зміною клімату, у плануванні розвитку території та інфраструктури	3,4	1,0	2,4
3	Місцева влада уживає «безпрограшних» заходів, які покращують джерела існування або послуги для населення сьогодні, не підвищуючи при цьому ризик громади до рівня небезпеки в майбутньому.	2,3	1,0	1,3
4	Місцева влада має список волонтерів та механізм співпраці з ними у випадку стихійного лиха.	2,3	1,0	0,0
5	Місцева влада має систему виявлення ризиків, їх попередження та підготовки до них (в тому числі шляхом розповсюдження інформації).	2,1	2,0	0,0
6	Місцева влада забезпечена належною координацією з відповідними центральними органами щодо планів дій у випадку техногенних катастроф та аварій.	2,7	4,0	-1,3
	<i>Середній рейтинг</i>	2	1,67	0,5
СТАЛЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО				
1	Малі сільськогосподарські виробники користуються дорадчими послугами агрономів тощо	0,0	1,0	-1,0
2	Малі сільськогосподарські виробники мають доступ до маркетингових послуг, а також інформації про ринковий попит	3,9	1,0	2,9
3	Малі сільськогосподарські виробники мають доступ до необхідної сільськогосподарської техніки, складських і переробних потужностей	3,9	4,0	-0,1

4	Сільськогосподарська продукція, що відповідає стандарту «чесної торгівлі», та продукція органічного сільського господарства заохочуються	3,9	2,0	1,9
5	Принципи сталого сільського господарства (наприклад, ефективні методи зрошення, сталі теплиці, врахування біологічних циклів, зменшення застосування пестицидів) заохочуються і підтримуються	3,9	2,0	1,9
6	Сільське господарство не шкодить водному басейну, який забезпечує громаду питною водою	3,4	2,0	1,4
7	Фермери розуміють проблему деградації ґрунтів і здійснюють заходи для мінімізації цього явища	2,7	1,0	1,7
8	Існує належна фізична і логістична інфраструктура для доставки продукції на міські ринки у гарному стані	3,9	3,0	0,9
	<i>Середній рейтинг</i>	3	2,00	1,2

*Рейтингова система 1-5: 1 – умова взагалі не задоволена; 5 – умова повністю задоволена.

**Рейтинг оснований на національних даних, де вони є, і на найкращих оцінках, якщо даних немає.

***Інструмент розраховує рейтинг населеного пункту відносно національного середнього.

ДОДАТОК Д

**Таблиця Д.1 – Аналіз політичної прихильності та співпричетності
(на основі принципів урядування)***

Запитання для оцінки співпричетності до принципу урядування «довгострокове колективне бачення» (щодо цілі розвитку «ефективність використання ресурсів»)		Органи місцевої влади	Громада	Приват- ний сектор	Довкілля
Планування та інфраструктура	Соціально-економічний розвиток муніципалітету регламентується довгостроковим планом, розробленим при консультаціях із громадянським суспільством і місцевими підприємствами	4,2	2,2	2,4	4
Зниження ризиків лих	Муніципалітет розуміє можливий/вірогідний вплив зміни клімату на його природні ресурси та частоту/тяжкість стихійних лих	3	3,2	2,8	3,8
Стала енергетика	Територіальна громада має програми та політичні заходи для скорочення власного енергоспоживання (у т.ч. у місцевих школах і медичних пунктах)	4,3	3,8	3,6	3,8
Стале сільське господарство	Фермери розуміють проблему деградації ґрунтів, і здійснюються заходи для пом'якшення цього явища	3	3,8	4,2	2,4
Управління природними ресурсами	Місцеві організації (наприклад, мисливців, рибалок) самостійно регулюють використання природних ресурсів у прозорий спосіб	3	2,8	3,2	2,8
Управління природними ресурсами	Управління природними ресурсами на місцевому рівні дає користь найбільш уразливим групам місцевого населення	3,8	2,4	2,6	2,2
Запитання для оцінки співпричетності до принципу урядування «залучення і розширення прав та можливостей» (щодо цілі розвитку «рівний доступ до громадських послуг»)					
Гендерна рівність	Склад працівників місцевого органу влади гендерно збалансований, у т.ч. на рівні прийняття рішень.	4,2	4,1	3,6	3
Соціальна згуртованість	Громадяни ототожнюють себе з територіальною громадою в цілому (а не виключно з якоюсь підгрупою)	4	2,8	2,4	3,5
Середовище інститутів громадянського суспільства	Існують можливості для організованої підтримки громади мешканцями (наприклад, Торгова палата, клуби по інтересах, молодіжні групи, культурні організації тощо)	3	3,2	2,8	2,4
Основні послуги	Уразливі групи (наприклад, люди з інвалідністю, меншини, жінки та дівчата) мають доступ до послуг загалом нарівні з іншими громадянами	4,4	3,2	2,8	3,8
Основні послуги	Є доступне житло, з доступними за цінами можливостями опалення	3,2	2,4	3	3
Адміністративні та соціальні послуги	Мешканці громади обізнані з різними формами соціального захисту, на який вони можуть мати право, і знають як звертатися за ними	3,8	2,2	2,4	2,8
Інтеграція бізнесу	Підприємства беруть участь у соціальному житті місцевої спільноти	3,8	2,4	4,3	2,8
Запитання для оцінки співпричетності до принципу урядування «прозоре прийняття рішень» (щодо цілі розвитку «добросовісне використання і розподіл ресурсів»)					
Соціальна згуртованість	Потенційні (минулі) джерела конфліктів відомі, й ведеться активна робота щодо їх усунення (як, наприклад, конфлікт щодо прав на воду)	4,4	3,6	2,8	3,4
Урахування думок і участь	Скарги та пропозиції громади обговорюються і реалізуються (частково) органами місцевої влади	4,4	4	3,8	3,4
Урахування думок і участь	Місцеві ЗМІ подають обґрунтовані звіти про діяльність органів місцевої влади	4,6	4,3	3,8	3,8
Послуги підтримки бізнесу	Діалог між місцевими організаціями ділової участі та органом місцевого самоврядування добре налагоджений	4	3,2	3	3,8

Планування та інфраструктура	Територіальна громада має повний реєстр своєї землі, план землекористування і прозорі процедури розподілу земельних ділянок	4	2,2	2,8	3
Закупівлі	Державні закупівлі проводяться у прозорий спосіб і можуть контролюватися місцевою владою та громадянським суспільством	4	2,2	3	3
Управління фінансами	Бюджетне послання, громадські бюджетні слухання або інші механізми використовуються для інформування громадян про бюджетні пріоритети та забезпечення врахування думок громадян	3,3	2,4	2,4	3
Урахування думок і участь	Мешканцями використовуються механізми соціальної відповідальності (наприклад, оцінювальні картки громадян, громадські оцінювальні таблиці, незалежний бюджетний аналіз) для контролю державних витрат і формування звітів про ефективність надання послуг	3,4	2,8	3	3
Управління природними ресурсами	Громадяни мають доступ до докладної інформації прозабруднювачів, присутніх на території територіальної громади	4	3	3,2	3,4
Запитання для оцінки співпричетності до принципу врядування «наявність стимулів та регулювання» (щодо цілі розвитку «створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування»)					
Послуги підтримки бізнесу	Малим, середнім і мікропідприємствам надаються ділові консультаційні послуги, навчальні та інформаційні послуги	4,2	3	2,8	3
Закупівлі	Державні закупівлі здійснюються на засадах раціональності, причому перевага віддається місцевій продукції та (або) малим підприємствам, де це можливо	4	2,2	2,4	2,8
Адміністративні та соціальні послуги	Мешкаці територіальної громади та місцеві підприємці знають, які служби і які послуги надають: час роботи, правила, порядок роботи, час обслуговування і розміри плати опубліковані	4	2,4	2	2,4
Бізнесове середовище	Реалізація місцевої нормативної бази прогнозована і дозволяє планувати діяльність на довгостроковий період	3	2,4	2,8	3
Праця	Роботодавці дбають про умови праці своїх співробітників	3,4	2,2	4	2,9
Гендерна рівність	Пропонуються спеціальні програми підтримки дівчат і молодих жінок, наприклад у бізнесі та освіті	3,6	2,4	2,8	2,8
Праця/гендерна рівність	Конкурсний відбір на місцевому ринку праці та справедлива шкала оплати праці з доступом до фінансових послуг, кредитів і громадських послуг, призначених для нових підприємств, забезпечуються як для чоловіків, так і для жінок	4	3,2	3,2	3,8
Соціальна згуртованість	Соціальне зобов'язання щодо забезпечення доступу вразливих груп до зайнятості зміцнюється шляхом діалогу між приватним бізнесом, організаціями громадянського суспільства і органами місцевого самоврядування/влади	4,2	3,4	3,2	3,4

ШКАЛА ОЦІНКИ	
1	Поточна ситуація в територіальній громаді не відповідає цій умові
2	Умова виконана у відповідності з планом / законом, але на практиці не може бути задоволена, оскільки не вистачає коштів, спроможності та / або обізнаності
3	Умова виконується частково (не доходить до всіх груп населення, або до всіх територій, або задовольняється непостійно)
4	Поточна ситуація в територіальній громаді

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1 – SWOT-аналіз сильних, слабких сторін можливостей і загроз соціально-економічного розвитку Комишанської ОТГ

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1. Зручне географічне розміщення, розвинена інфраструктура.</p> <p>2. Інвестиційна привабливість.</p> <p>3. На території ОТГ знаходяться нафтогазові родовища, є нафтові та газові свердловини.</p> <p>4. Наявне підприємства переробно-видобувної галузі: Качанівський газопереробний завод, що входить до складу НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» (продукція: газ; пропан; стабільний конденсат).</p> <p>5. Промислове виробництво: ТОВ «Охтиркам'ясопродукт» та підрозділи НГВУ «Охтирканафтогаз» ПАТ «Укрнафта» (Качанівський ГПЗ, ЦВНГ-2, автоколони №2 ЦТТ).</p> <p>6. Партнерські відносини між владою та бізнесом.</p> <p>7. Функціонують ПСП «Жовтневе» та ПСП «Комишанське», ПП «Павлівське».</p> <p>8. Конярство: конеферма в Комишах (елітні породи коней).</p> <p>9. Вирощування сільськогосподарських культур: кукурудза, пшениця, цукровий буряк, соняшник, горох, морква.</p> <p>10. Функціонує молочна Євроферма на 24 місця, виробляється молоко для дитячого харчування, збут продукції здійснюється переважно на Хорольській механічний завод (Полтавська область).</p> <p>11. Садівництво: яблуневі сади, насадження черешні, персиків, абрикосів.</p> <p>Серед людей розвинуто почуття громади, зберігають та примножуються етнічні традиції краю. Регулярно проводиться щорічний фестиваль «Проводи зими» та існує традиція масового святкування храмового свята села на Петра і Павла.</p> <p>13. Наявний житловий фонд для молодих спеціалістів. Функціонує будинок для людей похилого віку та гуртожиток (обладнано 4 квартири для молодих спеціалістів).</p> <p>14. Працює первинна медична ланка та вторинна ланка.</p> <p>15. Проведена повна газифікація сіл.</p> <p>16. Наявність мережі середніх шкіл, що забезпечують якісну освіту, є дитячі садочки.</p> <p>17. Багата історія краю часів козацької доби та Гетьманщини, наявність маршрутів для релігійного паломництва: Скельський Свято-Преображенський монастир, храм Петра і Павла.</p> <p>18. Наявність потенціалу рекреаційного відпочинку та зеленого туризму</p>	<p>1. Транспортна інфраструктура, зокрема поганий стан доріг місцевого призначення.</p> <p>2. Існує потреба у відновленні маршрутів комфортного транспортного сполучення в ключовими містами: Охтирка, Суми, Полтавська область.</p> <p>3. Проблема з трудовими ресурсами, відтік молоді, старіння населення. (Скорочення чисельності населення?)</p> <p>4. Погіршення якості питної води в колодязях через нафтовидобувну діяльність.</p> <p>5. Немає повноводних річок.</p> <p>6. Не всюди є водопостачання.</p> <p>7. Деякі елітні породи коней потребують відповідної сертифікації.</p> <p>8. Необхідність капітальних інвестицій в освітній та медичній сферах.</p> <p>9. Низька енергоефективність комунальних будівель.</p> <p>10. Стан довкілля через вплив видобувної та переробної діяльності.</p> <p>11. Відсутня система поводження з ТПВ та їх утилізація.</p> <p>12. Відсутність інвентаризації.</p> <p>13. Відсутність оновленого генплану ОТГ.</p> <p>14. Складність утримання об'єктів інфраструктури</p>

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявні перспективи щодо розвитку бджолярства. 2. Конярство, перспективи розвитку іпотерапії, розвиток джигітовки, як напрямку роботи з молоддю. 3. Перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема ягідництво: яблука, черешня, можливість використання сушки на альтернативних джерелах енергії. 4. Розвиток відновлювальної та нетрадиційної енергетики: вітряки, сонячні панелі. Село Мала Павлівка була найвищим місцем Харківської губернії, в 1913 році тут працювали вітряки. Наразі можна поставити вітряк в кар'єрі, це яр де він не буде заважати мешканцям. 5. Потенціал для розвитку підприємництва та МСП через створення сільськогосподарських кооперативів та підприємств використання альтернативних джерел енергії. 6. Існує потенціал для розвитку зеленого туризму: яр, ставок та зона відпочинку «Гніздо ластівки» Малій Павлівці, озера. 7. Відновити виробництво на кирпичному заводі. 8. Організувати місця дозвілля для молоді: парк, літній табір, обладнати пляж, очистити річку. 9. Покращання якості життя населення 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Територіальна громада невелика за розміром, є ризик укрупнення в адміністративному порядку. 2. Близькість розташування до кордону з Росією (70 км). 3. Проблема трудової міграції молоді до великих міст та міграція за кордон. 4. Демографічна ситуація: скорочення чисельності населення, його старіння. 5. Проблема з власним трудовими потенціалом, оскільки 70% спеціалістів приїздять на роботу з Охтирки. 6. Виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. 7. Загроза закриття працюючих промислових підприємств. 8. Зростання цін на енергоносії та послуги житлово-комунального господарства

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1 – Колективні дії із забезпечення сталого місцевого розвитку (на прикладі планування заходів фінансового забезпечення стратегічного розвитку Глухівського району Сумської області)

Колективні дії за режимом «довгострокове стаке управління» (щодо цілі розвитку «ефективність використання ресурсів»)	
Районна рада, районна адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля, обласна рада і адміністрація	Розроблення стратегії розвитку Глухівського району як еколого-орієнтованого регіону
Районна рада, районна адміністрація, органи з охорони довкілля, ПГС, громада	Підвищення екологічної свідомості населення та формування етичного ставлення до навколишнього середовища
Районна рада, районна адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля, обласна рада і адміністрація	Формування іміджу Глухівського району як екологічно чистої території та регіону, орієнтованого на виробництво екологічно сприятливих товарів та застосування екологічно сприятливих технологій, виділення фінансування на розробку і реалізацію відповідних PR-заходів
Місцевий бізнес, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	Фінансування розвитку виробничої і комерційної інфраструктури виробництва екологічно чистої продукції
Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, місцевий бізнес, ТГ	Фінансування розвитку екопоселень та екологічного туризму, популяризації масового екотуризму в ТГ
Районна рада та адміністрація, місцеві організації громадянського суспільства	Фінансування конкурсу екологічно спрямованих проектів місцевих громадських організацій
Районна рада, районна адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля, обласна рада і адміністрація	Реструктуризація економічної системи району з метою орієнтації на виробництво та споживання екологічних товарів і послуг
Районна рада, районна адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля, обласна рада і адміністрація	Розробка і реалізація PR-заходів для популяризації місцевих виробників продукції екологічного спрямування
Районна рада, районна адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля, обласна рада і адміністрація	Фінансування заходів по залученню споживачів до споживання екологічних товарів на території району
Приватний сектор, органи з охорони довкілля, районна адміністрація	Вдосконалення управління природоохороною діяльністю на місцевих підприємствах (включаючи раціоналізацію використання ресурсів і обмеження впливу на навколишнє середовище)
Інститути громадянського суспільства, органи влади з охорони довкілля, приватний сектор	Забезпечення проведення активних громадянських та інформаційно-пропагандистських кампаній у громадах щодо сталого економічного розвитку, екологічної культури та ефективності використання ресурсів
Районна рада, приватний сектор, громада, органи з охорони довкілля	Створення цільових програм, що заохочують громадян і підприємства зменшувати енергоспоживання
Органи місцевого самоврядування, приватний сектор, громада, органи з охорони довкілля	Фінансування громадських ініціатив зі зменшення обсягу відходів (повторне використання, ремонт, утилізація)

Колективні дії за режимом «інноваційні та пристосовані стратегії управління» <i>(щодо цілі розвитку «доброчесне використання і справедливий розподіл ресурсів та благ»)</i>	
Районна рада та адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля	Створення при органах місцевої влади експертних рад щодо фінансування екологічно та соціально орієнтовано сталого розвитку територіальних громад
Районна рада та адміністрація, громада, приватний сектор, органи з охорони довкілля	Створення програми сприяння розвитку громадянського суспільства в районі з конкурсом грантів для екологічних громадських організацій
Районна рада та адміністрація, громада, органи з охорони довкілля	У планах землекористування муніципалітету та існуючій інфраструктурі належним чином передбачені рекреаційні заклади та громадські зелені зони
Районна рада та адміністрація, бізнес	Затвердження екологічних стандартів будівництва
Районна рада та адміністрація, приватний сектор, органи з охорони довкілля	Існують онлайн-служби або «єдині вікна» для отримання ліцензій на ведення діяльності та дозволів на будівництво
Районна рада та адміністрація, громада, органи з охорони довкілля	Більш справедливе управління природними ресурсами на місцевому рівні забезпечено шляхом діалогу та переговорів із громадою та об'єднаннями громадян
Районна рада, громада, органи з охорони довкілля	Створення волонтерського корпусу у районній раді для консультації і участі у вирішенні питань сталого місцевого розвитку
Громада, органи з охорони довкілля	Громадські організації дедалі більше працюють у мережах і коаліціях задля посилення свого впливу та ефективності у вирішенні місцевих питань сталості
Колективні дії за режимом «інклюзивне надання послуг» <i>(щодо цілі розвитку «рівний доступ до послуг»)</i>	
Громада	Кількість волонтерських та громадських організацій, що надають послуги громаді, зростає
Районна рада та адміністрація, громада	Місцева влада укладає контракти на надання послуг організаціями громадянського суспільства за кошти місцевих бюджетів
Районна рада та адміністрація, громада	Користувачі громадських послуг залучені до розроблення схеми надання місцевих громадських послуг
Районна рада та адміністрація, приватний сектор	Є досвід державно-приватних партнерств для надання громадських послуг і (або) розвитку екологічної інфраструктури
Районна рада та адміністрація, громада	Сільське населення та інші важкодоступні групи можуть легко отримувати доступ до державних служб
Колективні дії за режимом «місцевий соціально-економічний розвиток» <i>(щодо цілі розвитку «створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування»)</i>	
Приватний сектор, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	Фінансування розвитку належної фізичної і комерційної інфраструктури для доставки еколічно чистої сільськогосподарської продукції на міські ринки у хорошому стані

Приватний сектор, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	Залучення інвесторів до реалізації екологічно орієнтованих проєктів
Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, приватний сектор	Розвиток екопоселень та екологічного туризму, популяризація масового екотуризму в регіоні
Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, приватний сектор	Розвиток екологічно чистих виробництв, їх орендування і ліцензування
Колективні дії за режимом «місцевий соціально-економічний розвиток» (щодо цілі розвитку «створення робочих місць і забезпечення рівних можливостей щодо працевлаштування»)	
Приватний сектор	Оперативні послуги підтримки (наприклад, зв'язок, транспорт, проектування, пакування, технічне обслуговування) відповідають потребам місцевих підприємців
Приватний сектор	Створення на території громади бізнес-кластерів зі спеціалізованими постачальниками та надавачами послуг
Районна рада та адміністрація, інститути громадянського суспільства, громада	Громадські організації залучені до надання активних послуг на ринку праці (наприклад, навчання, працевлаштування, можливостей для бізнесу)
Приватний сектор, районна рада та адміністрація, громада	Малим, середнім і мікропідприємствам надаються ділові консультаційні послуги, навчальні та інформаційні послуги. Особливо це стосується екологічно орієнтованого підприємництва
Районна рада та адміністрація, бізнес, органи з охорони довкілля	Налагодження вторинної переробки промислових і побутових відходів
Приватний сектор, районна рада та адміністрація, громада	Збільшення кількості робочих місць за рахунок розвитку екологічно орієнтованого підприємництва

ДОДАТОК И

Група 1. 95 ОТГ з кількістю населення більше ніж 15 тис. осіб

№ пор.	Область	Назва ОТГ	Кількість населення на 01.01.2019 (тис. осіб)	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Показник 8		Загальний рейтинг
				доходи загального фонду на 1 мешканця (без трансфертів) (грн)	рейтинг	видатки загального фонду на 1 мешканця (грн)	рейтинг	видатки на утримання апарату управління на 1 мешканця (грн)	рейтинг	капітальні видатки на 1 мешканця (грн)	рейтинг	рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	рейтинг	співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (без трансфертів) (%)	рейтинг	питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	рейтинг	питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди) (%)	рейтинг	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Сумська	Тростянецька	21,5	5 219,6	16	7 323,6	14	544,9	9	1 573,4	21	-1,6	9	10,4	5	46,5	1	17,0	34	1
2	Черкаська	Жашківська	16,3	6 026,7	11	6 784,8	27	597,7	13	1 625,2	19	0,0	12	9,9	2	65,4	17	18,5	26	2
3	Закарпатська	Тячівська	19,6	6 402,6	8	6 195,5	49	664,8	27	3 079,7	4	-0,2	11	10,4	4	66,6	23	32,4	3	3
4	Вінницька	Калинівська	20,2	6 730,1	4	6 323,6	44	678,7	30	2 608,4	8	-2,9	6	10,1	3	68,5	30	28,8	5	4
5	Київська	Великодимерська	18,4	7 136,7	2	7 095,5	19	942,4	73	2 642,8	6	-5,1	3	13,2	14	65,0	16	26,6	9	5
6	Чернігівська	Корюківська	17,1	6 474,5	7	7 354,5	13	912,7	67	2 408,4	12	-3,0	5	14,1	17	63,6	15	24,1	14	6
7	Харківська	Нововодолазька	16,4	5 849,3	13	6 641,3	33	869,6	63	2 618,4	7	0,0	12	14,9	19	66,3	22	28,0	7	7
8	Вінницька	Тулчинська	20,7	6 007,4	12	7 205,5	16	791,2	55	1 319,6	32	-5,5	2	13,2	12	65,8	20	15,2	43	8
9	Черкаська	Шполянська	22,0	6 323,2	9	6 509,3	39	818,0	59	1 893,4	14	2,1	19	12,9	11	67,3	26	22,4	17	9
10	Вінницька	Іллінецька	19,3	6 500,6	6	7 360,0	12	1 064,5	87	1 905,1	13	-4,1	4	16,4	27	66,6	24	20,1	22	10
11	Вінницька	Немирівська	15,2	7 695,0	1	7 386,1	11	1 271,2	92	2 936,2	5	0,0	12	16,5	28	70,5	39	27,9	8	11
12	Харківська	Пісочинська	32,6	4 707,8	28	4 472,6	91	449,3	4	1 831,7	17	10,5	53	9,5	1	54,5	5	28,6	6	12
13	Одеська	Куяльницька	25,8	6 546,6	5	7 918,8	7	1 134,0	90	3 906,4	1	10,6	55	17,3	32	63,6	14	32,5	2	13
14	Хмельницька	Красилівська	24,6	4 815,1	26	6 109,8	51	634,2	19	1 345,0	30	-1,1	10	13,2	13	70,4	38	17,7	28	14
15	Львівська	Кам'янка-Бузька	18,0	5 821,4	14	6 696,4	31	775,8	52	1 443,9	25	-1,9	8	13,3	15	72,1	44	17,3	31	15
16	Хмельницька	Волочиська	33,1	4 920,9	23	6 474,7	40	562,7	11	1 149,4	38	0,0	12	11,4	7	73,0	47	14,8	45	16

Продовження додатка И

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
17	Житомирська	Овруцька	34,7	3 722,0	61	6 676,2	32	607,1	14	1 709,7	18	8,6	48	16,3	26	59,9	7	20,1	21	17
18	Донецька	Соледарська	20,4	6 981,6	3	8 998,1	2	1 397,0	94	1 506,0	22	-7,8	1	20,0	52	54,0	4	14,2	51	18
19	Дніпропетровська	Васильківська	20,3	3 706,8	62	7 018,1	21	696,8	33	2 583,9	9	9,8	52	18,8	41	57,8	6	25,9	10	19
20	Харківська	Золочівська	24,6	4 307,8	40	6 336,6	43	777,0	53	1 875,7	15	3,7	30	18,0	36	68,0	29	22,4	16	20
21	Чернігівська	Ічнянська	22,5	5 142,8	18	5 702,4	66	657,2	26	1 086,5	43	0,0	12	12,8	10	76,0	63	15,7	40	21
22	Полтавська	Пирятинська	16,8	6 081,8	10	6 808,8	26	1 092,7	89	1 309,5	33	2,4	20	18,0	35	67,7	27	15,8	39	22
23	Київська	Бородянська	20,6	4 817,1	25	2 966,8	93	732,7	41	1 044,7	45	5,3	38	15,2	21	61,3	11	25,7	12	23
24	Львівська	Радехівська	17,8	4 281,0	41	4 177,8	92	640,0	22	1 003,8	49	0,0	12	15,0	20	67,9	28	19,0	25	24
25	Запорізька	Чернігівська	16,5	4 710,5	27	8 011,2	6	967,3	78	1 368,6	28	4,1	31	20,5	54	66,9	25	14,3	48	25
26	Дніпропетровська	Апостолівська	22,9	3 851,1	58	8 168,4	5	739,1	44	1 030,6	47	0,3	15	19,2	45	60,9	8	10,9	75	26
27	Донецька	Миколаївська	17,0	5 083,3	20	5 119,2	85	1 056,5	86	2 449,6	10	-2,6	7	20,8	56	68,8	31	31,8	4	27
28	Одеська	Окнянська	15,8	4 865,5	24	2 447,2	94	761,9	49	798,2	72	6,6	41	15,7	23	48,6	3	24,4	13	28
29	Кіровоградська	Новоукраїнська	19,0	5 030,3	22	6 737,7	28	809,1	58	900,4	62	0,0	12	16,1	25	72,6	46	11,5	68	29
30	Чернігівська	Носівська	19,3	4 421,5	37	6 457,3	41	805,8	56	1 497,1	24	7,1	43	18,2	38	75,2	57	18,4	27	30
31	Чернігівська	Сновська	22,8	3 995,8	51	7 077,1	20	881,0	64	1 501,9	23	7,7	45	22,0	62	68,9	32	17,1	33	31
32	Луганська	Біловодська	23,1	4 149,2	44	11 404,4	1	1 603,7	95	3 403,6	3	44,3	82	38,7	94	48,3	2	22,7	15	32
33	Дніпропетровська	Межівська	15,4	4 220,3	43	8 572,5	3	944,4	74	1 133,3	40	3,0	23	22,4	65	65,7	19	11,4	70	33
34	Сумська	Краснопільська	16,3	5 180,6	17	6 606,0	35	818,2	60	874,9	64	1,4	17	15,8	24	73,2	49	11,1	72	34
35	Київська	Баришівська	27,6	5 042,9	21	7 404,8	10	962,0	77	787,5	73	0,2	14	19,1	43	65,6	18	9,4	83	35
36	Житомирська	Радомишльська	24,3	4 465,2	33	8 222,4	4	913,6	69	948,6	57	3,0	24	20,5	53	65,8	21	10,1	79	36
37	Львівська	Зимноводівська	16,2	4 534,0	30	4 795,8	89	896,4	65	3 525,5	2	16,5	72	19,8	50	68,9	33	41,9	1	37
38	Волинська	Ківерцівська	17,6	3 732,6	60	1 863,2	95	431,9	2	315,6	93	3,0	25	11,6	8	61,2	9	13,9	53	38
39	Хмельницька	Городоцька	31,2	3 635,5	66	5 428,1	78	610,2	15	1 400,5	26	11,6	61	16,8	30	74,7	53	20,0	23	39
40	Черкаська	Тальнівська	15,3	5 087,2	19	6 294,7	46	695,1	32	210,9	95	0,0	12	13,7	16	74,8	54	3,1	95	40

Продовження додатка И

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
41	Вінницька	Барська	16,5	4 028,9	48	5 702,9	65	441,2	3	445,6	92	0,1	13	10,9	6	74,1	51	7,1	91	41
42	Запорізька	Гуляйпільська	18,5	4 536,4	29	6 724,3	30	835,4	62	939,7	59	4,5	32	18,4	39	74,9	55	12,0	66	42
43	Чернігівська	Бобровицька	25,6	5 268,2	15	5 600,6	70	1 047,6	85	1 110,3	41	0,0	12	19,9	51	78,5	74	16,1	37	43
44	Херсонська	Чаплинська	16,0	4 328,6	38	7 284,7	15	973,1	79	1 349,0	29	4,5	33	22,5	66	80,9	83	15,2	42	44
45	Житомирська	Олевська	33,6	2 882,2	86	7 460,0	9	615,8	17	1 195,7	36	19,3	74	21,4	60	73,1	48	13,5	56	45
46	Сумська	Кролевецька	24,2	3 981,5	52	5 295,6	83	490,0	5	703,6	80	6,1	40	12,3	9	72,4	45	11,1	73	46
47	Житомирська	Баранівська	22,7	2 831,9	87	6 848,8	25	785,5	54	1 837,7	16	15,7	70	27,7	84	69,6	35	20,3	19	47
48	Запорізька	Якимівська	23,6	3 810,8	59	7 716,3	8	734,2	42	680,1	81	10,5	54	19,3	46	62,5	12	8,0	89	48
49	Миколаївська	Баштанська	22,4	4 425,6	35	6 263,3	48	1 046,6	84	1 386,3	27	3,4	27	23,6	75	77,1	67	17,6	29	49
50	Дніпропетровська	Покровська	16,8	4 005,6	49	5 576,7	71	725,9	40	973,0	55	3,4	28	18,1	37	78,3	72	14,3	47	50
51	Тернопільська	Зборівська	15,8	3 367,1	73	5 457,8	75	637,1	20	1 326,9	31	7,8	46	18,9	42	82,4	88	19,2	24	51
52	Харківська	Мереф'янська	25,1	3 271,0	75	5 309,5	82	766,5	50	1 588,3	20	8,9	49	23,4	72	69,5	34	22,2	18	52
53	Київська	Узинська	17,8	3 867,8	56	6 971,8	23	956,2	75	899,7	63	4,8	35	24,7	77	61,2	10	11,3	71	53
54	Чернігівська	Менська	24,1	3 926,2	54	5 992,9	55	699,9	34	856,5	67	7,1	44	17,8	34	75,9	62	12,2	65	54
55	Дніпропетровська	Верхньодніпровська	17,3	4 465,3	32	5 691,9	67	766,8	51	248,6	94	0,0	12	17,2	31	69,6	36	4,1	94	55
56	Львівська	Ходорівська	24,9	2 945,7	84	5 874,1	62	639,0	21	990,4	52	19,4	75	21,7	61	63,1	13	14,3	49	56
57	Тернопільська	Теребовлянська	29,6	3 405,4	71	5 653,7	68	494,4	6	773,2	75	12,0	63	14,5	18	73,4	50	11,8	67	57
58	Чернігівська	Городнянська	18,6	3 598,5	67	5 640,4	69	704,1	35	1 138,5	39	9,1	50	19,6	48	78,6	76	16,5	35	58
59	Хмельницька	Дунаєвецька	36,8	3 108,8	79	5 518,3	73	519,9	7	946,9	58	13,9	67	16,7	29	74,9	56	14,2	50	59
60	Херсонська	Каланчацька	15,2	3 932,5	53	6 598,9	36	830,9	61	1 065,0	44	5,3	37	21,1	57	80,1	78	13,5	55	60
61	Полтавська	Засульська	16,4	4 519,9	31	6 300,7	45	1 364,5	93	992,7	51	1,4	16	30,2	90	71,0	40	13,4	57	61
62	Хмельницька	Летичівська	19,2	4 005,1	50	6 276,2	47	749,5	45	932,2	60	6,7	42	18,7	40	80,1	79	12,7	61	62
63	Хмельницька	Чемеровецька	21,9	4 049,3	46	5 937,8	59	934,6	72	1 035,1	46	3,5	29	23,1	69	77,9	69	14,5	46	63

Продовження додатка И

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
64	Запорізька	Михайлівська	16,3	3 508,9	68	5 418,8	80	546,3	10	784,9	74	11,6	62	15,6	22	75,3	60	12,3	64	64
65	Чернівецька	Вижницька	17,0	3 115,0	78	6 734,4	29	899,6	66	2 424,1	11	16,0	71	28,9	86	82,8	90	25,9	11	65
66	Дніпропетровська	Зеленодольська	19,2	4 141,3	45	6 061,1	53	915,7	71	746,7	78	0,0	12	22,1	64	72,1	43	10,3	78	66
67	Одеська	Кілійська	26,2	3 321,4	74	4 528,9	90	706,4	36	989,8	53	11,5	60	21,3	59	71,7	42	17,6	30	67
68	Івано-Франківська	Делятинська	17,0	2 126,2	91	6 058,6	54	540,3	8	1 267,0	35	29,2	80	25,4	80	76,7	65	17,1	32	68
69	Київська	Тетіївська	21,2	4 438,0	34	6 908,6	24	1 010,0	82	493,5	90	2,0	18	22,8	68	71,5	41	6,5	93	69
70	Рівненська	Радивилівська	15,9	3 925,5	55	6 551,5	38	913,6	68	1 092,0	42	5,4	39	23,3	70	82,6	89	14,0	52	70
71	Тернопільська	Борщівська	17,6	3 635,5	65	5 075,1	86	645,7	23	734,9	79	9,2	51	17,8	33	75,2	58	12,3	63	71
72	Запорізька	Оріхівська	19,0	4 422,1	36	6 415,0	42	1 004,9	80	606,5	84	2,7	21	22,7	67	75,3	59	8,5	86	72
73	Запорізька	Кам'янсько-Дніпровська	20,5	3 414,3	70	5 426,7	79	674,1	28	870,3	66	14,7	69	19,7	49	75,9	61	13,6	54	73
74	Житомирська	Любарська	18,3	4 029,1	47	7 172,6	18	1 026,6	83	822,5	70	0,0	12	25,5	81	83,1	92	10,1	80	74
75	Хмельницька	Старосинявська	19,4	3 684,0	63	6 972,0	22	1 091,7	88	852,8	68	8,6	47	29,6	88	70,1	37	10,7	76	75
76	Тернопільська	Мельнице-Подільська	15,7	1 287,3	94	4 863,8	87	362,5	1	959,0	56	44,7	83	28,2	85	74,2	52	16,2	36	76
77	Хмельницька	Новоушицька	24,9	2 893,5	85	5 444,9	77	678,6	29	996,8	50	13,2	64	23,5	73	78,3	73	15,2	44	77
78	Дніпропетровська	Піщанська	19,1	4 323,2	39	5 756,6	63	915,0	70	540,4	87	3,1	26	21,2	58	77,5	68	8,5	85	78
79	Дніпропетровська	Перещепинська	21,1	3 672,9	64	5 494,5	74	715,3	39	501,8	89	2,7	22	19,5	47	78,5	75	8,3	87	79
80	Львівська	Мостиська	21,6	3 000,2	83	5 312,1	81	619,7	18	814,8	71	10,9	57	20,7	55	79,9	77	13,1	60	80
81	Чернігівська	Куликівська	15,2	4 270,2	42	6 162,2	50	1 268,8	91	931,2	61	4,7	34	29,7	89	80,7	80	12,6	62	81
82	Чернігівська	Коропська	15,4	3 494,1	69	5 880,3	61	1 009,6	81	1 164,9	37	10,6	56	28,9	87	80,8	81	16,0	38	82
83	Житомирська	Коростишівська	30,4	3 400,4	72	5 894,4	60	649,1	24	453,3	91	11,2	59	19,1	44	78,3	71	7,0	92	83
84	Івано-Франківська	Печеніжинська	17,2	1 108,6	95	4 835,2	88	611,5	16	1 267,2	34	49,7	84	55,2	95	80,9	82	20,2	20	84
85	Волинська	Любомльська	16,0	3 134,7	77	6 576,5	37	807,1	57	1 024,2	48	13,6	65	25,7	82	83,6	93	13,1	59	85

Продовження додатка И

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
86	Тернопільська	Підволочиська	19,1	3 865,9	57	6 615,2	34	959,5	76	605,7	85	5,0	36	24,8	79	76,2	64	8,1	88	86
87	Волинська	Любешівська	28,5	1 942,9	93	7 188,1	17	706,7	37	847,8	69	30,1	81	36,4	93	78,2	70	10,4	77	87
88	Чернівецька	Сторожинецька	38,7	2 398,4	90	5 559,9	72	565,4	12	871,9	65	22,9	78	23,6	74	85,2	94	13,2	58	88
89	Чернівецька	Новоселицька	22,8	3 091,6	80	5 457,4	76	682,3	31	598,7	86	17,6	73	22,1	63	76,8	66	9,6	81	89
90	Житомирська	Ємільчинська	19,9	3 021,7	82	6 099,6	52	736,5	43	758,1	77	13,7	66	24,4	76	82,3	87	10,9	74	90
91	Івано-Франківська	Тлумацька	17,9	2 108,1	92	5 177,8	84	650,5	25	981,7	54	24,6	79	30,9	92	86,0	95	15,6	41	91
92	Хмельницька	Полонська	33,0	3 245,9	76	5 966,1	58	756,6	47	637,6	82	14,0	68	23,3	71	82,0	85	9,5	82	92
93	Житомирська	Хорошівська	16,1	2 652,2	88	5 741,7	64	706,8	38	762,5	76	20,4	76	26,6	83	83,0	91	11,5	69	93
94	Рівненська	Млинівська	18,6	3 057,3	81	5 983,1	57	756,6	48	511,3	88	11,1	58	24,7	78	82,3	86	7,7	90	94
95	Тернопільська	Шумська	20,8	2 446,8	89	5 988,9	56	754,7	46	616,4	83	22,0	77	30,8	91	81,1	84	9,0	84	95

ДОДАТОК К

Група 2. 128 ОТГ з кількістю населення від 10 тис. осіб до 15 тис. осіб

№ пор.	Область	Назва ОТГ	Кількість населення на 01.01.2019 (тис. осіб)	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Показник 8		Загальний рейтинг
				доходи загального фонду на 1 мешканця (без трансфертів) (грн)	рейтинг	видатки загального фонду на 1 мешканця (грн)	рейтинг	видатки на утримання апарату управління на 1 мешканця (грн)	рейтинг	капітальні видатки на 1 мешканця (грн)	рейтинг	рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	рейтинг	Співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (без трансфертів) (%)	рейтинг	питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	рейтинг	питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди) (%)	рейтинг	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Одеська	Авангардівська	11,2	12 250,5	3	8 339,9	10	1 293,4	109	7 523,7	2	-4,8	11	10,6	3	47,3	3	47,2	4	1
2	Київська	Миронівська	13,9	14 281,0	2	8 733,7	7	1 042,9	90	2 151,3	21	-19,1	1	7,3	1	34,8	1	19,7	42	2
3	Дніпропетровська	Слобожанська	15,0	23 702,4	1	17 906,3	1	2 327,3	127	3 942,9	6	-17,8	2	9,8	2	57,6	8	17,8	50	3
4	Полтавська	Щербанівська	13,1	7 536,3	11	8 065,6	12	937,1	77	2 279,8	19	0,0	23	12,4	7	62,3	17	21,8	32	4
5	Закарпатська	Іршавська	11,3	4 998,6	33	7 258,4	24	543,5	8	1 826,5	33	0,0	23	10,9	4	72,6	61	19,8	40	5
6	Полтавська	Лохвицька	12,4	6 496,8	16	6 566,0	43	954,7	80	2 479,5	13	-2,6	16	14,7	11	68,7	36	27,0	15	6
7	Кіровоградська	Поміччанська	10,2	6 239,6	19	8 177,4	11	801,0	61	1 399,7	43	-6,5	8	12,8	8	59,8	14	14,2	78	7
8	Одеська	Таїровська	13,8	11 291,7	4	4 814,7	99	1 348,8	112	6 432,8	3	-2,0	17	11,9	6	43,0	2	57,2	1	8
9	Львівська	Солонківська	10,7	9 012,9	7	7 480,8	21	2 014,7	125	5 356,9	4	-3,7	13	22,4	54	65,1	27	41,2	5	9
10	Сумська	Чернечинська	10,2	9 637,0	6	10 338,6	3	2 212,7	126	2 925,6	7	-0,5	20	23,0	61	59,7	12	21,7	33	10
11	Полтавська	Козельщинська	10,4	5 175,1	30	6 594,0	41	914,0	75	2 841,8	8	0,0	23	17,7	21	72,2	57	28,3	14	11
12	Полтавська	Глобинська	14,5	10 027,2	5	10 792,8	2	1 842,7	124	1 847,3	31	-14,6	3	18,4	23	58,7	11	14,4	76	12
13	Одеська	Шабівська	14,3	5 956,1	23	7 941,9	13	1 213,3	106	2 347,3	15	0,0	23	20,4	44	68,1	35	22,6	27	13
14	Дніпропетровська	Новоолександрівська	10,9	8 940,1	8	6 511,3	47	1 527,7	121	2 056,0	23	0,0	23	17,1	20	64,3	25	23,5	24	14
15	Житомирська	Станишівська	13,1	5 974,9	22	4 216,5	115	971,7	83	4 017,5	5	-2,9	15	16,3	17	69,0	39	47,9	3	15
16	Луганська	Троїцька	14,2	5 779,2	24	7 019,8	28	1 101,4	94	2 493,3	12	-0,6	19	19,1	31	75,6	80	25,8	17	16
17	Полтавська	Решетилівська	11,1	6 289,2	18	6 679,8	36	1 175,7	104	2 323,7	16	-0,3	22	18,7	26	72,9	65	24,8	20	17

Продовження додатка К

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
18	Дніпропетровська	Томаківська	14,3	4 551,7	46	8 615,6	8	899,2	71	1 646,8	36	0,7	25	19,8	38	59,8	13	15,8	71	18
19	Одеська	Великомихайлівська	12,5	4 377,2	52	5 966,6	62	646,8	21	2 464,6	14	5,6	39	14,8	12	78,6	98	28,6	13	19
20	Запорізька	Широківська	11,0	6 184,8	20	7 670,5	17	1 517,2	120	2 168,5	20	0,0	23	24,5	74	57,0	7	21,8	31	20
21	Харківська	Роганська	13,8	5 522,6	26	6 164,4	57	1 184,8	105	2 109,4	22	-5,1	10	21,5	51	64,1	23	25,1	19	21
22	Вінницька	Гніванська	14,8	4 736,8	39	6 652,9	39	714,5	37	1 312,0	49	9,2	55	15,1	14	63,6	20	16,1	66	22
23	Одеська	Любашівська	11,2	4 584,1	45	2 893,5	126	668,2	25	1 644,0	37	7,5	50	14,6	10	64,6	26	36,0	6	23
24	Харківська	Малоданилівська	13,4	4 736,9	38	5 268,4	89	909,4	73	2 310,6	18	12,9	65	19,2	34	52,1	4	30,2	9	24
25	Львівська	Давидівська	12,5	6 747,7	15	6 662,1	38	1 591,6	122	8 487,0	1	8,3	54	23,6	66	69,2	40	55,2	2	25
26	Полтавська	Шишацька	14,6	7 608,2	9	9 954,4	4	1 379,0	114	1 102,7	63	-8,2	7	18,1	22	60,5	15	9,8	110	26
27	Хмельницька	Гуменецька	12,1	7 414,5	12	8 926,8	5	1 683,4	123	1 506,8	38	-3,2	14	22,7	58	62,7	18	14,3	77	27
28	Рівненська	Клеванська	11,6	6 785,9	14	7 856,8	15	1 018,0	88	974,2	77	-10,0	5	15,0	13	67,6	30	10,7	104	28
29	Дніпропетровська	Царичанська	14,8	3 799,7	70	7 314,8	23	750,7	45	1 320,9	48	6,0	43	19,8	39	57,7	9	15,1	72	29
30	Черкаська	Кам'янська	12,9	4 653,2	43	5 779,3	71	545,9	9	1 160,0	58	0,0	23	11,7	5	76,9	85	16,3	65	30
31	Харківська	Зачепилівська	10,8	3 887,7	68	5 840,7	69	827,8	65	2 586,0	11	1,4	28	21,3	50	72,3	60	29,9	10	31
32	Луганська	Новопсковська	13,3	3 743,8	72	5 248,3	91	707,3	35	2 833,3	9	9,4	56	18,9	28	73,4	67	34,3	7	32
33	Одеська	Красносільська	11,1	6 833,0	13	8 735,4	6	2 542,5	128	2 322,0	17	0,0	23	37,2	108	70,8	49	20,9	37	33
34	Тернопільська	Великогаївська	11,1	4 817,0	36	6 297,3	52	1 093,5	91	1 754,9	34	7,4	48	22,7	57	67,9	33	21,5	35	34
35	Житомирська	Попільнянська	14,3	6 029,5	21	7 629,1	18	1 139,4	101	1 245,5	53	-0,4	21	18,9	29	75,0	71	13,9	80	35
36	Запорізька	Приморська	14,2	4 487,8	47	6 238,4	54	639,7	17	883,6	87	5,8	41	14,3	9	70,9	50	12,2	92	36
37	Кіровоградська	Смолінська	10,2	4 011,5	66	6 053,6	59	633,9	16	685,3	107	0,0	23	15,8	15	54,8	6	9,9	109	37
38	Тернопільська	Лановецька	12,3	3 654,0	75	5 877,5	65	716,8	39	1 904,6	29	9,6	57	19,6	37	75,6	81	24,1	21	38
39	Чернігівська	Деснянська	10,5	7 583,1	10	7 907,7	14	1 481,1	118	687,5	106	-13,6	4	19,5	36	58,5	10	7,9	118	39
40	Дніпропетровська	Солонянська	13,8	5 277,6	27	6 430,9	49	1 013,9	87	938,2	79	0,0	23	19,2	35	67,8	32	12,4	90	40
41	Чернівецька	Глибоцька	13,3	4 000,1	67	6 099,4	58	918,8	76	1 987,9	26	4,9	36	23,0	62	75,3	74	23,9	23	41
42	Полтавська	Гребінківська	12,4	6 486,0	17	7 539,1	20	1 374,8	113	875,5	89	-6,4	9	21,2	48	63,6	21	10,3	106	42
43	Харківська	Чкаловська	12,2	4 588,8	44	6 579,4	42	1 143,1	103	1 978,6	27	8,2	53	24,9	76	71,8	55	22,8	25	43

Продовження додатка К

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
44	Одеська	Березівська	11,2	4 224,8	57	6 734,3	33	885,8	69	1 503,2	39	6,6	46	21,0	46	77,3	89	17,8	49	44
45	Івано-Франківська	Брошнів-Осадська	10,1	4 165,9	59	6 439,8	48	1 289,4	107	2 051,1	24	3,2	31	31,0	98	69,2	41	23,9	22	45
46	Львівська	Великомостівська	13,7	3 191,3	86	5 752,0	73	599,9	11	1 210,2	55	10,7	60	18,8	27	72,3	58	16,9	60	46
47	Рівненська	Клесівська	10,5	4 127,8	62	7 572,1	19	967,1	82	1 159,0	59	0,0	23	23,4	65	71,3	52	13,1	84	47
48	Полтавська	Великобагачанська	10,2	5 207,2	29	6 689,2	35	985,2	84	906,3	85	0,0	23	18,9	30	75,1	73	11,6	96	48
49	Черкаська	Червонослобідська	14,5	4 711,6	41	4 745,7	103	988,3	85	1 164,1	57	4,5	34	21,0	47	70,0	46	18,9	45	49
50	Кіровоградська	Маловисківська	13,2	4 442,1	49	5 767,9	72	755,6	46	635,0	113	0,9	26	17,0	19	65,9	28	9,7	112	50
51	Запорізька	Веселівська	12,5	4 163,9	60	7 776,6	16	1 097,6	92	1 086,5	65	6,2	45	26,4	81	62,1	16	12,0	93	51
52	Одеська	Ширяївська	11,1	4 458,1	48	6 623,0	40	1 404,3	116	1 835,6	32	7,7	51	31,5	99	71,5	54	21,5	34	52
53	Івано-Франківська	Вигодська	12,5	4 136,7	61	3 970,4	119	790,5	58	785,7	97	1,3	27	19,1	33	64,3	24	16,4	63	53
54	Полтавська	Семенівська	10,8	5 252,5	28	6 343,9	50	1 462,6	117	1 381,7	46	0,1	24	27,8	89	75,5	79	17,3	53	54
55	Луганська	Білокуракинська	13,4	4 723,5	40	6 891,9	31	1 130,5	100	1 453,0	40	11,8	64	23,9	68	77,1	88	17,1	57	55
56	Хмельницька	Чорнострівська	12,5	3 194,5	85	5 859,9	66	788,6	57	1 336,3	47	15,7	70	24,7	75	69,5	43	18,2	48	56
57	Закарпатська	Перечинська	12,7	4 315,8	54	5 844,8	68	1 121,2	96	1 388,5	45	-1,1	18	26,0	80	77,0	86	18,8	46	57
58	Рівненська	Шпанівська	10,5	4 043,2	65	2 333,1	128	966,5	81	1 099,3	64	19,2	77	23,9	67	54,7	5	31,2	8	58
59	Чернігівська	Срібнянська	10,4	5 538,7	25	6 512,8	46	1 111,0	95	906,2	86	-4,6	12	20,1	43	78,4	95	11,9	94	59
60	Чернівецька	Кіцманська	14,4	3 484,4	80	5 708,8	75	698,1	33	1 207,7	56	10,5	59	20,0	42	78,0	92	17,0	59	60
61	Кіровоградська	Приютівська	11,4	4 950,8	34	2 632,5	127	1 124,7	98	737,5	102	0,0	23	22,7	59	63,1	19	21,2	36	61
62	Чернігівська	Семенівська	14,3	4 103,0	64	6 237,8	55	766,4	50	930,8	80	4,4	33	18,7	25	80,2	103	12,6	89	62
63	Черкаська	Чигиринська	14,0	4 324,2	53	3 430,4	121	734,2	44	594,3	115	1,5	29	17,0	18	70,7	48	14,5	75	63
64	Донецька	Олександрівська	12,7	4 123,9	63	6 542,1	44	1 327,8	111	2 703,2	10	11,4	63	32,2	101	80,6	104	28,8	12	64
65	Хмельницька	Білогірська	11,6	4 390,5	50	5 332,5	88	1 122,0	97	1 275,0	50	2,3	30	25,6	77	75,4	75	18,7	47	65
66	Кіровоградська	Бобринецька	11,6	4 255,6	55	5 998,6	61	867,2	66	733,5	103	4,5	35	20,4	45	70,1	47	10,7	105	66
67	Чернігівська	Сосницька	10,4	3 576,9	77	5 481,7	85	715,9	38	1 055,3	67	5,5	38	20,0	41	79,5	102	15,8	69	67
68	Львівська	Судовишлянська	10,9	2 265,9	103	5 845,4	67	783,5	54	1 663,4	35	29,8	86	34,6	105	68,8	37	22,0	30	68
69	Чернівецька	Хотинська	11,3	4 387,6	51	3 749,4	120	698,7	34	401,4	122	4,2	32	15,9	16	66,3	29	9,5	114	69

Продовження додатка К

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
70	Миколаївська	Шевченківська	10,4	3 534,6	78	5 633,8	76	654,6	22	872,6	90	5,7	40	18,5	24	82,7	112	13,1	85	70
71	Сумська	Миколаївська	10,1	5 036,6	32	7 243,1	25	1 392,3	115	783,2	98	0,0	23	27,6	86	68,9	38	9,6	113	71
72	Херсонська	Любимівська	10,7	3 728,5	73	5 943,4	64	1 098,0	93	1 258,8	52	6,8	47	29,4	95	73,3	66	17,3	54	72
73	Чернівецька	Сокирянська	10,9	3 398,8	81	4 747,4	102	760,8	47	1 011,2	73	10,7	61	22,4	55	75,0	72	17,2	55	73
74	Дніпропетровська	Раївська	10,8	4 781,2	37	6 900,3	30	1 292,8	108	1 034,9	71	6,2	44	27,0	84	77,0	87	12,8	87	74
75	Житомирська	Чуднівська	13,2	4 915,9	35	6 926,6	29	1 126,8	99	769,0	100	0,0	23	22,9	60	78,4	96	9,8	111	75
76	Миколаївська	Казанківська	12,2	4 197,3	58	6 676,0	37	801,9	63	583,3	116	5,3	37	19,1	32	77,5	90	7,7	121	76
77	Чернівецька	Великокучурівська	13,9	1 544,3	114	4 332,6	112	631,3	14	1 873,9	30	42,7	100	40,9	114	72,3	59	29,7	11	77
78	Дніпропетровська	Червоногригорівська	12,9	3 284,4	82	5 348,1	87	797,8	60	1 270,6	51	16,3	71	24,3	70	77,7	91	18,9	44	78
79	Івано-Франківська	Яблунівська	10,2	1 293,9	120	7 179,0	26	630,4	13	1 141,4	60	44,5	102	48,7	120	68,1	34	13,5	82	79
80	Вінницька	Томашпільська	13,7	3 216,3	84	4 585,1	109	714,0	36	336,2	125	-9,5	6	22,2	53	63,8	22	6,7	124	80
81	Черкаська	Руськополянська	10,8	3 798,4	71	4 124,8	118	807,6	64	909,6	84	10,4	58	21,3	49	72,8	64	17,5	52	81
82	Волинська	Старовижівська	10,9	2 686,2	96	3 261,8	124	619,5	12	840,5	92	17,7	75	23,1	63	72,7	62	19,9	38	82
83	Сумська	Буринська	14,0	4 669,0	42	6 723,7	34	1 141,3	102	678,5	109	0,0	23	24,4	72	74,5	68	8,8	116	83
84	Запорізька	Комишуваська	12,8	2 432,8	100	4 955,8	95	725,0	41	1 240,3	54	28,4	85	29,8	96	71,8	56	19,8	39	84
85	Житомирська	Брусилівська	13,7	4 244,3	56	8 399,6	9	1 491,4	119	978,5	75	5,8	42	35,1	106	71,5	53	10,2	107	85
86	Хмельницька	Дунаєвецька	10,3	3 265,8	83	5 949,2	63	944,8	78	1 038,5	69	16,7	72	28,9	94	69,6	44	14,6	73	86
87	Рівненська	Немовицька	11,2	2 011,3	106	5 751,1	74	774,3	53	2 007,9	25	33,5	90	38,5	111	78,9	100	25,7	18	87
88	Хмельницька	Судилківська	13,0	2 636,2	99	5 373,0	86	644,0	20	1 130,6	61	23,5	83	24,4	71	80,7	107	17,2	56	88
89	Миколаївська	Веселинівська	11,7	3 861,3	69	6 736,6	32	769,6	52	482,8	119	7,4	49	19,9	40	80,6	105	6,5	125	89
90	Одеська	Мологівська	13,3	1 675,6	112	4 806,9	100	378,8	1	917,9	83	36,3	94	22,6	56	75,4	76	15,8	70	90
91	Тернопільська	Скалатська	13,8	2 936,2	92	6 312,8	51	718,2	40	654,5	111	14,5	68	24,5	73	70,0	45	9,2	115	91
92	Запорізька	Водянська	12,1	2 099,3	105	4 704,9	105	661,8	23	1 398,0	44	31,2	88	31,5	100	81,3	110	22,5	29	92
93	Чернігівська	Козелецька	14,7	5 144,9	31	7 347,1	22	1 325,8	110	487,1	117	0,0	23	25,8	79	78,6	99	6,1	126	93
94	Волинська	Забродівська	10,6	1 166,3	122	5 535,4	81	385,3	2	1 412,8	41	49,9	106	33,0	103	86,3	125	19,7	41	94
95	Львівська	Бібрська	12,9	2 758,1	95	3 418,2	123	787,2	56	1 015,6	72	21,2	79	28,5	92	75,5	77	22,5	28	95
96	Дніпропетровська	Широківська	13,2	3 491,5	79	5 508,9	84	765,7	49	678,2	110	7,8	52	21,9	52	78,2	94	10,8	103	96

Продовження додатка К

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
97	Тернопільська	Хоростківська	13,9	2 984,5	90	5 172,6	93	688,3	31	707,8	104	17,8	76	23,1	64	74,9	70	11,9	95	97
98	Херсонська	Горностаївська	12,3	3 618,0	76	7 164,6	27	1 001,0	86	806,9	95	10,9	62	27,7	87	76,7	84	9,9	108	98
99	Закарпатська	Вільховецька	12,5	1 168,4	121	5 268,4	90	633,5	15	1 933,9	28	48,9	104	54,2	126	87,1	127	26,7	16	99
100	Львівська	Рудківська	13,4	1 759,2	110	6 253,9	53	667,3	24	776,7	99	35,9	92	37,9	109	69,5	42	10,8	101	100
101	Чернівецька	Мамаївська	10,6	3 144,0	89	5 525,6	82	871,1	67	1 079,2	66	20,6	78	27,7	88	78,0	93	16,0	68	101
102	Житомирська	Лугинська	12,7	2 970,7	91	6 199,4	56	792,3	59	924,8	81	17,3	74	26,7	82	80,8	108	12,8	88	102
103	Рівненська	Демидівська	11,2	3 157,1	88	6 008,5	60	900,7	72	1 051,5	68	13,0	67	28,5	91	85,0	120	14,6	74	103
104	Волинська	Цуманська	12,9	2 287,8	102	5 525,1	83	682,2	30	1 103,6	62	22,8	82	29,8	97	85,7	121	16,4	64	104
105	Одеська	Вилківська	11,5	2 646,3	98	6 515,5	45	873,3	68	849,0	91	22,0	80	33,0	102	72,7	63	11,3	98	105
106	Волинська	Колківська	12,9	1 947,8	107	5 792,0	70	498,5	6	832,7	94	31,9	89	25,6	78	81,4	111	12,3	91	106
107	Херсонська	Виноградівська	12,2	1 658,2	113	4 915,0	96	597,0	10	975,2	76	40,3	96	36,0	107	75,8	82	16,0	67	107
108	Чернігівська	Михайло-Коцюбинська	11,6	3 656,5	74	4 499,3	111	1 025,6	89	678,5	108	0,0	23	28,0	90	74,6	69	12,9	86	108
109	Дніпропетровська	Іларіонівська	12,3	2 787,7	94	5 577,3	80	766,5	51	485,8	118	22,3	81	27,5	85	67,7	31	7,8	120	109
110	Львівська	Щирецька	11,7	2 113,6	104	4 700,3	106	948,9	79	1 401,7	42	30,1	87	44,9	119	83,7	117	22,8	26	110
111	Миколаївська	Воскресенська	11,1	1 738,1	111	4 171,0	117	680,7	29	1 035,9	70	37,8	95	39,2	112	80,6	106	19,0	43	111
112	Київська	Калитянська	10,6	3 175,7	87	5 603,3	78	912,5	74	707,7	105	13,0	66	28,7	93	78,5	97	11,0	99	112
113	Херсонська	Білозерська	12,9	2 813,6	93	5 599,9	79	677,9	27	286,7	127	15,2	69	24,1	69	84,5	118	4,7	128	113
114	Чернівецька	Чудейська	11,5	917,4	127	4 837,2	98	447,8	4	1 004,7	74	55,9	108	48,8	121	84,8	119	16,5	62	114
115	Тернопільська	Копичинецька	12,4	2 389,9	101	3 031,5	125	640,7	18	375,2	123	26,2	84	26,8	83	75,5	78	10,8	102	115
116	Івано-Франківська	Рожнівська	12,2	978,6	125	4 682,4	108	517,8	7	963,5	78	56,4	109	52,9	125	82,8	113	16,6	61	116
117	Чернівецька	Вашківецька	11,6	1 517,9	115	5 177,7	92	641,3	19	834,8	93	40,8	97	42,2	116	83,4	116	13,6	81	117
118	Івано-Франківська	Заболотівська	14,8	1 508,7	116	5 619,4	77	676,8	26	437,6	120	41,9	98	44,9	118	71,0	51	7,2	123	118
119	Чернівецька	Красноільська	11,1	1 055,0	124	4 197,4	116	405,2	3	880,0	88	51,9	107	38,4	110	86,2	124	17,0	58	119
120	Чернівецька	Чагорська	10,1	1 880,4	108	4 219,2	114	783,6	55	923,8	82	36,1	93	41,7	115	86,3	126	17,7	51	120
121	Житомирська	Пулинська	11,8	2 649,6	97	5 114,5	94	887,5	70	646,4	112	16,8	73	33,5	104	82,9	114	10,9	100	121
122	Чернівецька	Острицька	11,6	1 315,3	119	4 898,3	97	690,0	32	762,4	101	43,9	101	52,5	124	81,0	109	13,2	83	122

Продовження додаткаК

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
123	Івано-Франківська	Верхнянська	10,4	1 465,3	117	4 693,8	107	765,4	48	795,0	96	42,3	99	52,2	123	79,3	101	14,1	79	123
124	Чернівецька	Мамалигівська	12,0	1 865,4	109	4 804,3	101	730,7	42	629,0	114	33,9	91	39,2	113	83,4	115	11,3	97	124
125	Донецька	Сіверська	13,6	1 368,2	118	3 426,0	122	680,5	28	297,1	126	45,5	103	49,7	122	76,1	83	7,9	119	125
126	Тернопільська	Золотопотіцька	10,7	1 114,3	123	4 723,5	104	480,6	5	278,3	128	49,0	105	43,1	117	89,4	128	5,5	127	126
127	Івано-Франківська	Ланчинська	11,2	905,2	128	4 528,2	110	733,9	43	436,6	121	57,5	111	81,1	127	85,9	123	8,7	117	127
128	Івано-Франківська	Новицька	10,3	917,9	126	4 276,9	113	801,9	62	350,0	124	56,4	110	87,4	128	85,8	122	7,4	122	128

ДОДАТОК Л

Група 3. 268 ОТГ з кількістю населення від 5 тис. до 10 тис. осіб

№ пор.	Область	Назва ОТГ	Кількість населення на 01.01.2019 (тис. осіб)	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Показник 8		Загальний рейтинг
				доходи загального фонду на 1 мешканця (без трансфертів) (грн)	рейтинг	видатки загального фонду на 1 мешканця (грн)	рейтинг	видатки на утримання апарату управління на 1 мешканця (грн)	рейтинг	капітальні видатки на 1 мешканця (грн)	рейтинг	рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	рейтинг	Співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (без трансфертів) (%)	рейтинг	питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	рейтинг	питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди) (%)	рейтинг	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Харківська	Наталинська	6,3	18 667,5	3	10 193,2	15	1 639,9	242	9 061,3	2	-18,0	8	8,8	1	46,4	9	46,8	4	1
2	Волинська	Підгайцівська	8,5	12 995,6	10	10 443,7	13	1 269,8	196	4 187,1	15	-11,8	16	9,8	5	37,6	2	28,2	34	2
3	Івано-Франківська	Ямницька	7,8	11 814,0	12	9 526,9	20	1 457,5	225	7 149,9	3	-13,7	14	12,3	9	46,2	7	42,4	7	3
4	Миколаївська	Галицинівська	7,6	13 181,8	9	14 586,0	4	1 347,9	207	4 484,0	13	-23,2	2	10,2	6	44,6	6	23,2	68	4
5	Миколаївська	Благодатненська	5,6	6 973,0	32	8 601,4	27	911,6	110	3 249,0	23	-7,2	24	13,1	10	67,1	60	27,1	41	5
6	Дніпропетровська	Вербківська	7,4	18 376,1	4	15 130,7	3	2 544,9	266	6 170,4	5	-24,6	1	13,8	13	46,3	8	28,8	29	6
7	Волинська	Боратинська	7,7	18 679,3	2	17 380,7	1	1 677,0	246	5 443,2	8	-22,8	3	9,0	2	33,5	1	23,3	67	7
8	Житомирська	Оліївська	5,3	21 239,2	1	13 600,9	6	3 816,0	268	16 626,4	1	-11,7	17	18,0	31	48,3	12	55,0	1	8
9	Харківська	Старовірівська	5,8	16 474,9	7	11 067,3	11	1 539,1	234	6 490,4	4	3,2	65	9,3	3	44,1	5	36,8	9	9
10	Дніпропетровська	Богданівська	6,8	18 216,8	5	16 570,7	2	2 449,0	264	5 650,6	7	-21,6	5	13,4	12	42,7	4	25,3	51	10
11	Хмельницька	Розсошанська	5,6	7 974,4	26	7 358,1	43	1 110,2	170	3 208,5	24	-3,9	30	13,9	14	61,3	30	30,1	26	11
12	Львівська	Славська	8,6	14 413,0	8	13 200,6	7	1 619,6	241	4 048,4	16	-17,4	9	11,2	7	47,9	11	23,4	65	12
13	Дніпропетровська	Миколаївська (Петропавлівський р-н)	6,3	10 121,6	14	10 377,2	14	1 812,6	253	4 280,4	14	-14,1	13	17,9	30	52,2	13	29,1	28	13
14	Чернігівська	Гончарівська	5,4	8 377,5	24	7 738,4	36	1 120,1	171	2 315,0	43	-19,1	6	13,4	11	56,7	20	22,7	74	14
15	Одеська	Затишанська	5,2	9 204,7	20	6 148,7	108	871,3	92	5 077,6	9	9,3	104	9,5	4	68,6	76	44,9	6	15
16	Черкаська	Степанецька	5,3	16 601,3	6	14 165,9	5	2 480,3	265	3 520,1	17	-21,7	4	14,9	18	42,1	3	19,6	106	16

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
17	Житомирська	Ушомирська	8,4	9 452,0	18	8 835,3	25	1 421,4	219	2 466,8	42	-18,1	7	15,0	19	54,4	15	21,6	84	17
18	Запорізька	Кирилівська	6,7	10 491,2	13	11 221,5	9	2 353,6	262	4 734,2	11	5,4	82	22,4	75	57,5	21	29,4	27	18
19	Волинська	Липинська	5,3	7 452,0	28	5 988,2	126	1 275,3	197	2 150,3	53	-9,4	20	17,1	28	46,5	10	25,7	46	19
20	Полтавська	Михайлівська	6,0	9 715,5	15	10 849,8	12	1 816,5	254	2 521,0	39	-15,8	10	18,7	39	56,1	19	18,4	122	20
21	Чернігівська	Варвинська	8,5	8 901,3	23	9 496,1	21	1 396,5	218	2 104,9	58	-15,6	11	15,7	22	59,6	24	17,5	137	21
22	Полтавська	Нехворощанська	5,2	9 558,0	17	8 880,1	24	1 710,6	248	2 789,2	33	-5,8	26	17,9	29	71,4	95	22,6	77	22
23	Черкаська	Стеблівська	6,7	5 792,9	48	5 638,3	157	1 100,6	165	3 093,2	26	-0,8	42	19,0	40	67,5	61	35,2	13	23
24	Волинська	Рівненська	5,6	7 071,9	30	10 075,8	17	1 647,0	244	3 438,5	19	2,8	61	23,3	84	64,6	45	25,1	54	24
25	Волинська	Княгининівська	8,0	6 101,9	42	6 606,2	72	962,6	128	1 606,3	88	3,2	66	15,8	23	60,6	28	19,0	114	25
26	Тернопільська	Байковецька	9,1	12 769,0	11	11 879,4	8	3 283,8	267	3 037,8	30	-12,2	15	25,7	114	54,7	16	20,2	101	26
27	Одеська	Дальницька	9,5	4 821,8	79	6 763,8	62	967,2	131	2 698,1	35	15,4	140	20,1	51	62,9	35	28,3	32	27
28	Полтавська	Опішнянська	6,2	9 423,7	19	5 259,8	182	1 593,1	238	2 706,4	34	-5,5	27	16,9	27	59,3	23	33,0	17	28
29	Вінницька	Якушинецька	9,5	6 959,5	33	5 682,5	153	1 498,1	229	5 002,4	10	-0,7	44	21,5	65	61,1	29	46,4	5	29
30	Кіровоградська	Первозванівська	5,1	9 704,2	16	10 155,7	16	1 955,6	259	2 121,5	56	-15,3	12	20,2	52	54,8	17	17,0	144	30
31	Полтавська	Машівська	7,5	7 196,5	29	7 713,2	37	1 091,4	162	1 392,9	116	-9,1	21	15,2	20	60,2	26	15,2	164	31
32	Сумська	Хотінська	5,5	5 301,2	62	6 911,5	53	981,6	137	1 754,2	75	-6,1	25	18,5	38	69,1	81	19,8	104	32
33	Волинська	Заборольська	7,7	5 153,1	67	6 800,9	57	1 045,2	149	2 145,9	54	3,8	70	20,3	57	68,2	73	23,3	66	33
34	Вінницька	Тростянецька	8,3	5 770,8	49	5 996,4	124	924,6	115	1 538,4	98	0,0	47	16,0	25	64,7	46	19,9	103	34
35	Сумська	Миколаївська	5,6	6 009,4	45	6 911,2	54	1 312,3	201	1 584,6	91	-8,3	22	21,8	69	56,0	18	18,3	124	35
36	Полтавська	Новосанжарська	8,9	3 961,5	118	4 125,6	244	719,6	47	4 513,8	12	3,9	72	18,2	35	71,9	100	51,2	2	36
37	Донецька	Іллінівська	9,2	7 057,6	31	7 984,2	33	1 870,5	256	3 176,5	25	-5,3	28	26,5	124	71,6	96	27,8	38	37
38	Київська	Пісківська	8,1	5 578,2	56	7 121,6	46	791,7	68	1 241,0	135	3,1	64	14,2	15	67,9	66	14,3	184	38
39	Хмельницька	Наркевицька	6,2	5 195,7	65	6 202,1	103	1 194,4	185	2 277,2	45	1,8	53	23,0	81	66,9	58	26,4	45	39
40	Запорізька	Долинська	5,8	6 199,5	41	6 988,4	50	1 580,2	236	2 305,5	44	0,0	47	25,5	110	65,7	49	24,1	63	40
41	Миколаївська	Куцурубська	7,8	3 890,0	125	6 202,9	102	707,1	46	2 105,4	57	5,9	89	18,2	36	74,7	133	24,6	58	41
42	Харківська	Малинівська	8,3	5 693,9	53	5 839,9	142	1 445,2	223	3 275,4	22	1,4	51	25,4	108	64,2	38	35,5	11	42
43	Кіровоградська	Соколівська	6,0	8 194,4	25	9 945,8	19	1 953,8	258	2 021,5	61	-9,5	19	23,8	92	62,3	32	16,8	147	43
44	Харківська	Коломацька	6,8	6 952,2	34	9 455,4	22	2 168,8	261	3 042,4	29	-0,8	43	31,2	166	64,3	39	24,2	61	44

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
45	Дніпропетровська	Божедарівська	5,8	4 634,9	86	6 654,4	70	937,4	119	1 805,5	72	6,6	95	20,2	55	68,1	68	21,1	91	45
46	Черкаська	Паланська	7,0	7 599,1	27	7 583,0	39	1 464,6	227	1 444,3	110	-7,8	23	19,3	44	64,3	40	15,6	157	46
47	Запорізька	Великобілозерська	7,8	4 808,2	80	8 295,5	29	1 327,5	203	2 215,0	49	0,0	47	27,6	140	62,6	34	20,8	96	47
48	Миколаївська	Арбузинська	7,9	3 885,1	126	5 297,5	180	706,8	45	2 070,5	59	2,3	57	18,2	37	75,0	135	26,8	44	48
49	Сумська	Боромлянська	5,2	5 550,7	57	7 249,7	44	1 289,7	199	1 657,2	85	0,0	47	23,2	83	67,9	65	18,2	126	49
50	Миколаївська	Ольшанська	5,9	5 443,5	58	6 054,1	122	980,3	135	1 375,4	118	-3,7	32	18,0	33	69,1	80	18,1	128	50
51	Київська	Фурсівська	7,9	4 545,1	90	6 920,2	52	1 344,5	205	3 061,6	28	5,6	84	29,6	156	68,3	74	30,3	25	51
52	Хмельницька	Сатанівська	7,6	3 926,7	121	4 867,6	216	856,1	85	2 535,9	38	9,7	106	21,8	68	69,1	79	33,8	16	52
53	Хмельницька	Антонінська	6,1	3 914,2	123	5 956,2	131	764,4	58	1 825,2	71	11,6	114	19,5	48	73,5	118	23,1	71	53
54	Чернівецька	Заставнівська	8,3	4 031,2	114	5 308,3	179	787,2	65	1 589,8	90	1,9	54	19,5	47	73,0	113	22,7	75	54
55	Миколаївська	Коблівська	6,4	9 146,5	21	11 205,2	10	1 844,1	255	1 749,6	77	0,0	47	20,2	53	68,2	72	12,8	205	55
56	Херсонська	Ювілейна	5,7	3 869,5	129	6 347,1	88	788,1	66	2 251,2	48	16,3	148	20,4	58	76,9	158	25,6	47	56
57	Тернопільська	Білецька	9,9	3 992,0	117	2 797,8	262	758,5	57	1 320,3	125	3,4	67	19,0	41	68,1	69	31,9	19	57
58	Рівненська	Смизька	7,6	4 135,1	107	6 385,9	85	919,8	113	2 046,3	60	0,4	50	22,2	72	81,8	217	24,0	64	58
59	Львівська	Мурованська	9,5	5 072,0	71	5 972,9	129	1 389,2	214	3 438,2	20	10,7	110	27,4	135	69,2	83	36,3	10	59
60	Київська	Ковалівська	6,7	9 072,4	22	4 786,5	220	1 731,5	249	1 546,2	96	-2,0	35	19,1	42	66,5	55	24,4	59	60
61	Закарпатська	Баранинська	7,6	6 505,1	37	7 516,2	41	2 098,2	260	3 476,9	18	8,3	101	32,3	176	74,6	132	31,4	20	61
62	Житомирська	Словечанська	9,1	3 003,8	183	6 723,3	65	678,1	33	1 365,3	119	13,0	122	22,6	77	65,2	47	16,7	148	62
63	Житомирська	Іршанська	7,3	6 430,4	39	6 823,4	56	1 003,1	140	1 032,0	170	0,0	47	15,6	21	73,8	122	12,9	202	63
64	Дніпропетровська	Софіївська	9,9	4 871,3	77	8 701,7	26	1 093,4	164	1 166,5	147	0,0	47	22,4	76	62,4	33	11,5	228	64
65	Хмельницька	Улашанівська	7,2	4 498,0	91	3 481,7	256	1 168,5	180	2 794,5	32	3,6	68	26,0	116	65,8	50	40,9	8	65
66	Сумська	Березівська	5,1	6 770,7	35	7 760,6	35	1 687,1	247	1 853,2	69	4,6	78	24,9	101	73,9	124	18,9	115	66
67	Львівська	Жовтанецька	8,6	4 308,3	99	6 337,4	90	892,3	99	1 420,4	114	0,3	49	20,7	60	77,4	166	18,0	129	67
68	Полтавська	Чорнухинська	9,1	5 833,3	47	3 820,0	249	1 364,3	209	1 726,3	81	0,0	47	23,4	85	68,1	67	30,3	24	68
69	Миколаївська	Березанська	8,6	4 597,0	87	6 074,7	120	1 012,3	146	1 716,1	82	4,1	73	22,0	71	75,5	145	21,3	88	69
70	Тернопільська	Трибухівська	5,4	3 766,6	134	4 996,0	206	886,3	96	2 001,7	64	14,7	135	23,5	88	67,6	62	28,1	36	70
71	Кіровоградська	Добровеличківська	7,2	6 558,2	36	5 943,9	132	782,0	64	354,3	265	-10,3	18	11,9	8	63,0	36	5,5	266	71

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
72	Одеська	Цебриківська	5,0	4 570,1	88	5 121,5	197	980,8	136	2 273,9	46	11,1	112	21,5	64	77,0	161	30,6	23	72
73	Сумська	Степанівська	7,3	5 649,8	55	6 252,7	98	1 083,4	156	956,0	185	0,0	47	19,2	43	66,6	56	12,9	204	73
74	Закарпатська	Полянська	7,7	3 914,4	122	6 652,6	71	1 105,7	168	2 270,0	47	11,1	111	28,2	146	74,1	127	25,2	52	74
75	Житомирська	Народицька	9,5	4 342,3	98	8 120,1	30	1 064,9	153	1 425,3	112	7,2	96	24,5	97	71,0	92	14,8	171	75
76	Чернігівська	Талалаївська	7,4	5 192,8	66	6 115,2	114	1 007,2	142	1 053,7	167	0,0	47	19,4	46	70,5	89	14,4	180	76
77	Волинська	Вишнівська	7,0	4 661,9	84	7 650,7	38	1 231,6	190	2 623,1	36	12,7	121	26,4	123	80,2	203	25,0	56	77
78	Житомирська	Новоборівська	8,6	4 018,0	116	5 970,5	130	870,1	91	1 594,0	89	16,4	150	21,7	66	73,2	115	20,8	94	78
79	Дніпропетровська	Юр'ївська	5,6	5 655,9	54	10 056,6	18	1 435,5	222	1 201,0	140	-0,2	45	25,4	109	60,3	27	10,5	238	79
80	Одеська	Маяківська	9,6	3 310,1	159	5 891,2	138	948,2	122	5 952,8	6	20,1	172	28,6	152	72,3	105	49,9	3	80
81	Херсонська	Іванівська	9,2	4 968,8	73	6 770,4	61	1 007,8	144	1 135,9	152	3,8	71	20,3	56	73,3	116	14,3	185	81
82	Тернопільська	Гусятинська	8,2	5 132,9	68	6 601,2	73	1 091,8	163	1 021,7	173	-0,9	41	21,3	62	69,6	86	13,1	200	82
83	Дніпропетровська	Петриківська	8,6	4 270,9	103	9 127,3	23	930,2	118	818,0	209	4,2	76	21,8	67	53,2	14	8,0	261	83
84	Кіровоградська	Новопрязька	8,9	4 480,8	92	2 315,6	267	892,1	98	895,9	196	5,9	90	19,9	49	64,4	42	27,5	39	84
85	Полтавська	Омельницька	5,0	4 777,0	81	5 768,3	146	1 230,9	189	1 563,0	94	1,5	52	25,8	115	72,3	104	20,8	93	85
86	Житомирська	Глибочицька	6,6	5 381,1	59	6 525,6	77	1 619,5	239	1 752,2	76	13,4	127	30,1	162	65,9	51	21,0	92	86
87	Дніпропетровська	Мирівська	7,4	3 660,3	137	5 361,3	176	884,5	95	1 870,1	68	8,1	100	24,2	94	77,6	168	25,4	50	87
88	Чернігівська	Парафіївська	5,5	6 025,2	44	8 067,4	31	1 808,2	252	1 431,3	111	-1,4	36	30,0	161	68,9	77	14,6	177	88
89	Львівська	Меденицька	7,4	3 032,2	179	2 610,1	263	686,2	35	1 423,4	113	14,7	136	22,6	78	68,2	71	35,0	14	89
90	Одеська	Маразліївська	5,9	3 351,3	155	5 459,8	167	994,9	139	2 187,8	50	17,4	158	29,7	158	61,6	31	28,3	33	90
91	Дніпропетровська	Саксаганська	5,6	3 750,6	135	5 426,1	170	964,5	130	2 536,0	37	9,2	102	25,7	113	79,0	187	31,2	21	91
92	Волинська	Прилісненська	5,7	3 418,1	150	7 547,1	40	960,0	126	2 013,7	62	14,5	133	28,1	143	77,1	162	20,8	95	92
93	Кіровоградська	Компаніївська	5,9	5 878,7	46	7 361,7	42	1 347,5	206	1 206,6	138	-1,2	38	22,9	80	78,4	182	13,8	189	93
94	Сумська	Дружбівська	5,6	5 706,3	51	6 162,2	105	1 427,5	221	1 189,2	145	0,0	47	25,0	102	68,9	78	14,7	173	94
95	Дніпропетровська	Личківська	5,2	6 032,4	43	4 899,0	214	1 324,5	202	1 064,0	164	0,0	47	22,0	70	66,1	52	17,7	133	95
96	Рівненська	Малоліубашанська	5,7	4 115,2	109	7 110,0	47	1 365,4	211	2 007,7	63	15,6	141	33,2	184	70,4	88	21,7	83	96
97	Кіровоградська	Дмитрівська	5,7	5 701,8	52	4 434,1	235	1 169,1	181	911,2	193	-0,9	39	20,5	59	57,9	22	16,8	146	97

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
98	Львівська	Підберізіцівська	5,7	4 906,1	74	6 237,3	101	1 747,4	250	3 435,4	21	17,0	155	35,6	198	73,7	121	35,2	12	98
99	Хмельницька	Лісовогринівська	7,7	4 557,9	89	5 865,5	141	1 075,4	155	1 266,9	132	7,9	99	23,6	89	70,5	90	17,4	141	99
100	Вінницька	Джулинська	5,3	3 652,4	138	7 991,0	32	869,6	90	1 504,6	104	14,1	130	23,8	90	79,9	195	15,3	163	100
101	Львівська	Шегинівська	5,4	5 199,4	64	6 897,9	55	1 445,8	224	1 507,9	101	5,8	86	27,8	142	76,3	150	17,8	131	101
102	Вінницька	Дашівська	8,2	3 227,0	167	5 940,4	133	671,1	30	1 203,5	139	15,7	143	20,8	61	74,6	129	16,2	153	102
103	Запорізька	Приазовська	8,2	4 381,1	95	6 272,4	96	694,7	39	581,8	247	2,4	59	15,9	24	75,0	137	8,3	259	103
104	Запорізька	Новобогданівська	5,1	3 282,2	163	5 452,2	168	928,0	116	2 182,8	51	14,8	137	28,3	148	75,4	142	28,4	31	104
105	Вінницька	Іванівська	7,1	4 161,1	105	5 805,5	145	1 312,0	200	1 986,2	66	4,1	74	31,5	171	77,0	160	25,2	53	105
106	Львівська	Тростянецька	8,1	4 696,0	83	6 582,2	74	1 269,3	195	1 119,4	155	11,6	113	27,0	132	64,5	43	14,4	181	106
107	Харківська	Старосалтівська	7,8	4 352,5	97	6 483,5	81	1 492,6	228	1 534,4	99	5,5	83	34,3	190	69,2	82	18,7	116	107
108	Чернігівська	Остерська	7,4	3 216,2	168	6 795,7	59	808,2	72	980,2	180	16,3	147	25,1	104	65,7	48	12,2	213	108
109	Житомирська	Миропільська	7,2	3 099,2	175	4 283,8	241	460,7	3	818,3	208	0,0	47	14,9	17	75,5	144	15,8	156	109
110	Харківська	Великобурлуцька	7,0	5 750,9	50	7 154,8	45	1 528,6	231	916,1	192	0,0	47	26,6	126	68,1	70	11,1	232	110
111	Черкаська	Дмитрушківська	6,2	5 322,4	61	2 910,2	261	1 340,5	204	904,4	194	0,0	47	25,2	106	66,8	57	23,1	69	111
112	Вінницька	Вороновицька	7,8	3 816,4	130	5 136,9	195	893,9	100	1 195,7	142	13,1	124	23,4	86	72,2	102	18,5	121	112
113	Вінницька	Лука-Мелешківська	7,0	3 870,3	128	6 129,7	111	1 062,5	152	1 363,8	120	2,0	55	27,5	136	77,8	170	18,0	130	113
114	Чернігівська	Новобасанська	5,2	6 444,0	38	6 268,8	97	1 619,5	240	1 241,1	134	-2,6	33	25,1	105	80,5	205	16,4	151	114
115	Полтавська	Піщанська	6,5	4 696,7	82	6 115,1	115	1 538,6	233	1 496,9	105	-0,9	40	32,8	181	75,3	140	19,5	109	115
116	Черкаська	Балаклівська	5,0	5 078,8	69	4 298,1	240	1 179,9	184	1 079,5	161	3,7	69	23,2	82	72,4	108	19,7	105	116
117	Харківська	Оскільська	5,8	4 074,8	112	6 339,7	89	1 652,9	245	2 514,6	40	19,6	169	40,6	227	72,3	106	28,2	35	117
118	Чернігівська	Іванівська	5,5	3 787,2	132	6 141,5	109	1 425,3	220	2 833,1	31	19,7	170	37,6	214	74,6	130	30,7	22	118
119	Полтавська	Терешківська	8,7	4 276,3	102	4 525,2	234	772,5	61	582,0	246	2,7	60	18,1	34	67,7	63	11,2	231	119
120	Рівненська	Крупецька	5,7	4 871,6	76	7 908,0	34	1 531,6	232	1 561,3	95	-3,9	31	31,4	169	84,8	243	16,1	154	120
121	Полтавська	Скороходівська	5,2	5 073,9	70	6 485,3	80	2 354,1	263	1 518,9	100	4,1	75	46,4	239	71,2	94	18,7	117	121
122	Чернігівська	Вертіївська	5,8	4 145,0	106	4 632,3	230	1 510,2	230	1 748,4	78	0,0	47	36,4	204	72,2	103	27,0	43	122
123	Херсонська	Асканія-Нова	5,5	3 066,7	176	5 721,3	149	805,7	70	1 311,3	127	18,4	164	26,3	120	73,2	114	18,2	125	123
124	Запорізька	Осипенківська	7,6	3 770,6	133	6 571,7	75	1 006,8	141	1 198,7	141	5,6	85	26,7	128	78,1	177	15,0	167	124
125	Одеська	Старокозацька	9,6	3 182,4	170	6 437,0	83	844,2	81	1 111,9	156	16,6	154	26,5	125	71,8	99	14,5	179	125

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
126	Черкаська	Степанківська	6,0	4 407,2	94	5 374,5	175	1 179,7	183	1 317,7	126	2,1	56	26,8	129	78,2	178	19,5	111	126
127	Волинська	Устилузька	7,4	4 356,1	96	6 374,3	87	1 143,9	175	1 026,9	171	0,0	47	26,3	119	77,5	167	13,6	193	127
128	Запорізька	Воскресенська	5,5	4 019,5	115	6 318,5	92	1 262,5	194	1 123,0	154	9,2	103	31,4	167	67,0	59	14,7	174	128
129	Запорізька	Комиш-Зорянська	6,2	4 636,9	85	6 422,0	84	1 152,8	176	1 006,2	176	2,9	62	24,9	99	78,0	176	13,1	201	129
130	Сумська	Дубов'язівська	6,3	6 261,6	40	7 054,9	48	1 781,2	251	804,7	212	-1,2	37	28,4	150	69,3	85	10,1	242	130
131	Волинська	Поромівська	5,8	3 592,0	142	5 522,8	163	983,2	138	1 128,9	153	-4,3	29	27,4	134	76,8	156	16,4	150	131
132	Черкаська	Лисянська	9,8	3 336,6	156	2 506,6	264	495,1	5	276,0	266	5,8	88	14,8	16	60,1	25	9,8	247	132
133	Черкаська	Сагунівська	5,3	5 359,0	60	3 792,9	251	963,5	129	628,9	236	0,3	48	18,0	32	73,9	125	13,7	191	133
134	Хмельницька	Війтовецька	7,4	3 961,4	119	6 081,9	119	1 392,0	216	1 694,0	83	12,1	116	35,1	196	75,4	141	21,4	87	134
135	Вінницька	Мурафська	6,4	1 797,3	235	6 159,3	106	640,7	28	3 067,7	27	35,5	219	35,7	199	85,1	245	32,0	18	135
136	Хмельницька	Меджибізька	7,7	4 120,9	108	6 284,6	95	1 132,9	173	1 024,1	172	-2,6	34	27,5	138	77,2	164	13,6	194	136
137	Вінницька	Вапнярська	8,0	3 596,8	141	5 994,9	125	769,9	60	622,3	238	18,2	163	21,4	63	64,3	41	9,3	252	137
138	Сумська	Нижньосироватська	6,0	3 028,2	181	5 611,2	160	1 052,1	150	1 576,6	93	21,6	177	34,7	193	64,5	44	21,5	85	138
139	Донецька	Черкаська	9,0	2 897,7	189	6 119,0	113	937,9	120	1 985,0	67	40,6	226	32,4	179	75,2	138	24,2	60	139
140	Миколаївська	Доманівська	8,1	3 453,2	148	6 500,8	78	579,1	21	509,2	257	9,4	105	16,8	26	80,2	202	6,8	265	140
141	Житомирська	Довбиська	6,2	2 769,9	195	5 109,1	200	553,2	14	1 084,1	160	15,4	139	20,0	50	80,3	204	17,4	140	141
142	Запорізька	Біленьківська	9,9	3 208,1	169	6 136,1	110	1 007,8	145	1 032,3	169	15,9	145	31,4	168	63,6	37	14,0	187	142
143	Полтавська	Мачухівська	8,0	4 827,9	78	6 241,6	99	1 641,5	243	937,0	189	0,0	47	34,0	189	69,3	84	12,9	203	143
144	Хмельницька	Ленковецька	6,6	4 287,2	101	6 461,5	82	1 261,3	193	1 358,6	121	7,2	97	29,4	155	84,7	242	17,1	143	144
145	Львівська	Великолюбінська	9,6	3 482,6	145	5 119,2	198	887,8	97	1 327,7	123	20,8	176	25,5	111	79,6	191	20,4	100	145
146	Миколаївська	Олександрівська	9,2	3 099,6	174	5 472,8	166	692,4	38	1 006,4	175	19,2	167	22,3	73	78,4	183	15,1	165	146
147	Рівненська	Деражненська	6,3	2 028,0	226	6 703,4	67	585,0	22	1 189,9	144	33,7	210	28,8	153	76,0	148	14,8	172	147
148	Чернівецька	Магальська	9,6	3 598,6	140	5 978,1	127	1 165,7	178	1 733,6	80	23,9	185	32,4	180	77,9	174	22,2	79	148
149	Рівненська	Миляцька	6,3	1 757,3	238	6 659,3	69	677,0	32	2 128,7	55	34,0	212	38,5	217	88,0	261	24,1	62	149
150	Чернівецька	Герцаївська	6,3	2 901,2	188	6 734,8	64	691,0	37	942,9	187	9,8	107	23,8	91	86,5	255	11,9	219	150
151	Волинська	Торчинська	9,3	3 374,8	154	5 084,2	202	881,7	93	1 102,9	157	5,2	81	26,1	117	80,7	207	17,4	138	151
152	Миколаївська	Прибузька	5,2	3 482,0	146	5 869,6	140	832,6	77	848,2	202	18,0	161	23,9	93	73,6	120	12,0	217	152
153	Житомирська	Червоненська	5,7	3 912,9	124	6 094,4	118	1 365,2	210	1 507,2	103	10,3	109	34,9	194	79,7	194	19,5	110	153

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
154	Дніпропетровська	Аулівська	5,1	3 446,4	149	5 116,0	199	857,7	86	672,9	230	12,7	120	24,9	100	66,1	53	11,5	227	154
155	Львівська	Розвадівська	9,8	2 342,8	211	4 033,4	246	571,4	18	1 149,8	151	30,8	205	24,4	96	77,0	159	21,8	81	155
156	Одеська	Ясківська	8,6	2 053,1	225	5 378,1	174	959,1	125	2 161,2	52	33,2	208	46,7	243	72,6	110	28,6	30	156
157	Запорізька	Преображенська	5,5	4 055,4	113	6 293,7	94	1 548,9	235	1 310,4	128	12,5	118	38,2	216	73,6	119	17,0	145	157
158	Хмельницька	Гвардійська	7,6	3 269,4	164	5 264,0	181	1 090,2	161	1 577,8	92	14,6	134	33,3	185	78,0	175	22,7	76	158
159	Миколаївська	Прибужанівська	7,9	3 306,4	160	5 323,3	178	638,7	27	740,7	219	14,2	131	19,3	45	79,6	192	11,7	223	159
160	Волинська	Шацька	8,6	2 991,3	185	5 721,6	148	789,9	67	1 152,7	149	15,9	146	26,4	122	80,9	208	16,3	152	160
161	Дніпропетровська	Криничанська	8,7	4 901,5	75	7 024,1	49	1 352,9	208	562,1	254	0,0	47	27,6	139	75,4	143	7,3	264	161
162	Херсонська	Великокопанівська	7,0	2 468,7	205	5 661,4	155	978,9	134	1 995,7	65	29,6	200	39,7	223	76,4	151	25,6	48	162
163	Хмельницька	Жванецька	5,3	3 386,4	153	5 394,4	172	1 213,8	187	1 325,6	124	12,3	117	35,8	200	73,3	117	19,4	113	163
164	Хмельницька	Староушицька	5,9	1 742,7	239	4 187,9	242	681,2	34	1 659,5	84	36,3	221	39,1	220	72,5	109	28,0	37	164
165	Рівненська	Острожецька	5,9	2 422,3	207	6 796,4	58	832,9	78	1 100,7	158	19,3	168	34,4	192	74,6	131	13,5	195	165
166	Черкаська	Ладжинська	6,9	5 217,2	63	3 217,5	257	1 365,6	212	737,5	220	6,0	91	26,2	118	72,3	107	18,5	120	166
167	Херсонська	Хрестівська	5,5	3 717,4	136	6 771,1	60	1 221,4	188	1 280,5	130	4,8	79	32,9	182	88,5	263	15,4	162	167
168	Черкаська	Набутівська	6,5	4 101,2	110	4 725,4	225	1 382,9	213	1 019,3	174	2,3	58	33,7	188	71,7	97	17,4	139	168
169	Черкаська	Хлистунівська	5,1	4 468,3	93	3 620,5	253	1 085,7	158	612,0	239	7,8	98	24,3	95	69,7	87	14,4	183	169
170	Волинська	Зимнівська	7,5	2 445,9	206	6 548,0	76	811,0	73	1 403,3	115	27,5	193	33,2	183	82,6	226	17,2	142	170
171	Хмельницька	Грицівська	7,1	3 468,1	147	6 026,9	123	1 031,2	148	817,7	210	5,0	80	29,7	159	74,0	126	11,7	224	171
172	Львівська	Гніздичівська	6,3	3 302,2	161	5 230,5	186	740,0	53	744,1	218	13,5	128	22,4	74	79,4	190	12,2	211	172
173	Хмельницька	Слобідсько-Кульчієвецька	6,9	3 267,6	165	4 674,0	228	1 172,3	182	1 288,2	129	6,5	94	35,9	202	76,0	147	21,5	86	173
174	Житомирська	Городницька	8,4	2 849,0	191	4 827,0	218	722,7	48	853,5	199	20,4	173	25,4	107	73,9	123	14,7	176	174
175	Львівська	Бісковицька	5,5	1 940,7	228	4 782,9	221	858,6	87	2 510,5	41	30,0	202	44,2	235	80,7	206	34,1	15	175
176	Сумська	Недригайлівська	8,5	5 030,5	72	6 713,1	66	1 391,3	215	760,6	217	-0,1	46	27,7	141	84,3	237	9,9	245	176
177	Житомирська	Білокоровицька	5,9	2 561,9	200	5 179,9	192	910,7	109	1 615,2	87	18,1	162	35,5	197	82,5	224	23,1	70	177
178	Волинська	Турійська	7,7	3 395,0	152	8 411,3	28	895,3	102	354,8	264	4,6	77	26,4	121	83,8	232	3,9	268	178
179	Дніпропетровська	Межиріцька	7,0	3 556,8	144	6 753,1	63	1 086,2	159	958,4	184	13,3	125	30,5	165	79,7	193	12,2	212	179
180	Львівська	Новокалінівська	7,4	4 251,5	104	5 211,2	189	1 461,3	226	976,2	181	0,0	47	34,4	191	76,6	153	15,6	158	180

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
181	Черкаська	Млівська	5,5	3 636,7	139	5 884,9	139	1 055,3	151	845,7	203	17,1	157	29,0	154	71,1	93	12,1	216	181
182	Черкаська	Іркліївська	5,2	3 952,5	120	5 928,7	136	1 085,5	157	831,1	205	9,9	108	27,5	137	78,3	181	11,9	218	182
183	Херсонська	Високопільська	6,2	3 571,6	143	5 641,9	156	895,3	103	673,3	229	6,5	93	25,1	103	80,0	199	10,4	239	183
184	Одеська	Знам'янська	8,6	3 015,4	182	5 768,0	147	894,5	101	1 003,2	178	23,7	183	29,7	157	75,6	146	14,7	175	184
185	Хмельницька	Понінківська	8,2	2 948,5	187	4 938,7	212	595,8	23	566,8	252	12,6	119	20,2	54	78,3	180	10,0	243	185
186	Дніпропетровська	Славгородська	5,2	4 301,8	100	6 238,2	100	1 159,7	177	586,7	244	2,9	63	27,0	130	80,1	200	8,5	257	186
187	Чернівецька	Юрковецька	9,8	1 528,4	246	5 213,4	188	703,3	44	1 832,9	70	42,3	229	46,0	238	81,7	216	25,5	49	187
188	Черкаська	Білозірська	8,8	3 302,0	162	5 244,8	183	1 279,5	198	1 455,9	108	16,5	151	38,7	218	77,8	171	21,3	90	188
189	Волинська	Самарівська	5,5	1 165,3	259	6 153,6	107	553,8	15	1 541,4	97	49,3	238	47,5	246	81,4	211	19,4	112	189
190	Херсонська	Гладківська	5,1	1 850,5	232	5 068,6	203	745,2	54	1 743,1	79	34,4	213	40,3	226	82,6	225	25,0	55	190
191	Вінницька	Брацлавська	6,5	1 916,6	230	3 538,4	254	545,3	11	875,0	197	30,6	203	28,4	151	76,0	149	19,5	107	191
192	Волинська	Заболоттівська	9,5	1 469,4	248	5 710,2	151	462,9	4	1 059,3	165	40,4	225	31,5	170	77,8	172	15,0	168	192
193	Харківська	Циркунівська	9,0	3 414,3	151	4 879,3	215	1 592,5	237	1 238,9	136	16,5	152	46,6	242	68,4	75	20,1	102	193
194	Запорізька	Михайлівська	6,5	3 812,6	131	6 188,7	104	1 396,1	217	844,6	204	13,0	123	36,6	207	72,1	101	11,6	225	194
195	Рівненська	Бокіймівська	5,5	2 317,6	212	5 503,7	164	930,0	117	1 461,7	107	23,9	184	40,1	225	81,5	213	20,7	98	195
196	Івано-Франківська	Олешанська	5,6	1 302,5	251	5 824,0	143	698,7	42	1 754,3	74	46,8	234	53,6	253	86,4	253	23,0	72	196
197	Житомирська	Вчорайшенська	5,3	4 101,1	111	2 476,0	265	1 243,7	192	506,3	258	5,8	87	30,3	164	71,7	98	16,6	149	197
198	Івано-Франківська	Загвіздянська	5,8	2 135,9	222	4 589,7	232	647,0	29	1 075,0	163	32,0	207	30,3	163	78,8	185	18,4	123	198
199	Івано-Франківська	П'ядицька	9,6	1 179,2	258	4 658,0	229	548,6	12	1 804,0	73	49,3	239	46,5	240	84,1	234	27,4	40	199
200	Хмельницька	Ганнопільська	6,2	1 942,6	227	5 540,7	162	767,8	59	1 375,4	117	29,5	199	39,5	222	83,9	233	19,5	108	200
201	Сумська	Верхньосироватська	6,3	3 032,2	178	6 108,3	117	1 134,9	174	856,6	198	20,8	175	37,4	212	66,4	54	11,7	222	201
202	Тернопільська	Почаївська	9,4	2 593,7	198	5 228,0	187	610,2	25	652,2	233	23,3	182	23,5	87	79,1	188	10,8	235	202
203	Луганська	Чмирівська	6,5	3 166,6	172	5 244,2	184	1 240,0	191	1 507,6	102	29,9	201	39,2	221	79,4	189	22,0	80	203
204	Тернопільська	Скала-Подільська	9,4	2 310,5	213	4 941,1	211	573,4	20	611,9	240	25,8	190	24,8	98	75,2	139	10,9	233	204
205	Івано-Франківська	Матейвецька	6,6	1 790,1	236	4 819,2	219	698,3	41	1 491,4	106	34,5	214	39,0	219	84,4	239	22,9	73	205
206	Житомирська	Тетерівська	6,7	3 871,3	127	5 564,1	161	1 901,3	257	1 193,8	143	6,1	92	49,1	249	79,9	196	17,5	136	206

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
207	Житомирська	Корнинська	5,7	3 029,8	180	5 977,2	128	961,4	127	663,5	231	18,5	165	31,7	172	72,9	112	9,8	248	207
208	Волинська	Гіркополонківська	7,5	2 562,7	199	4 029,9	247	829,4	76	900,7	195	22,4	178	32,4	178	77,1	163	17,7	132	208
209	Дніпропетровська	Грушівська	6,4	1 835,3	233	4 969,5	207	516,2	7	711,1	224	34,0	211	28,1	144	75,0	136	12,4	210	209
210	Хмельницька	Берездівська	8,5	2 282,7	214	5 634,7	158	833,9	79	1 005,0	177	22,5	179	36,5	206	80,0	197	14,9	170	210
211	Хмельницька	Смотричька	6,4	3 267,0	166	5 140,9	194	1 101,5	166	954,8	186	15,3	138	33,7	187	78,8	184	15,5	160	211
212	Тернопільська	Микулинецька	7,8	3 037,1	177	5 128,3	196	820,5	74	559,5	255	15,7	144	27,0	131	76,7	154	9,7	250	212
213	Івано-Франківська	Нижньовербізька	9,6	1 048,5	262	3 800,3	250	544,1	9	1 279,1	131	53,2	245	51,9	252	79,0	186	24,6	57	213
214	Волинська	Іваничівська	9,6	2 615,2	197	5 085,1	201	736,9	52	564,1	253	13,7	129	28,2	145	77,6	169	9,7	249	214
215	Волинська	Павлівська	7,9	2 201,7	219	6 328,1	91	920,6	114	1 214,1	137	29,4	198	41,8	230	85,6	247	15,5	159	215
216	Житомирська	Брониківська	7,3	3 330,4	157	5 913,2	137	946,4	121	724,3	222	17,9	160	28,4	149	81,6	214	10,7	236	216
217	Чернівецька	Недобоївська	6,9	1 783,0	237	4 367,6	237	860,5	89	1 648,8	86	38,3	224	48,3	248	84,4	238	27,0	42	217
218	Рівненська	Старосільська	6,9	807,0	267	6 312,2	93	549,8	13	1 355,5	122	63,5	249	68,1	265	87,8	259	17,6	134	218
219	Тернопільська	Залозецька	6,3	2 185,9	220	5 931,3	135	977,1	132	960,2	183	28,4	197	44,7	236	72,7	111	13,7	190	219
220	Рівненська	Мирогощанська	6,9	1 734,1	240	4 949,5	208	690,5	36	1 151,3	150	34,7	216	39,8	224	81,5	212	18,7	118	220
221	Волинська	Копачівська	5,3	2 383,7	210	6 487,8	79	858,8	88	963,8	182	30,6	204	36,0	203	84,1	236	12,6	207	221
222	Тернопільська	Монастирська	9,5	2 863,3	190	4 686,8	227	731,6	51	635,0	235	17,0	156	25,6	112	82,1	218	11,8	221	222
223	Житомирська	Гришковецька	9,9	2 526,1	202	3 018,8	259	671,7	31	370,6	263	22,6	180	26,6	127	74,9	134	10,8	234	223
224	Рівненська	Локницька	5,1	1 594,5	245	6 070,0	121	516,0	6	823,5	207	41,7	228	32,4	177	82,7	227	11,8	220	224
225	Сумська	Кириківська	6,5	3 158,1	173	5 667,9	154	1 007,3	143	577,4	248	14,3	132	31,9	174	76,9	157	9,1	254	225
226	Черкаська	Вільшанська	8,3	2 965,1	186	2 459,7	266	883,0	94	438,4	262	16,3	149	29,8	160	76,4	152	15,0	166	226
227	Тернопільська	Вишнівецька	8,1	1 627,2	242	5 717,4	150	699,3	43	569,2	251	35,1	218	43,0	233	67,7	64	8,6	256	227
228	Тернопільська	Товстенська	5,9	1 867,4	231	3 145,6	258	425,1	1	175,9	268	13,3	126	22,8	79	83,2	231	5,3	267	228
229	Рівненська	Корнинська	7,4	2 503,4	204	2 150,9	268	1 066,4	154	610,6	241	28,1	195	42,6	231	70,7	91	21,8	82	229
230	Рівненська	Олександрійська	7,6	3 321,9	158	6 686,6	68	1 213,5	186	762,6	216	15,7	142	36,5	205	87,6	258	10,0	244	230
231	Волинська	Затурцівська	6,0	2 626,7	196	6 947,0	51	978,6	133	814,6	211	24,7	187	37,3	211	85,8	250	10,2	240	231
232	Чернівецька	Клішковицька	7,0	1 430,1	249	5 241,5	185	910,6	108	1 451,7	109	42,3	230	63,7	262	85,6	248	21,3	89	232
233	Рівненська	Дядьковицька	5,8	3 179,4	171	3 529,9	255	898,5	104	572,3	250	11,7	115	28,3	147	85,7	249	13,7	192	233
234	Львівська	Лопатинська	7,7	2 061,6	223	4 051,6	245	560,3	17	645,3	234	33,7	209	27,2	133	83,1	229	13,5	196	234

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
235	Львівська	Воютицька	7,6	1 384,1	250	4 351,9	238	758,4	56	1 256,6	133	43,8	232	54,8	256	84,9	244	22,4	78	235
236	Чернігівська	Лосинівська	6,2	2 833,2	192	4 597,8	231	899,4	105	693,9	227	17,9	159	31,7	173	80,0	198	12,8	206	236
237	Волинська	Голобська	8,7	2 238,6	218	5 189,7	191	840,1	80	917,9	191	26,4	191	37,5	213	84,5	240	14,5	178	237
238	Тернопільська	Золотниківська	7,8	2 791,2	194	5 393,8	173	1 027,1	147	919,1	190	20,5	174	36,8	208	84,1	235	14,4	182	238
239	Волинська	Дубечненська	5,4	1 273,5	252	5 442,9	169	445,4	2	789,3	214	47,2	235	35,0	195	83,2	230	12,4	209	239
240	Луганська	Красноріченська	6,6	2 253,3	216	4 164,5	243	918,5	112	792,2	213	34,5	215	40,8	228	74,3	128	15,8	155	240
241	Херсонська	Станіславська	7,6	1 731,4	241	5 151,5	193	806,6	71	829,0	206	37,2	222	46,6	241	77,2	165	13,4	197	241
242	Тернопільська	Васильковецька	6,0	2 999,7	184	6 114,5	116	1 104,0	167	626,7	237	19,8	171	36,8	209	80,1	201	9,3	253	242
243	Хмельницька	Маківська	6,9	2 257,2	215	5 357,8	177	725,5	50	476,6	259	27,2	192	32,1	175	81,3	210	8,0	262	243
244	Волинська	Головненська	6,2	1 010,3	264	4 862,2	217	545,0	10	1 056,4	166	52,9	243	53,9	255	85,8	251	17,5	135	244
245	Сумська	Грунська	5,6	2 539,3	201	5 822,0	144	910,5	107	585,3	245	18,8	166	35,9	201	83,0	228	8,6	255	245
246	Івано-Франківська	Більшівцівська	6,2	1 616,8	243	5 616,0	159	773,0	62	775,4	215	37,9	223	47,8	247	76,7	155	9,9	246	246
247	Івано-Франківська	Витвицька	5,9	1 102,8	261	6 384,4	86	953,6	123	1 173,4	146	50,3	241	86,5	267	90,0	267	15,4	161	247
248	Львівська	Новоміська	5,9	943,6	265	3 906,2	248	572,0	19	1 036,5	168	56,4	246	60,6	259	86,4	252	20,7	97	248
249	Тернопільська	Озернянська	6,2	1 925,2	229	5 201,4	190	823,0	75	679,4	228	31,4	206	42,7	232	77,8	173	11,4	230	249
250	Чернівецька	Неполоковецька	7,5	2 512,7	203	4 935,2	213	844,4	82	588,9	243	22,8	181	33,6	186	82,4	223	10,5	237	250
251	Івано-Франківська	Космацька	8,3	792,0	268	5 501,1	165	536,9	8	999,1	179	59,9	248	67,8	264	93,3	268	14,9	169	251
252	Чернівецька	Тереблеченська	5,4	2 830,2	193	5 691,2	152	1 167,3	179	939,6	188	24,5	186	41,2	229	86,7	256	13,9	188	252
253	Івано-Франківська	Дзвиняцька	7,6	1 158,3	260	4 779,9	222	779,1	63	1 098,5	159	48,3	236	67,3	263	86,5	254	18,6	119	253
254	Чернівецька	Рукшинська	6,7	1 184,6	257	4 709,1	226	723,2	49	1 079,4	162	50,4	242	61,0	260	87,8	260	18,2	127	254
255	Волинська	Гуто-Боровенська	5,1	1 243,5	254	6 129,2	112	613,5	26	706,4	225	49,8	240	49,3	250	88,1	262	10,2	241	255
256	Львівська	Магерівська	7,1	1 233,3	255	5 003,1	205	697,0	40	698,4	226	46,1	233	56,5	257	78,2	179	12,2	215	256
257	Дніпропетровська	Сурсько-Литовська	5,9	2 406,2	209	4 945,4	209	1 126,7	172	848,7	201	25,7	189	46,8	244	81,3	209	14,1	186	257
258	Черкаська	Леськівська	6,5	2 247,8	217	3 745,2	252	846,1	83	600,1	242	28,3	196	37,6	215	82,4	221	13,4	198	258
259	Львівська	Воле-Баранецька	5,2	1 035,3	263	4 410,4	236	901,3	106	1 159,3	148	52,9	244	87,1	268	89,3	266	20,6	99	259
260	Волинська	Люблинецька	6,4	2 158,6	221	4 942,6	210	798,5	69	460,7	261	27,6	194	37,0	210	82,1	219	8,0	260	260

Продовження додатка Л

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
261	Житомирська	Курненська	5,5	2 058,5	224	5 932,1	134	1 109,6	169	851,5	200	34,8	217	53,9	254	87,3	257	12,2	214	261
262	Івано-Франківська	Войнилівська	6,4	1 266,3	253	5 036,1	204	555,7	16	468,6	260	43,4	231	43,9	234	81,6	215	8,3	258	262
263	Чернівецька	Волоківська	6,2	1 805,1	234	4 571,0	233	852,1	84	663,1	232	35,8	220	47,2	245	82,2	220	12,5	208	263
264	Рівненська	Козинська	7,4	2 417,6	208	5 395,0	171	1 087,4	160	714,2	223	25,2	188	45,0	237	88,6	264	11,4	229	264
265	Івано-Франківська	Старобородчанська	6,0	1 605,0	244	4 734,6	224	914,7	111	732,1	221	41,0	227	57,0	258	84,7	241	13,3	199	265
266	Івано-Франківська	Коршівська	5,5	1 189,6	256	4 329,1	239	600,6	24	574,8	249	48,6	237	50,5	251	85,4	246	11,6	226	266
267	Черкаська	Ротмістрівська	7,8	1 512,4	247	2 957,8	260	953,7	124	247,5	267	16,5	153	63,1	261	82,4	222	7,6	263	267
268	Івано-Франківська	Переріслянська	8,3	923,6	266	4 775,7	223	750,4	55	510,0	256	56,8	247	81,2	266	88,7	265	9,6	251	268

ДОДАТОК М

Група 4. 288 ОТГ з кількістю населення до 5 тис. осіб

№ пор.	Область	Назва ОТГ	Кількість населення на 01.01.2019 (тис. осіб)	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Показник 8		Загальний рейтинг
				доходи загально-го фонду на 1 мешканця (без трансфертів) (грн)	рейтинг	видатки загально-го фонду на 1 мешканця (грн)	рейтинг	видатки на утримання апарату управління на 1 мешканця (грн)	рейтинг	капітальні видатки на 1 мешканця (грн)	рейтинг	рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	рейтинг	співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (без трансфертів) (%)	рейтинг	питома вага заробітної плати у видатках загально-го фонду (%)	рейтинг	рейтинг	питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди) (%)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Кіровоградська	Мар'янівська	1,9	12 536,4	9	6 915,4	95	1 248,8	121	3 739,8	19	-23,2	4	10,0	1	33,8	2	34,9	22	1
2	Полтавська	Сенчанська	3,0	29 643,9	2	17 746,7	2	3 685,7	285	15 398,1	1	-3,5	32	12,4	4	41,6	4	46,2	9	2
3	Полтавська	Ланнівська	3,8	8 622,4	20	8 101,7	49	1 530,3	190	7 152,4	9	-6,4	20	17,7	16	64,1	38	46,4	7	3
4	Миколаївська	Михайлівська	2,8	11 885,5	13	9 475,7	18	1 606,1	204	6 866,0	11	-0,4	49	13,5	10	63,2	33	41,7	12	4
5	Дніпропетровська	Карпівська	4,3	18 441,3	4	10 304,9	14	2 006,6	247	6 934,1	10	0,0	51	10,9	2	52,0	9	39,3	16	5
6	Дніпропетровська	Першотравневська	3,9	12 234,1	10	10 756,1	11	2 199,4	263	4 855,1	16	-16,0	6	18,0	17	55,3	16	31,0	32	6
7	Дніпропетровська	Троїцька	2,7	35 748,0	1	26 085,0	1	4 927,4	288	9 716,0	6	-19,7	5	13,8	11	53,6	13	26,3	47	7
8	Житомирська	Чижівська	4,4	8 474,5	23	8 408,3	40	1 144,9	95	2 356,7	40	-6,7	19	13,5	8	71,7	82	21,7	85	8
9	Київська	Студениківська	3,9	12 139,2	11	11 736,0	6	2 393,8	271	6 388,6	12	-4,3	27	19,7	23	55,6	19	34,6	24	9
10	Вінницька	Оратівська	3,8	7 485,7	31	8 174,9	47	1 184,9	106	2 788,9	29	-3,4	33	15,8	14	72,0	88	24,9	56	10
11	Полтавська	Коломацька	2,3	21 705,9	3	10 554,5	12	2 734,1	282	9 895,6	5	3,3	79	12,6	5	55,4	17	48,4	5	11
12	Дніпропетровська	Новолатівська	2,6	17 122,0	7	8 474,5	38	2 283,2	268	14 947,3	2	2,8	73	13,3	7	65,9	46	63,1	1	12
13	Донецька	Шахівська	2,9	18 079,9	5	14 026,9	4	4 821,8	287	13 314,3	3	-1,2	43	26,7	70	60,4	25	48,2	6	13
14	Полтавська	Пришибська	2,0	9 462,9	18	9 254,5	21	2 019,8	249	11 308,9	4	5,7	92	21,3	29	60,7	26	52,8	4	14
15	Донецька	Андріївська	2,3	17 639,9	6	15 423,5	3	4 468,7	286	8 638,9	7	-0,4	47	25,3	55	60,9	29	35,5	21	15

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
16	Дніпропетровська	Чумаківська	4,7	11 823,0	14	9 119,9	24	2 204,6	264	2 983,7	26	-8,9	10	18,6	19	65,4	45	24,4	60	16
17	Дніпропетровська	Могилівська	3,6	5 280,1	85	6 607,6	118	1 207,4	111	2 597,4	32	-1,8	38	22,9	35	66,6	50	28,1	39	17
18	Сумська	Комишанська	3,2	12 599,6	8	13 869,3	5	1 677,3	218	2 172,5	51	-12,3	8	13,3	6	49,8	7	13,4	211	18
19	Миколаївська	Веснянська	3,4	5 319,4	82	7 215,1	79	1 115,7	87	1 909,8	72	-3,3	35	21,0	28	63,8	36	20,5	99	19
20	Хмельницька	Крупецька	3,5	7 347,6	33	7 781,9	56	2 095,9	255	4 515,2	17	-5,4	24	28,5	99	56,2	21	36,1	19	20
21	Полтавська	Сергіївська	2,8	9 795,4	15	11 122,8	10	2 356,5	270	3 001,9	25	0,0	51	24,1	42	58,4	22	20,4	101	21
22	Волинська	Зарічанська	4,3	8 070,9	24	5 910,8	166	1 165,0	101	1 656,6	100	-5,2	26	14,4	13	60,2	24	21,7	87	22
23	Дніпропетровська	Зайцівська	3,5	6 607,7	48	8 977,2	30	1 537,1	192	2 211,6	49	-2,4	36	23,3	38	63,7	35	19,4	115	23
24	Дніпропетровська	Гречаноподівська	4,8	12 121,5	12	8 686,5	33	2 186,4	262	7 783,0	8	5,9	94	18,0	18	74,0	112	41,6	13	24
25	Полтавська	Білоцерківська	3,6	8 581,6	22	11 535,3	8	2 315,8	269	3 216,2	23	-14,9	7	27,0	77	68,0	59	21,5	89	25
26	Миколаївська	Мостівська	3,6	5 770,8	62	8 678,5	34	1 198,0	109	2 056,8	59	0,0	51	20,8	26	72,8	92	18,1	131	26
27	Миколаївська	Широківська	3,5	5 248,1	90	6 996,3	91	730,7	13	1 646,8	103	0,0	51	13,9	12	71,8	84	18,7	121	27
28	Чернігівська	Батуринська	4,1	5 568,4	70	4 763,5	241	1 067,9	68	3 314,3	21	0,0	51	19,2	21	72,5	90	40,5	14	28
29	Миколаївська	Чорноморська	3,6	4 509,5	122	7 850,7	54	530,9	3	1 779,3	82	11,4	142	11,8	3	59,9	23	17,1	147	29
30	Кіровоградська	Катеринівська	3,2	7 301,6	34	9 014,6	27	1 181,2	105	1 451,8	123	-0,4	48	16,2	15	55,6	18	13,6	207	30
31	Дніпропетровська	Миколаївська (Васильківський р-н)	3,5	5 428,5	73	6 785,2	107	1 233,4	118	2 276,3	47	0,5	56	22,7	34	71,0	73	22,5	78	31
32	Полтавська	Драбнівська	4,3	9 747,4	17	11 603,7	7	1 317,1	141	1 300,3	143	-31,1	2	13,5	9	52,0	10	9,9	264	32
33	Полтавська	Краснолуцька	3,7	8 777,9	19	6 853,6	99	1 640,9	209	1 545,6	110	-5,9	23	18,7	20	52,2	11	18,2	127	33
34	Київська	Дівичківська	4,5	7 929,6	25	9 248,6	22	1 842,8	235	1 726,3	93	-6,8	18	23,2	37	53,8	14	15,3	176	34
35	Херсонська	Музиківська	3,7	7 119,9	36	9 014,0	28	2 126,3	258	3 112,5	24	0,0	51	29,9	114	67,7	56	25,3	55	35
36	Полтавська	Бутенківська	3,6	7 450,2	32	3 755,6	267	1 647,0	210	2 798,0	28	0,0	51	22,1	32	49,6	5	40,2	15	36
37	Сумська	Бездрицька	3,6	4 961,5	101	7 213,1	80	1 085,5	74	1 952,6	67	13,0	151	21,9	31	64,9	43	20,9	94	37
38	Одеська	Новокальчевська	2,2	5 329,2	81	8 386,6	42	1 308,6	138	1 998,3	64	2,8	74	24,6	47	71,7	83	19,1	119	38

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
39	Запорізька	Смирновська	3,3	6 584,2	49	8 264,5	43	1 648,7	211	1 806,4	79	-3,3	34	25,0	51	66,1	48	17,5	142	39
40	Вінницька	Кунківська	4,3	5 294,0	84	4 973,3	226	1 388,3	160	2 553,4	33	-4,2	28	26,2	65	63,1	32	31,6	29	40
41	Хмельницька	Солобковецька	3,9	5 658,3	66	6 610,1	117	1 382,4	159	2 981,7	27	0,9	62	24,4	46	76,9	151	30,8	33	41
42	Черкаська	Зорівська	2,3	7 618,8	30	9 697,5	15	2 013,0	248	1 809,5	78	-7,6	15	26,4	68	64,6	41	15,6	173	42
43	Миколаївська	Нечаянська	3,6	4 555,8	118	7 133,5	82	1 121,4	89	2 355,6	41	10,3	137	24,6	48	73,1	96	24,1	61	43
44	Дніпропетровська	Новопапівська	4,0	4 628,0	112	7 009,9	89	1 062,7	64	1 763,2	88	11,7	143	23,0	36	66,4	49	19,8	106	44
45	Дніпропетровська	Українська	2,6	5 710,3	64	4 538,9	249	1 114,4	84	1 449,0	124	0,0	51	19,5	22	65,3	44	24,0	66	45
46	Івано-Франківська	Угринівська	3,4	6 857,2	40	4 131,4	262	1 667,4	214	3 591,1	20	8,4	118	24,3	45	40,5	3	46,4	8	46
47	Дніпропетровська	Чкаловська	2,9	5 279,3	87	7 126,8	83	1 443,9	173	2 523,8	34	6,8	107	27,3	82	71,6	81	22,8	74	47
48	Волинська	Жидичинська	3,8	4 413,5	129	6 431,4	128	1 155,8	98	1 793,8	80	-7,7	14	26,2	63	74,8	121	21,0	93	48
49	Кіровоградська	Ганнівська	1,7	8 592,0	21	10 341,1	13	2 579,1	278	2 123,8	54	-6,9	17	30,0	116	71,1	75	16,6	154	49
50	Черкаська	Селищенська	2,2	3 744,1	168	5 248,9	208	1 231,5	117	2 153,7	53	-94,9	1	32,9	144	25,7	1	29,0	36	50
51	Волинська	Городищенська	3,6	5 590,1	69	7 651,8	62	1 332,2	145	1 745,2	91	2,5	71	23,8	40	74,7	119	18,1	132	51
52	Миколаївська	Бузька	3,1	7 854,5	28	4 627,4	246	1 677,2	217	1 769,4	86	0,0	51	21,4	30	60,8	28	26,1	48	52
53	Черкаська	Ліплявська	2,7	7 093,7	37	7 659,5	61	2 208,8	266	2 660,0	31	0,0	51	31,1	125	74,2	113	25,7	52	53
54	Дніпропетровська	Варварівська	2,4	6 685,2	45	8 984,6	29	1 679,6	219	2 095,5	56	-4,2	29	25,1	52	78,5	183	18,6	123	54
55	Черкаська	Єрківська	5,0	6 643,8	47	7 696,8	59	1 750,5	229	1 453,6	121	-7,0	16	26,3	66	64,0	37	15,8	169	55
56	Київська	Медвинська	3,9	3 880,7	161	5 707,4	173	1 097,2	78	2 018,3	62	4,1	84	28,3	96	64,9	42	25,6	53	56
57	Вінницька	Глуховецька	4,6	4 649,6	111	6 940,5	94	965,4	47	1 200,6	164	0,0	51	20,8	27	69,7	68	14,3	197	57
58	Львівська	Волицька	2,3	6 220,2	54	9 044,1	26	2 056,8	254	3 244,0	22	6,4	102	33,1	145	73,8	109	26,1	49	58
59	Волинська	Смолигівська	2,0	4 960,8	102	6 803,3	104	1 343,1	151	1 716,1	94	-6,1	21	27,1	80	74,3	115	19,7	111	59
60	Херсонська	Тавричанська	4,4	6 324,6	52	9 311,1	20	2 567,8	277	2 501,4	37	-8,3	12	40,6	217	70,7	72	20,8	95	60
61	Вінницька	Жданівська	3,8	5 546,8	71	7 561,5	67	1 445,9	174	1 292,9	144	-7,7	13	26,1	61	69,2	67	14,3	198	61
62	Житомирська	Квітнева	4,2	6 222,3	53	7 868,4	53	1 750,0	228	1 596,7	106	0,0	51	28,1	94	69,7	69	16,8	150	62
63	Херсонська	Зеленопідська	4,4	6 527,4	50	4 093,5	263	1 709,5	223	1 925,2	70	0,6	59	26,2	64	65,9	47	31,3	30	63

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
64	Миколаївська	Кам'яно-мостівська	3,8	3 644,7	177	5 980,7	163	869,7	29	2 348,8	42	12,4	146	23,9	41	78,4	180	27,4	43	64
65	Запорізька	Малотокмачанська	3,1	4 999,0	99	6 263,2	139	1 587,5	202	2 458,9	38	4,5	85	31,8	132	73,4	101	28,1	38	65
66	Херсонська	Костянтинівська	4,0	4 654,3	110	6 992,6	92	1 301,8	136	1 823,3	76	0,1	52	28,0	91	78,3	178	20,3	102	66
67	Запорізька	Підгірненська	2,2	7 070,7	38	9 081,1	25	2 020,3	250	1 544,7	111	6,0	96	28,6	100	60,7	27	14,0	202	67
68	Сумська	Бочечківська	3,8	6 789,1	42	8 213,0	45	1 868,6	237	1 225,9	157	-3,7	31	27,5	84	62,4	31	12,6	225	68
69	Полтавська	Покровськобагачанська	2,5	5 342,6	80	7 332,1	74	1 918,6	241	2 285,1	46	0,0	51	35,9	173	75,7	134	23,7	67	69
70	Дніпропетровська	Святовасилівська	4,2	4 353,3	133	6 614,7	114	1 410,1	164	5 136,3	14	10,1	134	32,4	136	77,6	165	43,4	11	70
71	Миколаївська	Володимирівська	2,7	4 375,7	130	4 928,8	230	1 285,3	129	2 727,9	30	0,6	58	29,4	109	77,4	161	32,9	26	71
72	Херсонська	Борозенська	3,8	5 485,2	72	7 630,1	63	1 434,9	171	1 231,2	156	0,7	61	26,2	62	71,9	86	13,5	208	72
73	Полтавська	Рокитянська	1,9	7 852,6	29	11 232,6	9	1 950,3	243	781,7	234	-24,5	3	24,8	50	62,3	30	6,5	285	73
74	Дніпропетровська	Ляшківська	2,1	2 888,5	221	5 309,0	205	877,5	34	2 094,2	57	15,0	161	30,4	119	68,1	60	28,1	40	74
75	Полтавська	Руденківська	3,8	4 064,8	152	6 046,6	158	1 114,4	85	2 170,5	52	12,5	147	27,4	83	78,3	177	25,9	50	75
76	Запорізька	Новоукраїнська	2,0	5 196,7	91	2 572,1	283	1 419,4	167	1 555,0	109	12,8	149	27,3	81	50,7	8	37,7	17	76
77	Одеська	Розквітівська	4,2	3 945,2	156	6 177,4	148	1 063,3	66	2 518,9	35	16,1	167	27,0	74	80,7	225	28,8	37	77
78	Черкаська	Великохутірська	2,3	6 841,8	41	6 524,8	123	2 517,1	275	2 378,3	39	-1,1	44	36,8	185	77,3	158	26,6	45	78
79	Вінницька	Ковалівська	4,9	3 835,5	163	5 451,3	190	1 106,8	80	1 671,9	96	0,5	55	28,9	101	77,3	159	23,0	71	79
80	Тернопільська	Іванівська	4,2	3 580,8	182	5 569,7	185	905,5	36	1 492,7	117	8,7	121	25,3	53	75,3	127	20,7	97	80
81	Хмельницька	Новоставецька	2,3	6 765,6	43	5 335,4	204	1 343,6	152	723,8	247	-8,5	11	19,9	24	49,6	6	11,6	237	81
82	Вінницька	Краснопільська	4,2	5 760,1	63	7 061,7	87	1 557,0	197	1 274,2	149	-0,2	50	27,0	78	74,7	120	15,0	182	82
83	Запорізька	Гірцівська	2,0	5 267,7	89	8 506,0	37	2 135,5	259	1 998,7	63	2,3	70	40,5	216	71,2	76	18,4	126	83
84	Житомирська	Андрушківська	3,6	6 694,4	44	8 763,9	32	1 933,8	242	1 117,5	185	-5,3	25	28,9	102	68,8	64	11,2	244	84
85	Сумська	Новослобідська	3,6	5 416,9	74	7 327,6	75	1 881,4	238	1 659,9	99	0,5	57	34,7	158	73,8	106	17,8	139	85
86	Кіровоградська	Тишківська	4,0	7 047,3	39	8 615,0	36	1 891,8	239	1 205,7	162	-0,6	45	26,8	71	75,3	129	12,0	232	86
87	Сумська	Зноб-Новгородська	4,6	5 093,5	93	8 191,5	46	1 584,2	201	1 651,4	102	7,2	112	31,1	123	73,8	107	15,7	171	87

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
88	Полтавська	Петрівсько-Роменська	4,4	6 210,3	55	7 755,2	57	1 737,9	227	1 236,4	154	3,8	82	28,0	92	71,3	77	13,2	215	88
89	Запорізька	Павлівська	3,5	4 774,5	108	4 903,3	231	1 424,4	168	1 526,9	112	8,6	120	29,8	113	64,4	40	23,6	68	89
90	Волинська	Дубівська	3,7	4 704,3	109	9 627,7	17	1 312,4	139	1 479,2	119	-1,5	41	27,9	90	80,5	223	12,7	223	90
91	Полтавська	Новознам'янська	4,5	3 420,9	190	4 860,8	234	1 090,1	76	1 762,3	89	6,8	109	31,9	133	73,0	95	26,4	46	91
92	Тернопільська	Скориківська	3,9	5 046,7	96	6 244,5	142	1 722,0	225	1 789,0	81	0,0	51	34,1	151	76,6	148	22,1	81	92
93	Хмельницька	Шаровечківська	4,3	3 899,8	159	4 278,9	257	1 128,5	91	1 334,3	136	6,5	103	28,9	103	68,0	58	23,5	70	93
94	Одеська	Коноплянська	4,9	4 356,4	132	8 656,9	35	1 051,7	62	1 029,9	195	6,4	101	24,1	44	77,2	156	10,6	255	94
95	Запорізька	Берестівська	4,6	4 498,5	124	6 284,5	138	1 577,0	199	2 039,9	60	8,8	122	35,1	164	75,0	123	24,1	64	95
96	Запорізька	Олександрівська	1,4	7 869,2	27	9 416,6	19	2 565,3	276	1 520,4	114	0,0	51	32,6	140	77,7	167	13,8	204	96
97	Рівненська	Ярославницька	2,7	4 360,4	131	7 260,5	77	1 566,2	198	1 818,0	77	2,3	69	35,9	174	78,1	174	19,8	107	97
98	Львівська	Заболотнівська	2,6	5 087,4	94	7 967,9	51	1 369,0	157	1 029,7	196	9,4	130	26,9	72	68,8	66	11,2	243	98
99	Запорізька	Воздвижівська	2,3	7 128,3	35	9 686,3	16	2 124,3	257	1 208,7	161	-6,0	22	29,8	112	77,4	160	10,9	249	99
100	Черкаська	Іваньківська	3,6	4 860,8	106	6 162,6	149	1 424,5	169	1 438,6	127	6,6	105	29,3	106	75,3	128	18,6	122	100
101	Сумська	Мирнопільська	4,4	4 560,7	117	7 734,7	58	1 518,0	188	1 664,2	97	15,9	165	33,3	146	73,2	99	17,3	144	101
102	Полтавська	Малоперещепинська	4,0	4 324,1	137	6 790,7	106	1 220,2	113	1 185,0	167	7,7	113	28,2	95	72,9	93	14,6	191	102
103	Полтавська	Великосорочинська	3,6	4 308,5	140	6 260,8	140	1 165,4	102	1 262,0	151	0,0	51	27,0	79	79,3	197	16,4	159	103
104	Полтавська	Клепачівська	2,7	5 654,9	67	7 352,3	73	2 274,7	267	1 776,3	83	0,3	53	40,2	211	77,0	152	19,4	114	104
105	Хмельницька	Олешинська	4,3	4 338,7	135	5 937,2	164	1 205,6	110	1 370,7	133	12,4	145	27,8	88	75,5	132	18,1	130	105
106	Сумська	Андріяшівська	4,0	6 021,6	58	7 094,8	85	1 231,3	116	735,2	245	2,7	72	20,4	25	78,0	173	9,3	269	106
107	Запорізька	Новоолександрівська	2,2	3 824,3	165	6 308,9	136	1 239,7	119	1 410,2	128	5,2	88	32,4	138	76,3	143	18,2	128	107
108	Хмельницька	Баламутівська	1,8	4 020,5	153	2 313,0	284	1 031,9	60	1 328,6	139	10,0	133	25,7	57	79,4	200	35,5	20	108
109	Запорізька	Остриківська	2,8	4 317,1	139	8 237,1	44	1 265,6	124	1 089,4	187	9,5	131	29,3	108	71,5	79	11,6	238	109
110	Херсонська	Чулаківська	3,9	2 678,2	232	6 387,0	132	845,4	25	1 934,5	69	20,9	194	31,6	130	79,2	191	22,6	77	110
111	Черкаська	Бувівська	2,0	3 663,8	174	6 494,9	125	1 113,0	83	1 775,3	84	15,3	163	30,4	118	80,0	206	20,6	98	111

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
112	Житомирська	Горщиківська	2,9	4 546,2	119	6 486,8	126	1 481,4	182	1 493,7	116	3,3	80	32,6	139	78,0	171	18,5	125	112
113	Чернігівська	Плисківська	2,8	6 650,0	46	8 143,0	48	2 399,9	272	1 191,9	165	5,7	91	36,1	177	64,4	39	12,7	221	113
114	Житомирська	Семенівська	4,7	5 407,2	75	7 028,4	88	1 334,0	146	958,3	207	0,0	51	24,7	49	80,3	214	11,9	234	114
115	Луганська	Нижньодуванська	3,1	4 012,5	154	6 209,7	146	1 344,0	153	1 467,7	120	5,8	93	33,5	147	75,6	133	18,5	124	115
116	Кіровоградська	Попельнастівська	1,8	9 779,8	16	5 460,1	188	2 635,8	281	789,2	232	-4,1	30	27,0	73	54,7	15	11,7	236	116
117	Чернігівська	Макіївська	1,5	4 522,8	121	7 067,7	86	1 798,9	232	2 064,4	58	6,8	106	39,8	205	78,9	186	22,3	80	117
118	Чернігівська	Олишівська	2,8	5 032,1	98	5 445,8	191	1 336,7	148	807,6	227	-1,7	40	26,6	69	71,6	80	12,7	224	118
119	Черкаська	Плешканівська	2,4	5 843,0	61	6 417,0	129	1 390,0	161	836,6	221	0,0	51	23,8	39	78,2	176	11,4	241	119
120	Запорізька	Новоуспівська	3,6	3 410,7	192	6 225,9	145	1 241,4	120	1 773,4	85	4,0	83	36,4	182	79,1	188	21,7	86	120
121	Одеська	Тузлівська	2,5	4 259,9	142	7 451,2	70	1 336,8	149	1 309,2	142	14,7	159	31,4	128	73,4	100	14,6	193	121
122	Полтавська	Заворсклянська	3,3	2 581,2	240	3 752,2	268	756,5	18	1 445,9	125	27,4	222	29,3	107	68,3	61	27,7	42	122
123	Черкаська	Мокрокалігівська	4,1	5 037,3	97	6 824,7	101	1 473,4	180	838,2	220	3,0	77	29,3	105	67,8	57	10,8	251	123
124	Запорізька	Богіївська	2,1	5 278,0	88	7 628,9	64	2 031,9	251	1 440,0	126	6,0	98	38,5	194	73,2	97	15,7	172	124
125	Полтавська	Оболонська	2,5	4 178,9	146	3 744,0	269	1 689,2	221	2 198,5	50	8,4	117	40,4	214	67,5	55	36,5	18	125
126	Дніпропетровська	Любимівська	3,7	4 427,8	128	5 121,9	219	1 670,6	215	1 709,0	95	6,9	110	37,7	190	71,3	78	24,6	58	126
127	Запорізька	Чкаловська	3,3	4 160,6	147	7 959,0	52	1 580,9	200	1 600,5	105	7,8	115	38,0	193	75,1	124	16,4	158	127
128	Волинська	Оваднівська	4,8	4 321,6	138	6 625,2	113	1 262,4	123	1 201,5	163	12,7	148	29,2	104	75,3	126	15,1	180	128
129	Запорізька	Петро-Михайлівська	2,9	3 267,3	198	6 251,6	141	1 370,0	158	1 767,1	87	2,9	76	41,9	229	75,1	125	21,8	84	129
130	Дніпропетровська	Маломихайлівська	4,2	2 913,2	219	5 219,3	212	660,6	5	1 159,1	171	20,5	191	22,7	33	75,7	135	17,9	136	130
131	Вінницька	Росошанська	3,0	3 934,4	157	5 223,6	211	1 366,0	156	2 504,0	36	16,5	172	34,7	157	79,2	193	31,7	28	131
132	Миколаївська	Радсадівська	4,2	4 137,9	150	6 958,6	93	1 176,1	104	1 258,4	152	6,5	104	28,4	98	81,1	230	14,9	185	132
133	Запорізька	Плодородненська	3,5	3 560,5	184	5 164,3	215	1 218,2	112	1 563,1	108	8,5	119	34,2	153	77,0	153	22,9	73	133
134	Тернопільська	Заводська	4,3	4 010,8	155	5 425,0	193	1 082,3	72	660,2	258	0,0	51	27,0	76	68,4	62	10,3	257	134
135	Одеська	Лиманська	2,9	3 636,2	178	7 832,5	55	1 469,5	179	2 225,5	48	20,8	193	40,4	213	77,7	168	21,5	90	135
136	Чернігівська	Мринська	4,3	4 485,6	125	6 320,5	135	1 413,3	166	1 232,2	155	0,0	51	31,5	129	80,1	208	15,9	166	136

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
137	Вінницька	Сокиринська	3,6	3 512,6	186	5 433,0	192	1 193,4	107	1 388,9	131	21,6	196	34,0	150	70,7	71	20,0	103	137
138	Луганська	Лозно-Олександрівська	2,6	4 226,6	144	3 619,6	270	1 541,0	194	5 020,2	15	14,6	158	36,5	183	78,0	172	54,1	2	138
139	Тернопільська	Настасівська	2,6	7 910,5	26	3 441,9	273	2 046,8	252	482,5	279	-9,4	9	25,9	58	53,6	12	12,3	230	139
140	Тернопільська	Великодержкальська	3,8	2 729,5	228	1 371,2	288	707,4	11	487,4	278	0,0	51	25,9	59	77,8	169	24,7	57	140
141	Житомирська	Високівська	2,4	5 361,1	78	7 008,7	90	1 662,6	213	1 290,3	145	6,8	108	31,0	122	80,2	209	15,2	177	141
142	Чернігівська	Линовицька	3,6	5 138,0	92	5 996,0	159	1 509,9	187	755,6	239	-2,2	37	29,4	110	69,8	70	10,9	248	142
143	Чернігівська	Комарівська	4,1	5 301,4	83	6 612,5	116	1 474,1	181	1 127,3	181	0,0	51	27,8	89	82,7	247	14,3	195	143
144	Рівненська	Привільненська	4,8	4 074,9	151	5 337,5	202	1 331,7	144	1 150,3	173	11,2	139	32,7	141	67,3	54	17,5	141	144
145	Рівненська	Підлозцівська	1,9	4 604,4	113	8 450,9	39	1 606,0	203	1 218,0	159	7,0	111	34,9	161	76,0	138	12,4	228	145
146	Чернігівська	Кіптівська	3,2	4 985,4	100	7 441,4	71	1 998,6	246	1 908,6	73	8,8	123	40,1	209	81,2	231	20,0	105	146
147	Херсонська	Мирненська	3,9	5 279,6	86	7 564,0	66	1 619,8	205	660,3	257	1,2	64	30,7	120	71,8	85	7,9	278	147
148	Кіровоградська	Великосевєринівська	3,5	6 135,0	56	7 678,1	60	2 434,7	273	1 117,8	184	6,0	95	39,7	202	68,5	63	12,4	229	148
149	Дніпропетровська	Вакулівська	3,0	4 479,4	126	7 492,3	68	1 866,8	236	1 644,2	104	9,3	129	41,7	225	76,2	142	17,9	135	149
150	Вінницька	Староприлуцька	2,8	3 568,5	183	4 810,9	239	1 442,5	172	1 878,9	74	0,0	51	40,4	215	79,2	190	27,7	41	150
151	Черкаська	Моринська	1,8	5 385,4	76	3 933,9	265	2 454,0	274	1 276,2	148	-0,5	46	45,6	247	67,1	53	24,5	59	151
152	Вінницька	Бабчинська	4,4	3 414,0	191	4 421,2	256	947,3	45	1 017,0	199	9,3	128	27,7	87	75,5	131	18,0	134	152
153	Чернівецька	Селятинська	4,7	2 155,5	259	9 157,3	23	856,2	28	2 113,0	55	23,7	205	39,7	203	86,0	270	18,2	129	153
154	Черкаська	Буцька	2,7	4 579,5	114	6 502,3	124	1 260,6	122	506,2	275	0,3	54	27,5	85	74,8	122	7,1	281	154
155	Вінницька	Новогребельська	1,7	5 698,0	65	8 796,4	31	2 151,8	261	1 451,8	122	6,0	99	37,8	192	79,7	203	13,7	206	155
156	Житомирська	Краснопільська	3,9	4 212,1	145	6 547,8	120	1 364,5	155	1 139,1	179	0,0	51	32,4	137	80,2	212	14,7	188	156
157	Сумська	Шалигинська	4,1	6 032,7	57	6 532,3	121	2 140,1	260	862,5	218	0,0	51	35,5	166	71,1	74	11,2	245	157
158	Львівська	Дублянська	2,9	2 336,9	250	4 815,2	238	932,4	40	3 929,3	18	27,4	221	39,9	207	80,2	210	44,7	10	158
159	Луганська	Привільська	1,5	5 365,4	77	6 401,2	130	2 828,2	284	1 845,1	75	20,7	192	52,7	267	72,0	87	21,8	83	159
160	Запорізька	Степанівська Перша	3,0	4 293,7	141	6 392,1	131	1 403,3	163	1 342,1	135	6,0	97	32,7	142	82,7	248	17,2	146	160

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
161	Рівненська	Боремельська	3,2	2 427,8	246	6 801,9	105	1 028,5	58	2 295,1	45	27,2	220	42,4	231	82,2	238	24,1	65	161
162	Херсонська	Бехтерська	4,0	2 870,8	222	6 325,3	134	1 083,7	73	1 757,8	90	15,2	162	37,7	191	82,7	249	21,2	91	162
163	Хмельницька	Гуківська	2,8	3 400,8	193	5 576,7	183	1 167,4	103	1 512,6	115	12,3	144	34,3	154	82,2	235	21,1	92	163
164	Полтавська	Новоголецинська	3,5	3 825,9	164	5 728,8	171	1 541,3	195	1 940,1	68	19,2	187	40,3	212	76,2	141	22,0	82	164
165	Сумська	Вільшанська	4,8	4 943,2	104	6 226,7	144	1 461,9	176	646,2	260	-1,3	42	29,6	111	74,4	117	9,2	270	165
166	Херсонська	Присиваська	4,9	3 605,7	180	6 142,0	152	1 487,1	183	2 035,9	61	13,4	152	41,2	223	80,5	224	24,1	62	166
167	Дніпропетровська	Лошкарівська	3,7	3 685,5	172	6 117,4	153	1 151,6	97	935,8	210	1,7	67	31,2	126	79,5	201	12,9	217	167
168	Дніпропетровська	Великомихайлівська	3,9	3 620,9	179	4 980,5	225	873,2	30	691,7	252	4,8	86	24,1	43	80,1	207	12,1	231	168
169	Запорізька	Таврійська	4,3	2 672,0	233	5 132,7	218	1 036,8	61	1 238,5	153	17,0	176	38,8	197	73,7	103	19,3	117	169
170	Полтавська	Недогарківська	3,5	3 348,6	194	5 293,3	206	1 428,0	170	1 979,2	65	10,7	138	42,6	233	80,2	211	27,0	44	170
171	Кіровоградська	Великоандрусівська	3,1	2 850,4	223	5 544,0	186	1 159,5	99	1 579,1	107	19,7	188	40,7	218	77,1	154	21,5	88	171
172	Житомирська	Швайківська	3,7	4 352,4	134	4 238,9	259	1 312,4	140	802,7	229	3,5	81	30,2	117	76,2	140	15,8	168	172
173	Черкаська	Карашинська	3,9	3 535,8	185	3 756,4	266	1 298,6	134	909,3	214	13,9	155	36,7	184	55,7	20	19,3	116	173
174	Полтавська	Новоаврамівська	2,6	4 566,2	116	6 150,1	151	1 624,9	207	1 211,3	160	1,4	65	35,6	168	82,9	251	16,3	160	174
175	Черкаська	Михайлівська (Драбівський р-н)	1,6	5 075,0	95	5 682,1	176	1 828,7	234	1 111,8	186	1,5	66	36,0	176	78,8	185	16,0	163	175
176	Вінницька	Шпиківська	4,3	2 529,9	242	4 687,4	242	876,4	32	1 390,5	130	23,9	207	34,6	156	79,2	194	22,5	79	176
177	Волинська	Смідинська	3,1	1 694,5	276	5 422,0	194	708,8	12	1 916,9	71	41,4	251	41,8	227	79,9	204	25,8	51	177
178	Дніпропетровська	Новопокровська	4,2	3 253,9	200	5 985,5	162	1 112,4	82	1 158,9	172	14,5	157	34,2	152	79,3	198	16,0	164	178
179	Львівська	Нижанковецька	2,5	2 112,7	263	5 226,3	210	977,6	52	6 178,0	13	25,3	211	46,3	251	90,3	286	53,3	3	179
180	Черкаська	Бужанська	3,3	4 572,1	115	5 015,0	224	1 297,5	133	540,7	271	2,8	75	28,4	97	73,9	110	9,4	267	180
181	Кіровоградська	Піщано-блідська	3,7	5 859,2	60	7 194,1	81	2 048,1	253	629,4	264	0,0	51	35,0	162	76,5	147	8,0	277	181
182	Черкаська	Литвинецька	1,6	6 011,0	59	8 399,1	41	2 754,6	283	1 345,2	134	-1,7	39	45,8	249	87,8	280	13,4	212	182
183	Рівненська	Бугринська	4,2	2 000,0	268	6 330,7	133	748,6	15	1 279,2	147	34,4	241	37,4	188	76,8	149	16,5	156	183
184	Черкаська	Соколівська	2,7	4 908,2	105	7 979,7	50	1 772,1	231	1 165,8	169	5,1	87	36,1	178	83,5	255	12,5	226	184
185	Донецька	Званівська	2,5	2 963,4	217	2 654,6	281	1 323,6	142	1 124,7	182	12,9	150	44,7	243	66,9	51	29,6	35	185

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
186	Тернопільська	Купчинецька	3,9	3 211,4	203	2 884,0	279	1 017,7	56	749,2	242	23,6	202	31,7	131	72,2	89	20,5	100	186
187	Черкаська	Матусівська	4,0	3 290,2	197	5 647,4	178	1 552,2	196	1 395,7	129	16,9	174	47,2	254	68,8	65	19,7	112	187
188	Черкаська	Лебедівська	1,6	6 329,6	51	5 019,3	223	2 205,7	265	739,7	244	0,0	51	34,8	160	73,6	102	12,8	219	188
189	Сумська	Чухахівська	3,9	2 346,2	249	4 961,7	228	911,1	38	1 262,3	150	21,8	198	38,8	199	76,5	146	19,7	110	189
190	Тернопільська	Більче-Золотецька	3,7	2 625,9	239	5 378,1	198	821,7	22	1 021,4	198	23,2	201	31,3	127	77,6	164	15,7	170	190
191	Тернопільська	Гримайлівська	2,7	3 454,1	188	5 917,9	165	873,6	31	569,0	269	0,7	60	25,3	54	87,8	281	8,7	272	191
192	Дніпропетровська	Девладівська	3,6	4 814,6	107	7 110,9	84	1 963,6	244	918,6	213	0,0	51	40,8	220	77,6	162	11,2	242	192
193	Запорізька	Роздольська	4,2	3 738,9	170	6 854,0	98	1 197,1	108	675,5	256	11,4	141	32,0	134	76,3	144	8,6	273	193
194	Рівненська	Бабинська	3,3	2 990,0	215	6 613,7	115	1 304,3	137	1 651,7	101	25,5	214	43,6	239	79,3	196	19,7	109	194
195	Волинська	Тростянецька	4,4	2 563,0	241	1 414,2	287	918,3	39	726,8	246	28,1	225	35,8	171	73,0	94	33,2	25	195
196	Хмельницька	Ямпільська	4,8	3 014,8	213	3 516,9	272	845,9	26	881,6	217	17,0	175	28,1	93	80,3	217	19,2	118	196
197	Вінницька	Шляхівська	2,7	3 134,2	206	2 153,5	286	1 096,2	77	1 160,1	170	18,0	180	35,0	163	80,9	229	34,8	23	197
198	Черкаська	Межиріцька	2,8	3 683,0	173	3 094,4	276	1 132,0	93	762,9	238	0,0	51	30,7	121	86,2	273	19,7	113	198
199	Чернігівська	Холминська	4,8	3 122,1	207	4 888,3	232	936,8	41	1 023,8	197	10,1	135	30,0	115	85,4	264	16,7	151	199
200	Рівненська	Повчанська	1,9	2 196,1	257	5 386,4	197	975,4	51	2 295,9	44	32,2	234	44,4	242	89,2	284	29,8	34	200
201	Житомирська	Чоповицька	4,6	2 700,5	230	5 233,4	209	1 073,8	70	1 144,1	177	25,7	215	39,8	204	73,7	105	17,6	140	201
202	Волинська	Луківська	4,4	2 746,0	227	5 712,1	172	702,6	8	702,6	249	21,8	197	25,6	56	79,2	189	10,6	254	202
203	Херсонська	Кочубеївська	3,0	3 855,8	162	6 647,7	110	1 976,3	245	1 287,8	146	13,8	153	51,3	266	73,7	104	15,9	167	203
204	Вінницька	Северинівська	3,5	2 648,4	237	5 679,9	177	1 271,4	127	1 977,7	66	18,0	181	48,0	256	84,3	259	25,5	54	204
205	Чернігівська	Малодівицька	4,6	4 543,6	120	6 479,7	127	1 493,3	185	755,5	240	5,3	90	32,9	143	79,3	195	10,3	258	205
206	Волинська	Литовезька	4,2	3 310,7	195	5 211,9	213	1 285,1	128	959,4	206	0,0	51	38,8	198	79,2	192	15,2	178	206
207	Миколаївська	Новополтавська	3,0	3 027,4	212	5 745,7	169	1 085,6	75	1 120,9	183	16,8	173	35,9	172	80,3	216	15,9	165	207
208	Хмельницька	Колибайвська	4,6	2 995,5	214	4 843,1	235	1 301,2	135	1 481,5	118	25,4	212	43,4	237	76,4	145	22,9	72	208
209	Івано-Франківська	Білоберізька	2,8	1 754,2	274	6 821,0	103	852,7	27	1 727,5	92	33,5	240	48,6	259	85,7	269	20,0	104	209
210	Дніпропетровська	Нивотрудівська	4,8	2 143,8	261	4 930,8	229	556,4	4	923,7	212	30,6	231	26,0	60	79,6	202	15,5	174	210

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
211	Житомирська	Вільшанська	5,0	4 146,3	149	6 561,0	119	1 401,6	162	796,0	230	3,1	78	33,8	149	82,2	237	10,7	253	211
212	Дніпропетровська	Китайгородська	3,3	3 194,8	204	5 365,0	200	1 105,4	79	1 084,2	188	17,2	177	34,6	155	80,8	226	16,6	152	212
213	Черкаська	Шевченківська	4,3	3 103,4	210	3 085,7	277	837,4	23	502,4	276	10,0	132	27,0	75	79,0	187	13,9	203	213
214	Чернівецька	Вікнянська	3,2	2 167,2	258	4 627,8	245	1 056,2	63	2 318,4	43	32,4	236	48,7	260	83,4	253	32,8	27	214
215	Вінницька	Райгородська	2,2	4 502,6	123	7 230,0	78	1 634,5	208	786,4	233	9,1	126	36,3	180	78,2	175	9,8	265	215
216	Волинська	Поворська	4,5	2 133,6	262	5 418,2	195	768,6	19	1 375,3	132	28,3	226	36,0	175	86,4	274	19,8	108	216
217	Чернівецька	Вашковецька	4,8	1 628,1	279	4 659,3	244	674,6	6	1 524,1	113	37,3	245	41,4	224	80,4	221	24,1	63	217
218	Вінницька	Студенянська	3,3	3 929,1	158	6 181,4	147	1 659,9	212	1 064,3	190	9,2	127	42,2	230	76,1	139	14,5	194	218
219	Житомирська	Вишевицька	2,8	3 787,8	167	6 851,8	100	1 353,9	154	1 049,7	192	11,3	140	35,7	170	84,3	258	13,0	216	219
220	Вінницька	Ситковецька	2,7	3 688,7	171	5 276,3	207	972,9	49	688,6	253	15,5	164	26,4	67	83,0	252	11,5	239	220
221	Сумська	Коровинська	3,9	3 582,8	181	4 886,7	233	1 115,0	86	684,8	254	0,0	51	31,1	124	82,4	242	11,9	233	221
222	Миколаївська	Дорошівська	2,7	2 959,6	218	6 530,1	122	1 145,3	96	1 191,5	166	22,8	200	38,7	196	80,8	227	15,1	179	222
223	Херсонська	Новорайська	4,7	4 336,6	136	6 153,6	150	1 521,5	189	818,3	224	8,9	124	35,1	165	78,3	179	11,4	240	223
224	Черкаська	Михайлівська (Кам'янський р-н)	3,3	4 949,4	103	6 890,6	97	1 671,1	216	653,4	259	2,0	68	33,8	148	82,4	243	8,5	275	224
225	Чернігівська	Любецька	4,2	3 661,2	175	5 842,9	167	1 412,2	165	684,1	255	7,7	114	38,6	195	73,8	108	10,3	256	225
226	Тернопільська	Козлівська	4,5	2 653,8	235	5 458,9	189	1 064,1	67	619,5	265	14,8	160	40,1	210	67,1	52	10,1	261	226
227	Запорізька	Благовіщенська	4,6	2 213,8	255	4 962,3	227	1 007,8	54	1 310,3	141	33,5	239	45,5	246	78,4	181	20,8	96	227
228	Дніпропетровська	Вишнівська	3,8	2 773,4	225	5 064,0	222	964,6	46	936,5	208	18,6	185	34,8	159	80,3	213	14,8	187	228
229	Тернопільська	Черніхівецька	2,2	4 254,7	143	6 911,6	96	1 752,8	230	377,8	284	13,9	154	41,2	222	63,4	34	5,0	287	229
230	Дніпропетровська	Лихівська	3,4	3 740,9	169	5 740,0	170	1 533,4	191	1 015,2	200	16,4	171	41,0	221	76,8	150	15,0	183	230
231	Черкаська	Водяницька	2,3	4 474,0	127	4 563,4	247	1 624,3	206	793,5	231	9,0	125	36,3	181	77,7	166	14,8	186	231
232	Житомирська	Вільська	3,1	3 088,9	211	6 642,9	111	1 229,2	114	1 148,3	175	22,0	199	39,8	206	85,4	263	14,7	190	232
233	Чернігівська	Височанська	4,5	3 229,7	201	5 697,3	174	1 289,3	130	905,5	215	15,9	166	39,9	208	77,9	170	13,5	210	233
234	Дніпропетровська	Роздорська	3,2	3 421,9	189	6 102,6	155	1 267,0	125	436,1	283	7,9	116	37,0	186	75,9	137	6,5	284	234

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
235	Черкаська	Лип'янська	1,5	5 636,7	68	4 794,1	240	2 633,4	280	741,4	243	5,3	89	46,7	253	72,7	91	13,3	213	235
236	Хмельницька	Вовковинська	4,0	2 649,5	236	5 133,6	217	940,6	43	965,6	204	24,5	209	35,5	167	80,9	228	15,5	175	236
237	Житомирська	Потіївська	3,5	3 144,3	205	5 575,0	184	1 710,6	224	1 663,0	98	19,8	189	54,4	271	82,3	241	22,7	75	237
238	Житомирська	Піщівська	4,0	3 897,8	160	6 686,4	109	1 465,9	178	986,2	203	16,3	169	37,6	189	84,9	260	12,7	222	238
239	Чернівецька	Кострижівська	4,4	2 438,9	245	5 372,5	199	1 062,8	65	1 148,5	174	26,6	219	43,6	238	79,9	205	17,3	145	239
240	Херсонська	Долматівська	4,6	2 422,6	247	6 751,1	108	1 292,2	131	1 332,8	137	28,4	227	53,3	268	80,3	218	16,1	162	240
241	Черкаська	Баландинська	1,9	5 360,2	79	6 090,8	156	2 579,4	279	696,1	250	6,0	100	48,1	257	75,4	130	10,2	259	241
242	Рівненська	Тараканівська	3,4	3 659,0	176	6 075,6	157	1 691,5	222	1 013,2	201	14,2	156	46,2	250	77,6	163	14,1	200	242
243	Черкаська	Бобринська	2,6	4 157,0	148	2 603,3	282	2 109,2	256	1 223,6	158	10,2	136	50,7	264	83,9	256	31,0	31	243
244	Херсонська	Роздольненська	3,3	2 971,6	216	2 184,2	285	1 327,9	143	644,3	261	20,0	190	44,7	244	74,3	116	22,6	76	244
245	Запорізька	Мирненська	4,1	2 461,2	244	5 414,9	196	678,5	7	294,0	286	23,6	204	27,6	86	80,4	222	5,1	286	245
246	Чернівецька	Усть-Путильська	2,2	2 266,2	254	7 613,2	65	972,5	48	1 034,3	193	26,4	217	42,9	234	90,8	287	11,7	235	246
247	Волинська	Колодяжненська	4,6	2 831,5	224	7 297,9	76	1 108,5	81	815,6	225	24,5	208	39,1	200	85,0	261	9,7	266	247
248	Черкаська	Тернівська	4,6	3 301,3	196	2 971,7	278	1 068,5	69	242,7	288	1,1	63	32,4	135	82,6	246	6,9	282	248
249	Рівненська	Пісківська	2,7	1 802,0	272	5 337,2	203	706,8	10	609,3	266	38,9	247	39,2	201	73,2	98	10,1	260	249
250	Чернігівська	Тупичівська	2,5	3 476,6	187	5 987,3	161	1 736,0	226	1 331,3	138	18,2	183	49,9	262	85,6	267	17,9	137	250
251	Волинська	Велимченська	3,8	760,6	288	5 106,2	220	322,9	1	1 147,9	176	62,6	258	42,5	232	82,8	250	17,8	138	251
252	Волинська	Війницька	3,7	2 154,0	260	4 430,2	255	876,7	33	1 063,3	191	30,6	229	40,7	219	84,1	257	18,8	120	252
253	Житомирська	Дубрівська	3,9	2 710,7	229	5 987,3	160	1 134,6	94	1 031,8	194	23,6	203	41,9	228	85,5	265	14,6	192	253
254	Львівська	Вільшаницька	2,8	1 101,3	286	5 347,2	201	903,7	35	1 180,9	168	50,8	256	82,1	287	80,4	219	18,1	133	254
255	Львівська	Бабинська	4,1	3 110,0	209	7 467,9	69	1 902,5	240	900,2	216	25,1	210	61,2	280	74,0	111	10,7	252	255
256	Волинська	Велицька	4,0	1 598,0	280	5 604,1	181	943,5	44	1 140,6	178	39,5	248	59,0	278	82,3	239	16,5	155	256
257	Львівська	Чукв'янська	3,2	1 659,8	277	5 588,0	182	982,8	53	1 137,9	180	36,9	244	59,2	279	82,2	236	16,6	153	257
258	Тернопільська	Білобожницька	3,7	2 197,4	256	5 198,3	214	1 230,9	115	1 083,2	189	28,8	228	56,0	274	78,7	184	17,1	148	258
259	Черкаська	Медведівська	2,6	3 819,3	166	4 242,4	258	1 683,0	220	719,1	248	16,3	170	44,1	240	74,4	118	14,3	196	259

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
260	Рівненська	Висоцька	4,5	1 808,0	271	5 642,7	179	841,9	24	1 009,5	202	33,2	238	46,6	252	87,0	277	15,1	181	260
261	Житомирська	Мартинівська	2,6	2 662,7	234	6 292,8	137	1 538,3	193	965,5	205	26,0	216	57,8	276	77,1	155	13,2	214	261
262	Львівська	Міженецька	2,4	1 179,4	285	4 223,7	260	1 014,9	55	1 318,6	140	47,4	255	86,1	288	87,9	282	23,6	69	262
263	Івано-Франківська	Букачівська	3,3	2 765,9	226	3 382,9	274	1 030,1	59	541,7	270	23,9	206	37,2	187	82,5	244	13,7	205	263
264	Тернопільська	Бореуківська	4,4	2 691,8	231	5 613,9	180	1 125,3	90	592,5	268	18,2	182	41,8	226	82,5	245	9,4	268	264
265	Тернопільська	Новосільська	3,6	2 089,8	265	4 678,7	243	937,0	42	755,3	241	25,5	213	44,8	245	82,0	233	13,5	209	265
266	Львівська	Новострілищанська	2,6	2 519,3	243	5 689,8	175	1 082,2	71	501,3	277	26,6	218	43,0	235	79,4	199	8,0	276	266
267	Волинська	Привітненська	3,5	2 075,0	267	3 260,5	275	750,2	16	509,8	274	32,1	233	36,2	179	81,7	232	12,9	218	267
268	Житомирська	Барашівська	4,3	1 799,1	273	4 461,0	252	973,9	50	936,5	209	36,0	242	54,1	270	85,1	262	17,3	143	268
269	Черкаська	Березняківська	3,7	2 288,5	252	2 874,5	280	1 164,5	100	439,7	282	21,3	195	50,9	265	74,2	114	12,8	220	269
270	Хмельницька	Китайгородська	4,3	1 538,5	281	4 159,0	261	736,0	14	822,0	223	40,4	249	47,8	255	85,7	268	16,3	161	270
271	Тернопільська	Колодненська	2,7	2 889,2	220	5 817,5	168	1 464,5	177	526,4	273	17,4	178	50,7	263	77,2	157	7,9	279	271
272	Чернівецька	Ставчанська	3,2	1 698,7	275	4 478,8	250	751,8	17	779,0	236	37,9	246	44,3	241	86,1	272	14,7	189	272
273	Тернопільська	Коропецька	4,5	1 217,0	284	4 467,0	251	526,6	2	335,7	285	45,0	253	43,3	236	75,7	136	6,9	283	273
274	Вінницька	Мельниківська	1,4	3 255,8	199	6 114,8	154	1 489,7	184	804,5	228	18,8	186	45,8	248	89,2	285	10,8	250	274
275	Тернопільська	Дорогичівська	2,6	2 294,3	251	4 821,2	237	817,2	21	474,1	280	32,3	235	35,6	169	86,0	271	8,9	271	275
276	Чернівецька	Конятинська	4,8	1 330,6	283	7 374,2	72	906,3	37	694,3	251	45,3	254	68,1	284	91,8	288	8,5	274	276
277	Львівська	Грабовецька	4,1	2 398,5	248	4 447,4	253	1 334,5	147	930,4	211	28,1	224	55,6	272	82,3	240	17,1	149	277
278	Тернопільська	Саранчківська	3,1	2 643,4	238	4 826,2	236	1 293,3	132	538,9	272	16,3	168	48,9	261	78,4	182	10,0	263	278
279	Житомирська	Райгородська	3,7	3 120,9	208	3 941,6	264	1 508,6	186	779,2	235	17,4	179	48,3	258	87,6	279	16,4	157	279
280	Тернопільська	Лопушненська	2,3	1 812,0	270	6 633,5	112	1 267,4	126	827,8	222	30,6	230	69,9	286	86,7	275	11,0	246	280
281	Львівська	Луківська	3,6	1 086,0	287	4 560,0	248	704,2	9	813,5	226	51,5	257	64,8	283	87,0	276	15,0	184	281
282	Волинська	Сереховичівська	2,5	1 656,3	278	5 091,8	221	1 023,6	57	861,0	219	41,3	250	61,8	281	85,6	266	14,0%	201	282
283	Івано-Франківська	Спаська	3,1	2 277,3	253	6 822,3	102	1 339,8	150	763,5	237	33,0	237	58,8	277	87,2	278	10,0	262	283

Продовження додатка М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
284	Тернопільська	Коліндянська	4,4	1 410,4	282	4 431,7	254	791,9	20	640,1	262	42,5	252	56,1	275	82,1	234	12,5	227	284
285	Тернопільська	Озерянська	2,6	2 075,7	266	5 496,1	187	1 119,3	88	465,3	281	27,5	223	53,9	269	80,4	220	7,7	280	285
286	Черкаська	Таганчанська	1,8	3 226,2	202	3 574,4	271	1 803,9	233	600,5	267	18,2	184	55,9	273	80,3	215	14,3	199	286
287	Тернопільська	Коцюбинська	2,3	1 812,5	269	5 143,1	216	1 131,6	92	631,2	263	36,2	243	62,4	282	88,1	283	10,9	247	287
288	Житомирська	Соколівська	2,3	2 106,3	264	6 231,2	143	1 448,8	175	281,6	287	31,4	232	68,8	285	83,5	254	4,3	288	288

ДОДАТОК Н

Група 5. 27 ОТГ-міста обласного значення

№ пор.	Область	Назва ОТГ	Кількість населення на 01.01.2019 (тис. осіб)	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Показник 8		Загальний рейтинг
				доходи загально-го фонду на 1 мешканця (без трансфертів) (грн)	рейтинг	видатки загально-го фонду на 1 мешканця (грн)	рейтинг	видатки на утримання апарату управління на 1 мешканця (грн)	рейтинг	капітальні видатки на 1 мешканця (грн)	рейтинг	рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	рейтинг	Співвідношення видатків на утримання апарату управління з обсягом доходів бюджету (без трансфертів) (%)	рейтинг	питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	рейтинг	питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди) (%)	рейтинг	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1	Вінницька	Вінницька	371,1	7 814,9	2	9 669,7	7	640,5	8	3 438,3	1	-4,3	3	8,2	1	34,9	1	25,7	1	1
2	Тернопільська	Тернопільська	224,4	6 625,0	5	9 191,1	11	592,5	5	2 071,0	2	-3,9	4	8,9	2	43,0	12	17,9	4	2
3	Житомирська	Житомирська	266,9	6 894,4	3	10 420,5	3	626,5	7	1 139,6	14	-4,6	2	9,1	3	39,6	4	9,6	17	3
4	Житомирська	Новоград-Волинська	57,3	5 162,5	12	9 582,4	9	572,7	4	1 128,9	15	-2,7	5	11,1	4	41,0	9	10,4	16	4
5	Рівненська	Вараська	43,5	9 813,0	1	12 176,8	1	1 342,9	22	1 308,7	10	-13,2	1	13,7	7	49,4	16	9,5	18	5
6	Дніпропетровська	Покровська	44,0	5 295,8	11	8 226,0	15	611,3	6	1 047,6	16	0,1	11	11,5	6	38,6	3	11,0	13	6
7	Київська	Бучанська	40,7	6 809,0	4	9 747,1	6	1 038,5	17	1 838,0	5	3,1	15	15,3	9	51,8	17	15,4	8	7
8	Донецька	Лиманська	42,3	6 256,7	7	11 157,1	2	1 418,8	25	2 008,8	4	-0,8	7	22,7	21	46,6	14	15,0	9	8
9	Харківська	Лозівська	79,1	4 606,8	17	9 318,0	10	833,7	15	1 419,1	9	0,0	9	18,1	15	40,7	8	13,0	12	9
10	Івано-Франківська	Коломийська	70,9	4 618,2	16	7 440,4	21	764,7	12	2 064,6	3	0,0	9	16,6	13	56,7	22	21,4	2	10
11	Київська	Березанська	21,0	5 455,4	9	9 647,4	8	1 164,8	19	1 221,8	12	0,0	9	21,4	19	45,0	13	11,0	14	11
12	Полтавська	Гадяцька	24,6	4 544,5	18	4 470,8	27	512,6	3	1 002,9	17	0,1	10	11,3	5	64,6	25	17,8	5	12
13	Миколаївська	Вознесенська	36,2	4 335,1	22	10 357,4	4	743,6	10	904,5	19	1,8	13	17,2	14	40,7	7	7,8	22	13
14	Херсонська	Новокаховська	66,4	5 433,0	10	8 796,9	13	809,1	13	777,4	22	2,7	14	14,9	8	42,0	11	8,0	20	14
15	Запорізька	Бердянська	115,4	4 202,5	23	7 934,7	16	816,7	14	1 542,5	8	6,6	20	19,4	17	40,6	6	15,8	7	15
16	Чернігівська	Ніжинська	69,6	4 858,9	13	8 577,1	14	744,9	11	673,9	23	3,7	16	15,3	10	40,5	5	7,1	23	16

Продовження додатка Н

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
17	Черкаська	Канівська	24,1	6 607,5	6	9 964,3	5	1 357,6	24	866,2	20	-0,9	6	20,5	18	49,4	15	7,9	21	17
18	Сумська	Шосткинська	76,8	3 266,9	25	7 548,7	19	507,1	2	784,5	21	8,0	21	15,5	11	37,6	2	9,2	19	18
19	Одеська	Біляївська	14,1	6 004,4	8	7 490,4	20	1 439,2	27	1 553,5	7	-0,1	8	24,0	23	64,4	24	17,0	6	19
20	Одеська	Балтська	32,6	4 686,2	15	6 396,3	25	858,6	16	1 733,1	6	5,7	19	18,3	16	72,0	26	20,9	3	20
21	Вінницька	Хмільницька	28,3	4 777,9	14	7 095,0	24	1 112,8	18	1 225,1	11	1,5	12	23,3	22	55,3	21	14,5	10	21
22	Хмельницька	Славутська	36,1	4 476,6	21	7 771,1	18	1 190,0	20	1 215,7	13	4,6	17	26,6	24	54,1	19	13,2	11	22
23	Дніпропетровська	Марганецька	49,5	3 098,8	27	7 179,4	23	483,2	1	427,6	25	9,1	23	15,6	12	41,8	10	5,5	25	23
24	Чернівецька	Ново-дністровська	12,6	4 531,6	19	7 892,5	17	1 431,3	26	984,5	18	0,0	9	31,6	27	57,0	23	10,8	15	24
25	Київська	Ржищівська	10,2	4 502,4	20	9 158,5	12	1 347,2	23	600,8	24	5,0	18	29,9	25	52,8	18	6,0	24	25
26	Чернігівська	Новгород-Сіверська	13,5	3 973,7	24	7 433,7	22	1 235,4	21	264,5	26	0,0	9	31,1	26	54,7	20	3,4	27	26
27	Тернопільська	Бережанська	19,8	3 165,1	26	4 634,7	26	714,8	9	215,5	27	8,2	22	22,6	20	75,5	27	4,4	26	27

Наукове видання

**Петрушенко Юрій Миколайович,
Венцель Віктор Тарасович,
Височина Аліна Володимирівна**

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

Монографія

Художнє оформлення обкладинки О. А. Дем'яненко

Редактори: Н. З. Клочко, С. М. Симоненко

Комп'ютерне верстання О. В. Бондар

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 22,09. Обл.-вид. арк. 25,50. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.